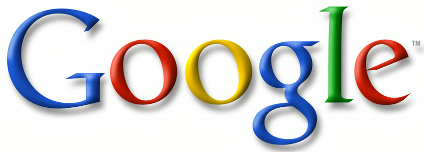
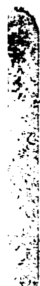
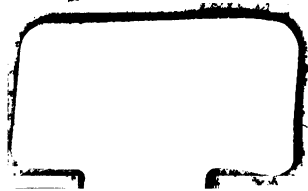

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06932992 2

Blank

Premie van Het Nieuws van den Dag voor 1875.

Dr. JAN TEN BRINK.

SLACHTOFFERS EN HELDEN

DER

FRANSCHE REVOLUTIE.

MET 57 HOUTGRAVUREN.

AMSTERDAM,
G. L. FUNKE EN P. VAN SANTEN.
1875.

1. France — Hist. — Revolution

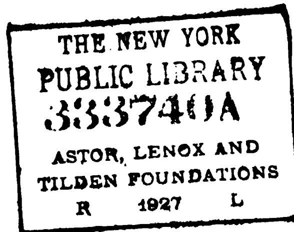
Dr. JAN TEN BRINK.

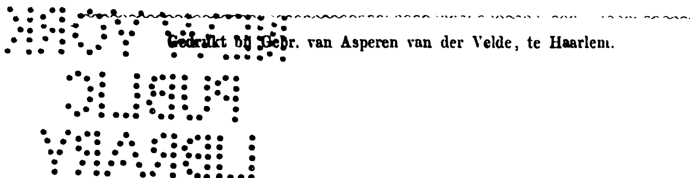
SLACHTOFFERS EN HELDEN

DER

FRANSCHE REVOLUTIE.

AMSTERDAM,
G. L. FUNKE EN P. VAN SANTEN.
1873.

Gedrukt bij Gebr. van Asperen van der Velde, te Haarlem.

INHOUD.

INHOUD.

I.

HET PROCES EENER KONINGIN.

"(De koningin) ontlook gelijk een wereltwonder,
In rozen ging zij op, in tranen dook zij onder!"
VONDEL.

Paul de la Roche heeft wellicht nimmer schitterender blijk van zijn schoon genie gegeven, dan toen hij Marie-Antoinette op 't doek bracht in die vreeselijke ure, als de boven menschelijke kracht gefolterde martelares, na het vernemen van haar doodvonnis, zich uit de avondzitting der revolutionnaire Rechtbank naar haar ellendig verblijf in de gevangenis der Conciergerie begeeft. De kunstenaar had een zonderling gelukkig fortuin, toen hij die stof koos.

Welk een welsprekend tragiesch kontrast, de fiere figuur der rampzalige koningin en de havelooze gestalten dier jubelende sanskulotten, dier schimpende tricoteuses der tribune, dier woedende furiën der guillotine, dier onwaardige rechters en avontuurlijke gezworenen! In de waereldgeschiedenis treft men zeldzaam zulke ontzettende ontknoopingen van zulke nog oneindig ontzettender tragoediën aan — en 't zal groote bezwaren opleveren iets meer tragiesch, meer onverbiddelijk noodlottigs, meer hartverscheurend rampzaligs in de historie der menschheid aan te wijzen, dan het doodvonnis over Marie-Antoinette uitgesproken, dan de terechtstelling dier majestueuze oostenrijksche aartshertogin op het Plein der Revolutie te midden eener joelende hoop van laaghartig parijsch kanalje. Het fatum der Geschiedenis had met hardvochtig geweld zijne ijzeren hand op de rampzalige Bourbons doen nederdalen, gelijk weleer het noodlot Atreus' zonen vervolgde in de heldendagen van Oud-Griekenland. De fransche Omwenteling was een noodzakelijk, een onvermijdelijk, een hoogst rechtvaardig kwaad, was een stap vooruit in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid, een schitterende triumf in de bange worsteling der natiën om vrijheid, recht en waarheid — maar zij barstte los met woedende verbittering, met onstuimige razernij en baande zich een doorgang met teugeloo-

zer toorn dan de bergstroom, die donderend de dijken verplettert en kokend het landschap vernielt.

Wat er in die razende koorts van revolutionnaire geestdrift verloren ging, wat er vertreden en vernietigd werd zonder eerbied voor aloudheid, voor achtenswaardigheid, voor schoonheid, voor jeugd, voor sexe — de geschiedenis dier voor immer gedenkwaardige periode heeft het met bloedige karakters geboekstaafd. Doch de geschiedenis der gekroonde martelaren, vooral het lijden en de foltering van Maria-Theresiaas schrandere, lichtzinnige en bevallige dochter, die zich op de noodlottigste wijze aan het ongeluk van den erfgenaam des 14den en 15den Lodewijks geketend zag, wekte alom het innigste meêgevoel en de diepste verontwaardiging. Getuige hiervan zoo menig geschrift, dat sints haar moedig sterven heure deugd en heldhaftigheid verheerlijkte. Vier jaren na haren dood verscheen reeds de Éloge historique de Marie-Antoinette door Galart de Montjoye, in 1822 gaf Madame Campan, de oude hofdame der Koningin, hare Mémoires, in 1825 werden de hoogst belangrijke Mémoires secrets et universels sur la Reine de France van Lafont d'Aussonne uitgegeven. In later dagen zagen de uitmuntende werken van de Beauchesne, van de Viel Castel en van Edmond en Jules de Goncourt het licht; onlangs werden de reeds vinnig bestreden brieven der koningin door Feuillet de Conches verzameld; in 1863 verscheen eene verzameling van oorspronkelijke stukken uit de Archiven van het tweede keizerrijk, allen handelende over het proces der koningin en hare langzame agonie in den kerker der Conciergerie.

Er is geen twijfel, de geschiedenis van Marie-Antoinette kan heden geschreven worden. Vooral over haar proces en terechtstelling is het helderste licht opgegaan, sints de Archivaris Emile Campardon zijn bundel officiëele bescheiden door den druk gemeen maakte. Ik gevoel warme sympathie voor die nobele, diep gekrenkte, laaghartig gepijnigde koninklijke figuur. Ik beproef thands, voor zoover mijne krachten het toelaten, om de gronden mijner overtuiging op 't onpartijdigst uit een te zetten.

I.

De staatkunde van den hertog de Choiseul had omstreeks 1770 eene alliantie met Oostenrijk en Spanje geëischt. De oude glorie der fransche monarchie was onder het Regentschap en Lodewijk XV langzaam verstorven, de beteekenis van Engeland in de rij der europeesche mogendheden belangrijk vermeerderd. De Choiseul had een huwelijk ontworpen tusschen den franschen dauphin en eene oostenrijksche aartshertogin tot borg dier noodzakelijke aliantie, en zijne politiek slaagde niet alleen te Weenen bij Maria Theresia, maar ook te Versailles bij Lodewijk XV. De diplomatie doet de

noodige stappen en met Mei 1770 komt de vijftienjarige aartsher togin, die van dit oogenblik af Marie-Antoinette zal heeten naar de grenzen van Frankrijk.

Bij een fraai paviljoen op een eiland in den Rijn tegenover Straatsburg wordt de kinderlijke bruid ontvangen door den buitengewonen gezant van Lodewijk, den Graaf de Nouailles. De fransche edelvrouwen zijn verrukt over het voorkomen der jeugdige dauphine. Marie-Antoinette nadert haar met die onbeschrijfelijke bevalligheid van manieren, welke haar tot in den kerker van de bloedmannen der Terreur vrienden verwierf. Zij is rijzig en slank van leest, haar gang en beweging zijn vorstelijk, schoon, ongedwongen. Haar gelaat is voorbeeldeloos blank, heur weelderig hair, rossig blond met gulden tinten, is naar de mode van het oogenblik hoog boven het albasten voorhoofd opgekruld. Heur oog is zacht blauw en fonkelt van vroolijken levenslust — haar neus is gebogen met den cierlijken krommen lijn der Habsburgische-Lotharingers; de gantsche figuur boezemt de levendigste sympathie en de ongedwongenste bebewondering in. Hare reis van Straatsburg tot Compiègne is een onafgebroken feesttocht — het landvolk stroomt te hoop, om haar te zien uit nieuwsgierigheid en fluistert in stille opgetogenheid: "Hoe schoon is onze dauphine!" Te Soissons wordt ze door scholieren met latijnsche hexameters begroet en bewijst ze door enkele latijnsche frazen tot andwoord te spreken, dat hare opvoeders ook die klassieke taal in hun programma hadden opgenomen. Intusschen is de koninklijke familie haar te gemoet komen reizen. In een woud bij Compiègne heeft de eerste begroeting plaats. Lodewijk XV heft haar goedig op, daar ze voor hem nederknielde en stelt haar voor aan den dauphin.

Het huwelijk wordt met schitterende feesten gevierd. Aan alle zijden nieuwe ovatiën voor de schoone en beminnenswaardige Marie-Antoinette. De grijze koning heeft de onbeschaamdheid zijne favorite, Madame Du Barry, de opvolgster van Pompadour, aan de tafel der aartshertogin te plaatsen. Eenige onbescheiden vragers komen der dauphine toefluisteren, hoe ze Du Barry vindt? Haar andwoord, waardig en eenvoudig, luidde: "Charmante!" De dochter van Maria-Theresia had te huis geleerd, dat de persoon des konings in elke uiting des geestelijken of stoffelijken levens onschendbaar en heilig moest blijven!

II.

Marie-Antoinette heeft zich weldra aan het hofleven van Versailles gewend. Reeds heeft ze zich in den schitterenden cirkel vrienden en vriendinnen verworven, reeds zijn er, die haar met tegenzin en heimelijke wangunst zien verschijnen. Haar jonge echtgenoot, de toekomstige Lodewijk XVI, bejegende haar met die passieve goedmoe-

digheid, welke de hoofdtrek van zijn karakter uitmaakte. Te midden van den driesten zinnendienst der hovelingen zijns grootvaders door den strengen, maar bekrompen hertog de Vauguyon in de uiterste onthouding opgevoed, zou Lodewijk XVI weinig genegenheid kunnen koesteren voor het vroolijk lachende kind, dat men als zijne echtgenoote aan zijne zijde had geplaatst. Karakter- en hartstochteloos, doorkneed in de ascetische wijsbegeerte van zijn goeverneur, stond hij volkomen onverschillig tegenover zijne keizerlijke gemalin en bewees hij haar slechts de gewone hoffelijkheid der fransche étiquette.

Lodewijk XV was aanvankelijk zeer ingenomen met de bevallige dauphine, hem door de politiek van de Choiseul geschonken. Du Barry wist hem echter weldra te belezen, om te deelen in haren tegenzin jegens "la petite rousse." De geslepen maîtresse des konings kon den kalmen, fieren blik van het vorstelijk kind niet zonder schaamte ontmoeten. Om geheel andere oorzaken viel Marie-Antoinette aanstonds in ongenade bij de tantes van den dauphin, de dochters van Lodewijk XV. Madame Adelaïde, Madame Victoire en Madame Sophie waren bijgeloovige oude vrijsters, die een hekel hadden aan liberale denkbeelden en aan eene slechte keuken. Marie-Antoinette had hare opvoeding van den abt Vermond ontvangen: — eene opvoeding met een tintjen van oppervlakkige twijfelzucht, zoo als anno Dom. 1770 in de mode was. Daarenboven was zij vol fijne scherts en blijden luim, blij tot overmoedig wordens toe, en plaatste zij tegenover de gastronomische zwakheden der tantes hare voorbeeldige soberheid, daar zij haar dorst alleen met water leschte.

Te gelijker tijd kantte zij zich met hare gelukkige gave, om alles van de belachelijke zijde op te vatten, tegen de zonderlinge hofgebruiken en ceremoniën, welke te Versailles en te Saint-Cloud met deftigen eerbied werden waargenomen en noemde zij hare eerste dame d'honneur, de gravin de Noailles: Madame l'Etiquette. De gravin vernam het en werd hare vijandin in stilte. De graaf de Provence, haar oudste schoonbroeder, die den titel van Monsieur voerde, was in stilte jaloersch op hare schitterende gaven en werkte haar in 't geheim tegen. Slechts de veertienjarige Artois was haar welgenegen en koos haar tot gezellin zijner spelen, terwijl onder de talrijke hofdames van Versailles er maar eene enkele haar met ongeveinsde vriendschap te gemoet kwam, de twintigjarige weduwe van den Prins de Lamballe, opperjagermeester van Frankrijk, een losbol, die aan de gevolgen zijner uitspattingen op jeugdigen leeftijd overleden was. De princes de Lamballe was eene schoone jonge vrouw, die om haar weduwstaat, hare twintig jaren en hare fraaye blonde lokken aan het hof bij ieder belangstelling verworven had. Zij sloot zich nauw bij de dauphine aan en bleef haar trouw in lief en leed, tot op den gruwelijken dag, toen haar afgehouwen hoofd voor de tralievensters van den Tempel

werd opgeheven en hare glinsterende blonde lokken golfden om de piek van een razenden sanskulot.

III.

Op den 18 Juni 1773, drie jaren na haar huwelijk, deed Marie-Antoinette aan de zijde van den dauphin hare blijde inkomst in de goede stad Parijs. De vreugde der jubelende volksmenigte overtrof ieders verwachting. Overal was de schare opgetogen over de schoonheid der 'dauphine. Zij wandelde te midden van haar volk in den tuin der Tuileriën en vertoonde zich een half uur lang op het balkon van het paleis, trots den zengenden zonneschijn. Weinige dagen later verschijnt ze in de tuinen van Saint-Cloud en vermeit zij zich er in, om stillekens onder de zondagsgasten te sluipen, bij de uitstallingen en kramen kleine inkoopen te doen en met den dauphin zich op een volksbal te vertoonen. Hare populariteit nam in dezelfde mate toe, als de afkeuring, welke haar van de zijde der tantes en der oude fransche hofpartij duidelijk werd te kennen gegeven. En nu klonk voor de eerste reis in de deftige kringen der kerkelijke edelen de schimpnaam, die eenmaal het wachtwoord de Jakobijnen zoude worden — en schold men haar met patriottische laatdunkendheid eene: Oostenrijksche!

In het voorjaar van 1774 bezweek eindelijk de koninklijke zondaar Lodewijk XV. Met aandoening en eene lichte siddering vernam Marie-Antoinette, dat zij koningin van Frankrijk geworden was. De eerste maatregel van den nieuwen koning is de ongenade van de Choiseul en de verheffing van de Maurepas tot eersten minister. Lodewijk XVI stond geheel onder den invloed der bigotte tantes, vooral van Madame Adelaïde, die eene zekere mate van belezenheid had, waarmee ze de rol eener vrome blauwkous speelde. De jonge koning werd volkomen door haar beheerscht en stemde in alles toe. Hij was destijds eene onbeduidende persoon, stijf, bekrompen, nauwkeurig tot kleingeestigheid, zuinig tot angstig wordens toe over de overblijfselen der waskaarsen, welke op zijne soirèes werden gebrand, droog, stil, goedhartig, met een weinig gezond verstand en liefhebberij in het ambacht van een slotenmaker — maar soms heftig uitbarstend, driftig brutaal en zijne uitvallen met vloeken stoffeerende.

De worsteling der oud-fransche partij tegen den invloed der koningin was aanstonds met veel heftigheid begonnen. Marie-Antoinette gevoelde zich voortdurend aan de Choiseul verbonden, aan den man, die haar tot haren hoogen rang verheven had, terwijl de koning bij de loutere nadering van den ex-minister een gevoel van onwil niet bedwingen mocht. Eene verzoening, door de koningin beproefd, mislukt volkomen. Vervolgens wordt door haar het denkbeeld geopperd, om Parijs tot rezidentie te verheffen, — doch de Maurepas werpt het met verontwaardiging terug. Hare populariteit

klimt met iederen dag, maar met iederen dag wordt ook de Oostenrijksche vinniger door de tartuffes en de femmes savantes gegispt. Arme Marie-Antoinette! had men haren raad gevolgd, de droevige tocht van den 8 Oktober 1789 ware vermeden geweest!

Thands echter, zonder de ondersteuning en de genegenheid des konings, zoekt zij haar heil in de edele vriendschap der princes de Lamballe en in de verstrooyingen van het hofleven. Daar vooral heerscht zij door haren goeden smaak en onverbeterlijke bevalligheid van manieren. Trots alle hofétiquette weet ze zich eene vrijheid van beweging [1] te verwerven, die door Madame Adelaïde als ergerlijke misdaad wordt gevonnisd en terwijl ze aan de zijde harer vriendin op een vluggen klepper door het woud van Compiègne snelt, beklaagt 's konings tante zich op den 12 Juli 1774 openlijk over het loszinnig gedrag der koningin. Doch zij was te ver gegaan. Lodewijk XVI beandwoordt haar met eene heftige berisping en weldra heerschte er te Versailles een algemeen gerucht omtrent de verbanning der tantes naar Lotharingen.

IV.

Op een schoonen dag dierzelfde periode had de koning een galanten inval en zeide hij tot Marie-Antoinette: "Vous aimez les fleurs? Eh bien! j'ai un bouquet à vous donner: c'est le petit Trianon!" Van dit oogenblik braken er voor de koningin rustiger dagen aan, schoon het onweêr slechts afdreef, om later des te heftiger terug te keeren. Met vreugde trok ze naar haar nieuw lusthuis, het lievelingsverblijf van Lodewijk XV, met zijn beroemden botanischen tuin en tropische bloemenweelde. Wat schilder- en dekoratievekunst, wat tuinbouw volgens le Nôtre in die dagen schoonst en bevalligst schiep, werd alras door de koningin op cijns gesteld, om te dienen tot opluistering harer villa. Thands was zij voor het eerst thuis. De étiquette was volkomen verbannen uit klein Trianon. De koning kwam er te voet alleen of vergezeld van een kapitein der garde. De drukkende plechtigheden van het lever de la Reine waren overbodig geworden, Marie-Antoinette kon als eene gewone edelvrouwe hare gasten ontvangen, zij mocht in een los ochtendgewaad door hare tuinen zweven, er waren geene drukkende ceremoniën, geene verplichte openbare maaltijden, geene geoorloofde indiskretiën meer.

Het middenpunt van den vriendenkring op klein Trianon was destijds Madame de Lamballe, weldra tot algemeene verontwaardiging der oud-fransche partij doòr Marie Antoinette met het ambt van opperintendante over het Huis der Koningin bekleed. De gravin

[1] Die soms te ver ging. Er bestaat een brief van den keizer Jozef (29 Mei 1777), waarin hij Marie Antoinette over haar bezoeken der bals-de l'opéra ernstig gispt.

de Nouailles gaf aanstonds haar ontslag als dame d'honneur — het getal van de vijanden der koningin groeide vast te Versailles en sloeg eerlang naar Parijs over. Maar de wezentlijke bloeitijd van het gezellige leven op klein Trainon viel ruim zes jaren later, in de dagen toen de gravin Jules de Polignac de begunstigde vriendin van Marie Antoinette was. De villa scheen in een tempel der schoone kunsten en letteren herschapen. De koningin had een bizonder zwak voor komediespelen en zong met eene aangename stem. De vrienden der gravin de Polignac werden allen zeer welwillend op Trianon ontvangen en deelden in de eer, om met de koningin in blijspel of operette op het tooneel van het lusthuis te verschijnen.

Marie-Antoinette speelde de soubrettes. Eens zelfs trad zij in den Barbier de Seville als Rosine op, terwijl de graaf van Artois de rol van Figaro vervulde en de hertog van Guiche als Bartholo op het tooneel verscheen. Het plubliek werd door den koning, door Monsieur en de vorstelijke personaadjes, die niet meëspeelden, gevormd. In alles was de uiterste goede smaak en fijnste élégance te te waarderen — gelijk steeds door Marie-Antoinette in kunst en letteren met een ongemeen juist oordeel werd gevonnisd. Zij stond Voltaire in zijne grijsheid ter zijde en moedigde den abt Délille bij zijne eerste proefnemingen aan. Zij schonk aan Chamfort een inkomen en beschermde Grétry en Glück.

Doch zij mocht deze stille geneuchten niet ongestoord smaken. De oude partij der hofétiquette wist hare handelingen niet alleen belachelijk, maar ook verdacht te maken. Daar de koningin de zonderlinge mode der hooge kapsels met zeker kinderachtig genoegen volgde, werden er alom karikaturen geteekend. Men kapte destijds, omstreeks 1777, au porc épic, au casque anglais, à la queue en flambeau d'amour, à la corne d'abondance en zooals er verder door de lionnes van het hof werd uitgevonden. Marie-Antoinette wilde hierin allen overtreffen en zondigde voor het eerst door hare steile, opgehoogde kapsels en overvloedige pluimen tegen den waarachtigen goeden smaak. Vleyers wisten van haar zwak gebruik te maken en weldra had men eene nieuwe modekleur uitgevonden, die onder den titel: couleur cheveux de la Reine algemeen in zwang kwam. Doch aan de lasteringen en schimpredenen, in stilte afgeluisterd en in stilte verbreid, was geen einde. De partij der tantes en van maadme de Nouailles sloten een waardig verbond met degenen, die hunne vriendschp aan eene Du Barry hadden kunnen schenken en aan het hof, waar weleer en nog steeds de ergerlijkste onzedelijkheid en de walgelijkste uitspattingen zonder aanstoot werden toegelaten, was geene genade voor de onschuldige kapsels en pluimen van Marie-Antoinette. Hare moeder zelve, de keizerin Maria-Theresia zond haar in toorn haar portret terug; keizer Jozef spotte met het rouge en de plui-

Lodewijk XVI.

Marie Antoinette.

men zijner zuster en Lodewijk XVI betaalde Carlin, om een paskwil op de struisveëren der koningin te maken.

V.

Doch het stugge gemoed van Lodewijk XVI zou niet altijd even koud en ongevoelig blijven jegens zooveel bevalligheid, gratie en beminnelijkheid, als zijne schoone echtgenoote dagelijks in hooger mate deed bewonderen. Marie-Antoinette had thands den leeftijd van 21 jaren bereikt. Als ze soms plotseling 's konings slotenmakerswerkplaats binnenzweefde en met hare fijne witte vingeren de zwart bestoven instrumenten aanvatte, begon er zich bij den koning-ouvrier eene voorkomendheid te vertoonen, die alras in genegenheid veranderde, eindelijk tot vurige liefde klom. Deed dit feit de koningin weldra grooten invloed winnen, eerlang steeg ze nog hooger in de achting van haar goedigen man, toen ze hem bekennen mocht, dat ze spoedig wellicht het leven schenken zou aan een troonopvolger. De geboorte eener dochter — de latere hertogin d'Angoulème — verijdelde wel op den 19 December 1778 de liefste wenschen des konings, maar krenkte toch in geen enkel opzicht zijne hartelijke liefde voor zijne gade.

Intusschen waren er reeds enkele geringe symptomen waar te nemen, die voor Frankrijks toekomst weinig heils beloofden. De staat van 's lands finantiën was hoogst ongunstig. Turgot en Necker werden door de Maurepas gekozen, om middelen tot herstel te beramen. Marie-Antoinette betoonde ten onrechte weinig ingenomenheid met hunne bezuinigingsplannen, die zich weldra in het Huis des Konings deden gevoelen; zij noemde Turgot spottend: le ministre négatif om zijne hardnekkigen oppozitie, en Necker ontving van haar den bijnaam van le petit commis marchand. Toen ze nu op den 22 Oktober 1781 het leven schonk aan een zoon, dauphin van Frankrijk, was de blijdschap des konings zoo uitgelaten, dat hij haar voortaan elken wensch scheen te zullen toestaan. De door Marie-Antoinette reeds met zoovele gunsten begiftigde gravin de Polignac werd, ter nieuwe verontwaardiging der adellijke partij en der ontevredenen, tot gouvernante des enfants de France benoemd, terwijl de Ségur en de Castries, als vertegenwoordigers van de politiek der koningin, na den dood van Maurepas in het ministerie zitting namen.

Thans echter begon het tijdvak te naderen, waarin Marie-Antoinette den bijstand en de genegenheid van hare vrienden ten zeerste zou behoeven. Reeds had ze de droevige ervaring verworven, dat hare beste bedoelingen met kwade trouw waren ontvangen. De vriendenkring van Trianon had in zeker opzicht verraad aan haar gepleegd. De graaf de Vaudreuil, een der akteurs van het kleine tooneel der koningin, had tegen het verlangen en trots het uitdrukke-

lijk verbod van den koning het meesterstuk van Beaumarchais, den Figaro, op zijn landhuis doen vertoonen. Het stuk was eene snerpende satyre op Frankrijks politieken toestand, een heftige aanval op des konings macht en bestuur. Marie-Antoinette verstond nu, dat de vriendschap van haren kleinen kring van intiemen veel meer op berekening, dan op eenig nobel gevoel des harten was gegrondvest en langzamerhand gevoelde ze eene sombere leegte om zich henen, daar de oud-fransche partij zich volkomen van haar verwijderd had en de laster haren naam reeds lang bij het volk had verdacht gemaakt.[1] Toen nu op den 5 April 1785 haar een tweede zoon geboren werd, de ongelukkige knaap, die bestemd was zijn leven in de Tempelgevangenis te verliezen, bleek de groote opgewondenheid, die vroeger bij dergelijke gebeurtenissen heerschte, volkomen verdwenen en nam het aantal van gemeene schotschriften, door den walgelijksten laster saâmgesteld, van dag tot dag toe. Volkomen mistroostig besloot Marie-Antoinette zich naar Saint-Cloud terug te trekken, waar alle hofleven en alle bezoeken volkomen zouden worden geweerd. Doch toen zij dit vorstelijk lustslot van den hertog van Orleans voor eene groote som kocht, wakkerde het vuur van den laster aanstonds weder aan en werd zij te Parijs met vijandig stilzwijgen ontvangen. En al luider werd er weder een schimpnaam gefluisterd: gantsch Parijs schold haar: l'Autrichienne!

VI.

En nu ving het beruchte proces over het collier de la Reine aan. De kardinaal-prins Louis de Rohan werd op den 15 Augustus 1785 in het gewaad zijner waardigheid ten aanzien van het gantsche hof te Versailles gearresteerd. Zijne misdaad bestond in het feit, dat hij voorgaf op naam der koningin een prachtig juweelen halscieraad bij den juwelier Boehmer te hebben gekocht. Weldra bleek het, dat hij zelf door de handigheid eener adellijke diefegge, die op zijne ijdelheid had weten te spekuleeren, was om den tuin geleid. De geschiedenis van het collier kan kortelijk aldus worden te zaâmgevat. In 1784 had Boehmer den koning een buitengewoon prachtig halscieraad aangeboden voor den prijs van een millioen zes maal honderd duizend livres. Marie-Antoinette wilde echter van den aankoop niets weten en Lodewijk gaf te verstaan, dat het beter ware voor die som een nieuw fregat aan de fransche marine te verschaffen. In 1785 komt de juwelier, wien het niet gelukt was zijn kostbaar kleinood aan eenig hof van Europa te plaatsen, met zijn collier te Versailles, doch ontvangt hetzelfde andwoord van de koningin. Weinige maanden later vertoont hij zich bij Madame Campan met eene volmacht, onderteekend: Marie-Antoinette de France, waarbij aan den kardinaal de Rohan last werd gegeven het collier

[1] Wegens hare al te groote vriendschap voor den Graaf d'Artois.

voor de koningin te koopen. Dat die volmacht valsch was, bleek reeds aanstonds uit de toevoeging der woorden: de France — geen vorstelijk persoon teekent zich anders dan met zijn doopnaam. Door zooveel onbeschaamdheid verontwaardigd, eischte de koningin de arrestatie van den kardinaal, die haar reeds lang weerzin had ingeboezemd, zoodat ze nooit het woord tot hem gericht had. Rohans verdediging behelsde een lang verhaal van zijne betrekking tot zekere gravin de la Motte-Valois, die hem had pogen diets te maken, dat hij de bizondere gunst der koningin zoude verwerven, indien hij Harer Majesteit behulpzaam wilde zijn tot een geheimen aankoop van het bewuste collier. De zaak had door handig overleg der bedriegster haar beslag gekregen, en het collier was door Madame de la Motte-Valois stuksgewijze verkocht. De uitspraak van het hoogste fransche rechtskollegie leidde tot in vrijheidstelling van den kardinaal en ter veroordeeling der gravin de la Motte-Valois tot geeseling en brandmerk.

Met diepe verslagenheid had de koningin van dit vonnis kennis genomen. De belediging harer eer, het misbruik van haren naam bleef ongewroken en den laster was een nieuw veld geboden. Dagelijks gevoelde zij, dat het aantal harer vijanden groeide en zij had nog de onvoorzichtigheid begaan de Calonne, een beschermeling der Polignacs, tot bestuurder van 's lands geldmiddelen te doen benoemen. Reeds durfde men haar portret in 1787 niet op de tentoonstelling in den Louvre brengen. Dit portret was een meesterstuk van Madame Lebrun en stelde de koningin voor te midden harer kinderen met het ledige wiegjen van hare tweede dochter, die een jaar na de geboorte gestorven was. Een waas van sombere melancholie omzweefde dit gansche tafereel, 't welk ten volle overeenstemde met Marie-Antoinettes droeven gemoedstoestand. Volkomen terugtrokken op Trianon, zonder gezelschap, zonder feesten en pracht, bad ze Madame Elisebeth tot haar te komen en schreef ze: "Nous pleurerons sur la mort de ma pauvre petite ange..... J'ai besoin de tout votre coeur pour consoler le mien!" Intusschen was de Calonne door den koning ontslagen en Necker op nieuw in 't ministerie geroepen. De rampzalige toestand van 's lands middelen noodzaakte thands tot een buitengewone oproeping der drie standen ter algemeene statenvergadering tegen den 5 van Bloeimaand 1789. Het was de Revolutie, die hare eerste schreden op franschen bodem aflegde.

VII.

Des namiddags van den vijfden Oktober 1789 ontving Marie-Antoinette in Trianon een dringend schrijven, om oogenblikkelijk naar Versailles te komen. Het grauw van Parijs wilde een aanval op 't kasteel ondernemen. De koningin vindt alles in de hoogste

Het aanhouden van den koning te Varennes.

verwarring. De ministers beraadslaagden — de koning wacht. Met ontstuimig geweld dringt een hoop volks en eene afdeeling nationale garde, die den generaal la Fayette in triumf rondvoeren, op het kasteel aan. De generaal houdt de menigte in bedwang — de visch-wijven en de koppensnellers met ontbloote armen en pieken huilen scheldwoorden tegen de Oostenrijksche. Te midden der algemeene ontsteltenis is er slechts eene, die zich kalm en waardig toont — de koningin, "Ik weet het," — zeide zij — "dat men uit Parijs komt, om mijn hoofd te eischen: maar ik heb van mijne moeder geleerd, om den dood niet te vreezen, maar hem onverschrokken in te wachten!" De nacht is gekomen. La Fayette staat in voor de nationale garde. De koningin legt zich ter ruste, hare staatsdames waken voor de deur van haar vertrek. Met het aanbreken van den dag knallen musketschoten en klinkt het verward gerucht eener worsteling. Eene staatsdame wekt de koningin. Het geraas is naderbij gekomen; de deur der antichambre van het slaapvertrek vliegt open — een enkele held, een garde du corps, houdt met zijn geweer en zijn lichaam de menigte tegen. Marie-Antoinette vlucht in nachtgewaad naar de vertrekken des konings. De koning is er niet. Hij ook is gewekt door het ontijdig gedruis en vol angst snelde hij naar het appartement der koningin. Maar weldra vinden ze elkaâr weêr, de dauphin, Madame Elisabeth en Marie-Thérèse, de oudste dochter des konings, storten zich in de armen der ontstelde koningin.

Daar buiten brult de volksmenigte: "Naar Parijs! Naar Parijs!" De vrouwen weenen, De ministers luisteren. De koning zwijgt. Eindelijk belooft hij tegen den middag naar de hoofdstad te zullen vertrekken. Het grauw schreeuwt om de koningin te zien. Marie-Antoinette verschijnt met de beide kinderen op 't balkon. "Geen kinderen!" giert het kanalje. Met eene majestueuze beweging schuift ze beide naar achteren en wacht op 't balkon, waardig fier, vol moed. "Bravo, leve de koningin!" barst de menigte los, 'door zooveel vastberadenheid en geestkracht geroerd. Maar de koninklijke familie had beloofd naar Parijs te zullen vertrekken. Er vormt zich een vreemde optocht. Het volk, de nationale garde, het rijtuig der vorsten — alles beweegt zich langzaam op den weg van Versailles naar Parijs. Gemeene, brutale liederen worden in de nabijheid der koningin aangeheven. Marie-Antoinette drukte haar zoon aan 't hart en bleef onversaagd, met drooge oogen, zonder angst, het eind van den tocht verwachten. "Ik heb honger!" fluisterde de dauphin tot haar. Toen weende de koningin.

VIII.

Sints dien dag was de fiool der smart over het hoofd der rampzalige Marie-Antoinette uitgegoten. Het paleis der Tuileriën, verwaarloosd en ongeschikt ter bewoning, was in der ijl voor het koninklijke gezin gereed gemaakt. Lodewijk XVI scheen door de

macht der omstandigheden geheel ter neêr gedrukt. Zijn eenige goede eigenschap was het voorbeeldeloos geduld waarmeê hij elken ramp verdroeg — een geduld, dat nauw aan lijdzaamheid grensde en welhaast oversloeg tot eene volkomen passieve houding. Maar de koningin besloot te handelen. Ieder nieuwe dag leerde haar, dat de revolutie ernst maakte met hare beginselen — dat eene nieuwe orde van zaken was aangebroken. In den zomer van 1790 vond ze nog een toevlucht in de tuinen van Saint-Cloud, waar hare laatste rustige dagen voorbijvlogen. In diezelfde tuinen had ook eene bijeenkomst plaats tusschen den burggraaf de Mirabeau en Marie-Antoinette! 't Was ver gekomen met de dochter van Maria-Theresia, dat ze zich verneêrde, om met een renegaat en een politieken condottiere als de burggraaf de Mirabeau te onderhandelen. Maar ze was koningin en moeder in de eerste plaats en wilde Frankrijks kroon voor den dauphin redden. Mirabeau zonk met zijne gewone hartstochtelijkheid aan hare knieën en zwoer haar trouw.......... tegen betaling van al zijn schulden en zes duizend livres elke maand. Zou de donder van zijn woord op de tribune den eenmaal losgebroken storm kunnen bezweren? Hij beproefde het — maar stierf weinige maanden later ten gevolge zijner uitspattingen.

Met den winter van 1790 kwamen de vorstelijke personen naar de Tuileriën terug. Van dat oogenblik af waren zij feitelijk gevangen en werd het hun niet vergund met het voorjaar van 1791 naar Saint-Cloud terug te keeren. Toen werd het onheilvolle plan van vlucht gevormd, dat door een zeer gering toeval mislukte en vier der vijf vluchtelingen een rampspoedigen dood berokkende. Terwijl men zich reeds veilig waande en zonder beletsel door Chalons was gereden — werd de koning bij eene halt te Saint-Menehould door den zoon van den postmeester Drouet herkend aan zijn beeld op de munten van het koninkrijk. Nog rolde de berline met het koninklijk gezin den weg op naar Varennes, maar daar werd plotseling de reis gestuit. Drouet, die te paard vooruit gesneld was, had de patriotten bijeengeroepen, zoodat de reizigers te Varennes tot hun grooten schrik zich alras omringd zagen van eene menigte welgewapende burgers, die hun naar hun paspoort vroegen. Het blijkt, dat de gewaande baron de Korff en echtgenoote de koning en de koningin van Frankrijk zijn. De reizigers worden aangehouden, en moeten den nacht doorbrengen in één kruyenierswinkel, waarvan de eigenaar sekretaris der gemeente is. Te vergeefs hoopt Lodewijk XVI op ontzet door den Markies de Bouillé, die met eenige regementen kavalerie aan de grenzen zijne komst verwacht. Burgers van Varennes hadden barikaden opgeworpen — en besloten de koninklijke familie tot geenen prijs te laten vertrekken. Tegen zeven uren van den volgenden dag kwam een aide-de-camp van la Fayette uit Parijs den koning bevelen, aanstonds weder naar de hoofdstad te vertrekken. En daarop werd de treurige terugtocht aangenomen.

Péthion.

Een woedende volkshoop omcingelde het rijtuig van alle zijden — zonder de komst van de beide kommissarissen der wetgevende Vergadering, Barnave en Péthion, ware het vorstelijk gezin niet levend te Parijs aangekomen. Marie-Antoinette had onbeschrijfelijke angsten doorleefd in den nacht te Varennes — de kalme fierheid en vastberadenheid, waarmee ze alles droeg, veroverden in een oogenblik het gemoed van Barnave; de parvenu-maire Péthion toonde echter zijn kleingeestigen en onbeschoften aard door de vorstelijke reizigers met de uiterste familiariteit te behandelen.

Toen de koningin in Parijs terugkwam, bemerkte zij, dat hare schoone blonde hairen geheel grijs waren geworden — "als van eene zeventigjarige vrouw!" schrijft Madame Campan in hare Mémoires. Het koningklijke gezin werd nu ten scherpste bewaakt en gevangen gehouden — nationale garden betrokken de wacht voor hunne slaapvertrekken. Aan eene vriendin schrijvende, riep de konigin te dier tijd uit: "Je ne puis rien vous dire sur l'état de mon âme! Nous existons; voilà tout!" Langzaam herneemt zij echter een deel der oude énergie en vangt zij hare korrespondentiën aan met keizer Léopold en den graaf d'Artois. Zij wijdt zich zooveel mogelijk aan de opvoeding harer kinderen, en, om den koning beweging te schenken, speelt zij gantsche namiddagen met hem zijn gelietkoosd biljartspel. Maar in Parijs vereenigden de laaghartigste booswichten zich met dat schuim van alle vreemde natiën, 't welk in elke groote stad rondzwerft, en smeedden zij een heilloos komplot, om de gehate Oostenrijksche te vermoorden, ten einde de gunst der Vergadering en der klubs te winnen. Marie-Antoinette wordt gewaarschuwd door de politie, zij kan geen stuk brood eten, dat niet vooraf onderzocht is en moet steeds een flakon met zoete amandelolie in haar bereik houden.

IX.

De twintigste Juni 1792 was aangebroken.

Op het paleis der Tuileriën werd in lijdzaamheid gewacht. Tegen half vijf in den namiddag verkondigt een dof gedruisch het naderen der volksmenigte. Lodewijk XVI doet de poorten van het paleis openen. Het koninklijk gezin is in het vertrek des konings bijeen. De kinderen schreyen, de koningin poogt hen te sussen. Bijlslagen en woedende kreten daveren door de gaanderijen. Een kolonel der nationale garden komt den koning opeischen, ten einde zich aan 't volk te vertoonen. Madame Elisabeth volgt hem, Marie-Antoinette wil ook volgen, maar eenige edellieden weêrhouden haar en verzekeren haar, dat de koning in veiligheid is. Men brengt haar in de groote raadzaal (Salle du Conseil) en schuift ijlings een kolossale tafel vóór haar en hare kinderen. Een klein aantal nationale garden verdedigt de tafel. Met een knallend geraas worden de deuren der groote raadzaal opengebroken. Het grauw stort onder daveren-

den jubel naar binnen. Marie-Antoinette staat rechtop achter de tafel, hare dochter aan hare rechterzijde geknield, de dauphin aan hare slinke, verbaasd met wijdgeopende oogen de menigte beschouwend. De princes de Lamballe en eenige getrouwe hofdames scharen zich om de koningin.

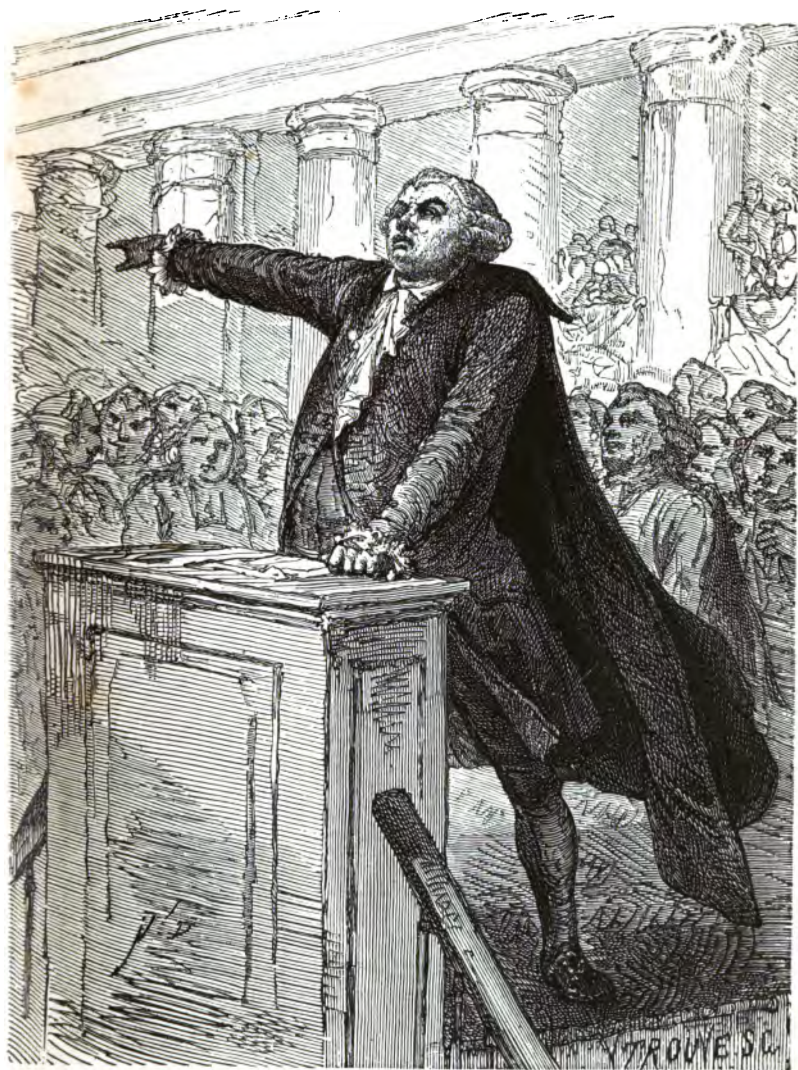
Eene vreeselijke processie trekt de tafel voorbij. Het uitvaagsel der volksheffe, aangevoerd door den bierbrouwer Santerre, schreeuwt de ruwste scheldwoorden tegen de Oostenrijksche, tegen Madame Veto. De een vertoont een bundel van teenen roeden met het opschrift: "Voor Marie-Antoinette!" — de ander een guillotine, een derde draagt een bloedend stuk vleesch in den vorm van een menschelijk hart — en allen dreigen en ballen de vuisten tegen de vorstin. Een afschuwelijk wijf uit de vischhal werpt twee roode jakobijnenmutsen naar de koningin. De generaal Wittinghoff plaatst er eene op het hoofd der moeder en eene op het hoofd van den dauphin. Maar Marie-Antoinette behoudt al haar tegenwoordigheid van geest. Met hare heldere, aangename stem vraagt zij: "Heb ik u ooit leed gedaan? Kent gij mij? Men heeft u misleid..... ik heb Frankrijk lief.,... ik was gelukkig, toen gij mij toejuichtet!" — En de menigte blijft bewogen stilstaan. Eenige vrouwen uit het grauw storten tranen van medelijden. — "Ze zijn beschonken!" buldert Santerre en buigt zich over de tafel, om de koningin in het aangezicht te zien. Maar ook hij toont zich getroffen. Hij bemerkt, dat de kleine dauphin onder de roode muts bijkans verstikt, dat zware zweetdroppels langs zijn voorhoofd leken. "Neem het kind die muts af!"— zegt hij ruw — "zie eens, hoe warm hij het heeft!"

Weinige oogenblikken later had de menigte de zaal verlaten. De koning, die alleen het heroisme van het geduld bezat, had met stille onderwerping zijne vernedering gedragen en de roode muts zonder morren opgezet. Maar de koningin gevoelde, dat het laatste prestige van het koningschap gevallen was. Tot nog toe was de onschendbaarheid van den persoon des konings door den konstitutie gewaarborgd — met den twintigsten Juni hadden anarchie en insurrektie ongestraft het hoofd opgeheven. Ook Lafayette, de konstitutioneel bij uitnemendheid, begreep, dat zijne beste bedoelingen miskend waren. Te vergeefs appelleerde hij in de wetgevende vergadering. Te vergeefs bood hij thands zijne hulp Marie-Antoinette aan. De koningin gruwde er van, om hulp aan te nemen van den man, die haar had doen gevangen nemen te Varennes. Slechts een der revolutionairen had een gunstigen indruk op haar gemaakt — Barnave.

X.

De katastrofe was nabij gekomen.

De overwinning der Jakobijnen en der Cordeliers van den 20 Juni zou op den 10 Augustus worden voltooid. De koningin kende

Mirabeau op de tribune.

den staat van zaken en was op het uiterste bereid. In den nacht van den 9 op den 10 Augustus begon de stormklok te luiden. De koning was met zijne echtgenoote en zuster in zijn vertrek. Péthion, maire van Parijs, treedt binnen en verzekert, dat hij de beweging stillen zal. Maar de koningin zegt aanstonds: "Mijnheer Péthion! deze nieuwe aanslag is onder uwe oogen tot stand gekomen. Gij moet den koning het bewijs geven, dat dit oproer tegen uw wil geschiedt. Gij zult als maire een order teekenen, waarbij gij de nationale garde beveelt, geweld met geweld te keeren!" Péthion werd vuurrood in 't gelaat, maar teekende. En de koningin beval hem over den persoon des konings te waken en in zijne nabijheid te blijven. Maar des morgens tegen vier uren wordt Péthion naar de wetgevende vergadering geroepen. De koningin blijft steeds met geestkracht werkzaam, zij doorloopt de gaanderijen van het paleis en spreekt de driehonderd edellieden toe, die tot verdediging der koninklijke familie zijn saâmgestroomd. Een regement der nationale garde, de grenadiers "des Filles Saint-Thomas" voegt zich bij hen. Marie-Antoinette bezielt hen door hare onverschrokken houding en edele taal.

Vroeg in den ochtend komt eene kommissie uit het gemeente-bestuur bij den koning gehoor vragen. De prokureur-generaal-syndicus der gemeente, Roederer, neemt het woord en zegt: "Sire, Uwe Majesteit heeft geen vijf minuten te verliezen — er is geene andere veilige plaats dan de nationale vergadering!" Hij licht daarbij den koning in van de steeds hooger stijgende insurrektie — van de stemming der nationale garde, van het dreigend gevaar. Als een lid der kommissie, Gerdret, een koopman in kant, het woord wil nemen, valt de koningin hem snel in de rede: — "Zwijg, mijnheer Gerdret! het voegt u niet hier te spreken — zwijg, mijnheer, laat mijnheer den prokureur-generaal-syndicus spreken!" — En Roederer andwoordde: "Tout Paris marche!" Nu wendt Marie-Antoinette zich tot den koning en bezweert hem niet toe te geven. Zij wendt zich tot hem als moeder en gade — vergeefs, de koning zwijgt. Eindelijk verklaart hij, dat hij oogenblikkelijk naar de Wetgevende Vergadering wil gebracht worden. De ongelukkige koningin barst in weeklachten los — maar Madame Elisabeth en de princes de Lamballe overreden haar ook haren allerlaatsten wensch den koning te offeren. Roederer staat in voor de veiligheid van 't koninklijke gezin. Vergezeld van Madame Elisabeth, van de princes de Lamballe en van Madame de Tourzel, Gouvernante des enfants de France — volgt Marie-Antoinette den koning.

Een treurige optocht — koning, koningin, hunne kinderen en een paar trouwe vriendinnen, tusschen eene dubbele heg van bajonetten der zwitsersche en der nationale garde. Intusschen dringt het grauw van alle zijden uit den tuin der Tuileriën op de voorbijtrekkenden aan. Madame Campan bericht in hare Mémoires, dat

het kanalje de orde van den optocht verstoorde en zoo nabij de vorstelijke personen kwam, dat men der koningin een horloge en eene beurs ontstal. Een oogenblik, voordat men bij het gebouw der vergadering aankwam, werd de dauphin door een man uit het volk opgenomen. De koningin slaakte een luiden gil.

— "Wees niet bang!" — zei de man — "Ik wil hem geen kwaad doen!" — en gaf haar het kind bij de deur der vergadering terug. Zoodra men in de zaal der vergadering gekomen was, werd de vorstelijke familie op de stoelen der ministers geplaatst. Maar daar het niet met de konstitutie overeenstemde, dat men in tegenwoordigheid des konings beraadslaagde — zoo verwees men hem en de zijnen naar de loge van den snelschrijver. Buiten knetterde het musketvuur, soms dreunde het kanon, daar binnen onstuimige beraadslagingen, petitiën van uitzinnige republikeinen, oproermakers, die hun buit in de vergadering komen dragen, eindelijk het besluit der volksvertegenwoordigers: — "Het fransche volk zal tot eene nationale konventie worden opgeroepen — het hoofd van 't uitvoerend bewind is geschorst."

XI.

De Assemblée Législative had eindelijk besloten, dat de vorstelijke personen naar den Tempel zouden worden overgebracht. Toen men derwaart vertrok, toonde de koningin, dat haar schoen gescheurd was en zei ze glimlachend: — "Wie zou gelooven, dat de koningin van Frankrijk gebrek aan schoenen had!" Reeds den 19 Augustus werden de princes de Lamballe en Madame de Tourzel van de koningin gescheiden en naar den kerker la Force overgebracht. Dit was het eerste droevige afscheid van trouwe vrienden, om ze nooit weêr te zien, een gering voorspel van wat nog volgen zou. En reeds nu was de smart der koningin zoo hartroerend en dieptreffend, dat een vurig republikein als Manuël, prokureur generaal van het gemeentebestuur, zich tot tranen bewogen gevoelde en zich geweld moest aandoen, om uiterlijk de ruwe ongevoeligheid te vertoonen, waarop hij zich zoo dikwerf beroemde.

Iederen morgen, als de koningin in haren kerker ontwaakte, kwamen, zoo ras haar toilet voltooid was, de soldaten van de wacht binnen en den gantschen dag lang was er geen woord, geene beweging, geen blik der vorstelijke personen, die niet door dezen werd bespied. Zelfs des nachts bleven zij in de antichambre — eenige dagen geleden door Madame de Lamballe betrokken — en bespiedden zij de koningin in haren slaap. Marie-Antoinette gevoelde de hevigste verontwaardiging over dit stelsel van spionneeren. Hare fierheid, als vrouw, als koningin, kwam er met heftigheid tegen op. Geene klacht mocht baten — zij moest de bewaking ondergaan. Zij was in de hoogste mate prikkelbaar en zenuwachtig; haar gemoed was vol bitterheid over de duldelooze jammeren, die thands

met onafgebroken felheid tegen haar voortwoedden. Zij kon het hoofd niet buigen als Madame Elisabeth, eene geduldige ziel [1] — zij behoorde nog aan de waereld door haar echtgenoot en hare kinderen.

Toen op den derden September de koninklijke familie aan tafel zat, deed zich eensklaps weêr het akelig gejoel en het woest gedruisch der volksheffe hooren. Aanstonds ging men naar de kamer der koningin. Een soldaat komt met vier koppensnellers binnen en eischt, dat de gevangenen zich aan 't venster voor het volk vertoonen. De koning wil weten waarom. — "Welnu, als ge 't weten wilt —" zegt een dier kerels — "'t is, om u het hoofd van Mevrouw de Lamballe te toonen!" Niet één kreet, niet één snik ontsnapt der koningin, die versteend van schrik naar buiten staart. Het schoone blonde hoofd der princes, door de doodstrekken misvormd en met bloed bemorst, wordt op eene piek rondgezwaaid. Dien gantschen dag zat Marie-Antoinette in sprakelooze vertwijfeling; geen enkel geluid rolde van hare lippen.

Maar weldra heeft het eentonige kerkerleven de eerste heftige smart doen bedaren. De koning houdt zich bezig met den dauphin Latijn te leeren. Marie-Antoinette voltooit het godsdienstig onderwijs harer dochter. Zij poogt haren echtgenoot verstrooying te verschaffen door schaakspel of lektuur — eindelijk houdt ze zich onledig met de noodzakelijke herstellingen van het linnengoed; want de koninklijke familie zal thands voor 't eerst gebrek leeren kennen. 's Nachts, als Lodewijk XVI slaapt, herstellen de beide gevangen koninklijke vrouwen zijn eenigen rok — zijn rok, die de modekleur dier dagen vertoonde, de couleur cheveux de la Reine. En als eindelijk eenig linnengoed aan de gevangenen werd toegestaan, noodzaakte de pas ingestelde Republiek de koningin, om eigenhandig de kroonen boven de merkteeken weg te tornen. Want Lodewijk Capet en Marie-Antoinette zijn van de koninklijke waardigheid vervallen verklaard — de kroon is van hun hoofd gerukt! Maar reeds lang was dit cieraad van hun rang voor hen allen overbodig geworden — zij droegen eene andere kroon, de bloedige doornkroon van hun Verlosser!

Op den 30 September besluit de Republiek, om Lodewijk Capet van zijne echtgenoote te scheiden. Nieuwe, ondragelijke smart! De hartstochtelijke droefheid der koningin weet van een stompzinnigen en bestialen sausculotte, als Simon, de gunst te verwerven, dat men elkander ten minste gedurende den maaltijd mag zien. Twee lange maanden kruipen in dien toestand met loomen tred voorbij. De koning wordt ziek, wat later de dauphin — op last van het gemeentebestuur naar den kerker zijns vaders overgebracht. De smart der koningin wordt dagelijks somberder, wanhopiger. Den 7

[1] Die echter den Koning veel geld kostte door hare speelschulden. Nicolardot, Journal de Louis XVI, p. 202—214.

Het volk in de Tuileriën.

December deelt de koning haar mede, dat hij weldra voor de Konventie zal moeten verschijnen, dat zijn proces aanvangt. Dienzelfden dag komt eene kommissie uit den gemeenteraad den gevangenen alle snijdende of scherpe voorwerpen ontnemen — als hadde men met krimineele misdadigers te doen. Zelfs de schaar der koningin werd weggenomen en men zag Marie-Antoinette, als ze haar linnengoed verstelde, haar draad met de tanden afbreken!

Geene enkele marteling werd der koningin gespaard gedurende het proces des konings. Sints zijne terugkomst uit de Konventie had zij hem niet gezien — hare dochter wordt ziek van angst, zij zelve brengt elken nacht slapeloos door. Soms ook steeg het keizerlijk bloed haar naar 't voorhoofd; dan barstte haar lang bedwongen toorn los en vol majesteit, met vlammende blikken, vroeg ze den leden van den gemeenteraad, volgens welke wet zij het recht hadden echtgenooten van elkander te scheiden, en beval ze met de edelste verontwaardiging, dat men haar aanstonds met den koning zou vereenigen! Op den 20 Januari 1793 wordt haar eindelijk eene bijeenkomst toegestaan — want Lodewijk Capet was wegens hoogverraad door de nationale Konventie ter dood veroordeeld.

Treffend tooneel, dit laatste afscheid van den geliefden echtgenoot, van broeder en vader! De soldaten der wacht kunnen voor eene glazen deur dit tafereel der uiterste menschelijke ellende beschouwen. De koningin zit aan de slinkerzijde des konings, Madame Elizabeth aan zijne rechter. De kinderen staan bij den koning, de dauphin tusschen zijne knieën. Eerst spreekt de koning — daarna barsten allen in tranen uit. Eene pooze later klinken weder de woorden des konings en nogmaals overstemmen hem de snikken der zijnen. Daarop buigen allen het hoofd. — De koning zegent zijne vrouw, zijne zuster, zijne kinderen. De kleine hand van den dauphin heft zich op — Lodewijk XVI doet hem zweren, dat hij den moordenaars zijns vaders vergiffenis zal schenken. Daarna werd geen woord meer gesproken — het gantsche gezin slaakte slechts een langen smartkreet om erbarming!

XII.

Onder het Paleis van Justitie, in het hart van Parijs aan de oevers der Seine gebouwd, bevindt zich de kerker der Conciergerie. Het gebouw zelf is eeuwen oud. Oorspronkelijk was het een versterkte burcht der eerste fransche koningen — later veranderde het van bestemming en op den tweeden Augustus 1793 werd het de laatste gevangenis van Marie-Antoinette. Treffende les der geschiedenis! Het bolwerk van 't koningschap en 't féodalisme werd de kerker eener koningin, eener martelaresse, die onschuldig en vreeselijk zou lijden voor de onderdrukking van twintig koningen. In den nacht van den tweeden Augustus, omstreeks drie uren werd Marie-Antoinette daar overgebracht.

Er was veel geschied in de zeven maanden, die verloopen waren, sints de Republiek Lodewijk Capet had geguillotineerd. Bij al haar lijden had de koningin sommige trekken van edelmoedigheid en trouw mogen waardeeren. Er waren vele pogingen aangewend, om haar te doen ontsnappen. Eerst was het een edelman, de heer de Jarjayes, toen een lakei Turgy, toen een lid van den parijschen gemeenteraad, de boekverkooper Toulan, eindelijk een adellijk avonturier, de baron de Batz, allen werden ontdekt — aller plannen mislukten, sommigen van hen werden geguillotineerd. Daarna had het Comité de salut public goedgevonden: "om den zoon van Capet te scheiden van zijne moeder." Op den 3 Juli 's avonds te tien uren was men gekomen, om moeder en zoon van elkander te rukken. De koningin was naar haar kind gevlogen, had hem in hare armen gekneld en met haar lichaam beschermd, tegen wien hem aan haar wilde ontnemen. Een uur lang wordt er geworsteld tusschen de koninklijke moeder en de gemeene soldaten, die ten slotte dreigen den knaap te zullen vermoorden — daarop is de dauphin vrij en wordt hij weenende naar zijn cipier Simon gesleurd. Den 1 Augustus des nachts te twee uren wordt de gevangene uit haar slaap gewekt, daar de nationale Konventie een nieuw dekreet heeft vastgesteld: "Marie-Antoinette wordt naar de revolutionnaire rechtbank verwezen: zij zal oogenblikkelijk worden overgebracht naar de Conciergerie!"

Zij kleedt zich in de tegenwoordigheid der soldaten. Men vordert haar alles af, wat zij bij zich heeft. Zie hier den kompleten katalogus der voorwerpen, welke Marie-Antoinette op dat oogenblik bezat: de archivaris Emile Campardon deelt ze ons meê volgens de brutale formule uit het procesverbaal van de terechtstelling der weduwe Capet:

a"Een klein boekjen met een omslag van groen moiré, waarin acht bladzijden met eenige adressen.

b. "Een kleine portefeuille van rood marokijn.

c. "Eene nécessaire van groen marokijn.

d. "Een klein doosjen met twee vrouwenportretten" — de vriendinnen der koningin in hare jeugd, de princessen van Mecklenburg en Hessen.

e. "Een ander klein doosjen met een vrouwenportret, 't welk het portet blijkt te zijn van Lamballe.

f. "Een rol van vijf-en-twintig gouden louis.

g. "Een klein ivoren doosjen met spiegel en eenig papier, waarop niets geschreven is.

h. "Nog eenige kleine pakjens met hair — welke de beschuldigde verklaart afkomstig te zijn van haar echtgenoot en kinderen."

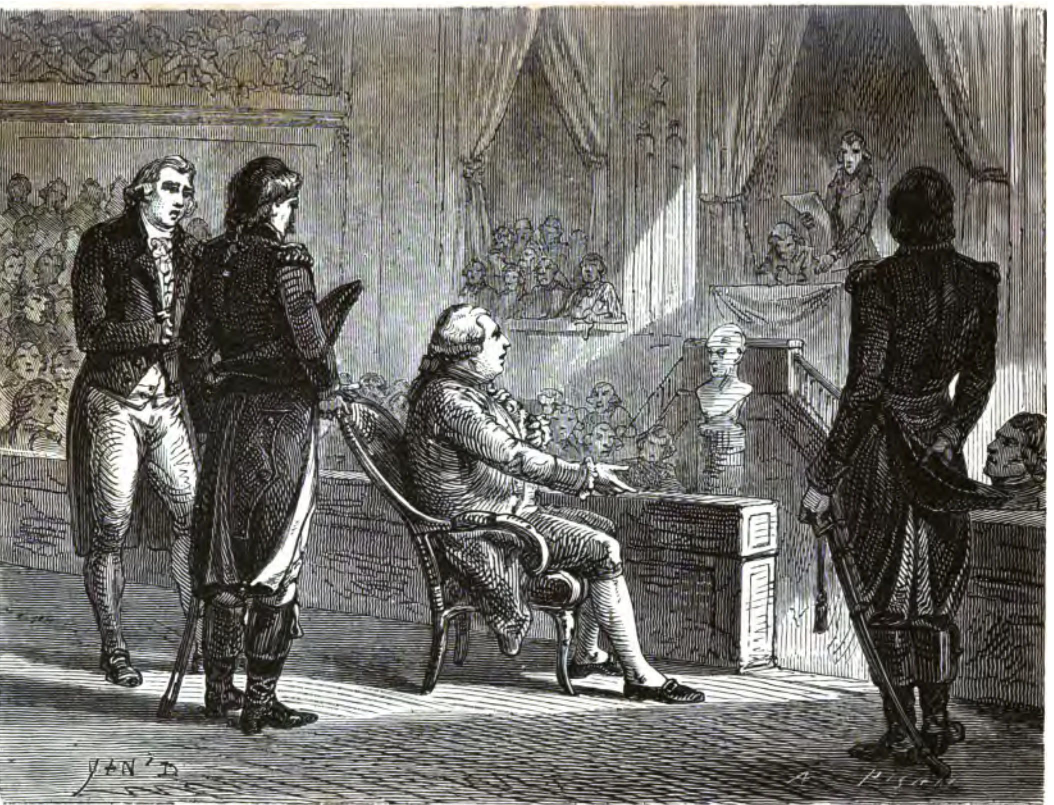
Na al deze voorwerpen, als zoovele bewijsstukken van schuld te hebben verzegeld, wordt de koningin genoodzaakt hare dochter Marie-Thérèse en hare zuster Elisabeth te ver-

laten. De zieleangst en de smartkreten dier vrouwen te beschrijven, gaat boven elk menschelijk vermogen. Toen de koningin de lage poort van den Tempel verliet, stiet zij het hoofd tegen het kozijn. Men vroeg haar of ze zich had zeer gedaan. "O neen!" — andwoordde zij — "op dit oogenblik kan mij niets ter waereld meer zeer doen!"

XIII.

Marie-Antoinnette bleef in de Conciergerie van den 2 Augustus tot den 16 Oktober 1793. De nauwkeurigste en trouwste berichten over dit tijdvak worden gevonden in de verklaringen van Rosalie Lamorlière, dienstmaagd van de cipiers der Conciergerie, gedurende de gevangenschap der koningin. Het onderzoek van den Archivaris Campardon omtrent de geloofwaardigheid harer berichten gaf volkomen voldoende uitkomsten — het ontbrekende kan gemakkelijk uit de officiëele bescheiden der revolutionnaire rechtbank worden aangevuld. Voor eene pooze geven wij het woord aan de dienstmaagd uit de gevangenis, daar hare eenvoudige vertelling het ontzettende van den toestand op het helderst doet uitkomen.

— "Den eersten Augustus 1793" — vangt Rosalie Lamorlière aan — "des namiddags zei Madame Richard fluisterend tegen mij: ""Rosalie, we zullen van nacht blijven waken, ge kunt op een stoel wat slapen — want de koningin zal uit den Tempel naar deze gevangenis worden overgebracht." " En aanstonds zag ik, dat zij orders gaf, om den generaal Custine uit de raadkamer (chambre du conseil) te brengen, ten einde er de vorstin in te plaatsen. Een stokbewaarder werd naar den meubelmaker der gevangenis gezonden. Hij bestelde er eene krib, eene peluw, eenig licht deksel en eene waschkom. Men bracht dit weinige in de vochtige kamer van den generaal Custine — men voegde er eene gemeene tafel en twee gevangenisstoelen bij. Zoo was 't ameublement, 't welk men voor de koningin van Frankrijk gereed maakte. — Omstreeks drie uren des morgens was ik in een fauteuil in slaap gevallen, toen Madame Richard mij bij den arm trok en mij plotseling deed ontwaken. ""Kom Rosalie!"" — zei ze. — ""Spoedig, spoedig, word wakker! Neem dit licht! Daar zijn ze!"" Ik ging bevende naar beneden met Madame Richard naar het vertrek van den generaal Custine — achter in een zwarten gang. De koningin was er al. Eene menigte gendarmen stond voor de deur. Verschillende officiers en administrateurs der gevangenis waren binnen in de kamer, waar ze zacht met elkaâr praatten. De dag begon aan te breken. Eindelijk ging men heen en bleef Madame Richard met mij alleen bij de koningin. Ik bemerkte dikke zweetdroppels op het gelaat der vorstin. Zij wischte ze twee of drie maal af met haar zakdoek. Ze beschouwde de akelige naaktheid van het vertrek met verbazing — eindelijk zag ze met eenige oplettendheid

Lodewijk XVI voor de Konventie.

naar mijne meesteresse en mij. Daarna steeg de koningin op een klein taboeret, dat ik uit mijne kamer gebracht had en hing haar horloge op aan een spijker, dien zij op den muur ontdekte en begon zij zich uit te kleeden, om zich naar bed te begeven. Ik naderde eerbiedig en bood mijne diensten aan. — "Dank u, mijn kind!" — zei ze zonder boosheid of trots — "ik help mij zelve, sints ik geene bedienden meer heb." Het was helder dag. Wij brachten onze lichten weg en de koningin legde zich op een voor haar wel zeer ellendig bed, maar waarover wij ten minste zeer fijn linnen hadden gespreid en waaraan we een hoofdkussen hadden toegevoegd. — Des morgens plaatste men twee gendarmen in het vertrek der vorstin en gaf men haar eene oude vrouw van tachtig jaren, om haar te bedienen. In de eerste 40 dagen kwam ik niet veel bij de koningin. Ik vergezelde Madame Richard of haar man, als we een déjeuner brachten om negen uur, of het diner, 't welk gewoonlijk om twee uren of half-drie bediend werd. Madame Richard plaatste het couvert en ik bleef uit eerbied dicht bij de deur staan. Maar hare Majesteit was zoo goed er op te letten en bewees mij de eer te zeggen: "Kom nader Rosalie! wees niet bang." De oude vrouw, die den zwarten japon der koningin zeer netjens had versteld, werd als ongeschikt weggezonden en vervangen door eene jonge vrouw, Harel genaamd, tegen wie de koningin bijna nooit sprak. — De beide gendarmen (altijd dezelfden) heetten Dufrêne en Gilbert. Deze laatste was ruwer dan zijn kameraad de brigadier. Soms keek de koningin — als wij de tafel dekten — uit verveling naar hun spel, zoolang Madame Richard of de Concierge er bij waren. — Eens bracht Madame Richard haar jongste kind meê, 't welk er zeer aardig uitzag met blond hair en mooye blauwe oogen, hij heette Fanfan. De koningin sidderde hevig, toen zij het mooye kind zag, nam hem in hare armen, kuste hem en begon te weenen, terwijl ze van Monsieur le Dauphin vertelde, die bijna even oud was, en waarover ze dag en nacht peinsde. Deze ontmoeting deed haar zeer smartelijk aan. Madame Richard zeide mij, toen wij boven waren gekomen, dat ze haar zoon nooit weêr zou meênemen. — Omstreeks half September gebeurde er iets zeer ongelukkigs, dat zeer onaangename gevolgen voor de koningin had. Een vermomd officier, Monsieur de Rougeville, werd in den kerker der vorstin gebracht door een officier der municipalen, Michon geheeten. De Rougeville, dien de koningin kende, liet eene bloem bij haar japon vallen, waarin een brief was, naar ik vernam. Vrouw Harel zag alles — en maakte er rapport van aan Fouquier-Tinville, die altijd voor middernacht de gevangenis kwam inspekteeren. De twee gendarmen werden ook gehoord. Het goevernement meende, dat er een groot komplot gesmeed werd, om de koningin te doen ontvluchten — en aanstonds gaf men strenger en wreeder orders. Madame Richard en haar man werden gevangen genomen — vrouw Harel kwam niet terug en we zagen als nieuwe

concierge der gevangenis den cipier van la Force komen, Bault geheeten. Op het eerste gezicht scheen Bault ruw en streng, maar innerlijk was hij een goed man. De administratie liet toe, dat ik als keukenmeid in zijn dienst bleef, daar er geen reden was, om mij te verdenken. Toen Bault voor de eerste reis bij de koningin kwam, ging ik meê en bracht der koningin den gewonen bouillon voor haar déjeuner. Zij zag Bault aan, die naar republikeinsche mode gekleed was met een pantalon en vest uit een stuk — carmagnole-pantalon genaamd — en die, met zijne sleutels in de hand, bij de deur tegen den muur stond. De koningin zette hare nachtmuts af, nam een stoel en zeide met hare aangename stem: — ""Rosalie, gij zult me van daag kappen!"" De cipier liep ijlings op die woorden toe, greep den kam en zei tot mij: — ""Laat staan, laat staan, ik zal het wel doen!"" De koningin ten hoogste verbaasd, zag Bault met een blik vol majesteit aan — een blik, dien men onmogelijk zou kunnen beschrijven. — ""Ik dank u!"" voegde zij er bij, stond dadelijk op, scheidde heur hair zelve en zette hare muts op. Haar kapsel was zeer eenvoudig — zij scheidde heur hair op 't voorhoofd en deed er eenig welriekend poeder over. Datzelfde oogenblik nam de koningin een stuk wit lint van de tafel en zei met een treurig vriendelijken blik, die mij tot in het diepst der ziel roerde: — ""Rosalie, neem dit lint en bewaar het altijd als een souvenir van mij!"" De tranen sprongen mij uit de oogen en ik bedankte Madame met eene buiging. Toen de cipier met mij op het corridor was gekomen, nam hij mijn lint en zei me boven op zijne kamer: — ""'t Spijt me wel, dat ik die arme vrouw verdriet moet doen — maar mijne pozitie is uiterst moeyelijk, Richard en zijne vrouw zijn gevangen. In Godsnaam, Rosalie, wees voorzichtig of ik ben verloren!"" — Den 2 Augustus, den nacht, toen de koningin van den Tempel kwam, merkte ik op, dat zij geene kleederen of linnengoed had meêgenomen. Den volgenden dag en later vroeg de ongelukkige vorstin om linnengoed, maar Madame Richard durfde haar niets leenen. Eindelijk ging de municipaal Mi'chonis, die een edel mensch was, naar den Tempel en den tienden dag bracht men der koningin een pak, dat zij dadelijk opende. 't Ware fraaye batisten hemden, zakdoeken, fichus, zijden kousen, een wit négligé voor 's morgens, een paar nachtmutsen en verscheiden stukken lint. De koningin werd aangedaan en zei tot Madame Richard en mij: — ""Ik herken aan de zorg, waarmede dit alles is ingepakt, de lieve attentie mijner arme zuster Elisabeth."" — De koningin had groot gebrek aan naalden en ander werkgereedschap — want ze hield zich gaarne met handwerk bezig. Ik bemerkte, dat ze van tijd tot tijd dikke wollen draden trok uit eene soort van tapisserie, welke aan den muur bevestigd was. Zij maakte er vlechtwerk van met behulp van eenige spelden, terwijl haar knie haar tot speldenkussen diende. — Hare liefde voor bloemen was, naar hare eigene bekentenis, een

ware hartstocht. In den beginne plaatsten we van tijd tot tijd een ruiker op hare kleine eikenhouten tafel. Bault durfde dit niet meer toestaan. — 's Morgens als ze opstond, trok ze kleine pantoffels aan, en om den anderen dag poetste ik hare fraaye zwarte schoenen, waarvan de hak, à la Saint-Huberty, twee duim breed was. Soms kwam men den concierge uit zijne loge halen voor noodzakelijke dingen in de gevangenis — dan liet hij mij alleen onder toezicht van een officier der gendarmerie. Eens nam, tot mijne groote verwondering, de officier een der schoenen van de koningin en krabde hij met de punt van zijn degen de roestvlakken weg, die door de vochtige steenen zich aan de zool vertoonden. De priesters en edelen, die als gevangenen op het binnenhof wandelden, zagen dit door het tralievenster. Toen ze ontdekten, dat de officier een braaf man was, verzochten ze mij, naderbij te mogen komen, om de schoenen van de koningin te zien. Daarop namen zij de schoenen in handen, lieten ze aan elkander zien en overdekten ze met kussen. — Madame Richard had, tengevolge van een dekreet, haar zilverwerk weggeborgen — de koningin moest zich van tinnen lepel en stalen vork bedienen, die ik altijd zoo zindelijk en helder hield, als mogelijk was. De koningin at met vrij grooten eetlust — en deelde haar kip in twee stukken, om voor twee dagen te dienen. Zij liet van den tweeden schotel, van hare groenten nooit iets over. Als ze gegeten had, zeî ze zacht een klein dankgebed en stond ze op, om heen en weêr te wandelen. Dit was voor mij het teeken om heen te gaan. Ik mocht nimmer een glas in hare gevangenis laten. Eens kwam de ridder de Saint-Leger mij tegen, uit de griffie naar de binnenplaats gaande, en zag, dat ik een glas half vol water droeg. — " "Heeft de koningin uit dit glas gedronken?" " — vroeg hij mij. Ik andwoordde ja. Oogenblikkelijk nam de ridder de Saint-Leger zijn hoed af en dronk het glas met eerbied en vreugde leêg. — Hare Majesteit had, zooals ik gezegd heb, noch kast, noch kommode in haar vertrek. Toen haar kleine voorraad linnen van den Tempel gekomen was, vroeg ze mij om eene doos, ten einde het er in te bergen. Madame Richard, die dit niet aan 't bestuur der gevangenis vragen durfde, gaf mij verlof, om aan de vorstin eene hoedendoos te leenen, welke zij met evenveel plezier ontving, alsof deze het allerschoonste meubel geweest ware. De reglementen lieten niet toe, om spiegels te geven en iederen morgen vroeg de koningin er om. Madame Richard vergunde mij een klein spiegeltjen aan de koningin te leenen. Ik kreeg eene kleur, toen ik het haar aanbood. Dat spiegeltjen was op straat gekocht en had maar 25 sous in assignaten gekost. Ik herinner het mij nog zeer goed, het was met een rand van grof rood papier en van chineesche letters voorzien. De koningin nam dat spiegeltjen met onderscheiding aan en bediende er zich van tot op den laatsten dag. — Zoolang Madame Richard er was, bleef het diner der vorstin zeer fatsoenlijk — ik durf zeggen, dat het zelfs zeer zorgvuldig was klaar gemaakt

Men kocht het beste voor haar en telkens kwamen drie of vier koopvrouwen, die den cipier herkenden, hem schreyende het fraaiste wild en de mooiste vruchten brengen. "Voor onze koningin!" zeiden ze. Toen de Richards gevangen genomen waren, veranderde dit alles. De koningin kon het gemakkelijk bemerken, maar ze liet zich geene enkele klacht ontsnappen. Ik bracht haar alleen soep en twee schotels — ieder dag een schotel groenten en voorts een kip of kalfsvleesch om den anderen dag. Maar ik maakte het zoo goed mogelijk klaar. Hare Majesteit, die buitengewoon net en delikaat was, merkte op, dat mijn linnengoed altijd helder wit was en scheen met hare blikken mij te bedanken voor deze attentie. Soms bood ze mij haar glas aan, om haar in te schenken. Zij dronk nooit iets anders dan water, zelfs te Versailles, zoo als ze soms vertelde. Ik bewonderde de schoonheid van hare handen, wier blankheid en fijnheid boven alle beschrijving verheven waren. — Voordat de familie Richard gevangen genomen was, werd het linnengoed der koningin gewasschen door Madame Saulieu, onze gewone waschvrouw — maar na de gebeurtenis met de bloem kwam onze waschvronw niet terug. De griffier van de revolutionnaire rechtbank nam het linnen der koningin in beslag, behalven de mutsen en de fichus, en schoon men haar later een en ander terug gaf, geschiedde dit echter bij lange tusschenpoozen en had de koningin de nijpendste behoefte. Ik bemerkte het; scheurde stil mijne hemden stuk en verborg het linnen onder haar hoofdkussen. Den vierden of vijfden dag namen de inspekteurs haar een gouden uurwerk af, dat ze nog uit Duitschland had meegenomen, om onze dauphine te worden. Ik was er niet bij, toen zij haar dit uurwerk afnamen, maar Madame Richard sprak er van, dat ze zeer geweend had, toen ze het horloge had moeten afstaan! Gelukkig wisten de kommissarissen niet, dat zij een zeer kostbaar medaljon om den hals droeg aan een klein zwart koordjen. Dit medaljon bevatte eenige lokken hair van den dauphin en zijn portret. De koningin had nog twee diamanten ringen en haar trouwring, toen zij in de Conciergerie kwam. Deze twee ringen waren, zonder dat zij er zich rekenschap van gaf, een soort van amuzement voor haar. Als zij stil zat na te denken, deed zij ze van haar vinger af en stak ze aan andere vingers. Na de affaire met de bloem zagen de ellendelingen de diamanten schitteren en namen zij ze haar af, met het zeggen, dat zij ze later terug zou ontvangen. — De koningin leed grooten last van de vochtige koude der eerste dagen van Oktober. Zij beklaagde er zich over op minzamen toon en het deed mij buitengewoon groot verdriet haar lijden niet te kunnen verzachten. Ik nam 's avonds altijd haar nachtgewaad onder de peluw weg. Dan liep ik spoedig naar boven, om het te verwarmen en keerde ik zoo gauw mogelijk terug naar de gevangenis, om het op nieuw onder het kussen te leggen. Zij merkte deze kleine zorgen en mijne eerbiedige trouw en bedankte mij met een blik vol ge-

negenheid alsof ik iets anders gedaan had dan mijne plicht. Men gaf haar noch lamp noch toorts en ik bleef zoo lang mogelijk bij haar, opdat mijne achtenswaardige gebiederes nog een oogenblik zou bevrijd blijven van hare duisternis en hare eenzaamheid. Om naar bed te gaan, had ze alleen den flauwen lichtstraal, welken de réverbère van de binnenplaats soms in haar kerker zond."

Tot dus ver de verklaringen van Rosalie Lamorlière.

XIV.

Eene poging tot ontsnapping was alzoo mislukt. De heer de Rougeville, aide-de-camp van Washington, later luitenant-kolonel der nationale garde te Parijs, was in zijn hart een vurig royalist. Hij had de koningin op den 20 Juni bijgestaan in de Tuileriën en poogde, met gevaar van zijn leven, haar uit de Conciergerie te doen ontsnappen. Zijn ontwerp mislukte. Het eenvoudig, roerend verhaal der dienstbode heeft het ons geleerd. De dag van het proces der koningin was eindelijk nabij gekomen. Op den 19 Oktober des nachts onderging zij een geheim verhoor voor de revolutionnaire rechtbank — twee uren, nadat zij zich te bed had begeven. Zij kwam zeer ontsteld terug en liep den volgenden dag haar kerker steeds driftig op en neêr.

Op den 15 Oktober zou de groote procedure tegen de weduwe Capet aanvangen. Des morgens te negen uren trad zij de gerechtzaal binnen. We nemen even het procesverbaal der terechtzitting ter hand. "Procesverbaal der zitting van den 23 dag der eerste maand van het tweede jaar der republiek. De zitting wordt geopend voor het publiek en is saâmgesteld uit Amand Martail Joseph Hermann, voorzitter, uit Pierre André Coffinhal, Antoine Marie Maire, Joseph François Ignace Donzé-Verteuil en Gabrël Deliège, rechters, voorts uit Antoine Quentin Fouquier-Tinville, openbaar aanklager, en uit Nicolas Joseph Fabricius, griffier. Zijn binnengekomen de burgers Antonelle, Renaudin, Souberbielle, Fiévé, Besnard, Thoumin, Chéstien, Gauney, Trinchard, Nicolas, Lamière, Desboisseaux, Baron, Sambat en Devèze, gezworenen, welke geplaatst zijn midden voor de balie, op de plaatsen voor hen aangewezen en bepaald; vervolgens is binnengebracht Marie-Antoinette, weduwe van Louis Capet, vrij en zonder boeyen, en is geplaatst op den gewonen fauteuil, waarop de beschuldigden plaats nemen, zoodanig, dat ieder haar zien kan. Ook zijn binnengekomen de burgers Tronson-Ducoudray en Chauveau-Delagarde, rechtsgeleerden, raadslieden en officiëele verdedigers der beschuldigde."

Tot hiertoe het proces-verbaal. Wij kennen thands de akteurs

Marie-Antoinette voor de Revolutionaire regtbank.

van deze afschuwelijke juridische tragoedie. Het ontzettend kontrast tusschen de keizerlijke beschuldigde en al die anderen: rechters, jury, openbaar ministerie en publiek, is uiterst moeyelijk beknopt en volledig te beschrijven. Op den 15 Oktober werd bij die terechtzitting eene ontknooping voltooid, welke met den staatkundigen moord van Lodewijk XVI was aangevangen — het eeuwenheugend drama van tiranische onderdrukking en morrend volkslijden werd eindelijk uitgespeeld. Maar juist het meest kenmerkende van die ontknooping bestond in dit feit, dat al wat nobel, ontzachwekkend, verheven, schoon en heilig was, zich in de rampzalige beschuldigde openbaarde, terwijl al wat laag, terugstootend, gemeen, leelijk en verfoeilijk was, zich door rechters, gezworenen en omstanders deed vertegenwoordigen. De koningin had zich voor de zitting met alle mogelijke zorg gekleed: zij wilde der Republiek niet verwijten, dat men haar in de uiterste armoede en schamelheid deed verkwijnen. Zij droeg haren langen zwarten japon, dien ze na den dood des konings van het gemeentebestuur had verzocht en verkregen. Heure grijze hairen waren zorgvuldig gescheiden en gepoeyerd. Op haar hoofd had ze hare batisten muts met geplooide strooken en zwarte krippen barbes. Haar gelaat was uiterst bleek en, zoo het mogelijk was, nog vermagerd, sints zij de Conciergerie binnentrad. Hare schoone blaauwe oogen hadden al hun vuur in bittere tranen weggeweend. Zij waren als verglaasd, maar zagen toch met kalme waardigheid in 't ronde, breede zwarte kringen getuigden van bovenmenschelijke angsten en lange slapelooze nachten. Toch was hare gantsche houding majestueus, aandachtig, kalm. Soms scheen ze in gedachten verzonken en speelde zij met hare vingers over de leuning van haar armstoel, alsof zij de toetsen eener piano aanraakte.

En wie zijn de rechters, wie zijn de gezworenen? Hermann — een slecht jurist, later geguillotineerd — Coffinhal, een verloopen medicus, geguillotineerd na den negenden Thermidor — Maire, advokaat bij 't parlement, oud-royalist — Donzé-Verteuil, een man, die tapisserie maakte op die banken — en Deliège, een onbekend man uit eene provinciestad. Wie was de openbare aanklager? Fouquier-Tinville, een bekend, oud jurist met het gemoed van een Caligula, later geguillotineerd. Wie waren de gezworenen? Oudsoldaten, muziekhandelaren, chirurgiens, limonadeverkoopers, pruikenmakers, dragonders en straatzangers werden opgeroepen om te oordeelen. Wij hebben hunne obskure namen uit het proces-verbaal meegedeeld.

Het proces vangt aan:

— "Hoe is uw naam?" vraagt Hermann.

— "Ik heet Marie-Antoinette van Lotharingen van Oostenrijk!"

— "Wat is uw beroep?"

— "Weduwe van Lodewijk, vroeger koning der Franschen."

— "Uw leeftijd?"

— "Zeven-en-dertig jaren!"

Daarna vangt Fouquier-Tinville aan eene even ongunstige als laaghartige akte van beschuldiging voor te lezen. Wij sparen u de bizonderheden. Het waren eenvoudig de grieven van een republikein tegen eene jonge, schoone, geestige koningin — het waren de natuurlijke eigenschappen van haren rang voorgesteld als misdaad. Het tweede deel der beschuldiging behelsde eene herhaling van de gewone leugenachtige lasteringen, die sints vele jaren tegen Marie-Antoinette in omloop waren. Het derde deel ging alle menschelijke verbeeldingskracht te boven. Het was de bekende beschuldiging van Hébert — van Hébert, den man, wiens naam alleen genoeg is om de Muze der Geschiedenis schaamrood en met walging het hoofd te doen afwenden — van Hébert, den exkontroleur van sorties aan het Théâtre des Variétés, later lid van den gemeente-raad en redakteur van het slijk- en bloedjournaal le Père Duchesne — van Hébert, wien de heilige wraak der Voorzienigheid tot ieders satisfaktie op dezelfde guillotine bracht, waardoor hij zoo menig onschuldig slachtoffer deed vallen! Hébert beschuldigde de koningin, dat zij haar achtjarig kind had verdierlijkt, om over zijne ziel te kunnen heerschen — de vrome Madame Elisabeth zou medeplichtig geweest zijn aan die afgrijselijke wandaad. Juist hierover had gedurende de terechtzitting een zeer merkwaardig incident plaats. Een der gezworenen vroeg, waarom de beschuldigde niet op de verklaring van Hébert had geandwoord. Hierop interpelleerde de voorzitter de beschuldigde. Maar Marie-Antoinette, die hare lippen niet had willen bezoedelen met een andwoord op zulk eene aanklacht zeide thands met al de majesteit der onschuld en al de verontwaardiging van een rein gemoed: "Ik heb niet geandwoord, omdat er beschuldigingen zijn, waarop het menschelijk gevoel het andwoord moet schuldig blijven. Eene moeder kan zoo iets niet doen!" — En zich vervolgens wendende tot de vrouwen onder het publiek en der tribune, voegde zij er bij: — "Ik beroep mij op al de moeders, die hier tegenwoordig zijn!"

Een luid gemurmel van afgrijzen tegen den ellendigen Hébert doortrilde de gantsche menigte.

XV.

Het was vier uren des nachts. De afloop van 't proces kon niet twijfelachtig zijn. De gezworen hadden geandwoord. En de prezident "rechtsprekende op het requisitoir van den openbaren aanklager, volgens de wetten door dezen aangehaald, veroordeelt gezegde Marie-Antoinette, genaamd van Lotharingen van Oostenrijk, weduwe van Lodewijk Capet, tot de straffe des doods." De koningin stond op en steeg van de trappen der balie zonder eenige ontroering — zij opende zelve de ballustrade. Het laaghartige graauw

der tribunes applaudisseert, applaudisseert tot de galm onder de gewelven in den kerker der koningin eene echo vindt. De arme keukenmeid Rosalie Lamorlière barstte in onstuimig geween uit, toen zij het vonnis vernam. Eerst hield de koningin zich bezig met een langen brief aan Madame Elisabeth, waarin ze al de fijnheid van heur liefderijk hart openbaarde, al de tranen van hare laatste wanhoop uitstortte. Tegen half zeven uren des morgens trad Rosalie in hare kamer en vroeg haar of ze niets noodig had. De koningin lag geheel in 't zwart gekleed op haar leger, met het gelaat naar het venster, het hoofd op de hand. — Mevrouw!" — zeide Rosalie sidderend — "gisteren avond en gisteren heeft u niets gebruikt! Wat mag ik van morgen brengen?" — Toen schreide de koningin hartstochtelijk en andwoordde: — "Mijn kind ik heb niets noodig, het is met mij gedaan!" — Maar de trouwe dienstbode sprak van een goeden bouillon, welken ze gereed had gemaakt en de koningin stond haar toe dien te brengen. Daarna gebruikte Marie-Antoinette eenige lepels vol. Tegen zeven uur kwam er een door de Republiek erkende priester, waarmeê de martelaresse niet wilde spreken. Rosalie kwam ook nu terug, om haar te helpen kleeden naar haar laatsten wensch. Daartoe begaf ze zich in de opening tusschen de kribbe en den muur. — Laatste onmenschelijke wreedheid van de eene en ondeelbare Republiek! Toen Marie-Antoinette zich gereed maakte, om voor 't allerlaatst van kleeding te verwisselen, trad aanstonds de officier der gendarmes naar de krib om de koningin ook thands nog te bespieden. Oogenblikkelijk trok ze een doek over hare schouders en zeî ze met de grootste zachtmoedigheid: "In naam der eerbaarheid verzoek ik u, jonkman! mij alleen te laten, terwijl ik mij kleed!" — "Ik kan het niet toestaan!" — andwoordde de gendarme ruw. — Mijne orders bevelen, dat ik al uwe bewegingen in 't oog moet houden!" De koningin zuchtte — en kleedde zich zoo omzichtig mogelijk in haar wit négligé van des morgens met een mousselinen doek onder de kin over elkander geslagen. Voorts zette zij eene eenvoudige batisten muts op, zonder strooken — zij hield hare zwarte zijden kousen en hare beste schoenen aan.

Omstreeks acht uren kwam de beul Sanson. — "Gij komt vroeg, mijnheer!" — zeide de koningin — "Kunt gij niet wat later terugkomen?" — Neen mevrouw. Ik heb last hier te zijn!" De koningin was geheel gereed, zij zelve had zich het hair afgeknipt. Omstreeks elf uren leidde men de ter dood veroordeelde uit haar vertrek naar de griffie tusschen twee rijen gendarmes. Daar buiten was eene onafzienbare menigte saâmgestroomd. Dertig duizend man linietroepen en nationale garden stonden op straten en pleinen, waar de stoet moest voorbijtrekken. Om tien uren werd het rijden verboden in al de straten, die van de Congiercerie naar het Plein der Revolutie voerden. Ieders oog was in de nabijheid van het paleis der justitie

op de vreeselijk kar des doods gevestigd. Het groote witte paard, de zitbank van ruwe planken, de wielen vol slijk en vuilnis — alles trok voortdurend de aandacht. Er wordt een bevel gegeven door een officier, het hek van 't paleis wordt geopend — de koningin verschijnt, geheel in 't wit gekleed. Hare armen zijn gebonden, de beul houdt het eind van een touw vast, 't welk de ellebogen der koningin naar achteren trekt. Sanson helpt haar met zorg in de kar klimmen, de priester, in burgerkleeding, zet zich naast de ter dood veroordeelde, de beul en diens knecht plaatsen zich staande achter in de kar. De reize begint langzaam. Marie-Antoinette is doodsbleek — ze ziet met onverschilligheid op de soldaten, op het volk, naar de opschriften der huizen. In de straat Saint Honoré heft eene moeder haar kind op — en de kleine zendt eene kushand naar de koningin. Dit was het eenige oogenblik, waarin ze gevaar liep in tranen uit te barsten. Het volk schreeuwt en applaudisseert. De akteur Grammont rijdt te paard onder het publiek en gilt met uitgetrokken sabel de laaghartigste scheldwoorden. Het schokken van de kar en de vastgebonden armen doen de martelaresse elk oogenblik vreezen, dat ze haar evenwicht zal verliezen — ze bijt zich daarom heftig op de lippen. Zoo langzaam gaat de kar vooruit dat het twaalf uren slaat, voor dat men op het Plein der Revolutie (Place de la Concorde) aankomt. Met onverschrokken tred bestijgt ze het schavot. Een blik naar de Tuileriën, een blik naar de zijden van den Tempel, waar hare kinderen toeven — en aanstonds knielt ze neêr, om een kort gebed te doen — daarop valt de bijl.

"Leve de republiek!" klinkt het eensklaps uit duizenden rauwe keelen. En Sanson vertoont het hoofd van de weduwe Capet aan het nieuwsgierige publiek.

XVI.

Zoo stierf Marie-Antoinette, omdat zij van keizerlijken bloede stamde, omdat men haar tot koningin van Frankrijk verheven had, omdat zij jong, schoon, geestig en beminnelijk was — omdat zij den geest der revolutie niet begrepen, maar gehandeld had, als de dochter van Marie-Theresia naar rang en traditie handelen moest. Haar dood is een gerechterlijke moord — te meer verfoeyelijk, naarmate de gewaande tuchtiging van 't koningschap reeds met den dood van Lodewijk XVI was voltrokken. De fransche revolutie moge voor den dood van ieder harer slagtoffers een geldigen grond aanvoeren — voor de terechtstelling der koningin is geene geldige verontschuldiging mogelijk — zij is een moord in naam van vrijheid, gelijkheid en broederschap gepleegd. En naarmate die moord nog meer de treurige kleur eener laaghartige wraakoefening draagt, naar diezelfde mate klimt de zedelijke waarde der koninklijke martelaresse. Zij was in voorspoed onnadenkend en vermaaklievend ge-

weest — in den kerker en op het schavot was zij edel en ontzachwekkend. Was het hare fout, dat zij de nieuwe orde van zaken noch voorzien, noch leiden kon — het volk maakte haar tot de levende inkarnatie van alle onrecht en tyrannie. De de Muze der Geschiedenis, wier rechtmatige gramschap over de hoofden harer vijanden en rechters blijft zweven — stort tranen van eeuwige droefheid op het schavot dier rampzalige vorstin.

De doodgraver van het kerkhof de la Madelaine de la Villel'-Éveque schreef aan den avond van den 16 October in zijn register.

— "De weduwe Capet.

Voor de baar. . . . . 6 livres.
Voor den kuil en de doodgravers . . 25 „

Merkwaardig is voor ons het oordeel van een geschiedschrijver als Ernest Hamel, de enthoeziastische biograaf van Saint-Just en Robespierre — die aldus over het proces der koningin spreekt: (Histoire de Saint-Just, Tom. I. Livr. III. p. 301).

"Naar de meening der rechters was de exekutie van Marie-Antoinette eene nieuwe oorlogsverklaring aan de dwaze vorsten, die op het kongres van Pilnitz er van droomden Frankrijk te verdeelen. In de oogen der nakomelingschap zal deze terechtstelling een ontzettende dwaling blijven, minder misdadig dan de veroordeeling van den hertog van Enghien of van Marie Stuart, maar veel onstaatkundiger.

"De koningin was schuldig — schuldig van hulp in den vreemde gezocht te hebben, schuldig omdat ze haren echtgenoot op den weg der reaktie had doen voortgaan, op den weg, die het koningschap ten verderve had geleid. Maar zoude men der arme vrouw moeten vergeven om de wille der vooroordeelen aan haar rang en familie verknocht, waarin men haar had opgevoed? Hoeveel wijzer en waardiger voor Frankrijk ware het geweest haar eenvoudig te hebben teruggegeven aan hare familie. Maar men waande het noodzakelijk zich even onverbiddelijk te toonen als de vijanden der republiek. Wij beklagen de koningin, als alle slachtoffers van politieke wraakzucht. De doodstraf werpt een sluyer over hunne fouten en schenkt hun de wijding van het martelaarschap. En Saint-Just bedroog zich, toen hij meende, dat het schavot hen met schande bedekt, — zij zijn het, die het schavot adelen. Hij zelf is er een voorbeeld van."

Men bedenke, dat Ernest Hamel, de bloedverwant is van den terrorist, dat zijn vonnis eene uitspraak is van de uiterste linkerzijde der moderne republikeinsche partij.

II.

DE PRINCESSE DE LAMBALLE.

"Les générations futures se refuseront à croire que ces forfaits exécrables ont pu avoir lieu chez un peuple civilisé, en présence du Corps Législatif, sous les yeux et par la volonté des dépositaires des lois, dans une ville peuplée de huit cent mille habitants, restés immobiles et frappés de stupeur à l'aspect d'une poignée de scélérats soudoyés pour commettre des crimes."

MERCIER.

I.

Vijanden van vooruitgang in 't algemeen, tegenstanders der Revolutie bij beginsel hebben hunne uiterste geestkracht aan den dag gelegd, om de "gruwelen" der fransche Omwenteling in 't licht te stellen. Uit partijzucht werd elke bloeddruppel onderzocht, die van de guillotine spatte, werd ieder woord gewogen, 't welk van de tribune der Konventie weërklonk, werd ieder steen weggeborgen, die van de grijze Bastille der Koningen bij "de gratie" afkomstig was. 't Bleek ijdel gescherm; — de Omwenteling heeft hare providentiëele taak voortgezet, heeft hare nieuwe staatsrechtelijke beginselen voor gantsch Europa uitgesproken, heeft het vruchtbare zaad in duizenderlei akkers geworpen, heeft na eindeloos geduld eene enkele levensvatbare plant doen ontkiemen, — maar heeft ook stroomen van tranen en bloed zien storten, heeft ook tal van uitgelezene geesten zien kampen in vertwijfeling tot radeloos wordens toe, heeft ze zien bezwijken in ongelijken strijd tegen fortuinzoekers en schoften van het laagste ras, om ellendig te worden omgebracht op een medoogenloos schavot.

't Ligt niet op onzen weg, om in overeenstemming met de verklaarde vijanden der Revolutie een steen aan te dragen tot de vesting, waaruit hare veroveringen zouden kunnen worden aangevallen, en

't is niet daarom, dat we thands uit het eerste bedrijf der groote tragoedie die eene der meest tragische gestalten tot nauwkeuriger studie kiezen. Na Marie-Antoinette treedt de princesse de Lamballe het eerst op den voorgrond te midden dier doorluchtige rij van slachtoffers, welke door den losbrekenden donder der Omwenteling, zonder medelijden, zonder omzien op de noodlottigste wijze werden ter neêr geveld. De Koningin is niet te scheiden van hare uitmuntende vriendin. Hebben wij de eerste in al de wendingen van haar rampzalig lot met fierheid en waardigheid zien strijden tot op de planken van het schavot, — de laatste boezemt niet minder hoogachting in om den verheven moed, waarmeê ze den gevallen Koning en Koningin blijft bijstaan tot in de uiterste ure des gevaars, wetende, dat ze daarmeê haar leven aan de hachelijkste kansen blootstelt.

De dieprampzalige dood van de princesse de Lamballe, de ontzettende snoodheid, waarmeê ze werd gemarteld en omgebracht, worden hier niet op nieuw verhaald, om een vruchteloos betoog te leveren, dat de gemeene handlangers van een hoop gemeene intriganten en verachtelijke eerzuchten de Omwenteling zelve gemeen en verachtelijk hebben gemaakt. De nieuwe onderzoekingen, die in Frankrijk door mannen als Feuilet de Conches, Mortimer Ternaux en de Lescure nog onlangs in 't werk zijn gesteld omtrent leven en dood der Princesse de Lamballe, lokten den ontwerper dezer schets uit, om een zoo edel slachtoffer van teugelooze volkswoede, edel bovenal door voorbeeldige trouw en vriendschap voor het rampspoedig vorstenpaar, naast de Koningin te plaatsen — zonder daartoe echter door verborgen antipathiën tegen de Revolutie te worden aangespoord.

Juist het tegendeel. Allen, die voor of door de Revolutie geleden hebben, verdienen thands de belangstelling van elk, die de Geschiedenis met ernst poogt te beoefenen — maar niet ieder strijder, ook niet ieder slachtoffer van de gedenkwaardige jaren 1789—1794 verdient onverdeelden eerbied en achting van den geschiedschrijver. De Markies de Mirabeau streed met leeuwenmoed voor de beginselen der burgerlijke vrijheid, een enkel woord uit zijn mond was voldoende, om de Omwenteling reuzenschreden voorwaart te doen afleggen — maar al zijne schoone geestdrift was hoofdzakelijk geïnspireerd door zijn eigen belang en de edelste opwellingen zijns harten waren meestal de uitvloeiselen van een of ander geheim kontrakt, waarbij geld te verdienen viel. De titan Danton trad met reuzenkracht voor de zaak der Omwenteling in 't strijdperk, eene enkele gebaarde van zijn arm op het redenaarsgestoelte deed elke oppozitie zwijgen, toch wist hij de eenvoudigsten beginselen van eerlijkheid in he beheer van 's Lands geldmiddelen niet voortdurend in toepassing te brengen. De edele droomer Saint-Just, die bij Fleurus onverschrokken te paard steeg, en de republikeinsche sol-

Saint-Just.

daten bezielde tot de overwinning, teekende even onverschrokken de doodvonnissen [1] van tallooze onschuldigen, die de staatsrechtelijke theoriën van zijn vriend Robespierre niet waren toegedaan.

Wij reiken liever de hand aan helden als Vergniaud, Guadet, Valazé, aan de twee-en-twintig martelaren der Gironde, die met het vrijheidslied op de lippen blijmoedig en triumfeerende de trappen van het schavot bestegen, nadat zij met den edelsten moed hadden geworsteld, maar eindelijk waren omcingeld door geweld, overmacht en intrige. Wij staan aan de zijde van Barnave, den plotseling geïmprovizeerden dienaar der Koningin, van Charlotte de Corday, de dwepende vriendin der Girondijnen, van Camille Desmoulins, wiens edelmoedige geestdrift eens de gantsche volksmenigte bezielde, toen hij uit een venster van het Café Foy het woord opvatte bij het bericht van Neckers val, wiens pen niet aarzelde in de somberste dagen der Terreur de verborgen diktatuur van het Comité de Salut Public aan te vallen, trots zijne overtuiging, dat zijn hoofd op het spel stond.

Maar ons medelijden schenken we het meest aan het ongelukkig koninklijk gezin, na de Koningin het eerst aan Madame Elisabeth, die heilige vrouw, wier bizondere roeping het was de zwaarbeproefden te troosten en door haar voorbeeld van geduld en moed te steunen op den bitteren lijdensweg. Naast haar plaatsen wij de Princesse de Lamballe. Door edelmoedige zelfverloochening en belangelooze vriendschap bekleedt zij eene eereplaats naast de koninklijke martelaars.

II.

De Princesse de Lamballe voerde vóor haar huwelijk den naam van Marie-Thérèse-Louise de Savoie-Carignan. Zij was geboren den 8 September 1749 te Turijn uit het vorstelijk geslacht der Koningen van Sardinië. Zij trad het eerst op aan het hof van Versailles, toen Lodewijk XV hare hand had doen vragen voor een Prins van bastaardbloed, den Prins de Lamballe. Deze was de eenige zoon van den vromen Hertog de Penthièvre, den bastaard-kleinzoon van Lodewijk XIV, maar den wettigen zoon van den dapperen graaf van Toulouse, die in den strijd bij Malaga de engelsche en staatsche schepen eene zeldzame vernedering had doen ondergaan.

Zoo er overeenstemming heerscht bij de verschillendste berichtgevers over eenig punt, dan zeker over het voortreffelijk karakter van den Hertog de Penthièvre. De schande der onwettige ge-

---

[1] De bevelschriften tot in-hechtenis-neming der suspekten gingen uit van het Comité de Salut Public en waren meerendeels doodvonnissen.

Danton.

boorte zijns vaders scheen hem bij het klimmen zijner jaren telkens dieper neêr te drukken — hij achtte een gantsch leven aan "goede werken" en liefdadigheid besteed niet te veel, om de inwendige onrust zijns harten te bevredigen. 't Was op zijn verzoek geweest, dat Lodewijk XV de hand der Princesse van Savoyen gevraagd had voor den Prins de Lamballe, Opperjagermeester van Frankrijk sints zijn achtste jaar. De jonge Prins had toen den leeftijd van twintig jaren bereikt, maar was in bandeloosheid en bedorvenheid reeds volkomen volwassen.

De Prins de Lamballe vormde een zonderling kontrast met zijn vader. In een atmosfeer van kalm godsdienstig leven op het kasteel Rambouillet groot geworden, verdroot hem de eentoonige stilte van het ouderlijke huis en wist hij reeds vroeg aan de waakzaamheid zijner opvoeders te ontsnappen. In elk geval vormde de jeugdige Opperjagermeester van Frankrijk geene uitzondering met den overigen franschen adel van dat tijdstip — de Hertog de Saint-Simon heeft over het hofleven van Lodewijk XIV en zijner grooten al te voldoende ophelderingen geschonken, dan dat eenige twijfel op dit stuk overblijft. Saint-Simon maakte evenwel eene uitzondering voor den Graaf van Toulouse, vader van den Hertog de Penthièvre. De uitspattingen van den jongen Prins schenen evenwel bij het hof van Turijn — zoo men er al gewag van maakte — weinig zwarigheid te baren voor zijn huwelijk met Marie-Thérèse-Louise van Savoyen. Op den 17 Januari 1767 werd het huwelijkskontrakt geteekend te Turijn en vertrok de Princes naar Frankrijk [1]. De eerste ontmoeting tusschen de jonggehuwden had plaats op den 30 Januari in de omstreken van het kasteel van Nangis, waar het voorloopig te Turijn gesloten huwelijk op nieuw werd ingezegend door den Kardinaal de Luynes.

Bij haar eerste optreden te Versailles won de jonggehuwde vrouw in een oogenblik aller bewondering door hare innemende eenvoudigheid, door hare allerbevalligste schoonheid. De Princesse de Lamballe telde toen achttien jaren — de volle bloei der jonkvrouwelijke levenslente. Haar gelaat was bovenal opmerkelijk door de beminnelijke uitdrukking harer groote lichtblauwe oogen en door den rijkdom van hare donkerblonde lokken. Opmerkelijker nog echter was zij te Versailles door de edele stemming haars gemoeds, door hare onwankelbare trouw aan de hoogste en heerlijkste beginselen van zedelijkheid en godsdienst.

III.

De Prins de Lamballe bleef zijner jonge echtgenoote bijna

[1] Deze en volgende bizonderheden voornamelijk uit het met groote vlijt en waarheidsliefde saâmgestelde werk van M. de Lescure, La Princesse de Lamballe. Sa vie, sa mort — d'après des documents inédits. Paris 1864.

twee maanden getrouw. Na deze belangrijke overwinning op zijne partikuliere belangstelling in opgewonden soupers met halfbeschonken courtisanes, keerde hij tot zijne oude amuzementen terug. "*Il était las de la bergerie.*" Een eerste schandaal, waarin eene zekere Mademoiselle la Chassaigne, aktrice der Comédie Française de hoofdrol speelde, werd ontdekt in Juli 1767. Grievender beleediging ontving de Princes in September van dit jaar. Wat de edele vrouw nog dieper krenken moest dan echtbreuk, zal uit de Mémoires secrets de Bachaumont blijken in de noot [1]. In November wederom een nieuw schandaal, waarbij zekere beroemde lichtekooi, beroemd uit kracht van berucht te zijn, met name la Forest, aan den Hertog de Penthièvre de diamanten kwam terugbrengen, die de Prins aan zijne vrouw had ontvreemd. Eindelijk maakte eene onherstelbare, schandelijke krankheid een eind aan 's Princen rampzalig verwoest leven. Lodewijk-Alexander-Jozef-Stanislaus de Bourbon, Prins de Lamballe stierf op Vrijdag den 7 Mei 1768 in den ouderdom van twintig jaren en acht maanden — na door zijne koninklijke echtgenoote met de voorbeeldigste zelfverloochening te zijn verpleegd.

Dit was het huwelijksgeluk, 't welk de Prinsese de Lamballe in hare nauwelijks verjaarde echtvereeniging te beurt viel. De princelijke weduwe bleef achter met hare achttien jaren en hare treurige herinneringen. Aanstonds koos zij zich eene levenstaak aan de zijde van den Hertog de Penthiévre. Beider smart, beider zielstemming was volkomen dezelfde — de jonge vrouw en de grijsaard besloten hun leven alleen aan berusting in het voorleden, aan stille vroomheid voor de toekomst te wijden. Maar de gebeurtenissen zouden hun niet lang eene kalme rust op het statige kasteel van Rambouillet vergunnen.

Op den 24 Juni 1768 stierf Frankrijks Koningin Maria Leczinska — en Lodewijk XV, sint 1764 weduwnaar van Madame de Pompadour, verkreeg thands het recht dien titel ook officiëel te voeren. Nu werd er voor korten tijd het plan gevormd door 's konings oudste dochter Madame Adelaide en door de Hertogin de Nouailles, om de Princesse de Lamballe tot Koningin van Frankrijk te verheffen. Maar de Minister de Choiseuil vormde een ander plan en gaf eene opvolgster aan Pompadour in Madame du Barry. Wel verscheen de Princesse de Lamballe in het laatst van 1768 bij de voorstelling aan 't hof van Mademoiselle de Penthiévre,

---

[1] "M. le Prince de Lamballe, qui a épousé l'hiver dernier une princesse aimable et jolie, s'étant laissé aller à la facilité de son caractère, un autre prince (M. le duc de Chartres) a abusé de son amour du plaisir pour lui donner des goûts fort contraires à ceux qu'il devait avoir; du moins on l'en accuse. L'ardeur de son tempérament l'ayant emporté fort loin, la princesse s'est trouvée atteinte d'un genre de maladie, qui n'aurait pas dû l'approcher." (le 26 Septembre 1767.)

jongste dochter van den Hertog, te Versailles — maar overigens blijkt uit geen enkel feit, dat zij de gevaarlijke eer, om met een door en door bedorven grijsaard als Lodewijk XV een kroon te deelen, wezentlijk heeft begeerd. Intusschen verliet zij noch de Hertog de Penthièvre hun geliefd Rambouillet, dan wanneer belangrijke gebeurtenissen te Versailles hunne tegenwoordigheid noodzakelijk maakten.

Zoo verscheen de Princes ten hove den 16 Mei 1770, toen de Dauphin in den echt vereenigd werd met de oostenrijksche Aartshertogin Marie Antoinette. Aanstonds werd er eene hartelijke vriendschap gesloten tusschen de beide jonge vrouwen, die bij hare eerste ontmoeting oogenblikkelijk gevoelden, dat de gemeenschappelijke gewaarwording van verrassing en aangenaam welbehagen in elkanders bijzijn gesmaakt de voorboô was van eene hartelijke genegenheid. In 1771 en 1772 vergezelde de Princes de jonge Dauphine des winters op hare tochten met narresleden over het ijs. Dagelijks werd het verbond der beide vriendinnen nauwer, en mocht ook met Mei 1774 Marie-Antoinette door den dood van Lodewijk XV den rang van Koningin van Frankrijk te beurt vallen, niets werd er daardoor in hare betrekking tot de Princes gewijzigd. De sledevaarten werden in den fellen winter van 1776 hervat, en reeds mompelde hier en daar een stekelige tong, dat de Koningin de liefhebberijen van Weenen te Parijs wilde invoeren. Eerlang echter werd de Princesse op verlangen der Koningin tot Opperintendante van haar Huis benoemd — om haar aldus voor goed aan Versailles en Trianon te verbinden.

Wel heeft men later beweerd, dat Marie-Antoinette eene pooze de Hertogin de Polignac boven de Princesse de Lamballe verkoos, maar de getuigenissen van Madame Campan, de plichten van de Princesse zelve tegenover haren schoonvader, den Hertog de Penthièvre, en eindelijk de tegenwoordigheid der Opperintendante bij de eerste bevalling der Koningin, den 19 December 1778, toen de schok der gebeurtenis beide vriendinnen het bewustzijn deed verliezen — dit alles getuigt slechts, dat de Princesse de Lamballe zich bij wijlen van 't hof verwijderde, om naar Rambouillet terug te keeren, en dat de Koningin in haren intimen kring eene bizondere plaats verleend had aan de Hertogin de Polignac. Daarenboven de Princes had nog slechts weinige maanden te voren hare moeder verloren en werd in December, even vóor de bevalling der Koningin, op nieuw in rouw gedompeld door den dood haars vaders te Turijn.

Mocht er aldus eenige verandering gekomen zijn in het dagelijksch verkeer der beide vriendinnen, hare vriendschap bleef dezelfde. Dit blijkt uit de briefwisseling der Koningin. In de verzameling van den Graaf von Hunolstein leest men een brief van Marie-Antoinette, gedagteekend 21 November 1781 — en dus eene maand nadat de Koningin een Dauphin het leven had geschonken — die

hiervan het duidelijkst bewijs geeft. Wij lasschen hem in zijn oorspronkelijken vorm hier in:

"L'indisposition du bon M. de Penthièvre me fait une vive peine, ma chère Lamballe. Le Roi en est fort affligé et envoie savoir de ses nouvelles. Qui ne serait aimé, si ce n'est la vertu? Je ne m'étonne pas que vous soyez tombée malade, je me serais plutôt étonnée du contraire; je vous ai toujours dit que vous ne vous ménagiez pas assez. Comment serait-on surpris que vous souffliez dans vos doigts dans une saison aussi avancée à la campagne? moi, je grelotterais si je n'étais pas dans mon lit. Ne revenez pas tout de suite, soignez vous, soignez M. de Penthièvre, et puis je vous embrasserai cent fois, d'abord pour l'amour de mon fils, ensuite par amour pour vous, qui passez si bien votre temps à chanter M. le Dauphin pour vous guérir. Mais le Roi trouve que vous manquez de mémoire et que vous chantez autrement les couplets des poissardes, et là-dessus il m'a répété celui-ci, que vous ne savez pas bien:

Ne craignez pas, cher papa,
D'voir augmenter votre famille,
Le bon Dieu z'y pourvoira;
Faites-en tant que Versailles en fourmille.
Y eût-il cent Bourbons cheux nous,
Y a du pain, du laurier pour tous.

Adieu, ma chère Lamballe, je trouve toujours que vous êtes bonne et aimable, que de près ou de loin vous êtes une amie vraie, tendre, sensible; je vous rends bien tout cela.

"MARIE-ANTOINETTE."

Zoo bleef de band, die beide vriendinnen vereenigde, steeds nauw te zaâm gestrengeld. Hoe nader de jaren des onheils kwamen, hoe inniger de Princesse zich bij de Koningin aansloot. 't Is of Marie-Antoinette voortdurend grootere behoefte aan de genegenheid der Princesse gevoelde. Dit bewijst het fraai ingebonden "livre d'heures," 't welk de koninklijke familie in 1785 aan de Opperintendante schonk met de volgende inschriften:

"Madame ma Cousine, c'est aujourdhui votre fête; je vous prie de recevoir ce livre, qui me vient de ma mère, et ou j'ai appris à prier Dieu. Je le prie pour vous, il bénit vos vertus."

"LOUIS."

"Mon cher coeur, moi aussi, je veux vous parler de toute mon amitié, dans cette occasion; je viens après le Roi, mais je suis au même rang par mon amitié pour vous. Mes enfants aussi vous aiment;

Camille Desmoulins.

nous prions tous Dieu à deux genoux pour que vous soyez heureuse; ils savent bien, ma chère Lamballe, que vous vous plaisez à les regarder comme les vôtres et que vous êtes dans leurs prières comme dans leur coeur."

"MARIE-ANTOINETTE."

"Madame, je ne vous oublierai jamais."

MARIE-THÉRÈSE" [1]

In de dagen der beproeving, toen het beruchte proces over het Collier gevoerd werd, juist 1785, toen de Princes het vermelde Gebedenboek ontving, was de omgang der Koningin met de Opperintendante gedurig vertrouwelijker geworden. Van alle zijden begon de naderende orkaan zich boven het hoofd der Koningin samen te trekken. In 1787 verloor zij hare jongste dochter Béatrix, ruim één jaar oud — de Princes de Lamballe had het voorrecht haar alleen bij te staan, de andere vriendin des Konings, Madame de Polignac, gebruikte de zeebaden en vertoefde te Bath in Engeland.

IV.

Met het uitbreken der Revolutie ondervonden de beide vriendinnen, dat zij al hare geestkracht noodig hadden, om de vijandige aanvallen van zoovele zijden het hoofd te bieden. Van dit oogenblik verlieten de meeste vrienden de Koningin — de Lamballe bleef bijna alleen over. De eerste groote smart, die ze te leenigen had, was over den dood van den Dauphin, oudsten zoon des Konings, een knaapjen van acht jaren, overleden den 4 Juni 1789. Te feller trof dit leed, daar de eerste vergaderingen der États-Généraux en elke gebeurtenis, die zich daaraan vastknoopte, telkens nieuwe bekommeringen in het koninklijk gezin hadden te weeg gebracht. De Princes de Lamballe begrijpt aanstonds, dat zij hare koninklijke nicht met allen ijver- en geestkracht moest bijstaan. Gedurende het gantsche jaar 1789 leidt zij zelve geheime onderhandelingen met den Hertog van Orléans, voor wien de gunst des volks, door kracht van lafhartigheid gewonnen en door overmaat van laagheid weer verloren, op dat oogenblik zoo luide sprak. Orléans was gehuwd met de dochter van den Hertog de Penthièvre — de Princes meende dus wellicht eenigen invloed op haren schoonbroeder te kunnen oefenen.

Zij begreep, dat de Hertog, als afgevaardigde in de États-Géné-

[1] De tekst dezer inschriften is voor het eerst uitgegeven door De Lescure in zijne: La vraie Marie-Antoinette. p. 89.

raux het hoofd der oppozitie konde worden, zij stelde hem — als verzoeningsmiddel tusschen de koninklijke familie en het geslacht Orléans — een huwelijk voor tusschen den Hertog d'Angoulême, zoon van den Graaf van Artois en Mademoiselle d'Orléans, en van den jongen Hertog van Chartres met eene dochter van de napelsche Koningin. De onderhandeling mislukte door de verwaande aanmatiging van den Hertog, die reeds als jongeling, als Duc de Chartres, het voorbeeld van bandeloosheid aan den Prins de Lamballe gegeven had, die op rijperen leeftijd de treurigste rol in de geschiedenis der Omwenteling heeft gespeeld — eene rol, die op den eeretitel Philippe Egalité en op de guillotine uitliep.

Maar reeds werd de trouwe Lamballe tot moeilijker taak geroepen. Zij bevond zich op het kasteel van Eu bij den Hertog de Penthièvre, voor wiens ongekreukt edel karakter de algemeene vereering dagelijks toenam, trots den aanwassenden stroom van revolutionnaire verschijnselen — toen op den 7 Oktober 1789 een koerier zich aanmeldde met de tijding van het gebeurde te Versailles en hoe de Koning en Koningin naar de Tuileriën verbannen waren. De eerste gedachte der Princes is, om aanstonds te vertrekken naar Parijs. De Hertog de Penthièvre keurt haar voornemen goed, wenscht haar aanstonds te kunnen volgen, maar zijne zwakke gezondheid veroorlooft hem dit niet. De Princes vertrekt nog des avonds bij stormachtig weder en komt eerst den volgenden dag zeer laat te Parijs aan. De Hertog vertrok den 8 Oktober en kwam den 10 evenzoo in de hoofdstad aan.

De Princes de Lamballe vindt de Tuileriën in de grootste verwarring, daar niets was gereed gemaakt, om de vorstelijke bewoners te ontvangen. Zij vestigt zich aan de zijde der Koningin, om elk nieuw dreigend leed met haar te deelen. De Hertog de Penthièvre bleef tot den 19 Oktober in Parijs en bezocht dagelijks de koninklijke familie. Om zijn vaderland een teeken van gehechtheid te geven, deed hij aan den franschen Staat vrijwillig een vorstelijk geschenk van gantsch zijn zilveren tafelservies, ter waarde van 1500 mark zilver, 't welk naar de Munt gezonden werd, om er geld van te stempelen. Zijne schoondochter deed intusschen haar uiterste best, om de neêrslachtigheid der Koningin te verdrijven. Zoo beproefde zij, om eenige trouwe vrienden in haar salon te verzamelen — de Koningin kwam eene enkele reize, maar trok zich vervolgens geheel in hare appartementen bij hare kinderen terug.

Terwijl reeds de naam der Princes gretig door de schotschriftenstellers werd aangevallen, verliet zij de Koningin niet, behalven voor enkele uitstapjens naar haren schoonvader, tot aan Augustus 1790. Toen vertrok zij voor eenige maanden naar de goederen van den Hertog de Penthièvre, tot herstel van gezondheid. De Princes leed haar geheele leven aan groote prikkelbaarheid van zenuwen — de beruchte blauwkous, Madame de Sillery-Genlis, die eene

eigenaardige antipathie koesterde voor eene nobele vrouw van ongerepten goeden naam, maakte zich ongemeen vroolijk met te vertellen, dat de Princes het gezicht van een kreeft niet verdragen konde, en zelfs eens op het zien van een geschilderden kreeft in zwijm was gevallen. Van Augustus tot December 1790 vertoefde de Princes beurtelings op een der kasteelen haars schoonvaders. In dat tijdvak schreef de Koningin haar den volgenden brief [1]:

"Ne revenez pas de Vernon, ma chère Lamballe, avant votre entier rétablissement. Le bon M. de Penthièvre en serait bien triste et affligé, et nous nous devons tous de ménager son grand âge et ses vertus. Je vous ai dit si souvent de vous ménager vous même, que, si vous m'aimez, vous devez le faire: dans le temps où nous sommes, on a besoin de toutes ses forces. Ah! ne revenez pas, mon amie; revenez le plus tard possible; votre coeur seroit trop navré, vous auriez trop à pleurer sur tous nos malheurs, vous qui m'aimez si tendrement. Cette race de tigres, qui inonde le royaume jouiroit bien cruellement si elle savoit combien nous souffrons. L'acceptation de la Constitution, devenue nécessaire, va peut-être nous donner quelques instants de répit. Adieu, ma chère Lamballe, je suis toujours bien occupée de vous: vous savez si jamais je peux changer."

"MARIE-ANTOINETTE."

Sints 3 December 1790 komt de Princes de Lamballe op nieuw terug in de Tuileriën en daar de Hertogin van Orléans omstreeks dezen tijd haren nietswaardigen echtgenoot verlaten had, om haren grijzen vader bij te staan, konde de Opperintendante zich geheel aan het koninklijk gezin wijden. In 't geheim werd daar gedurende dit tijdperk het ontwerp gesmeed tot de ongelukkige vlucht, die de laatste hoop der Koningin op lotsverbetering ten eenemale den bodem insloeg. De Princes de Lamballe beraamde in stilte met de Koningin het plan — zij zelve zoude zich naar haar schoonvader begeven en daarna het vorstelijk gezin volgen. Op den 21 Juni 1791 des avonds te zes uren zag de Hertog de Penthièvre tot zijne verbazing zijne schoondochter te Aumale verschijnen, die in het diepste geheim de tijding van de vlucht des Konings bracht. Aanstonds begreep de Hertog, dat de Princes zelve zoo spoedig mogelijk zich naar 't buitenland moest begeven, daar de toorn der menigte bij 't vernemen van de vlucht des Konings, zich tegen haar zou kunnen wenden. Nog dienzelfden avond werd de reis hervat en den 22 Juni scheepte zij zich te Boulogne naar Engeland in, waar haar de

[1] Door Feuillet de Conches gesteld op 1 September 1791, maar door De Lescure terecht teruggebracht op 1 Sept. 1790 — daar de Princes zich in Sept. 1791 niet in Vernon, maar in Engeland bevond.

treurige tijding van de aanhouding des Konings te Varennes bereikte. De briefwisseling tusschen de beide vriendinnen in den tijd harer scheiding bewijst, behalven hare edele gevoelens van belangelooze vriendschap, nog daarenboven, dat de Princes de Lamballe met eene bizondere zending aan het engelsche hof was belast.

De Koningin zelve had eene uitgebreide briefwisseling aangevangen — maar allereerst stuitte hare hoop op de geheime sympathiën van Pitt voor de Omwenteling, zoodat de bemoeyingen der Princes de Lamballe niet den minsten uitslag opleverden. Toch betoonde Marie-Antoinette hare hooge dankbaarheid voor den ijver harer vriendin, daar zij haar een ring zond met hare op de terugreis van Varennes vergrijsde hairen, waarop gegraveerd was: "Blanchis par le malheur." In een harer eerste brieven, sedert de terugkomst uit Varennes, had de Koningin geschreven:

"Vous ne devez pas douter, mon cher coeur, du plaisir que nous avons eu à apprendre votre heureuse arrivée. Dans les nouveaux malheurs qui m'accablent, c'est une consolation de savoir à l'abri ceux qu'on aime. Je n'ai pas changé d'avis sur ce dont je vous ai parlé, puisque les choses sont toujours les mêmes. Soyez sûre, ma chère Lamballe, qu'il y a dans ce coeur (de Monsieur, Comte de Provence) plus d'amour personnel, que d'affection pour son frère, et certainement pour moi...... Mais ne parlons pas de nos chagrins; parlons de vous: c'est un sujet aussi inépuisable et plus agréable. Donnez-moi souvent de vos nouvelles. Le Roi a vu toutes vos lettres et en a été fort touché. Adieu, mon cher coeur. Ecrivez-moi que vous m'aimez toujours. J'en ai grand besoin. Pour moi, vous savez que je ne peux changer.

"Le Roi a reçu ce matin une lettre de M. de Penthièvre, et je rouvre ma lettre pour vous prier d'assurer la comtesse que son affaire était déjà faite et qu'il n'était pas besoin d'en faire écrire de si loin...... Adieu, mon cher coeur, brûlez ma lettre.

"Je rouvre une seconde fois ma lettre chez le Roi, pour vous dire que votre seconde m'arrive. Merci, merci pour lui et pour moi. Mon amitié est inaltérable. Vous êtes un ange."

Zonderling was het lot van dezen brief. De koningin had verzocht hem te verbranden. Maar de Princes behield hem bij zich tot op het oogenblik van haren dood. Toen werd hij met haar bloed bespat [1]. Gedurende de maanden Juli, Augustus en September werd de korrespondentie ijverig voortgezet en altijd schrijft de Koningin aan de Princes, om niet terug te komen. Merkwaardig inzonderheid is de brief der Koningin op 4 September:

---

[1] De autograaf van dezen brief vormt een der belangrijkste van allen, die in het bezit zijn van Feuillet de Conches. De Lescure gaf er een fac-simile van in zijn Princesse de Lamballe.

"Je ne peux sortir, ma chère Lamballe, sans vous avoir écrit. Votre lettre m'a fait trop de plaisir, j'y vois trop votre amitié. Je suis bien triste et affligée; le desordre ne cesse point. Je vois l'audace s'augmenter chez nos ennemis et le courage diminuer chez les honnêtes gens. On ne peut penser qu'au jour le jour, avec la crainte d'un lendemain affreux. Non, encore une fois, ne revenez pas, mon cher coeur. Ne vous jetez pas dans la gueule du tigre. J'ai déjà trop de mes inquiétudes pour mon mari et mes pauvres petits enfants......

"Ma fille se porte bien. Vous savez combien cette pauvre petite vous aime, ainsi que le chou d'amour. Il est sur mes genoux en ce moment et il veut vous écrire."

"Louis." (*Handteekening van den Dauphin.*)

"Adieu, mon cher coeur, votre amitié fait ma consolation et mon seul bonheur.

Zoo gaat het voort in Oktober en in 't begin van November. Steeds waarschuwt, verzoekt, beveelt Marie-Antoinette de Princes, om veilig in Engeland te blijven en niet terug te keeren. Helaas, niets mocht baten! Het trouwe hart der waarachtige vriendin kiest het gevaar aan de zijde van degenen, die zij liefheeft, boven de veiligheid voor zich zelve. En of de Koning zelf, de Koningin, Madame Elisabeth haar bijna smeken, om zich niet roekeloos in dreigend gevaar te storten — de Princes de Lamballe verklaart, dat zij niet langer in ballingschap kan vertoeven, dat zij moet terugkomen. Eene ziekte van den Hertog de Penthièvre, eene ongesteldheid van de Koningin waren uiterlijk de aanleiding tot volvoering van een voornemen, 't welk de Princes reeds lang had gekoesterd. En terwijl ieder, die maar in de verte met het hof van Versailles verbonden was geweest, een goed heenkomen had gezocht in den vreemde, keerde de Princes de Lamballe in 't midden van November 1791 vrijwillig naar Frankrijk terug. Allereerst reisde zij naar Vernon, om haren kranken schoonvader bij te staan. Nog eenmaal dringt de Koningin in een hartelijken brief er op aan, dat zij ten minste bij den Hertog blijve, die door de algemeene hoogachting des volks boven elk gevaar verheven was. Zij schrijft:

"Non, ma chère Lamballe, non, ne revenez pas. Dans l'état où est le bon M. de Penthièvre, et dans l'état où sont les affaires, vous auriez trop à pleurer sur nous, et votre absence de Vernon serait trop sentie. Que vous êtes une bonne et une vraie amie! Je le sens bien, je vous assure, mais il faut aimer les gens pour eux-mêmes, et je vous défends, de toute mon amitié, de retourner ici;

attendez l'effet de l'acceptation de la Constitution. Mandez-moi, je vous prie, de vos nouvelles, et dites à M. de Penthièvre tout l'intérêt, que le Roi et moi portons à son état. Adieu, ma chère Lamballe, croyez que ma tendre amitié pour vous ne cessera qu'avec la vie. Je vous embrasse."

"Marie-Antoinette."

Maar de Princes de Lamballe had onherroepelijk besloten de Koningin terug te zien. Haar edelmoedig hart kon het verwijt niet dragen, dat zij terugdeinsde voor gevaar. Of ze reeds voorzag, wat geschieden zou, is wellicht op te maken uit het feit, dat zij in Oktober reeds haar testament had gereed gemaakt, waarin zij met de liefderijkste zorg hare vrienden, hare bloedverwanten, hare bedienden, zelfs hare honden bedacht. Zij kwam den 18 November 1791 te Parijs terug en wilde de Koningin niet meer verlaten.

V.

Het stormachtig voorjaar van 1792 was met de volheid zijner beproevingen voor de bewoners der Tuileriën voorbijgekropen. De verschrikkelijke dag van den 20 Juni was gekomen. De Princes stond onmiddellijk naast de Koningin, toen het parijsche grauw de zalen der vorstelijke woning met zijn brutalen tred bezoedelde. Zij bleef de koninklijke martelares steunen in de oogenblikken, als de heffe der onverlaten haar onder groven smaad voorbijtrok — noch de Koningin, noch de Princes wendden een oogenblik haar gelaat af. Van dit uur begreep Lamballe, dat men maatregelen behoorde te nemen, om de Tuileriën tegen nieuwe geweldenarijen te beveiligen. In de eerste plaats werd het personeel der bedienden gezuiverd — de Princes rustte niet, voor dat zij de koninklijke familie met volkomen welgezinde personen had omringd.

Doch al deze voorzorg was thands te laat. Den 10 Augustus zag men een nieuwen aanval tegen het paleis georganizeerd. Al wat de onverschrokken Koningin in den langen nacht van den 9 op den 10 Augustus tot stand bracht, werd met de hulp van de Princes de Lamballe volvoerd. Zij was het, die de onstuimige smart der ongelukkige vorstin poogde te bedwingen, toen Lodewijk XVI eindelijk er in toestemde, om zijne toevlucht te zoeken in het gebouw der Assemblée Législative. Zij volgde met Madame de Tourzel, de goevernante der kinderen van Frankrijk. Een edelman, François de la Rochefoucauld, die zich — naar eigen getuigenis zijner Mémoires — in den tuin der Tuileriën bevond, haastte zich, om Madame de Lamballe zijn arm aan te bieden, daar hij gewaar werd, dat zij buitengewoon angstig was. Gedurende den tocht zeide zij: "Wij zullen nimmer naar het kasteel terugkeeren!"

Men kent de geschiedenis van dien dag — het gedwongen verblijf der koninklijke familie in de loge van den snelschrijver, het besluit der Vergadering, dat het hoofd van het uitvoerend Bewind zoude geschorst worden..... en wat er verder bij monde van Vergniaud aan het slot der woelige zitting van 10 Augustus werd voorgelezen. De koninklijke familie en de weinigen, die haar trouw volgden tot in den kerker, zouden werdra naar den Tempel worden overgebracht. De meest geloofwaardige getuigenis aangaande het verblijf in den Tempel geeft zonder eenigen twijfel de Hertogin d'Angoulême, de eenige die overbleef van het rampzalig gezin, die alles bijwoonde en alles opteekende in hare Relation de la Captivité de la famille royale à la tour du Temple[1]. Op den 12 Augustus kwam men in den kerker aan — er was niets gereed gemaakt. Madame Elisabeth vond haar nachtverblijf in een keuken — Madame de Tourzel en de Dauphin op een biljart. Den volgenden dag reeds begon men zich te verzetten, tegen de personen, die den Koning en de Koningin hadden gevolgd — maar vooreerst werd nog aan dezen verblijf gegund.

In den nacht van den 19 op den 20 Augustus, omstreeks één uur bracht men een bevelschrift van den Gemeenteraad, dat alle personen, welke niet tot het koninklijk gezin behoorden, afzonderlijk in hechtenis zouden worden genomen. Eenige soldaten der municipale garde kloppen aan bij het vertrek van Madame Elisabeth en Madame de Tourzel — zij roepen haar door de gesloten deur het besluit van den Gemeenteraad toe. Weldra zijn allen verzameld in de kamer der Koningin. De moedige zelfverloochening der Princes de Lamballe heeft tot niets gebaat. Onder bittere tranen stort zij zich in de armen der Koningin — het bevelschrift treft ook haar, men zal haar naar de gevangenis la Force overbrengen. Wel protesteert de Koningin luide en krachtig en stelt op den voorgrond, dat de Princes hare nicht is — de municipalen kreunen er zich niet om.

Men had een voorwendsel voor deze inhechtenisneming gevonden in de briefwisseling, welke door de gevangenen van den Tempel met vertrouwde vrienden in de stad was gevoerd. Lamballe was de voornaamste beschuldigde, men gelast haar de municipalen te volgen. Het afscheid der beide vriendinnen was hartverscheurend — zij gevoelden het beide, na dit afscheid zou geen wederzien komen! Voor de Princes was dit wellicht de zwaarste slag van haar gantsche leven. Gescheiden van de koningin, met wie ze sints drie jaren de bitterste zorgen en ellenden gedeeld had, zou het leven voor haar alle waarde verliezen. Niemand echter, die zich daar om de smart der Princes bekreunde. Zij werd voortgestuwd met de andere ge-

---

[1] "Publiée pour la première fois dans son intégrité et sur un manuscrit authentique." (par M. de Lescure) Paris 1862. 12°.

vangenen, in een fiacre gepakt en onder een escorte van gendarmes naar het Hotel de Ville overgebracht. Daar werden de ongelukkigen door de vergaderzaal van den Gemeenteraad geleid, waar eene nieuwsgierige menigte haar verbeidde, vervolgens werden zij naar de Sekretarie gevoerd, om te wachten op het afroepen van hare namen voor een verhoor.

Men wachtte drie uren.

De Princes de Lamballe werd toen ten verhoor geëischt. In de zaal van den Gemeenteraad was nog eene overtalrijke menigte bijeen. De leden van den Raad met driekleurige sjerpen werden in hunne beraadslagingen geleid door Billaud-Varennes, den kandidaat voor het Comité de Salut Public. Men deed de Princes op een hoog gestoelte plaats nemen en daarna greep het volgende verhoor plaats:

— Hoe zijn uwe namen?

— Marie-Thérèse-Louise van Savooyen-Bourbon-Lamballe.

— Wat weet gij voor bizonderheden omtrent den 10 Augustus?

— Niets.

— Waar hebt gij dien dag doorgebracht?

— Als bloedverwante ben ik met den Koning naar de Nationale Vergadering vertrokken.

— Zijt gij in den nacht van den 9 op den 10 Augustus te bed geweest?

— Neen.

— Waar zijt gij toen geweest?

— In mijne kamer op het kasteel.

— Zijt gij in dien nacht niet in het vertrek des Konings geweest?

— Daar ik bemerkte, dat er beweging in het kasteel heerschte, ben ik om éen uur in zijn vertrek verschenen.

— Gij wist zeker, dat het volk in opstand was gekomen?

— Ik heb het vernomen, toen ik de stormklok hoorde luiden.

— Hebt gij de Zwitsers en de nationale garden gezien, die den nacht op het terras bij het kasteel doorbrachten?

— Ik heb aan het venster gestaan, maar niets gezien.

— Was de Koning in zijne kamer, toen gij binnen kwaamt?

— Het was er zeer vol, maar de Koning was er niet!

— Wist gij, dat de Maire van Parijs op de Tuileriën was?

— Ik hoorde, dat hij gekomen was.

— Hoe laat is de Koning naar de Nationale Vergadering vertrokken?

— Om zeven uren.

— Heeft hij niet voor zijn vertrek de troepen geïnspekteerd? Kent gij den eed, dien hij de soldaten deed afleggen?

— Ik heb niet hooren zeggen, dat er een eed is afgelegd.

— Weet gij ook, of er kanonnen geladen en gereed stonden in de vertrekken?

Billaud Varennes.

— Neen.
— Hebt gij in het kasteel de heeren Maudat en d'Affry gezien?
— Neen.
— Kent gij de geheime uitgangen van de Tuileriën?
— Ik ken ze niet.
— Hebt gij in den Tempel brieven ontvangen en geschreven, die gij gepoogd hebt op heimelijke wijze te verzenden?
— Ik heb geene brieven ontvangen of geschreven, die niet aan een officier der municipale garde zijn ter hand gesteld.
— Weet gij iets van een ameublement, dat voor Madame Elisabeth zou gemaakt worden?
— Neen.
— Hebt gij in den laatsten tijd ook stichtelijke lektuur ontvangen?
— Neen.
— Welke boeken hebt gij in den Tempel?
— Ik heb er geene.
— Weet gij iets van een versperden trap?
— Neen.
— Welke generalen hebt gij in de Tuileriën gezien, in den nacht van den 9 op den 10 Augustus?
— Ik heb geene generalen gezien, ik zag alleen den heer Roederer.

Hierna werd de Princes uitgeleid en verbeidde zij de beslissing van den Gemeenteraad. In den vroegen morgen kwamen Madame de Tourzel en hare dochter Pauline in hetzelfde vertrek — na den langen nacht van angst en moedige zelfbeheersching kwam er eindelijk een oogenblik, waarin de Princes haar hart konde uitstorten en vrijelijk weenen over haar rampzalig lot. Omstreeks twaalf uren des middags deed men de drie gevangenen op nieuw in een fiacre stijgen, die haar, gevolgd door eene onafzienbare menigte, naar de gevangenis la Force overbracht. Na eenig vertoef in de woning van den concierge, om de namen in het gevangenregister op te schrijven, werd de Princes de Lamballe van Mevrouw de Tourzel en hare dochter gescheiden en naar eene afzonderlijke cel gebracht.

Op dat oogenblik waren de hokken der gevangenis gevuld met meer dan honderd vrouwen, meest publieke lichtekooyen van allerlei leeftijd, die 's nachts van den 10 op den 11 Augustus lijnwaad en zilveren tafelgereedschap in de Tuileriën gestolen hadden. Met zulk eene waereld in de nabijheid, bevond zich de Princes in de gevangenis la Force op den 21 Augustus. Hare eerste radeloosheid en wanhoop waren boven alle beschrijving. Zij bracht dien gantschen dag en nacht in afwisselende onrustige sluimering en tranen door. Des morgens van den 22, omstreeks zeven uren, wachtte haar eenige verademing door de komst van Mevrouw de Tourzel en hare dochter Pauline. Deze laatste had tot Manuel, kommissaris van den Gemeenteraad, gesproken en hem zoo lang gesmeekt, tot

de ruwe klubman zich eindelijk liet bewegen, om de drie gevangenen weêr te vereenigen.

Niemand was getuige van de weemoedige blijdschap der drie arme vrouwen, maar ieder begrijpt het gewicht der woorden later door Pauline de Tourzel in hare Gedenkschriften opgeteekend: "Om acht uren des morgens liet men ons drieën alleen. Wij beleefden een oogenblik van geluk, omdat we ons ongeluk te zamen droegen" [1].

VI.

Sints den 10 Augustus 1792 berustte het uitvoerend bewind der pas geproklameerde fransche Republiek bij den Gemeenteraad van Parijs. De invloedrijkste leden waren op dat tijdstip Danton, Robespierre, Marat, Billaud-Varennes, Manuel en Tallien. Op dien Gemeenteraad rust al het bloed van de slachtoffers der Septembermoorden. Sprookjens van nationale woede en plotselinge wraak des volks zijn door de onderzoekingen van Heinrich von Sybel [2], van Mortimer-Ternaux [3], van den graaf Horace de Viël-Castel [4] volkomen weerlegd. De Septembermoorden werden gedekreteerd door Danton, georganizeerd door den Gemeenteraad van Parijs en ten uitvoer gebracht door eenige gesalarieerde huurlingen, met eenige liefhebbers-moordenaars, die voor hun genoegen de betaalde schoften in hun arbeid bijstonden. De namen van deze laatsten zijn zeer nauwkeurig gekopiëerd door de Viël-Castel volgens een register, thands berustende ter praefektuur der Politie te Parijs. Het oorspronkelijke stuk bevat het verslag van een onderzoek door eene kommissie uit den Gemeenteraad, na den 9 Thermidor benoemd, omtrent de medeplichtigen aan de Septembermoorden.

Een enkel staaltjen uit dit verslag kan voldoende bewijzen, wie deze liefhebbers-moordenaars waren. Onder nummer 42 dezer zonderlinge rubriek van misdadigers wordt gewag gemaakt van zekeren — "Damien, vinaigrier, beschuldigd van op den 2 September verschillende citoyens te hebben vermoord, inzonderheid den citoyen de Lalent, oud-officier, door hem zijne sabel tot aan 't gevest in den onderbuik te stooten; beschuldigd van zijn arm tot aan den elleboog in de ingewanden van het ongelukkig slachtoffer te hebben gestoken en hem het hart uit het lijf te hebben gerukt en er zoo in te hebben gebeten, dat het bloed hem langs beide hoeken van den mond liep....." [5]

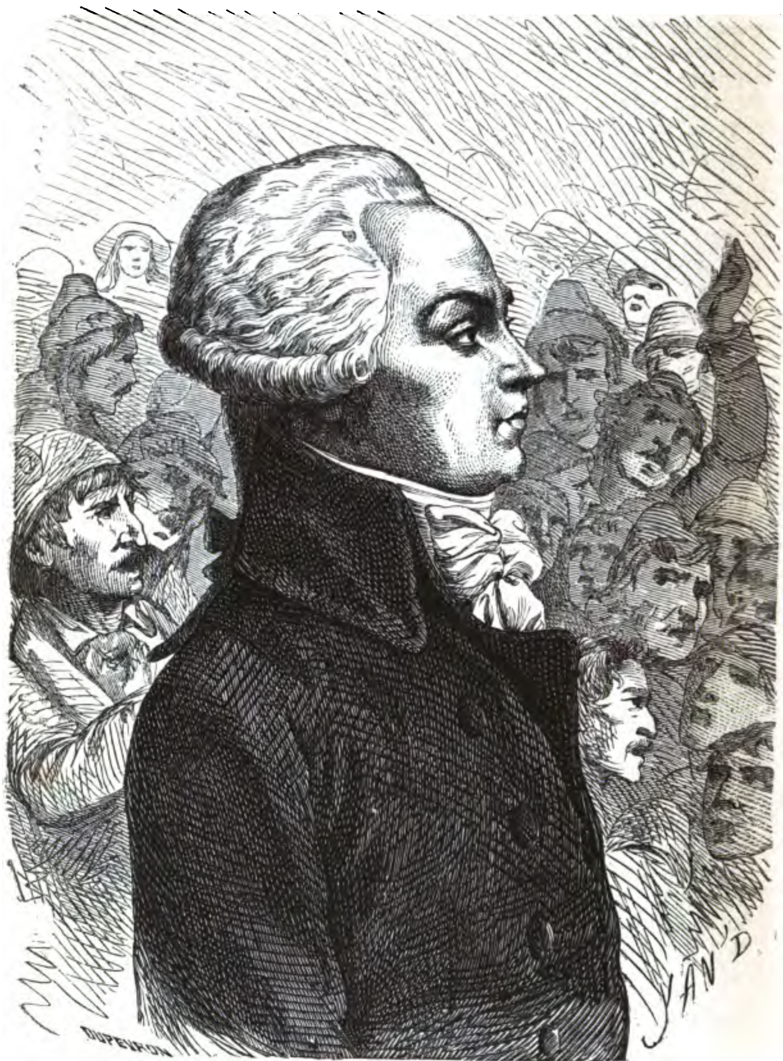
[1] Souvenirs de quarante ans. 1789—1830. Récits d'une dame de madame la Dauphine. Paris. 1861. p. 163.

[2] Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795. 1 Th. S. 475—498.

[3] Histoire de la Terreur. Tome III. p. 515 seqq.

[4] Les Travailleurs de Septembre. 1792. Documents sur la Terreur. Passim.

[5] Men zie de afschuwelijke rest bij de Viël-Castel, Les Travailleurs de Septembre. (Paris 1862) p. 41.

Robespierre.

De leden van den Gemeenteraad hadden natuurlijk een grond, waarop zij eenige patriottische mannen bezoldigden en op wijn onthaalden, ten einde de gevangenissen der hoofdstad van aristokraten te zuiveren. De Pruisen stonden vóor Verdun, men wachtte elk oogenblik het bericht van de inneming der stad. In de slordig geschreven bladen van Marat en Tallien werd er dagelijks op aangedrongen, dat men Parijs van de geheime bondgenooten der Pruisen en Oostenrijkers, die in de gevangenissen opgesloten waren, moest zuiveren. Den 2 September des namiddags om drie uren begonnen de mannen van het Stadhuis hun arbeid. Vijf benden trokken op, naar de Abdij, naar de Carmeliter gevangenis, naar de Conciergerie, naar het Châtelet, naar la Force.

De Princes de Lamballe had in gezelschap van Mevrouw de Tourzel en hare dochter twaalf dagen in de meest afwisselende stemming des gemoeds doorgebracht. Telkens had zij gehoopt op de tusschenkomst van den Hertog de Penthièvre. Maar deze, hoe geliefd en vereerd op zijne landgoederen, was onmachtig tegenover het Gemeentebestuur van Parijs. Des morgens van den 2 September vernamen de gevangen vrouwen, dat er eene groote opschudding in de stad was, dat men de gevangenissen bedreigde, dat zij in gevaar waren. De angst en de onrust van de Princes de Lamballe stegen nu zoo hoog, dat Mevrouw de Tourzel haar bidden moest niet meer te spreken, om de kleine rest van moed niet te verliezen, die zij zelve nog behouden had. Omstreeks drie uren kwam men der gevangenen aanzeggen, dat zij van vertrek moesten verwisselen. Bij deze gelegenheid werden Madame de Tourzel en hare dochter Pauline door Manuel gered en uit den kerker verlost. Lamballe werd in eene andere cel overgebracht — men stelt zich lichtelijk voor in welke stemming de rampzalige Princes dien dag en den volgenden nacht doorbracht, daar wellicht het onstuimig rumoer der travailleurs en der égorgeurs-amateurs bij de vreeslijke kreten van de slachtoffers tot in hare verblijfplaats doordrongen.

In dezen toestand bleef zij tot omstreeks zeven uren des morgens van den 3 September. Intusschen had zich in het gebouw der gevangenis gedurende den nacht een soort van tribunaal gevormd. Men was in het vertrek van den concierge Bault[1] binnengevallen, had zich daar meester gemaakt van meubelen, ververschingen, van alles wat voor het doel kon dienen. De personen, die het tribunaal uitmaakten, waren meest leden van den Gemeenteraad, die schijnbaar de ongeregeldheden zouden bedwingen, maar ze heimelijk kwa-

[1] Een jaar later — September 1793 — naar de Conciergerie overgeplaatst, om de Koningin strenger te bewaken.

men aanmoedigen. Onder de ijverigsten onderscheidde zich wederom Hébert. Het voorzitterschap werd door verschillende personen bekleed, gedurende de vier dagen en de vier nachten, dat de liefhebbers-moordenaars zich met het afmaken der slachtoffers bezig hielden. Men had zekeren Pierre Chantrot, advokaat, gedwongen, om als openbaar aanklager de registers van de gevangenis voor te lezen. De gantsche kamer was gevuld door een belangstellend publiek van Sanskulotten uit Parijs en Marseille, nationale garden, brutale wijven en gemeene kinderen — maar daaronder waren ook heimelijk eenige verborgen vrienden van gevangenen verscholen, die openlijk den toon der travailleurs nabootsten, maar zoo veel mogelijk hunne bloedverwanten of vrienden poogden te redden.

Buiten de kamer van den concierge Bault was eene kleine binnenplaats, die uitkwam op eene steeg: "Cul-de-sac des Prêtres" geheeten. Daar waren de huurlingen van den Gemeenteraad verzameld met hunne sabels en pieken, om de veroordeelden te slachten, die men met het woord: "à l'Abbaye!" of "à Coblentz!" of eindelijk met het meer bekende: "élargissez Monsieur" of "Madame!" naar hen toe zond. Ook hier was het publiek van belangstellenden groot, ook hier waren verborgen vrienden, die de ongelukkigen op de eene of andere wijze aan de burgers-moordenaars poogden te ontrukken. De Hertog de Penthièvre had verschillende personen met volmacht naar Parijs gezonden — al hun pogen bleef ijdel.

Tusschen zeven en acht uren des morgens van den 3 September traden twee gewapende municipalen in de cel van de Princes de Lamballe. Zij kondigen haar aan, dat men haar naar de gevangenis l'Abbaye zou overbrengen — maar zij weigert te vertrekken. Een der municipalen verklaart haar nu op ruwen toon, dat zij aanstonds gehoorzamen moet, dat haar leven er van afhangt. De Princes staat bevende op en volgt de municipalen naar de kamer van Bault. Op dit oogenblik zijn Hébert en l'Huillier, — anderen zeggen Hébert en Rossignol — kommissarissen uit den Gemeenteraad. Nauw. was de rampzalige vrouw in dat kleine vertrek met zijn drukkenden dampkring van wijnlucht en gemeenen tabaksdamp binnengekomen, nauw had zij die verzameling van grimmige en gemeene troniën gezien, die krijschende gillen van het binnenplein gehoord, of zij viel in zwijm. Zoo spoedig zij tot bewustzijn was teruggekomen, ving er een verhoor aan, dat door een ooggetuige en bediende van den Hertog de Penthièvre aldus is teruggegeven:

— Wie zijt gij?

— Marie-Louize, Princes van Savooyen.

— Uw beroep?

— Opperintendante van het Huis der Koningin.

— Weet gij iets van de komplotten van 't hof op den 10 Augustus?

— Ik weet niet of er op den 10 Augustus komplotten be-

stonden, maar zeker weet ik, dat ik er geen kennis van heb gehad.

— Zweer vrijheid, gelijkheid, haat aan den Koning, aan de Koningin en aan het Koningschap!

— Ik wil het eerste gaarne zweren — het laatste kan ik niet zweren, ik koester geen haat tegen den Koning in mijn hart!

Een man uit de menigte fluisterde haar op dit oogenblik toe: "Zweer dan toch of gij zijt verloren!"

De Princes sloeg hare handen voor het gelaat. De Voorzitter hernam: "Qu'on élargisse, Madame!"

Dit was het sinjaal tot den moord. Men drong het slachtoffer voort, de kamer uit naar de binnenplaats. De beschonken moordenaars woelden daar dooreen in het bloed — een hoop lijken was tegen een muur opgestapeld. Eenige stemmen schreeuwden tot de Princes, dat zij den kreet: "Vive la Nation!" zou aanheffen. Maar de rampzalige martelares, door den uitersten zielsangst overmand bij het gezicht van het afschuwelijk tafereel, 't welk zich eensklaps voor hare oogen vertoonde, konde niets uitbrengen, dan het woord: "Fi, l'horreur!" Oogenblikkelijk treft haar een sabelslag ter zijde van het hoofd. Hare gazen muts valt — een brief van Marie-Antoinette fladdert er uit in het bloed. Twee égorgeurs hielden haar onder de armen vast, daar zij ieder oogenblik in zwijm viel — en deden haar over de lijken gaan. Op dit oogenblik klonken eenige stemmen, die "Grâce, grâce!" riepen. Een der betaalde moordenaars van den Gemeenteraad, Petit-Mamin genaamd, valt op degenen aan, die het medelijden wilden opwekken en brengt er twee van met sabelslagen om.

Doch reeds is alle medelijden overbodig! Een tamboer der nationale garde, Charlot, heeft door een woedenden houw met een knods de Princes stervende op de lijken neêrgeveld. Een slachtersjongen, Grison, grijpt het mes van zijn handwerk en snijdt het hoofd van het lichaam. Daarop berooft men het lijk van kleederen en kostbaarheden. Twee uren stelde men het ten toon voor de belangstellenden. En als het bloed, dat uit talrijke wonden vloeide, het lijk onherkenbaar maakte, traden twee ondieren, een neger Délorme en Petit-Mamin, op, om het bloed af te wasschen en het volk de aristokratische blankheid van het lichaam te doen opmerken.

Wie nog meerdere bizonderheden verlangt leze Mercier [1] — leze Duval [2] — leze de Lescure [3] — uitgebreider schildering valt ons te moeilijk. Maar éene satisfaktie mogen wij ons gunnen. Het is de vermelding van het lot dier laaghartige booswichten.

Een der onverlaten, die de Princes had voortgesleept over de

---

[1] Nouveau Tableau de Paris.
[2] Souvenirs de la Terreur. Tome II.
[3] La Princesse de Lamballe. Passim.

Marat.

lijken, Pieter Nikolaas Regnier, gezegd de groote Nikolaas, die vier dagen in la Force het moordenaarshandwerk uitoefende, werd den 12 Mei 1796 tot twintig jaren dwangarbeid veroordeeld.

Een ander dier schoften, Petit-Mamin, werd eerst in het proces van 4 Floreal an IV (12 Mei 1796) vrijgesproken, maar later 15 Nivôse an IX (5 Januari 1801) verbannen naar een der Comoren op 12° Z. B., waar hij aan tropische koortsen stierf.

Een derde dezer bloedhonden, Charlot, tamboer der nationale garde, vertrok met zijn regement naar de Vendée, maar zijne kameraden, vernomen hebbende, welk afschuwelijk moordenaar zij in hun midden hadden, hebben hem eigenhandig geëxekuteerd.

De neger Délorme, een liefhebber-moordenaar, die drie dagen onophoudelijk doorwerkte en zich nauw den tijd gunde, om in eene naburige kroeg eenige ververschingen te gebruiken, werd den 8 Prairial an III (April 1795) veroordeeld en ter dood gebracht — als schuldig aan den moord van den afgevaardigde Féraud.

Grison, de slachtersjongen, werd in Januari 1797 door de krimineele rechtbank van Troyes ter dood veroordeeld als lid van eene bende roovers en brandstichters.

Hébert, l'Huillier en Rossignol, leden van den Gemeenteraad, rechters over de gevangenen van la Force, stierven allen een schandelijken dood. Hébert in het bekende proces der Dantonisten, de beide anderen in ballingschap.

VII.

Het bloedig drama was nog niet volspeeld. Des middags te twaalf uren besloten de heeren-moordenaars zich nog een eigenaardig genoegen te gunnen. Een hunner, waarschijnlijk Charlot, nam het hoofd der Princes, wier schoon blond hair hij om zijn met bloed bezoedelden arm wond, en liep, van eene krijschende menigte gevolgd, eerst bij een wijntapper in den Cul-de-sac des Prêtres binnen. Daar plaatste hij het hoofd op de toonbank bij de glazen en flesschen en eischte te drinken. De tapper, die op het rumoer verbaasd was komen aanvliegen, bleef verstijfd van schrik staan, toen hij het hoofd op de toonbank bespeurde en viel in zwijm. Aanstonds ging de kreet op, dat hij een aristokraat was — men maakte zich van de flesschen meester, sloeg alles verder in stukken en verliet onder woest getier het huis.

Buiten op de straat ordende zich nu de optocht. Pieken en sabels werden omhoog geheven, het hoofd der Princes op eene piek gestoken door Charlot en vergezeld van eene luid joelende massa havelooze vrouwen en kinderen, stormde men nu voorwaart naar het plein der Bastille. Op dit oogenblik, als de Beauchesne verhaalt in zijne monografie over Lodewijk XVII, kwam juist

eene achtenswaardige vrouw, Madame Lebel, echtgenoote van een talentvol schilder, over het Plein geloopen, om naar het lot van de Princes de Lamballe te vernemen, daar zij door verplichting aan haar verbonden was. De woest tierende hoop volks, die het Plein komt opstuiven, doet haar afdeinzen en ijlings de vlucht nemen bij een "perruquier", die haar bekend was. Maar nauw was zij binnen 't huis, of de menigte stormt ook op de woning van den kapper los. Men wil het hoofd van Lamballe doen opmaken — is de joelende kreet van het kanalje. Madame Lebel stort van schrik in den kapperswinkel neêr — de kloekmoedige "perruquier" schuift haar ijlings in een zijvertrek — en ontvangt zijne zonderlinge klanten Met de grootste tegenwoordigheid van geest staat hij hun ten dienste. Hij richt eerst eenige welwillende woorden tot zijn afzichtelijk publiek en vangt daarna aan het hoofd der Princes te wasschen, het schoone blonde hair te zuiveren van bloed en stof, het op nieuw te vlechten en te kappen, het eindelijk met eene dikke laag poeder te bedekken.

— "Zoo zal Antoinette haar wel kennen!" — roept Charlot uit, terwijl hij het hoofd weêr op de piek plaatst en ijlings den winkel uitvliegt.

Op nieuw stormt de hoop naar buiten. Eene verzameling van het laagste schuim der bevolking vormt dezen walgelijken optocht. Charlot draagt het hoofd der Princes, een ander, waarschijnlijk Grison, de slachtersjongen, vertoont het hart van het slachtoffer boven op eene piek — aan een touw sleepen eenige dierlijke gamins en liederlijke wijven het lijk der ongelukkige door het slijk der straten.

Eerst snelt men naar de Abdij Saint-Antoine, om de afschuwelijke zegeteekenen aan de voormalige abdis Madame de Beauvau, de boezemvriendin van de Princes, te vertoonen. Na dit eerste heldenfeit beraadslaagt men, om naar het hôtel de Toulouse, de woning van den Hertog de Penthièvre in Parijs, te trekken, toen een voorbijganger hun zeide, dat de Princes niet daar, maar in de Tuileriën haar gewoon verblijf had gehouden. Onder telkens luider gehuil trekt de stoet naar de Tuileriën. De municipalen van de wacht weigeren hun den toegang. Thands herinneren eenigen der hoofden, dat het eigentlijk doel van den optocht naar den Tempel is — Mevrouw Veto moet het hoofd van hare vriendin zien. Aanstonds stuift men weder voorwaart.

Op dit oogenblik viel eene zonderlinge ontmoeting voor. Een rijtuig moest eenigen tijd blijven stilstaan, om de woedende menigte te doen voorbijtrekken. Men verneemt, dat de beruchte Lamotte-Valois in dat rijtuig zit. Hij-zelf, schuldig aan gemeenen diefstal, zoo als uit het "proces van het halssnoer" had kunnen blijken, was thands door eene revolutionnaire rechtbank in de bezitting zijner verbeurd verklaarde goederen hersteld. "Ik had het verdriet," schrijft hij in zijne Mémoires, "op mijn weg den akeligen optocht te ont-

moeten, waarbij men het hoofd van de Princes de Lamballe op eene piek droeg. Wij werden verplicht te wachten, totdat die menigte voorbijtrok. Welke kannibalen!..... Toen zij hoorden, dat ik in het rijtuig was, boden zij mij hunne afgrijslijke tropee aan, alsof zij mij er eene eer meê bewezen, in de meening zeker, dat ik er zeer vereerd meê was. Een man uit den hoop had een handvol hair van de ongelukkige Princes. Ik bood hem er twee assinjaten van één frank voor. Hij gaf ze mij. Ik deed deze kostbare bezitting eenige dagen later aan den Hertog de Penthièvre toekomen."

Daarop holde men naar den Tempel. De Hertogin d'Angoulême heeft in hare Rélation met de uiterste eenvoudigheid opgeteekend, wat er des middags van den 3 September omstreeks drie uren voorviel. "Omstreeks drie uren," verhaalt zij, "hoorden wij vreeselijke kreten. Mijn vader was juist van tafel opgestaan en speelde met mijne moeder eene partij triktrak. De municipaal (van de wacht) hield zich zeer goed, hij sloot deuren en vensters en schoof er de gordijnen voor, opdat men niets mocht merken..... Vele municipalen en officieren der garde kwamen binnen. Deze laatste wilden, dat mijn vader zich aan het venster zou vertoonen. De anderen verzetten er zich tegen. Toen mijn vader vroeg, wat er gebeurde, zeî een jong officier: "Welnu, meneer, omdat u er naar vraagt, 't is het hoofd van Mevrouw de Lamballe, dat men u wil laten zien." Mijne moeder verstijfde van schrik..... Het geraas duurde tot vijf uren. Wij hoorden later, dat het volk de deuren had willen inbreken, dat de municipalen het belet hadden door er driekleurige linten aan te hechten, dat men eindelijk toegestaan had aan de moordenaars, om romdom den toren met het hoofd van Mevrouw de Lamballe te trekken, maar dat zij het lijk bij den drempel moesten achterlaten."

Er bleef voor dien walgelijken hoop nog een station over — nadat zij alzoo den uitersten angst en ontzetting bij het vorstelijk gezin had te weeg gebracht. Men dacht aan den populairen Hertog van Orléans, die juist op dat uur zijn maaltijd zou gebruiken. Men wilde hem ook eens het hoofd der Princes doen zien. "De meest letterkundig ontwikkelden onder de massa," zegt de Lescure, "zullen zeker wel bejammerd hebben, dat zij het niet op een schotel konden aanbieden aan den Hertog." De toekomstige Philippe Egalité zou juist aan tafel gaan met zijne maîtresse Madame de Buffon, eenige Engelschen en andere gasten, toen men plotseling een groot gedruisch buiten hoorde. Voor het venster van zijne eetzaal zag hij eene piek met een bleek hoofd opgeheven. Madame de Buffon viel in haar fauteuil achterover met de handen voor het gelaat, luide gillend. De Hertog hield zich kalmer, maar moest de uiterste wilskracht inspannen, om zijn bewustzijn niet te verliezen. Men zegt, dat hij medelijdend uitriep: "La malheureuse! si elle m' avait cru, elle ne serait pas là!"

Bij het verder voorttrekken van den stoet, vingen thands de mannen van den Hertog de Penthièvre aan, om met de uiterste behendigheid zich van het lijk meester te maken. Het gelukte hun Charlot in volkomen beschonken toestand te brengen, zoodat hij bij het ingaan van eene kroeg zijne piek met het hoofd aan de deur staan liet. Zekere Jacques Pointel maakte zich toen van het hoofd meester, begaf zich er mede naar het komité van eene der sektiën der parijsche Commune, "la Section des Quinze-Vingts," waar men hem bijstand verleende, om het te begraven op het kerkhof "des Enfants-Trouvés."

Het lijk werd nimmer teruggevonden — waarschijnlijk werd het in de algemeene groeve geworpen, waar den slachtoffers der September-moorden een gemeenschappelijk graf bereid was.

VIII.

De Hertog de Penthièvre had in den uitersten angst de drie eerste Septemberdagen doorleefd. Den 3 September, omstreeks middernacht, kwam een bediende het akelig nieuws te Vernon aankondigen. Men zorgde, dat noch de Hertog, noch zijne dochter, de Hertogin van Orléans, er dien nacht iets van vernamen. Des morgens van den vierden, reeds zeer vroeg, hoorden al de bedienden op het kasteel van Vernon het vreeselijk feit. Daar de Hertogin van Orléans gewoon was vroeg op te staan, werd er beraadslaagd, hoe men haar de tijding zou meêdeelen. Een oud en achtbaar vriend van den Hertog, de heer de Miroménil, trad het eerst de kamer van de Hertogin binnen, om haar voor te bereiden. Maar bij het vernemen van de waarheid zonk de verschrikte vrouw in zwijm op den vloer. Langzaam bracht men haar tot eenige kalmte, door er op te wijzen, dat alleen de uiterste voorzichtigheid het leven van den Hertog de Penthièvre zou kunnen sparen, daar anders de tijding hem wellicht oogenblikkelijk zou dooden.

Op raad van eenige vrienden begaven zich verschillende personen met de Hertogin naar het slaapvertrek van den ongelukkigen grijsaard. Men wachtte op zijn ontwaken. Toen hij de oogen opende en vele zijner vrienden zwijgend, met verslagen gelaat in 't ronde zag staan — toen hij zijne dochter gewaar werd, die haar aangezicht met de handen bedekte, toen vermoedde hij aanstonds de verschrikkelijke waarheid, en de handen opheffend, riep hij met zwakke stem uit: "Mon Dieu! vous le savez, je crois n'avoir rien à me reprocher!"

Inderdaad de achtenswaardige man zou eene bovenmenschelijke macht hebben moeten bezitten, om zijne ongelukkige schoondochter uit den parijschen kerker te kunnen redden. Dat men hem zelven tot nog toe ongemoeid liet, dat men hem niet driewerf vijand des vaderlands verklaarde, omdat hij van het schuldige bloed der Capets

stamde — dit alles mocht bijna een ondoorgrondelijk wonder geacht worden. Zijne uitnemende heuschheid en weldadigheid voor al zijne onderhoorigen hadden hem de algemeene hoogachting en liefde verschaft. De gantsche gemeente van Vernon vereenigde zich in de kerk en beraadslaagde aanstonds na de tijding van den afschuwelijken moord te Parijs, hoe men de familie de Penthièvre voor meerdere gruwelen zou behoeden. De uitslag dezer beraadslaging was, dat men op den 20 September in feestelijken optocht naar het kasteel van Vernon trok en voor den ingang een fraayen vrijheidsboom plantte met een opschrift: "Hommage à la vertu." Op deze wijze wilde men het kasteel en zijne bewoners onschendbaar maken.

Intusschen sleepte de Hertog de Penthièvre slechts een kwijnend leven voort. De tijding van den dood des konings op 21 Januari 1793 nam zijne laatste krachten weg. Op zijn fauteuil gezeten blies de Hertog den laatsten adem uit op den 4 Maart 1793 — een zeldzaam voorbeeld van verheven deugd en ongekreukten goeden naam nalatend, een zeldzamer voorbeeld nog van een edelman uit koninklijk bloed opleverend, die bij het naderen der Terreur, noch uit zijn vaderland geweken, noch door zijne medeburgers was aangeklaagd. Omstreeks een jaar later (den 1 Frimaire an II) werd zijn gebeente in zijn familiegraf verstoord, ten einde het lood, het zilver en het koper der lijkkist te Parijs tot staatsmunt te stempelen. In betere dagen (19 September 1816) deed de Hertogin van Orléans op dezelfde plek een gedenkteeken voor haren te Vernon steeds algemeen betreurden en hooggeachten vader verrijzen.

Zoo ooit, dan was dit monument wel verdiend!

III.

LODEWIJK XVI.

"Louis XVI connait la tenue des livres, comme s'il avait été élevé pour le commerce et les affaires. Il n'y a pas de famille dont le livret de ménage puisse être comparé à l'exactitude et à l'ordre de son Journal de petit ménage.

LOUIS NICOLARDOT

De tragische geschiedenis van Lodewijk XVI heeft eene ruime mate van medelijden verwekt bij de beoordeelaars zijner handelingen.

Scherpe kritiek is bijna door niemand van de talrijke historieschrijvers der Revolutie op hem toegepast. Meestal wordt erkend, dat de Koning een zwak karakter had, dat hij zich liet leiden door geestelijken, door de Koningin en zijne tantes, dat hij eenvoudig en ordelievend was, dat hij uit liefhebberij slotenmaker was en dat hij als gevangene zich in den Tempel met buitengewone waardigheid heeft gedragen. Talrijke lofredenaars hebben hem een heiligen martelaar geprezen — de legitimisten bouwden kerken en kapellen ter zijner eere en verhieven de verheerlijking zijner nagedachtenis tot eene voortdurende apotheoze.

Reeds Thiers noemt hem: [1] "een welwillend vorst, zeer eenvoudig in zijne manieren, gebrekkig opgevoed, ten goede geneigd van nature, die zijn vertrouwen had verdeeld tusschen Maurepas en de Koningin; daardoor voortdurend in onzekerheid heel zijn leven lang; zich niet ontveinzend, dat Frankrijks toestand ellendig was, zelfs als de "filozofen" het beweerden, hoewel hij als katholiek christen een grooten afkeer koesterde tegen de "filozofen". Toen hij Turgot leerde kennen en diens plannen tot bezuiniging had bestudeerd riep hij uit: "Ware vrienden des volks zijn er maar twee: ik en

---

[1] Histoire de la Révolution française (Nouv. edit. 1866) p. 4.

Turgot!" Gedurende zijn leven en lang martelaarschap had hij steeds het ongeluk het goede te zien en ernstig te willen, maar tevens de noodzakelijke geestkracht te missen, om het te kunnen uitvoeren."

Michelet is strenger in zijn oordeel [1]. "Toen Lodewijk XVI optrad, begon het volk op nieuw te hopen, Turgot hoopte, Voltaire hoopte..... Die arme jonge koning, zoo slecht opgevoed, zou de beste bedoelingen kunnen koesteren. Hij poogde het goede te doen, maar werd medegesleept. Vooroordeelen van zijn stand, door zijne opvoeding ontwikkeld, zelfs zijne huislijke deugden — alles bracht hem ten val. Treurig historiesch probleem. Rechtvaardigen hebben hem verontschuldigd, rechtvaardigen hebben hem gevonnisd. Onoprechtheid, geestelijke restriktiën — niet vreemd bij een leerling der Jezuïeten — waren, zijne gebreken... zijn misdaad was het vreemde hulp te hebben ingeroepen..... Daarbij mag niet vergeten worden, dat hij langen tijd anti-oostenrijksch, anti-engelsch is geweest, dat hij er zich met ijver op toelegde de marine te ontwikkelen, dat hij de oorlogshaven van Cherbourg op achttien mijlen afstands van Portsmouth heeft gesticht.... De traan, door Carnot gestort, toen deze zijn vonnis teekende, pleit voor hem in de geschiedenis — de historie en de rechtvaardigheid zullen hem veroordeelen, maar beweenen."

Alphonse de Lamartine spreekt niet minder edelmoedig over den Koning [2]. "Lodewijk XVI, die uiterlijk de vriendelijkheid van Antoninus Pius met de korpulentie van Vitellius vereenigde, was streng opgevoed, ver verwijderd van het hof, stil zich wijdend in de eenzaamheid aan ernstige studiën. Zij volk had hem nimmer in den oorlog zien schitteren, hij had geen ander prestige, dan dat zijner geboorte. De afschuw, die men voor zijn grootvader koesterde, maakte al zijne populariteit uit. Eenigen tijd lang bezat hij de achting van zijne onderdanen — nooit hunne liefde. Vroom en verstandig, riep hij vroomheid en verstand aan zijne zijde in den persoon van Turgot. Maar de Koning, die in theorie overtuigd was van de noodzakelijkheid eener algeheele hervorming, had den moed noch het genie ze in te voeren. Zijne staatslieden nog minder. Hij roerde alle vraagstukken aan, zonder ze op te lossen — de storm zou zich tegen hem keeren. Vraagt men, welke raad hem op zijn standpunt had kunnen redden, het wanhopig andwoord luidt: geen enkele. Er zijn omstandigheden, waarin de mensch zoodanig kan verward worden, dat hij vallen moet, welke richting hij neme. Zoo was het met Lodewijk XVI. Al de impopulariteit van het koningschap in Frankrijk, al de gebreken van vroegere administratien, al de ondeugden der Koningen, al de schande van

---

[1] Histoire de la Révolution française. 2m Edit. Paris, 1868. Tome I, p. 71.
[2] Histoire des Girondins. Brux. 1847. Tome I, p. 22, 23, 25.

het hofkabaal, al de grieven des volks hadden zich, om zoo te zeggen, op zijn hoofd te zaamgehoopt en zijn onschuldig voorhoofd gemerkt tot een zoenoffer der vervlogen eeuwen."

Bijna allen hebben dit oordeel gehuldigd.

Thomas Carlyle spreekt onophoudelijk van den onschuldigen Lodewijk. Louis Blanc verwijt de Konventie, dat men den schuldigen koning heeft ter dood gebracht, daar ieder tyran hetzelfde gedaan heeft. Het recht van gratie — zegt de vurige republikein — is het ware praerogatief van het gezach. Mignet beweert, dat Lodewijk XVI meer dan eenig ander fransch koning in staat ware geweest de revolutie tot een goed einde te brengen, door hervormingen eerst, later door een goed konstitutioneel koning te zijn. Hij was de eenige vorst, die, zonder een enkelen hartstocht, geen smaak vond in de uitoefening zijner koninklijke macht en toch twee eigenschappen bezat, die een goeden koning van hem konden maken: Godsvrucht en eerbied voor het volk.

Bij de meest uiteenloopende meeningen zijn allen het eens, de zwakke, karakterlooze koning Lodewijk XVI, schuldig of onschuldig aan hoogverraad — dit verschilt naar de staatsrechtelijke overtuiging des schrijvers — had niet behoeven te vallen als tragiesch zoenoffer voor de misdaden van 't voorgeslacht. Een enkel onverzoenlijke keurt zijn dood goed — Esquiros.

Maar geen hunner kende den waarachtigen koning Lodewijk XVI, zoo als hij zich zelf heeft geschilderd, zoo als hij sints 1873 bekend is geworden met de uitgave van zijn "Journal" door Louis Nicolardot[1]. Een helder licht is daardoor over de geheele persoonlijkheid des konings verspreid, elke twijfel omtrent zijne deugden en gebreken is opgeheven. Nicolardot heeft zich de moeite getroost in de fransche staatsarchieven onuitgegeven stukken te raadplegen, die van het hoogste gewicht waren voor de historie, want ze waren eigenhandig geschreven door den Dauphin, later door Koning Lodewijk XVI, onder den titel: Journal de Louis XVI.

Dit "Journal" was oorspronkelijk niets anders dan een dagverhaal der verschillende jachten van Zijne Majesteit, op dezelfde wijze, als er Livres de Chasse van den welbeminden Lodewijk XV in de bibliotheek van 't Louvrepaleis gevonden worden. Maar de ordelievende kleinzoon van dezen treurigen monarch gebruikte zijn "Journal", om er van alles in op te teekenen, wat hem merkwaardig mocht voorkomen. Reeds in de keuze van 't geen merkwaardig geacht wordt, spreekt zich het karakter des konings uit.

Nicolardot heeft alleen feiten en cijfers gekopiëerd zonder eenige opheldering. Hij meende, dat deze beide luide genoeg zouden

[1] Journal de Louis XVI publié par Louis Nicolardot. Paris. 1873.

spreken. Inderdaad zijn ze welsprekend in hooge mate — het komt mij echter voor, dat er ter dezer plaatse eenig historiesch kommentaar bij behoort. Ik beproef het dus den Koning Lodewijk XVI voor te stellen in het licht, ons onlangs door zijn tot dusver onuitgegeven Journaal schonken.

I.

'S KONINGS GEZONDHEID EN TAFEL.

Het Journaal is geheel geschreven door Lodewijk XVI, 't zij als Dauphin, 't zij als Koning. Het bevat 344 bladzijden, begint Woensdag 1 Januari 1766 en eindigt 31 Juli 1792 — toen de noodlottige loop der gebeurtenissen den koninklijken auteur de pen uit de hand nam. Alles is zeer klein, maar vrij duidelijk geschreven met veel spelfouten. Sommige eigennamen zijn onleesbaar. Daarenboven zijn er vele verbeteringen en veranderingen in de cijfers aangebracht. Toch is het duidelijk, dat de Koning niet dagelijks aan zijn Journaal werkte, maar dat hij vooraf een klad vervaardigde, 't welk hij na verloop van eene maand, of van een jaar in het net schreef.

Daar feiten van allerlei kleur in korte aanteekeningen naast elkaar zijn geplaatst, daar er gebeurtenissen van den meest verschillenden aard worden vereeuwigd, schoon alles met het oog op de jacht is geschreven, zal het verstandig zijn het voorbeeld van den vlijtigen uitgever des Journaals te volgen en eenige bepaalde onderwerpen in afzonderlijke rubrieken te plaatsen.

Wat heeft de Koning ons van zijne gezondheid verhaald?

Van het jaar 1766 tot 1792 in ruim zesentwintig jaren is de Koning tweemaal licht ongesteld, vijfmaal ongesteld, driemaal ziek, eenmaal "infirme", negenmaal verkouden, heeft hij viermaal de koorts gehad, negenmaal zinkings, eenmaal eene verzwering aan het oor en eenmaal aambeyen.

Het blijkt duidelijk, Lodewijk XVI was een gezond en sterk man, daar hij op 9490 levensdagen slechts een 40tal dagen ongesteld was. Vergelijkt men daarbij de ziekteregisters van Lodewijk XIV en Lodewijk XV, denkt men daarbij aan de Hertogen van Orleans, aan den Regent en aan Philippe Egalité, wier bloedroode, ontstoken gelaatstrekken duidelijk genoeg van een ondermijnd lichaam en vergiftigd bloed spraken — dan treedt Lodewijk XVI in een allergunstigst licht te voorschijn, wat de gezond-

heid des lichaams betreft. Waarlijk — niemand zal aan dezen Koning, die lichaamsbeweging lief heeft, die steeds een goeden eetlust bewaart, kunnen verwijten, dat hij door onmatigheid of zedeloosheid zijne dagen verkort. De verdienste moge negatief schijnen, voor een Koning van Frankrijk uit de achttiende eeuw is het eene verdienste.

Het Journaal bevat nog eenige bizonderheden over zijner majesteits gezondheid, die ik niet onvermeld mag laten. In 26 jaren is de Koning vijfmaal gevallen, eens op de jacht gewond, en heeft hij driemaal aan indigestie geleden, 't welk — met het oog op zijne liefhebberij in varkensworst, als later blijken zal — inderdaad zeer merkwaardig is. Hij is eenmaal ingeënt, eenmaal gelaten en heeft zeer weinig medicijnen ingenomen. Tweemaal vermeldt hij een braakmiddel, verscheidene keeren drinkt hij wei of hui, eens "l'Eau de Vichy", twintig malen maakt hij van medicijnen gebruik, somtijds verklaart hij, dat hij een geneesmiddel had moeten innemen, maar dat hij het gelaten heeft. Baden gebruikt hij als medicijn, niet als gezondheidsmaatregel — in zes-en-twintig jaren noteert hij 43 baden.

Met uitvoerigheid pleegt de Koning verslag te geven van zijne maaltijden. Hij schrijft alleen de ceremonieële diners, dejeuners en soupers in zijn journaal. 't Meest komen de soupers in Trianon voor. Ze op te tellen heeft geene historische waarde — men kan den Koning zijne talrijke galamaaltijden niet als misdrijf voor de voeten werpen. Merkwaardig is het nog, dat steeds nauwkeurig aanteekening gehouden wordt van de soupers, die in gezelschap der Koningin werden gebruikt, terwijl tevens wordt opgemerkt, wanneer de Koningin elders soupeerde. Een enkel voorbeeld: op 17 Mei 1784 schrijft de Koning in zijn dagboek: "La reine est venu diné et soupé à Rambouillet." (Sic!)

Meerdere bizonderheden omtrent zijner majesteits tafel kunnen getrokken worden uit een ander Journaal, getiteld: "Comptes", waarin wederom met dezelfde netheid en orde geregeld boek gehouden wordt. Deze "Comptes" zijn allen door den Dauphin geschreven. De kosten der tafel worden niet in rekening gebracht, omdat de gewone uitgaven daarvoor tot het finantiëel beheer van Lodewijk XVI's regeering behooren. Slechts eenige "hors-d'oeuvre" komen voor — zoo als: 72 livres (franken) voor perzikken, 48 livres voor oranjeappelen, 12 livres voor boter, 12 livres voor aardbeyen, eene flesch brandewijn voor 1 livre 5 sols, later zelfs eene flesch brandewijn voor 1 livre 4 sols.

Groote uitgaven veroorloofde de Dauphin zich echter voor varkensworst: dikwijls wordt er op een dag 96 livres voor varkensworst besteed. Zeldzaam vindt men dagen met de aanteekening: — aan de koksjongens voor worst, 24 livres. Eene andere lekkernij vormt het suikergoed, waarvoor telkens 12 livres worden in reke-

ning gebracht. Al de rekeningen van den Dauphin zijn in volmaakte orde, met groote zuinigheid voor het papier opgeschreven. Aan 't eind komt een batig saldo van 32 livres, 16 sols en 9 deniers.

Het vervolg dezer bizonderheden omtrent 's Konings tafel kan ontleend worden aan een derde handschrift van Lodewijk XVI, onder den titel: Dépenses particulières. De post "petite cuisine" komt dikwijls voor. Bizondere posten zijn de volgende: 1777, Oktober, 600 flesschen Vougeot, 1590 livres: — 1778, Februari, wijn gekocht van den Graaf de la Rochaimon, 1978 livres: — December, loopende uitgaven, waarbij 1000 flesschen champanje, 5443 livres, 8 sols: — 1780, Januari, wijn gekocht van den heer Genlis, 6000 livres: — 12 balen koffi met port van Toulouse, 6808 livres: — April, van loopende uitgaven waarbij 1500 flesschen Citeaux, zonder opgave van cijfer, evenzoo Mei, 1500 flesschen champanje: — December, voor tokaayer wijn van Brussel, 4848 livres. In 1781 heeft de Koning voor de maand Juli aangeteekend 140 flesschen kaapschen wijn, 3,261 livres, 8 sols: — voor September, loopende uitgaven en Sillery, 2,000 livres: — voor November, 300 flesschen Vougeot, 900 livres. Op dezelfde wijze 1782, Februari, kaapsche wijn, 3,644 livres: — en hiermede sluiten de aanteekeningen des Konings, daar de cahiers over de volgende jaren niet meer in het rijks-archief worden aangetroffen.

De netheid en huishoudelijkheid van deze rekeningen zijn boven allen lof. Wel kan de aankoop van wijn voor een hof als Versailles van 1777 tot 1782 in menig opzicht bevreemding wekken, daar men weet, dat al de gewone kosten van 's Konings tafel, door de schatkist werden betaald. Er straalt inderdaad uit de verschillende posten zekere belangstelling door voor tafel en wijn. Lodewijk XVI had altijd een buitengewonen eetlust. Op de vlucht naar Varennes teekent hij nauwkeurig aan, waar en hoe hij zijne maaltijden gebruikte. Den 10 Augustus, op het oogenblik, dat de kroon hem van 't hoofd werd genomen, vroeg hij om eene karbonade; bij zijne terechtstelling vóor de Konventie in Januari 1793 zag hij Chaumette een korst brood eten en vroeg hij hem om een stuk [1]. Gedurende zijn proces, eenige dagen voor de uitspraak van het vonnis, zag een kommissaris van de Konventie, Albertier, den Koning zijn avondmaal gebruiken, bestaande uit koteletten, gebraden kip, eyeren, twee glazen witten wijn en een glas spaanschen wijn [2].

---

[1] Elie Sorin, Histoire de la République française. (Paris. 1873). p. 327.

[2] Elie Sorin, t. a. p. bl. 327, noot.

II.

ZUINIGHEID EN VERSPILLING.

Lodewijk XVI was uiterst zuinig in huis- en hofhouding. Reeds bleek dit uit de medegedeelde feiten. Er behooren hier nog meerdere en sterker sprekende daadzaken bijgevoegd te worden. In de eerste plaats komt 's Konings register ter sprake, waarin hij zijne "chances de la loterie", waarin hij zijne "gains et pertes au jeu" uitvoerig opteekent. Zelfs schijnt hij zijn spel als middel om geld te winnen gebruikt te hebben en daartoe zich "associés" te hebben aangeschaft, want hij schrijft in Mei 1781: "Mes associés ont perdu à Marli au lansquenet, 36,000 livres."

De notitiën des Konings loopen van 1775 tot 1784. Tweemalen trekt eene historische bizonderheid onze aandacht. Den 22 Augustus 1779 ontvangt Lodewijk XVI van Necker 1200 livres als winst op een lot in de koninklijke loterij — evenzoo 23 Juli 1780 eene winst van 1600 livres. De handige Necker, van bankier te Genève in 1777 minister van Lodewijk XVI geworden, had het voortdurend deficit in de schatkist pogen te dekken met allerlei kunstmiddelen, waaronder de koninklijke loterij.

De Koning was gelukkiger in de loterij, dan in het spel. Uit zijne aanteekeningen blijkt, dat hij 43,390 livres met de loterij en 20,533 livres met het spel gewonnen heeft. Daartegenover stond een verlies in het spel van 104,762 livres, 24 sols, 't welk als eindcijfer een verlies van 41,839 livres in tien jaren oplevert: of wel een gemiddeld verlies van ongeveer 4000 livres per jaar, 't welk voor een vorst, wiens voorgangers eene civiele lijst van 31,000,000 livres bezaten, die zelf oppermachtig met zijne ordonnantiën over de schatkist beschikte, altijd eene matige som te noemen is.

In de tweede plaats verdient melding gemaakt te worden van een ander register, wederom eigenhandig door den Koning geschreven onder den titel: "Pensions et gratifications, que j'ai accordés (sic!) sur la casette depuis le quartier d'avril 1776." De aanteekeningen loopen tot 1792 en vermelden eenige gratifikatiën aan petekinderen, aan eenige geestelijken, aan vele militairen, 't meest aan hofbeambten. De namen van 's Konings pensionnaires zijn meest allen onbekend en leveren niets belangwekkends voor de geschiedenis. Daarenboven is het bedrag van dergelijke giften en ondersteuningen uit 's Konings eigen fondsen alles behalve schitterend. Gedurende een tijdvak van zestien jaren is de totaal som: 572,331 livres, of ongeveer 36,000 livres per jaar. Onder de bevoorrechten telt men de kinderen van Gamain, 's Konings amanuensis bij de slotenmakerij en monsieur de Cor-

Necker.

neille, edelman uit Normandië — een verarmd bloedverwant van den grooten treurspeldichter.

Ten derde blijkt uit de reeds aangehaalde "Dépenses particulières", dat ook de zuinigheid hier in den regel wordt betracht. Enkele posten kunnen het bewijzen. In 1776 ontvangt Gamain voor vijlen en staal 22 livres, 7 sols — in 1780 koopt de Koning voor 69 livres aan pennemessen en scharen — de kleine uitgaven worden echter al te zaam genomen, met veel geringere uitvoerigheid dan in de "Comptes" van den Dauphin, waar twaalf stuivers voor een nieuw glas op een uurwerk, tweemaal tien stuivers en eens zeven voor dezelfde uitgave voorkomen. Lodewijk XVI was even als de oude heer Stastok een groot voorstander van de klok. Hij had onophoudelijk zijn horloge in handen en daarom brak hij wel eens het glas. Hij hield zich steeds aan hetzelfde vroege uur om ter ruste te gaan. De Koningin Marie-Antoinette heeft eens de wijzers der pendule verzet, daar zij na het vertrek des Konings nog een bezoek moest afleggen [1].

De zuinigheid en huishoudelijkheid des Konings in het beheer zijner persoonlijke uitgaven is inderdaad bewonderenswaardig. Zoodra echter personen uit zijne hofhouding, de Koningin, Madame Elisabeth, of een hoffelijke bedelaar een aanval op zijne beurs wagen, wordt Lodewijk XVI milder. Marie-Antoinette ontvangt iedere maand 12,000 livres, soms 20,000; in December 1775 betaalt zijne Majesteit 11,000 livr. voor een uurwerk aan den Hertog de Duras — 't was een geschenk aan de Koningin. Voor het volgendjaar komt eene som van 24,625 livr. voor juweelen der Koningin betaald aan den bekenden juwelier Böhmer. Er wordt met dezelfde nauwkeurigheid van vroeger bijgevoegd: "j'ai donné 25,000; ces 25,000 l. sont le premier paiement d'une somme de 300,000 l., que je me suis engagé à payer à Böhmer en six ans avec les intérêts pour des boucles d'oreilles de 348,000 l. que la reine a achetées et dont elle a payé 48,000 l."

Als uitgaven voor de Koningin vindt men vervolgens in de "Dépenses particulières" opgeteekend: 1778, December, "pour un portrait de la reine, 300 l." — 1780 Januari, gouden oorringen gekocht bij Gaucher, 816 l. — 1781, 3 Januari, 17de betaling aan Böhmer, 13,500 l. — Mei, gegeven aan de Koningin voor een man, die de legaten der Keizerin (Maria Therezia, overleden in 1780) uit Weenen heeft gebracht, 2400 l. — 1782, December voor saldo der rekening aan Böhmer, 12.000 l. — 1784, December, eene "garniture de cheminée", 12,000 l.

Even mild is Lodewijk XVI voor zijne zuster Madame Eliza-

---

[1] Droz, Histoire de Louis XVI, geciteerd door Elie Sorin t. a bl. 28.

beth. De volgende staat geeft een overzicht der sommen door den Koning aan zijne zuster geschonken:

1779, 30 April, geschenk aan Elizabeth.	12,008	livres.
1780, Maart voor "étrennes" aan Elizabeth .	34,467	„
„ 9 Juli, aan de Comtesse Diane voor schulden van Elizabeth.	39,600	„
1780, 8 Sept., voor speelschuld van Elizabeth.	14,400	„
„ 20 Sept. geschenk aan Elizabeth	2,400	„
1781, Januari, miniatuurportret aan Elizabeth.	480	„
„ Februari, geschenk aan Elizabeth	14,400	„
„ April, voor nieuwjaar aan Elizabeth. . .	36,485	„
1782, Maart, diamanten kruis aan Elizabeth. .	39,700	„
1783, Maart, voor nieuwjaar aan Elizabeth . .	38,212	„
1784, 6 Januari, in plaats van nieuwjaar aan Elizabeth ter gedeeltelijke betaling van hare speelschulden, die te zaam 65,000 l. bedragen	36,000	„
1784, Juli, het andere deel derzelfde speelschulden.	29,000	„

Daar de overige cahiers der Dépenses particulières verloren zijn gegaan, kan men alleen bij benadering de sommen berekenen, die Madame Elizabeth van den Koning heeft ontvangen tot op 1792. Er is slechts eene stem over de deugden van Lodewijks zuster, zoo gewetenloos vermoord door de revolutionnaire Rechtbank, ondanks het verzet van Robespierre, maar het kan thands niet ontkend worden, dat hare buitengewone belangstelling in het spel den Koning aanzienlijke sommen kostte.

Dit alles evenwel werd uit de private kassette betaald, zoo goed als andere geschenken aan Beaumarchais "pour arrêter un mauvais livre" in 1775, zoo goed als de jaarlijksche gift van 2400 livres aan de armen op Paschen. Prijst men de ongemeene gewetensnauwheid van den Koning in het beheeren van zijne persoonlijke inkomsten, men kan hem zijne mildheid tegenover huisgenooten en vrienden niet als misdrijf voor de voeten werpen.

Zeer ongelukkig voor Lodewijk XVI blijkt het echter meer en meer — en was het reeds ten deele gebleken — dat hij over de schatkist van Frankrijk op geheel andere wijze beschikte dan over zijn privaat vermogen. "Les dépenses du garde-meuble" kwamen op rekening van het rijk. De bibliotheek van de rue de Richelieu bevat een register der "dépenses du garde-meuble", die in de dertien jaren, waarvan de rekeningen bewaard zijn, 20,544,955 livres, 30 sols en 8 deniers aan uitgaven vermelden. In plaats van de duizenden en tienduizenden door den Koning persoonlijk betaald, komen nu de miljoenen van den Staat.

Een andere soort van registers bevat de kosten van de koninklijke tafel, zoo als die uit de schatkist werden gekweten. De partikuliere aankoopen van wijn door den Koning, in zijne bizondere uitgaven vermeld, strekten alleen voor buitengewone behoeften. Uit de staats-

registers blijkt nu, dat de tafel des Konings niet zonder weelde was ingericht. Iedere koninklijke maaltijd kost op gewone dagen, als men niet ter jacht trekt, 161 livres en 10 deniers, het souper vereischt dezelfde uitgave, alles te zaam kost de koninklijke tafel voor een geheelen dag 455 livres, 11 sols en 10 deniers. Op vastendagen stijgen de uitgaven en klimt de som tot 620 livres en 5 sols, 't geen een totaalsom uitmaakt van ongeveer 200,000 livres in het jaar, of van de geheele regeering van Lodewijk XVI de som van 3,600,000 livres.

In de derde plaats bestaan er registers van de "Dépenses de la Cour" voor rijksrekening. Zoo is in 1776 voor de tantes des Konings: Adelaïde, Victoire en Sophie een landgoed gekocht ten koste der schatkist voor 820,000 livres. Voorts in 1790 eene ordonnantie des Konings van 300,000 livres voor zijne tantes. Reeds in 1783 voor uitgaven aan het château de la Muette eene ordonnantie van 183,700 l: — ten zijnen eigen gebruike geeft de Koning eene ordonnantie van 432,000 l. in 1790, en noemt dit: "pour supplément à mon comptant."

Een vierde dokument is de beroemde Compte rendu van Necker, (1781) waaruit blijkt, dat het burgerlijk huis des Konings, der Koningin, van "Madame fille du Roi" van Mme Elisabeth en "Mesdames" Tantes jaarlijks eene civiele lijst vordert van 25,700,000 livres, terwijl in Engeland destijds de civiele lijst van Georges III maar 18 miljoen livres bedroeg. Daarenboven bekwamen de broeders van Lodewijk XVI: Provence en Artois een apanage van 8 miljoen.

Eindelijk komt het beruchte Livre Rouge uit het Staatsarchief. Dit boek bevat de geheime ordonnantiën van Lodewijk XV en Lodewijk XVI. Wat dezen laatsten betreft de totaalsom zijner ordonnantiën van 19 Mei 1774 tot Augustus 1789 bedraagt 227,985,716 livres, 10 sols EN 1 DENIER. Bijna 228 miljoen geheime uitgaven met het geld van de natie in tijden van nijpende finantiëele krizis, terwijl voor de administratie der persoonlijke cassette des Konings op de kleinste uitgave tot in stuivers en duiten wordt gelet. Kleingeestig zuinig op alles wat hem persoonlijk mocht betreffen, aarzelt de Koning niet naar het geld van de schatkist te grijpen, wanneer er aanzienlijke uitgaven noodig schijnen

Ik stip hier enkele der voornaamste grepen aan:

Ordonnantie des Konings	voor zijne reis naar Cherbourg	148,000 livr.
„ „ „	voor de onkosten bij de geboorte van den Dauphin	324,000 „
„ „ „	idem bij de geboorte van den Duc de Normandie	174,000 „
„ „ „	idem bij de geboorte van Madame Sophie	100,000 „
„ „ ,	voor aankoop van l'Isle Adam	8, 700,000 „

Ordonnantie des Konings	voor aankoop van Rambouillet	5,600,000	livr.
„ „ „	idem van landgoederen in le Clermontois	3,600,000	„
„ „ „	idem van het huis Beaujon te Parijs	1,100,000	„
„ „ „	idem van bosschen: Caumont en Floranges	370,370	„
„ „ „	idem van bosschen "et de la terre de Maison"	300,000	„
„ „ „	idem van het domein van Saint-Cloud	6,000,000	„
„ „ „	idem ter afronding van genoemd domein	226,252	„
„ „ „	voor betaling aan werklieden, die aan het kasteel van Saint-Cloud hebben gearbeid	1,500,000	„
„ „ „	voor diamanten aan de Koningin	158,993	„
„ „ „	voor aankoop van Belle-Vue, villa van Mesdames tantes	754,337	„
Vijf ordonnantiën des Konings	ten behoeve van Monsieur a)	200,000	„
	b) 7 miljoen, c) 5 miljoen, d) 1,800,000 en e)	450,000	„
Vier „ „	ten behoeve van den Graaf d'Artois a), b) en c)	2,600,000	„
	d)	4,000,000	„
Ordonnantie „	tot betaling der schulden van den Prins Maxim. von Zweibrücken	945,018	„
Ordonnantie des Konings	ten behoeve van den Hertog de Polignac	1,200,000	„
„ „ „	idem aan de Maurepas, voor de inrichting van zijn huis	60,000	„
„ „ „	ten behoeve der weduwe van de Maurepas	166,666	„
„ „ „ „ „ „	ten behoeve van de Miroménil en de Vergennes, ministers.... elk ...	100,000	„
„ „ „	idem voor de Lamoignon, grootzegelbewaarder	200,000	„
„ „ „	idem ter betaling der schulden van de Sartines	200,000	„

Turgot en Necker mochten van bezuiniging spreken — Lodewijk XVI bleef opperbestuurder der fransche schatkist, met bevoegdheid er jaarlijks miljoenen uit te putten ten behoeve zijner familie en

vrienden. Niet alleen de vorige Koningen hadden de geldmiddelen van den staat uitgeput — het staatsbankroet werd voorbereid door Lodewijk XVI. Te scherper komt nu uit de kruyenierszuinigheid des Konings, wiens geheime ordonnantiën over de miljoenen en honderdduizenden van de staatsinkomsten oppermachtig beschikten. In gewetenlooze zorgeloosheid ging de zwakke vorst voort — hij had wind gezaaid, hij zoude den storm oogsten.

III.

DE JACHT,

Het "Journal de Louis XVI" was eenvoudig een dagboek zijner koninklijke jachten — al het andere was bijzaak. In de nauwkeurige beschrijving zijner heldendaden ter jacht gaat hij met dezelfde zorg te werk, als in het boekhouden zijner huislijke uitgaven. Terstond blijkt een feit: de Koning, welken men met de onschuldige liefhebberij van slotenmaken had pogen te karakterizeeren, was niets anders dan een hartstochtelijk jager, even als zijne voorgangers. De jacht gaat hem boven alle regeeringszaken — regeeren is jagen.

Men vindt dus allerlei bizonderheden aangaande de jachten in hare verschillende verschijningsvormen.

Groot onderscheid wordt er gemaakt tusschen "la grande meute" en "la petite meute", tusschen: "l'equipage" en "l'equipage du cerf", zoo dikwijls er eene jacht wordt opgeschreven. Verwonderlijk weinig dagen worden vermeld, waarop niet gejaagd is. Door welke gebeurtenissen die jachtlooze dagen ook mochten worden gekenmerkt — de Koning duidt de geschiedenis van zulk een dag aan met het woord: Rien. Onnoodig is het hier de talrijke détails van 's Konings Dagboek te volgen. Eene zaak blijkt duidelijk — men was des morgens zeer vroeg op de been: "28 Octobre 1776, pris un cerf dans l'étang, à huit heures du matin." Weinige dagen later: "7 Novembre 1776, tiré à Brunoy, départ à six heures et demie."

Het meest afdoende zal zijn het eindcijfer van het gedoode wild te noemen. Het Journal loopt tot 1787 en geeft als jachtbuit sints 1774:

189,251 stuks wild, evers en gevogelte; 1,274 herten.

Onder het gevogelte nemen zelfs een aantal ongelukkige zwaluwen hare plaats in. De Koning noteert, dat men den 6 Mei 1776 twaalf— den 18 April 1777 twaalf—den 26 Juni 1780 twee— den 30 Juni 1780 zeven— den 27 Juni 1781 acht— den 28 Juni 1784 TWEEHONDERD zwaluwen geschoten heeft.

Zoo dikwijls slecht weêr de jacht belette, heeft men een duidelijk bericht van deze gewichtige aangelegenheid. Op 29 December 1779 is het slecht weêr, 28 Mei 1777 verhindert de regen eene wildezwijnen-jacht, 23 Maart 1782 is het de sneeuw en steeds wordt met de uiterste zorgvuldigheid opgegeven, hoe storm, vorst of wind de stoutheid gehad hebben vorstelijke jachtplannen te verijdelen.

Evenzoo wordt met verhinderingen van staatkundigen of bizonderen aard gehandeld.

"Den 29 Juli 1786, audiëntie van het Parlement van Bordeaux; daar het zeer lang duurde, ben ik verhinderd geworden op reebokken te gaan jagen."

"Den 15 Juni 1787, de ziekte van mijne jongste dochter belet mij te jagen."

"Den 4 Mei 1788, de gebeurtenissen in het Parlement hebben mij verhinderd naar Gif te gaan op de hertenjacht."

"Den 30 Augustus 1788 — staatszaken hebben mij belet te Montrouge te jagen."

Het Parlement van Bordeaux komt te Versailles zich bij den Koning beklagen over den drukkenden toestand der geldmiddelen — sints 1784 waren er door Calonne voor 950 miljoen livres aan leeningen uitgeschreven — maar de Koning dacht aan zijn plan, om op reebokken te jagen.

Zijn jongste dochtertjen ligt op sterven — hij wordt verhinderd te jagen!

Op den 4 Mei 1788 laat Lodewijk XVI zich ter kwader uur door Brienne bewegen tot een coup d'état tegen het Parlement van Parijs — een der hoogste rechterlijke kollegiën der monarchie — hij doet twee revolutionnaire raadsheeren d'Espréminil en De Montsabert gevangen nemen en het gebouw van het Parlement (le Palais de Justice) door troepen omcingelen — toch denkt hij het meest aan zijne mislukte hertenjacht.

Staat hier tegenover, dat het Journal de Louis XVI eigentlijk een dagboek van de jacht is — desniettemin komt de zorgeloosheid van een vorst uit, die in de treurigste omstandigheden van staat altijd het eerst bedacht is op zijne jachtvermakelijkheden. Karakteristiek is daarom vooral het woord: "Rien" en wat er dikwijls op volgt. Ten voorbeelde:

"19 Avril 1777. Rien. Arrivée de l'Empereur".

"19 Mai 1781. Rien. Comédie. Retraite de M. Necker".

"10 Maart 1792. Rien. Mort de l'Empereur".

Zoo staat: Rien, dat is: geene jacht voor alle belangrijke gebeurtenissen.

Als het Parlement van Parijs er op aandringt bij den dreigenden stand van zaken — daar de staatsschuld reeds tot 1.646 miljoenen livres geklommen is en het jaarlijksch deficit 200 miljoen bedraagt — de bijeenroepingen van eene vergadering der Etats

Généraux niet tot 1792 uit te stellen, zoo als de Brienne wilde — heet het in het Journal:

"Rien. Remontrances du Parlement".

Stuitender is dit: "Rien" bij het overlijden van vrienden en bloedverwanten:

"Rien. Mort de M. de Maurepas".
"Rien. Mort de M. de La Vauguyon".
"Rien. Mort de M. de Vergennes".
"Rien. Mort de l'impératrice Marie Thérese".

Begunstigde ministers, een leermeester, eene schoonmoeder en een schoonbroeder, die op den throon van Oostenrijk hebben gezeten, sterven, maar Lodewijks aanteekening begint met "Rien".

Dit alles kan niet aan laaghartige gevoelloosheid worden toegeschreven. De Koning was jager voor alles. Alle zaken mochten gaan, zoo ze wilden — de jacht was nummer een. Louis Nicolardot, de ijverige uitgever van 's Konings schriftelijke nalatenschap, heeft vijfentwintig manuscripten gevonden, die alle over jachtaangelegenheden handelen. Een er van vermeldt al de paarden des Konings, 128 in getal — een ander geeft eene optelling der honden, pikeurs, hondenknechten en de verschillende bevorderingen van deze laatsten — een derde bevat de geschiedenis van beroemde hertenjachten — een vierde handelt over de vijvers van Rambouillet — een vijfde over de herten te Saint-Germain gevangen — een zesde telt de gevangen stuks wild op — een zevende spreekt over de jachten van den Prins de Condé — een achtste vermeldt de "relais de chasse" — een negende eindelijk geeft eene theorie van de jacht, geheel oorspronkelijk door den Koning opgesteld.

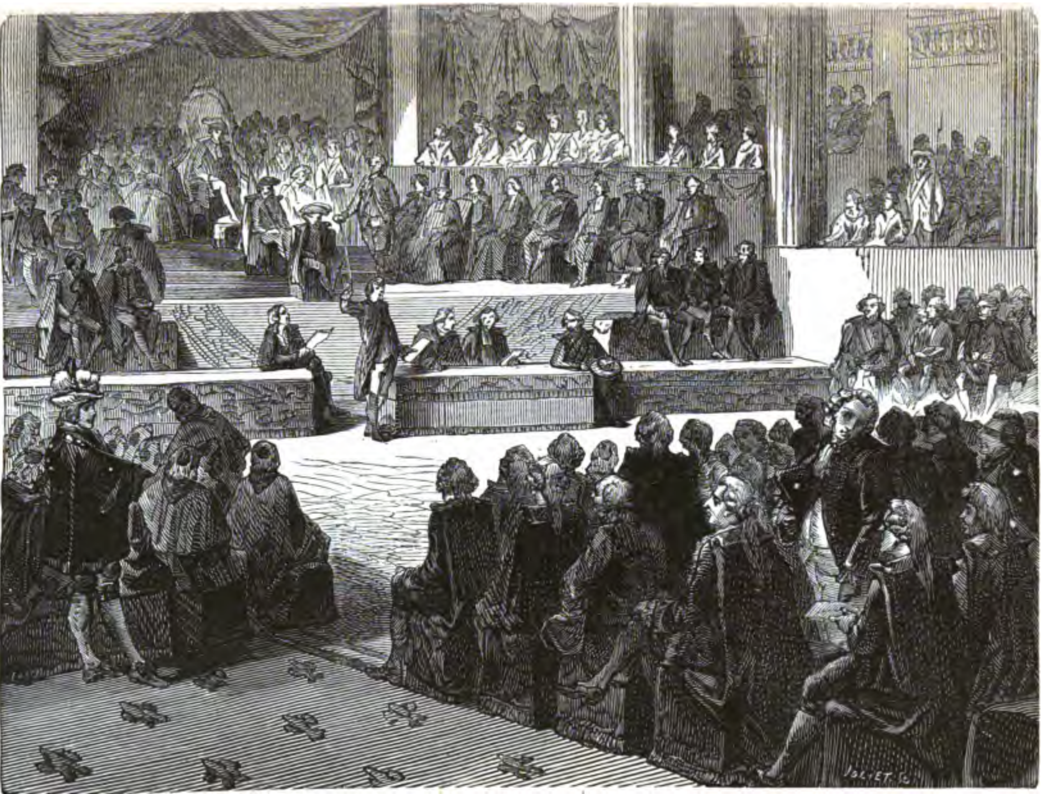
Wij vernemen hoe de "relais de chasse" moeten worden ingericht, in welke schuilplaatsen de herten zich verbergen, hoe men de honden moet loslaten — waar in de verschillende bosschen van de fransche kroon de meeste herten schuilen — en op welke wijze men ze met zekerheid kan opjagen.

Dit alles wordt met de meeste uitvoerigheid beschreven, terwijl aan staatszaken ter nauwernood een regel gewijd wordt. Want koning Lodewijk XVI was een "groot jager voor het aangezicht des Heeren" — een hert te verschalken was hem eene gewichtiger bezigheid, dan eene revolutie te verhinderen.

IV.

DE OMWENTELING EN HET DAGBOEK.

Welk een indruk hebben de ontzettende gebeurtenissen van 1789 tot 1792 op dezen lichtzinnigen, orde- en jachtlievenden vorst gemaakt?

Opening der vergadering van de Algemeene Staten.

Het is buitengewoon merkwaardig den Koning als geschiedschrijver der Revolutie in zijn "Journal" gade te slaan. Eene beknopte kopie van het voornaamste wat in deze vier laatste jaren zijner regeering door hem zelven is opgeteekend, zal hier onze karakterschets voltooyen.

Allereerst komt 1789. Lodewijk XVI teekent aan:

"Januari 1, groot diner, sneeuw.

Februari 19, rien, bal bij mijne kinderen.

„ 23, hertenjacht "au Pavillon de Trivaux", twee herten gevangen, lof (kerkelijke plechtigheid). Kinderbal.

Februari 25. rien, "les cendres en bas"(kerkelijke plechtigheid.)

Mei, Vrijdag 1, hertenjacht te Orsay, een gevangen; naar de jacht gaande ben ik door de zaal der Staten gekomen, om naar mijn zoon te zien, (die ziek was.)

Mei 2, audiëntie aan de geestelijkheid te elf uur, aan den adel te een uur en aan den Tiers-Etat te vijf uur.

Mei 3, Zondag, vesper en lof, eed van M. de Flesselles, "prévot des marchands."

Mei 4, vertrokken om 9 uur, processie der Staten, lof.

5 Mei, vertrokken om 11¾ uur, opening der Staten, lof, bezoek aan Meudon na den lof.

6 Mei, rien, lof.

7 „ hertenjacht te Gif, één gevangen.

8 „ rien.

9 „ bezoek aan Meudon, reebokkenjacht "au Pavillon de Trivaux", niets gevangen.

10 Mei, vesper en lof, groot diner.

12 „ rien, komedie.

13 „ bezoek te Meudon te 5 uur.

16 „ hertenjacht te Marcoussi, één gevangen.

18 „ bezoek te Meudon te 10 uur.

20 „ hertenjacht te Vaugien, één gevangen.

22 „ bezoek te Meudon, jacht te Verrières, één gevangen.

24 „ Zondag, vesper en lof, audiëntie van de laatst aangekomen der drie standen, groot diner.

29 Mei, audiëntie van eene deputatie uit de Edelen, bezoek te Meudon te 6 uur.

30 Mei, hertenjacht te Marcoussi, niets gevangen."

Dit waren de bedrijven en handelingen des Konings Lodewijk XVI in de waereldhistorische maand Mei 1789.

Ieder kent de belangrijkheid van de Vergadering der generale Staten in Mei 1789. De nood der tijden had er toe gedrongen. De fransche monarchie had dit konstitutioneele element altijd gaarne ter zijde geschoven — het was de stem des volks, die op de "Champs de Mars", de "Champs de Mai", in de vereenigingen der "Pairs du fief", eindelijk sints 1302, onder Philippe le Bel, in

de vergadering des Etats Généraux had gesproken. 't Scheen echter, dat zoodanige vergaderingen in onbruik geraakt waren. Sints de meerderjarigheid van Lodewijk XIII in 1614 had men in Frankrijk geene vergadering der Staten meer geraadpleegd. Voor deze nieuwe vergadering werd daarom al de verouderde plechtigheid van 1614 voorgeschreven. Adel en geestelijkheid kwamen als geprivilegiëerde standen, voor den derden stand werd in de steden en op het platte land gestemd volgens baljuwschappen en senechalschappen — een maatregel van 1614, die op eene indeeling der rechterlijke macht berustte en met het houden van vergaderingen der drie standen volstrekt niets gemeen had.

Lodewijk XVI opent de nieuwe vergadering op 5 Mei met eene korte, weinig zeggende redevoering — nog dienzelfden dag snelt hij naar Meudon. Gedurende de gantsche maand Mei duurt de veelbeteekenende twist tusschen den derden stand ter eene zijde en den adel en de geestelijkheid ter andere zijde. De derde stand wil van geene afzonderlijke vergadering der standen weten — hij wenscht eene algemeene vergadering en terwijl alzoo over de toekomst der monarchie wordt beslist, gaat de Koning vlijtig en geregeld ter jacht en ter kerk, want hij was "très Chrétien."

Welke waren zijne aanteekeningen in Juni 1789?

1 Juni, bezoek aan Meudon te 12 uur.

2 „ rid naar Meudon, te 4½ teruggekeerd in een rijtuig te 10 uur — er was hertenjacht te Marly.

4 Juni, dood van mijn zoon te 1 uur, partikuliere mis te 8¾ uur, ik heb alleen mijn Huis [1] gezien.

5 Juni, mis te 9 uur.

6 „ idem.

7 „ mis en het gewone personeel.

13 „ mis te 9 uur, lof, ik heb niemand gezien, begrafenis van mijn zoon.

14 Juni, vesper en lof, vertrek naar Marly te 8¾.

15 „ hertenjacht te Port-Royal, één gevangen.

16 „ "rien," mijne tantes zijn komen dineeren.

10 „ hertenjacht te 9 uur, gevangen één.

21 „ teruggekomen van Marly te 9 uur, vesper en lof, audientie van den adel.

22 Juni, "rien."

23 „ "séance royale aux Etats" — te 10 uur, reis naar Marly te 7¼ uur.

24 Juni, vesper.

25 „ "rien" — er was hertenjacht te Saint-Apolline.

26 „ "rien"

27 „ "rien"

---

[1] Edellieden, uitmakende het civiele en militaire Huis des Konings.

28 Juni, vesper en lof.
29 „ vesper.
30 „ "rien."

De dood van den Dauphin, waardoor Lodewijks tweede zoon troonsopvolger werd en de "Séance royale" van den 23 Juni schijnen alleen van belang aan den koninklijken dagboekschrijver. En welke groote gebeurtenissen hadden in die maand niet plaats gehad?

De rouw van het hof na den dood van den achtjarigen dauphin had aan de beraadslagingen van den derden stand eene pooze het zwijgen opgelegd, schoon de Koning des daags na de begrafenis van zijn kind reeds ter hertenjacht snelde. Den 10 Juni had Siéyès voorgesteld, dat de vergadering van den derden stand zich als Assemblée nationale constituante zou opwerpen, daar de beide andere standen op onwettige wijze afwezig bleven. Aldus werd besloten op 17 Juni. Necker wist nu den Koning te bewegen eene "Séance royale" te houden, waarbij aan de afgevaardigden van den derden stand eenige koncessiën zouden worden gedaan. Hiertoe werd den 23 Juni aangewezen. Den 19 Juni vernamen de afgevaardigden van den derden stand, dat de zaal hunner vergaderingen gesloten was ter voorbereiding der "séance royale." Ieder begreep, dat men de beraadslagingen wilde schorsen tot den 23. En op den 20 trekken ze gezamentlijk naar eene ledige kaatsbaan, waar zij op voorstel van hun voorzitter Bailly den gewichtigen historischen eed zweren, dat zij niet zullen scheiden, voordat ze Frankrijk eene konstitutie zullen geschonken hebben. Lodewijk XVI weet van dit alles niets en gaat naar Marly ter hertenjacht, waar hij een hert doodt.

Daar echter de Graaf d'Artois den volgenden dag met eenige edelen de kaatsbaan bezette, vergaderen de afgevaardigden van den derden stand in de ruime kerk Saint-Louis, waar het meerendeel van de Geestelijkheid zich bij hen voegt. Nu volgt de Séance royale van den 23 Juni. De Koning beklaagt zich over de geschillen der standen en zegt, dat hij persoonlijk een eind aan het twisten zal maken. Hij wenscht, dat de drie standen zich zullen vereenigen, om te beraadslagen over alle finantiëele vraagstukken, en voor het overige elk afzonderlijk zullen vergaderen. De Koning eindigt met de trotsche woorden:

"Je vous ordonne, messieurs! de vous séparer tout de suite et de vous rendre demain matin, chacun dans les chambres, affectées à votre ordre."

Lodewijk XVI vertrekt en rijdt naar Marly.

Maar de storm barst in de vergadering los. De adel en een deel der geestelijkheid volgen den Koning. Mirabeau spreekt bezielende woorden, toen de "grand maitre des cérémonies", de Markies de Dreux-Brezé de afgevaardigden komt vragen, of zij den wil des Konings hebben verstaan. — "Zeg aan uw meester!"

Eed in de Kaatsbaan.

— roept Mirabeau — "dat wij hier tegenwoordig zijn door den wil des volks en dat wij niet zullen wijken dan voor het geweld van bajonetten." De nationale vergadering had den eed van de kaatsbaan gehouden. Zij was gebleven. Van dat oogenblik af wordt zij Assemblée nationale. Den 25 Juni komt de minderheid van den adel zich bij de vergadering aansluiten, den 27 Juni geeft de Koning aan de overigen edelen en geestelijken een wenk, dat het beter is zich bij de meerderheid aan te sluiten. In zijn dagboek schrijft hij intusschen: "rien" — "vêpres et salut" — "rien."

Thands komt Juli.

1 Juli, "Rien".
2 „ Te paard gestegen aan de deur der manege voor de hertenjacht te Port-Royal, één gevangen.
3 Juli, "Rien".
4 „ Reebokkenjacht, "au Butard", een gevangen en 29 stuks wild gedood.
7 Juli, Hertenjacht te Port-Royal, twee gevangen.
9 „ "Rien". Deputatie uit de Staten.
10 „ "Rien". Andwoord aan de deputatie uit de Staten.
11 „ "Rien". Ontslag van Necker.
12 „ Vesper en lof. Vertrek van de heeren de Montmorin, Saint-Priest en do la Luzerne.
13 Juli, "Rien".
14 „ "Rien".
15 „ Vergadering van de Staten bijgewoond, te voet teruggekomen.
16 „ "Rien".
17 „ Reis naar Parijs, bezoek aan het Hôtel de Ville.
18 „ "Rien".
19 „ Vesper en lof. Ontslag van de heeren de Montmorin, en Saint-Priest.
20 Juli, In het kleine park te paard en te voet gewandeld en gejaagd, gedood 10 stuks.
21 Juli, "Rien". Ontslag van de la Luzerne, er was hertenjacht "au Butard".
28 Juli, Slecht weer heeft de jacht belet.
29 „ "Rien". Terugkomst van Necker.
30 „ De regen heeft de jacht belet.

De jacht — Neckers ontslag — Vergadering der Staten bijgewoond, reis naar Parijs, ontslag van enkele hovelingen-ministers en terugkomst van Necker. Ziedaar de maand Juli 1789 volgens Lodewijk XVI.

En welk eene revolutie had er plaats gehad!

Tot nog toe had Parijs met klimmend wantrouwen de gebeurtenissen te Versailles gadegeslagen. De Koning had verschillende regimenten naar Versailles en Parijs doen trekken. Zijn Journaal zwijgt er van. Parijs wordt dagelijks onrustiger. Eenige "gardes fran-

Bailly.

çaises" in de Abbaye gevangen gezet, omdat ze te Parijs niet tot het onderdrukken der volksbeweging wilden medewerken, werden met geweld bevrijd. De Assemblée zendt den Koning eene deputatie, die aandringt op verwijdering der troepen uit Versailles; den 10 Juli andwoordt de Koning, dat de troepen aanwezig zijn, om de vergadering te beschermen, doch dat ze naar Soisons zullen gezonden worden, als ze hinderen mochten. Maar de hofedelen onder aanvoering van den ouden maarschalk de Broglie — die meende, dat men al de redenaars van de Nationale Vergadering het zwijgen moest opleggen met eenige salvoos uit het geschut — overtuigen den Koning, dat hij Necker, den afgod van den derden stand en van Parijs, zijn ontslag moet geven en dat men met kracht de vermetelheid der revolutionnairen moet onderdrukken.

Op den 11 Juli wordt dit noodlottig besluit genomen, en de Koning schrijft in zijn Journaal: "Rien. — Départ de M. Necker". Te Parijs was dit bericht de vonk, die de mijn zou doen ontploffen. Camille Desmoulins springt op een tafeltjen van het café Foy, zondags morgens den 12 Juli en roept: "Aux armes!" — want de zwitsersche troepen omcingelen Parijs, Necker is vertrokken, de Nationale Vergadering wordt door soldaten in bedwang gehouden. Met groene takken en bladeren aan de hoeden vertrekt eene groote menigte met de busten van Necker en des hertogen van Orléans. Soldaten drijven ze uiteen, de dragonders van Bésanval vallen op de weerlooze wandelaars in de Champs Elysées aan. Maandag zendt de Nationale Vergadering eene deputatie aan den Koning, om op de verwijdering der troepen aan te dringen, maar Lodewijk XVI beweert, dat hij niets veranderen kan aan de genomen maatregelen. De vergadering blijft permanent. Te Parijs groote gisting. Alle klokken luiden. Men wil een leger vormen tegen de dreigende vreemde troepen van den maarschalk de Broglie en den hertog de Bésanval. Het later zoo beruchte leger der gardes nationales wordt op den 13 Juli gevormd. Men zoekt overal naar wapenen en plundert hier en daar een wapensmid. De driekleurige kokarde wordt aangenomen door den invloed van Lafayette. Men wil de duitsche regimenten uit de omstreken van Parijs verdrijven, want zij verhinderen de boeren levensmiddelen in de stad te brengen, en reeds is de prijs van brood en vleesch belangrijk gestegen. Eerst des maandags avonds worden er geweren gevonden in het Hotel des Invalides. En dinsdag den 14 Juli, bijna de allergewichtigste dag van de gantsche revolutie, werd de oude forteres met hare acht ronde torens, de Bastille van Charles V, door geheel gewapend Parijs na een woedend gevecht genomen.

Alles was vol ontzetting, schrik en verbittering gedurende deze merkwaardige dagen van 11, 12, 13 en 14 Juli — alleen Lodewijk XVI schijnt onbewogen te blijven. Op den 11 is het "rien", op den

Hertog van Orléans.

12 ontslag van een paar onbeduidende ministers, op den 13 "rien" en eindelijk op den 14 nogmaals "RIEN", schoon het hof reeds des namiddags te twee uren omtrent den aanval op de Bastille was onderricht [1].

Er bestond nog eene omstandigheid, waarover de Koning zweeg. Er werden in 't geheim groote militaire maatregen genomen. Parijs zou des nachts aan zeven kanten te gelijk worden aangevallen. De Koningin moedigt de officieren aan van het regiment Nassau — daar komt de tijding, dat de Bastille genomen en de gouverneur de Launay vermoord is door het volk. Nog hoopt Lodewijk XVI, dat de beweging onderdrukt zal worden en terwijl hij kalm voor den 14 Juli het woord: "rien" in zijn dagboek opteekent, legt hij zich als altijd vroeg ter ruste. Maar de Hertog de Liancourt, een verstandig vriend, dringt in zijn slaapvertrek door en wijst hem op het gevaarlijke van den toestand.

— "Mais, quoi? C'est donc une revolte?" roept de Koning.

— "Sire, c'est une Révolution!" andwoordt Liancourt.

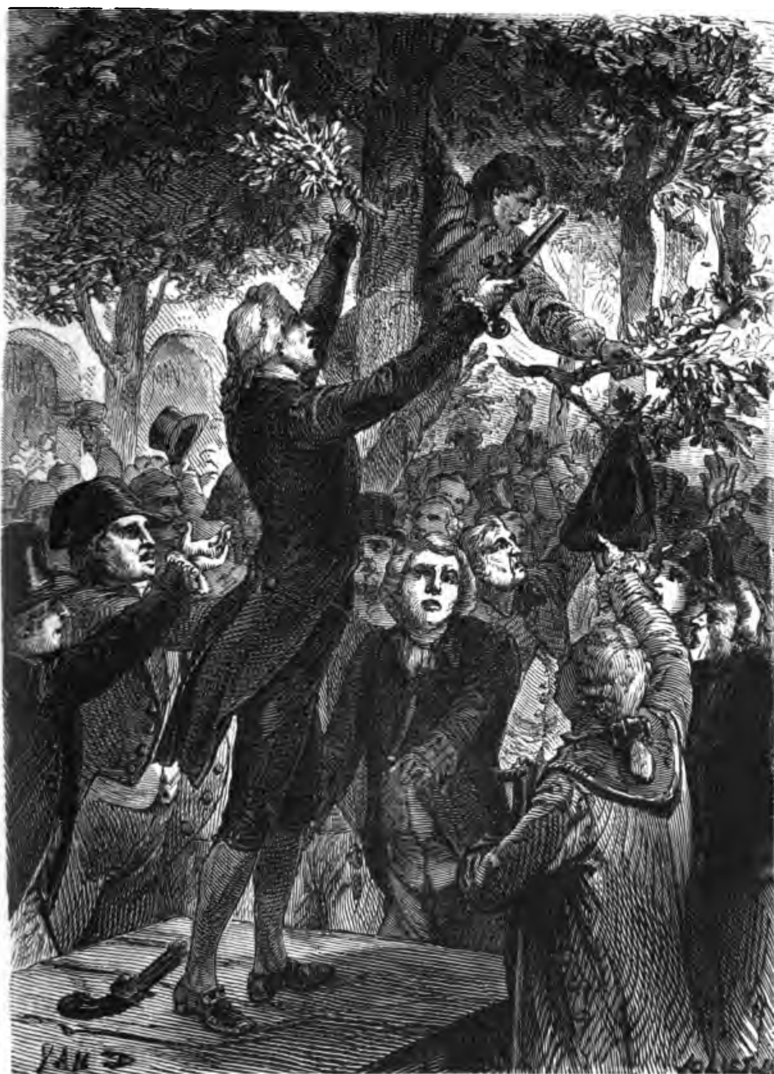
De Koning besluit daarom in den morgen van den 15 naar de Nationale Vergadering te vertrekken. Hij wil na al het gebeurde eene koncessie doen. De troepen zullen Parijs en Versailles verlaten. Zoodra de Vergadering deze vrij onbepaalde verklaring gehoord had, breekt op eens weder de geestdrift uit voor den Koning, die te voet naar zijn paleis terugkeert, omringd door de vergadering en de jubelende menigte. Zelfs de Koningin moet zich op het balkon vertoonen met hare kinderen — "et ceux du comte d'Artois" — voegt Michelet er bij.

Alles was nu eensklaps in vreugde te Versailles. Te Parijs komt de tijding van 's Konings koncessiën in den middag met een deputatie uit de Nationale Vergadering. Ook daar heerscht eene algemeene vreugde. Bailly, Siéyès, Lafayette houden aanspraken in het Hôtel de Ville. Enkele vrienden des volks zijn nog niet geheel gerust gesteld. Men verlangt, dat de Koning naar Parijs kome, om de verzekering te geven, dat zijne belofte zal worden uitgevoerd. De soldaten blijven nog op hunne posten — de levensmiddelen beginnen te ontbreken. Den geheelen Donderdag, 16 Juli, twijfelt de Koning. Eindelijk besluit Zijne Majesteit op dringend advies van Bailly, des morgens van Vrijdag den 17 te midden van drie honderd leden der Nationale Vergadering naar Parijs te vertrekken.

Bailly, die zonder advies van den Koning, den vorigen dag door het volk te Parijs tot Maire was benoemd, bood den zeer ontstemden vorst de sleutels van Parijs aan met de zeer merkwaardige woorden: — "Ce sont les mêmes clefs, qui ont été presentés à Henri IV, il avait reconquis son peuple, ici le peuple a reconquis son roi." Maar Lodewijk XVI bleef den gantschen dag zeer verlegen met zijne koninklijke figuur. Overal

---

[1] Michelet, t. a. pl. Tome I. p. 187.

Camille Desmoulins in het Palais-Royal.

juichte men, met de wapenen in de hand. Te vergeefs wachtte men op eene toespraak van den Koning, die evenwel Necker had verzocht op nieuw eene portefeuille te aanvaarden. Toen hij te 9 uren te Versailles terugkwam, omhelsde de Koningin hem onder vele tranen. De vrede scheen gesloten — en toch weken uit Frankrijk op dienzelfden dag vele anti-revolutionnairen, waaronder Artois, Polignac, de Broglie, Vaudreuil en Condé.

Drie dagen later, Maandag 20 Juli, beginnen de gewone jachten weder en schijnt de Koning op nieuw gerustgesteld, daar hij alleen het slechte weêr vermeldt, 't welk hem belet te jagen. En juist in die dagen was het, dat twee zijner dienaars, Foulon, oud-intendant van Finantiën, — die gezegd had, dat het volk gras of hooi kon eten, even goed als zijne paarden, wanneer er hongersnood mocht komen — dat Foulon en zijn schoonzoon Berthier, intendant van Parijs, door het verbitterd volk, 't welk aan deze twee spekulanten in graan de duurte van het brood toeschreef, aan den lantaarnpaal van de Rue de la Vannerie werden opgeknoopt. Het eenig gunstig verschijnsel, 't welk de Koning aan het eind van Juli opteekent is de terugkomst van Necker.

En Augustus 1789?

Er was eenige rust ontstaan. De Koning had zijn woord gehouden, de troepen hadden zich teruggetrokken. De nationale vergadering beraadslaagde vrij. Parijs geheel onder den indruk der overwinning van de Bastille en van het geweld aan Foulon en Berthier gepleegd, wachtte. Hierbij kwam, dat de nationale vergadering eindelijk met kracht aan hare taak begon — de reorganizatie van het lijdende vaderland. Eerst: "la Déclaration des Droits de l'Homme" en in den nacht van den 4 Augustus het plechtig afscheid aan alles, wat er van de feodale monarchie mocht zijn overgebleven. Adel en geestelijkheid beide deinsden niet terug voor de zwaarste offers, afschaffing van adellijke en kerkelijke previlegiën was het wachtwoord van den 4 Augustus.

Koning Lodewijk XVI bracht zijne laatste rustige maand te Versailles door. Het was een oogenblik van stilte gedurende den storm. Met Oktober zou de Omwenteling nog eene schrede verder gaan en dan zou het gedaan zijn met jacht en uitspanning van welken aard ook. Voor dat we echter den Koning in deze treurige beproevingen vergezellen, willen we een beknopt overzicht geven van zijne aanteekeningen over de maand Augustus 1789.

"1 Augustus. Jacht te paard en te voet — "dans le parc du coté de la Minerve" — gedood 14 stuks wild.
2 Augustus. Vesper en lof. Eed van Mme de Tourzel (Gouvernante der kinderen des Konings).
3 Augustus. "Rien."
4 ,, Hertenjacht te Marly, een gevangen, te paard vertrokken en teruggekomen.

5 Augustus, "Rien".
6 „ "Rien".
7 „ "Rien".
8 „ Hertenjacht in het woud van Marly, te paard vertrokken, éen gevangen.
9 Augustus, Vesper en lof.
10 „ Jacht te paard "au clos de la Perrière", twee wilde zwijnen gedood en drie jongen van wilde zwijnen gevangen.
11 Augustus, "Rien".
12 „ "Rien".
13 „ Audiëntie aan de Staten. Te Deum, mis, mijn jachtgezelschap heeft een hert te Marly gevangen.
14 Augustus, "Rien". Vesper.
15 „ Bad, groote mis, vesper, processie en lof.
16 „ Bad, vesper en lof.
25 „ Audiëntie aan de Staten, groote mis, eed van Bailly, vesper en lof, groot diner.
30 Augustus, Bad, vesper en lof.

Zeer duidelijk blijkt het, dat Lodewijk XVI door de gebeurtenissen volstrekt niet diep is getroffen. Herten, wilde zwijnen en kerkelijke plechtigheden nemen al zijn tijd in, gedurende de betrekkelijk stille maand Augustus, terwijl de Nationale Vergadering de hoofdbeginselen van het moderne staatsrecht uitspreekt in de reeds vermelde Déclaration des Droits de l'homme et du citoyen. De Nationale Vergadering beraadslaagt met geestdrift over de eindelijke afschaffing der feodale misbruiken, de Koning noteert 5, 6 en 7 Augustus naar gewoonte: "Rien, Rien, Rien". Er zoude nog veel luider moeten geklopt worden aan de deur van zijn koninklijk paleis, voordat hij begreep, welk een storm er was losgebroken, voordat hij jachtkostuum en vuurwapenen ter zijde ging leggen, om onverdeeld over den ernst der tijden na te denken.

Nog maar weinige dagen zullen hem gegund worden te Versailles. Dat hij ze gebruike, om Marly en Meudon te bezoeken, te jagen voor het te laat is, en er geene jacht meer gehouden zal worden. Daar zal weldra een tijd aanbreken, waarin het felst gejaagde hert niet vuriger naar uitkomst zal haken, dan de radelooze koning van Frankrijk. Een edel wild zal vallen in de netten der Revolutie, laat het thands zich nog vermeyen in zijne vrijheid, laat het zich nedervleyen onder de koele schaduwen van de berkentakken in de wouden van Marly, gints te Parijs wordt reeds de hoorn gestoken....

Zie hier Lodewijk XVI vóor zijn gevangenschap op de Tuileriën. Men kent hem nu, bekrompen, zorgvuldig, net, ordelijk voor alles wat zijn persoon aangaat. Alles is geregeld naar de klok in zijn leven. Zijn uurwerk is zijne konsciëntie. Hij is een voorbeeld van regelmatigheid, trouw bezoeker van de mis, den vesper en het lof. Als hij wegens zeldzame ongesteldheid niet naar de kerk kan gaan,

komt de kerk bij hem. Voor het overige leeft hij in de bosschen van de kroon met een geweer in de hand en houdt hij nauwkeurig boek van alles, van het aantal der gevangen herten, van de speelschulden zijner zuster, van de hoeveelheden varkensworst door Zijne Majesteit gebruikt.

Eén ding scheen hij niet te willen bemerken. Hij leefde te midden van een orkaan en hield zich of de zon hoog aan den hemel stond. Dat Frankrijk aan uitputting, Parijs aan honger leed, dat heel het fransche volk de oude feodale onderdrukking eindelijk moede was, dat wilde hij niet begrijpen. Hij was immers welgezind voor het volk, hij ging zijnen Franschen voor in kerkelijkheid en fatsoen, hij was de gezalfde des Heeren, te Rheims gekroond — wat zou er te klagen zijn en waarom zou alles niet goed gaan? Het Livre Rouge met zijne miljoenen-ordonnantiën zou reeds veel kunnen verklaren, maar de vrome Lodewijk wilde niets verklaard hebben, opdat er ten volle van hem zou kunnen worden geschreven: Jupiter prius, quos vult perdere, dementat!

IV.

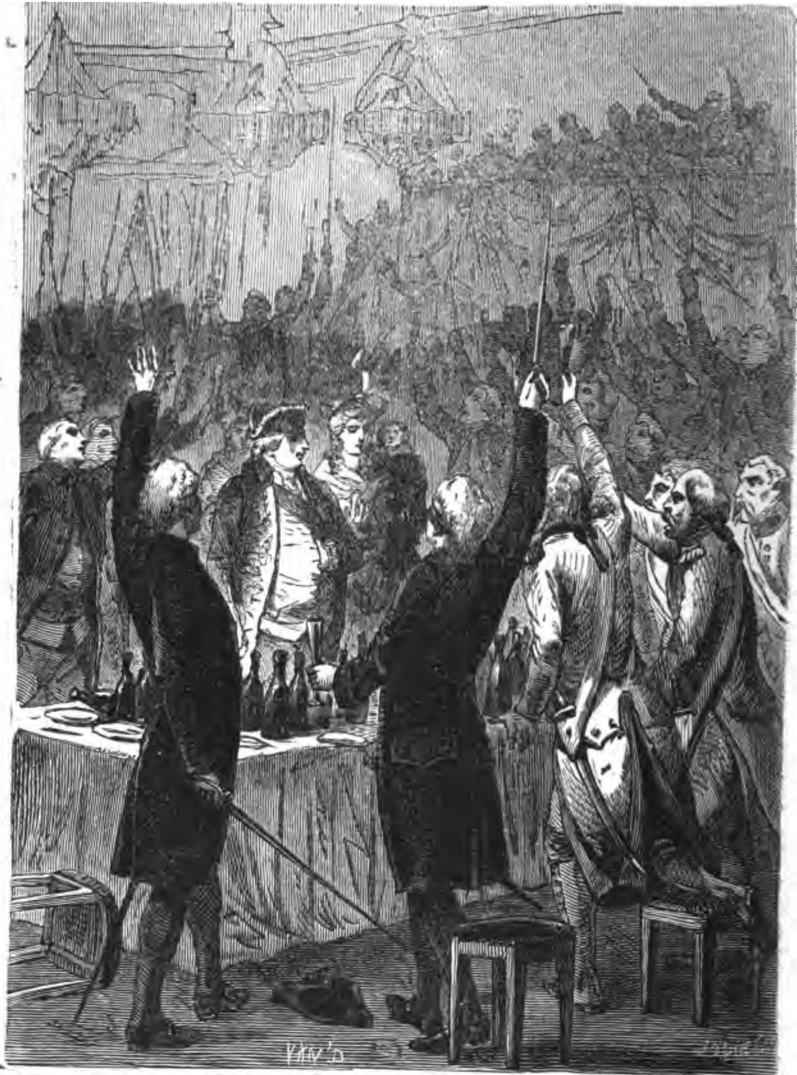
DE LAATSTE REIS DES KONINGS.

"Seule allait la triste voiture sous l'excommunication du silence."

MICHELET.

De schriftelijke nalatenschap van Lodewijk XVI heeft nu eerst zeer onlangs geleerd, wie hij was. Zijne jagershartstochten te Meudon en te Marly botvierend, ijverig boekhoudend tot op den minsten stuiver toe, als het den inhoud zijner partikuliere kassette gold, miljoenen rondstrooyend, als men over den inhoud van de fransche schatkist had te beschikken — was hij een liefhebber in één woord van jagen, slotenmaken en boekhouden, maar een volkomen onbekwaam man, om het minste van de gebeurtenissen zijner dagen te begrijpen. Door priesters en klerikale edelen opgevoed tot een bekrompen fatsoenlijk man, die zeer devoot zijne kerkelijke plichten waarnam, geloofde hij, dat hij genoeg gedaan had, sinds hij zich de moeite gegeven had geboren te worden en werd hem ten slotte de stralenkrans van het martelaarschap door zijne geestverwanten om het hoofd gevlochten, toen de voorstanders van maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling de onhandigheid bedreven eerst van hem te doen terugkeeren uit Varennes, den 22 Juni 1791, in de tweede plaats van hem gevangen te houden in den Tempel sints den 10 Augustus 1792.

Vooral het mislukken zijner vlucht uit Frankrijk in den zomer van 1791 heeft veel bijgedragen tot een tragischen afloop der gebeurtenissen, welke onder verstandiger leiding tot oneindig gunstiger uitkomsten voor de fransche republiek zouden hebben gevoerd. Dit een en ander een weinig nader uiteen te zetten, zal het onderwerp vormen van de volgende studie over de laatste reis van koning Lodewijk XVI.

Officieren-Banket te Versailles.

I.

DE GEDWONGEN AFTOCHT NAAR PARIJS.

Hoe in de merkwaardige maanden Juni en Juli 1789 door den koning werd gehandeld, om de waardigheid der fransche kroon te handhaven is in een vorig hoofdstuk meëgedeeld. De Augustusdagen van dat waereld-historische jaar sleet Lodewijk XVI nog te Versailles. Ondanks de verschrikkelijke gebeurtenissen te Parijs, het ombrengen van Foulon en Berthier door het woedende, hongerige volk, ging de jacht onafgebroken door.

Op den eersten Augustus werd er reeds eene groote jacht in het park van Versailles, "au coté de la Minerve" gehouden, en 14 stuks wild gedood.[1] Den vierden werd te Marly een hert gevangen, hetzelfde geluk viel den koning den 8sten te beurt, den 10den doodt de koning twee wilde zwijnen, zijn jachtgezelschap slechts één; men vangt bovendien drie jonge wilde zwijnen. Gedurende het overige van de maand was Lodewijk XVI licht ongesteld en liet hij dus zijn jachtstoet alleen te velde trekken.

In September was hij hersteld, maar in zijn Dagboek is deze maand oningevuld.

De Oktobermaand zou hem noodlottig worden. Allereerst geef ik den koning zelf het woord, om de gebeurtenissen van die maand te beschrijven. De maand Oktober 1789 is aldus in zijn Journaal beschreven:

1 Oktober. Hertenjacht in het park te Meudon, twee gevangen, heen en terug te paard gereden.
2 Oktober. "Rien."
3 „ "Rien."
4 „ Vesper en lof.
5 „ Jacht te Chatillon, gedood 81 stuks wild, afgebroken door de gebeurtenissen, heen en terug te paard gereden.
6 Oktober. Vertrek naar Parijs om half één, bezoek aan het Hôtel de Ville, gesoupeerd en geslapen in de Tuileriën.
7 Oktober. "Rien." Mijne tantes zijn komen eten.
8 „ "Rien."
12 „ "Rien." Er was hertenjacht te Port-Royal.
18 „ Te paard gereden 's morgens in de Champs Elysées, revue van de Garde Nationale.
20 Oktober. Audiëntie aan de Assemblée nationale des avonds.
31 „ "Rien." Eerste vesper in de tribune.

Spaarzaam als immer waren hier de belangrijkste voorvallen aan-

[1] Louis Nicolardot, Journal de Louis XVI. (1873) p. 137 en volgende.

geteekend — de jachten blijven nog altijd nummer één van 's Konings levensprogram.

Intusschen — de Assembleé Nationale had hare taak voortgezet. Na den gedenkwaardigen nacht van 4 Augustus en de plechtige verkondiging van de "Droits de l'homme et du citoyen", had de vergadering zich bezig gehouden met het voorbereiden eener konstitutie. De macht des konings zou nader omschreven, en in de eerste plaats bepaald worden, welke de grenzen zouden zijn tusschen het wetgevend gezach der vergadering en het gezach des konings. Langdurige diskussiën over het veto suspensif grepen in de maand September plaats — eene maand, welke voor Lodewijk XVI niets belangrijks scheen te bevatten, daar hij ze in zijn Journaal oversloeg. Evenwel moest hij op den 21 September het dekreet goedkeuren, waarbij de besluiten van 4 Augustus werden bekrachtigd. Met welken tegenzin dit geschiedde zal bij benadering kunnen geschat worden, wanneer men weet, dat hij eenige weken te voren aan den aartsbisschop van Arles geschreven had: "Je ne consentirai jamais à dépouiller mon clergé, ma noblesse." [1]

Er kwam weder aandrang uit Parijs.

De schaarschheid en de duurte der levensmiddelen was daar levensvraag geworden. Men schreef de duurte aan de spekulatiën der groothandelaars toe, men beschuldigde het hof. Terzelfder tijd klom het deficit der schatkist. Reeds had Necker twee kleine leeningen gesloten, op den 24 September stelde deze een patriottischen hoofdelijken omslag voor, inzonderheid toepasselijk op de notabelen des lands. Door eene schitterende improvizatie van Mirabeau gelukte het Necker dit voorstel te doen aannemen. Oogenblikkelijk zonden vele aanzienlijken en edelen, waaronder de hertog de Penthièvre al hun zilver en goud tafelgereedschap als "don patriotique", aan Necker.

Te midden van dit alles begon er zich in de hofkringen eene terugwerking te vertoonen. Het regiment Vlaanderen kwam met caissons en kanonnen op den 23 September in garnizoen te Versailles. En op den eersten Oktober, nadat de koning van zijne hertenjacht te Meudon was teruggekomen, had men een groot banket van 26 livres het couvert aangeboden aan al de officieren van het regiment Vlaanderen, waarbij al de garde-officieren en de dragonders van het regiment Mont-Morency werden vereenigd. Men weet, hoe deze tweehonderd en tien officieren in hunne aan razernij grenzende geestdrift koning en koningin hebben toegejuicht, hoe het "O, Richard, o, mon Roi!" door dezelfde tooneelzaal van Ver-

[1] Elie Sorin, Histoire de la République française. (1873) bl. 98.

De opstand der parijsche vrouwen.

sailles klonk, waar in onze dagen de nuttelooze debatten van 1872, 1873 en 1874 plaats grijpen.

Het bericht van deze feiten doet te Parijs de verbittering ten top stijgen. Honger, gebrek aan brood aan de eene zijde, verontwaardiging over de militaire reaktie te Versailles aan de andere zijde, lokken eene volksbeweging uit, die op den 5 Oktober tot groote gebeurtenissen aanleiding zal geven. Lodewijk XVI noteert weder: "Rien, Rien" en gaat den 5 naar Chatillon op jacht. Weldra evenwel komt men zijne tegenwoordigheid te Versailles eischen. Ook de koningin wordt uit de tuinen van Trianon geroepen. Vier duizend vrouwen met wapenen, trommels, kanonnen en den deurwaarder Maillart aan 't hoofd marcheerden naar Versailles. Duizenden nationale garden volgen — men wil den koning: "le bon papa" opeischen, om naar Parijs te komen. Het hof te Parijs zal de duurte doen ophouden — dus redeneert de kinderlijke logika des volks.

Men kent de gevolgen.

Eene deputatie van vrouwen, begeleid door den voorzitter der Nationale Vergadering, Monnier, wordt door den koning ontvangen. De zeventienjarige Pierrette Chabry [1] zal het woord voeren, maar valt uit aandoening in onmacht. Lodewijk XVI heft haar op, doet haar wijn drinken uit een gouden beker en omhelst haar, maar dit alles kan den honger des volks niet bevredigen. De koning moest schriftelijk order geven, dat men koren van Senlis en Lagny naar Parijs zoude overbrengen. Daarna wilde het koninklijk gezin vluchten, maar de rijtuigen werden door de massa teruggedrongen. Des nachts kwam Lafayette, schoon te laat, om aan alle geweldenarij een eind te maken.

Des morgens van den 5 Oktober dringen eenige lieden met de volksheffe in het kasteel door, zoodat men bijna in de vertrekken der koningin zou zijn binnengestormd. Lafayette herstelt met zijne parijsche nationale garde de orde, terwijl de gardes du corps ter eere van de parijsche bezoekers de driekleurige kokarde aan hunne hoeden vasthechten. De vrede schijnt geteekend, maar de koning moet naar Parijs. Daarna wordt het koninklijk gezin gedwongen zich op het balkon van het paleis te vertoonen — eindelijk moet men vertrekken.

Het was half een — de koning teekent het zelf op en men weet, dat zijne jachtlievende Majesteit altijd het uurwerk in de hand had — toen de koningin Marie Antoinette, wier lijdensweg zich nu voor haar ging ontsluiten, met hare kinderen in het rijtuig steeg. Men bracht vijftig karren met meel uit Versailles mede, er werd alom gejuicht door de volksmassa. De volksdrommen

---

[1] Michelet noemt haar Madeleine.

De parijsche vrouwen en Lodewijk XVI.

roepen luide: "Nous amenons le boulanger, la boulangère et le petit mitron." [1]

Daar er sints eenige dagen geen brood meer gebakken was te Parijs, werd de koning door de volksleiders: "le boulanger" genoemd. Marie Antoinette doorleefde bange oogenblikken, omdat zij zeer weinig geliefd was. Lafayette reed naast de gesloten koninklijke karos en stond voor de volksmenigte in. Men hoorde niets dan toejuichingen gedurende de reis, te Parijs, op het balkon van het Hotel de Ville, in de Tuileriën. Maar Lodewijk XVI, die het noodzakelijk vindt op te teekenen, dat hij des avonds ter Tuileriën het avondmaal heeft gebruikt, begreep niet, dat hij een gevangen man was en dat, zoo op den 14 Juli de parijsche mannen de Bastille hadden genomen, hunne vrouwen op den 6 Oktober den koning van Frankrijk uit het paleis zijner vaderen hadden weggeschaakt.

II.

PARIJS REZIDENTIE.

Raadpleegt men het Journaal des konings van Oktober 1789 tot den zomer van 1791, dan wordt men aanstonds getroffen, dat Lodewijk XVI niet meer jaagt. — Somtijds alleen vermeldt hij, dat zijn jachtstoet is uitgetrokken; hij zelf vergenoegt zich met een wandelrid of eene inspektie. Nauwkeurig houdt hij nog steeds aanteekening van de vervulling zijner kerkelijke plichten, de groote mis wordt nu in de Nôtre-Dame of in de kerk van Saint Germain l' Auxerrois bijgewoond. De eerste kommunie van zijne dochter, voorafgegaan van: "Rien" — 7 April 1790 — wordt niet vergeten, evenmin als het nu zeldzaam feit, dat de koning met zijne dashonden gejaagd en daarbij eene hinde gedood heeft — 2 September 1790.

Aangaande de staatkundige gebeurtenissen bewaart de koning het stilzwijgen. Hier en daar verhaalt hij ter loops, dat hij de plechtigheden van de Federatie (Juli 1790) heeft bijgewoond, of dat hij eene revue over de nationale garde heeft gehouden (20 Juni 1790), het uitvoerigst handelt hij over zijne ongesteldheid van 4 Maart 1791 tot den 23 Maart 1791. Voor een ernstig en onpartijdig opmerker grepen er echter dagelijks gewichtiger feiten plaats.

De Nationale Vergadering had zich reeds den 19 Oktober 1789 naar Parijs begeven, waar zij hare beraadslagingen over de konsti-

---

[1] Michelet, t. a. pl. 1 deel bl. 337.

Lafayette herstelt de orde te Versailles.

tutie in de "Salle du Manège" niet ver van het Paleis der Tuileriën voortzette. Een deel der leden, die eene konstitutioneele monarchie naar engelsch model verlangde, begon rich terug te trekken, omdat de tusschenkomst van het gewapende volk in de Oktoberdagen weinig met zijne beginselen strookte. De bisschop van Autun, de welbefaamde Talleyrand-Périgord, trok thands in de vergadering aller aandacht door zijn voorstel, om de kerkelijke goederen nationaal domein te verklaren, maar daarentegen aan de priesters een inkomen uit de schatkist toe te kennen. Met 536 tegen 345 stemmen werden de geestelijke goederen gesekulariseerd. Men berekende uit den verkoop tien miljarden te trekken en het finantiëel evenwicht volkomen te herstellen. Necker maakt er aanstonds gebruik van door den 18 December 1789 aan de vergadering voor te stellen papieren geld in omloop te brengen op de waarde van het nieuwe nationale domein en, schoon de finantiëele krizis nu voorloopig scheen opgelost, zou Frankrijk eerst later de wrange vruchten plukken van dit uitmuntend hulpmiddel, toen onbekwame handen er zich van gingen bedienen en er geen meer veracht betaalmiddel in omloop was, dan de assinjaten.

Nieuwe hervormingen komen elken dag tot stand. Doctor Guillotin wil, dat de doodstraf voor allen gelijk zal zijn en biedt een vernuftig werktuig aan, om de marteling der veroordeelden te verminderen. "Avec ma machine" — zegt hij — "je vous fait sauter la tête et vous ne souffrez pas." De geheeele Nationale Vergadering barstte in een homeriesch gelach uit — er zaten daar echter minstens vijftig, die met de nieuwe uitvinding zouden kennis maken.

Terwijl er alzoo eenige maanden in betrekkelijke rust voorbijgaan, komt het proces van den markies de Favras, een gunsteling van den hertog van Provence, de gemoederen op nieuw ontstellen. Een komplot was ontdekt, waarbij het bleek, dat men voornemens was in het westen des lands een leger van 140,000 man te verzamelen. De koning zou aan het hoofd gesteld, Bailly en Lafayette zouden in hechtenis genomen worden. De broeder des konings wist zich van alle schuld vrij te pleiten, de Favras werd den 19 Januari 1790 op de Place de Grève gehangen. Lodewijk XVI schijnt onder den invloed dezer gebeurtenis te hebben gehandeld. In zijn dagboek lezen wij:

"1790. Fevrier, 4, Séance à l'Assemblée nationale à midi et demi et audience d' une députation de l'Assemblée le soir; le cerf chassait à Gambapail."

Geheel onverwacht was de koning in de Assemblée nationale verschenen, ten einde er zijne sympathie voor de nieuwe maatregelen der vergadering luide uit te spreken — voornamelijk schijnt het, om zijn afkeer tegen zijn broeder Provence zoo duidelijk mogelijk te kennen te geven. Vol geestdrift zweert men nu trouw aan de nog

onvoltooide konstitutie en aan den koning, een Te Deum wordt gezongen, waarbij men echter de afwezigheid van Lodewijk XVI met verwondering waarneemt.

Een groote tegenspoed was den koning bereid.

Aan den minister Necker werd door de Nationale Vergadering gelast zijne geheime archieven aan de wetgevende macht mede te deelen — en nu komt een rapport over het Livre Rouge met zijne reusachtige sommen aan gunstelingen en familieleden uitgekeerd. De pas verkregen populariteit des konings was hiermede volledig verbeurd. De verbittering der natie, reeds hier en daar zoo duidelijk merkbaar, werd in schotschriften en karikaturen onverholen uitgesproken, het best zeker door Camille Desmoulins in zijn Discours de la Lanterne aux Parisiens. [1]

Eene welkome afleiding te midden dezer vernedering vond de koning in het deelnemen aan de groote plannen, welke men sints Juni 1790 te Parijs vormde, om den gedenkdag van den val der Bastille met een groot federatie-feest te vieren. Dit denkbeeld werd met onuitputtelijke geestdrift door geheel Frankrijk toegejuicht. De duitsche baron Jean Baptiste Clootz komt aan de Nationale Vergadering uit naam van een internationaal vriendengezelschap voorstellen, om met de roode frygische muts in de hand het feest der Federatie mee te vieren. Dit gezelschap bestond uit: Engelschen, Pruisen, Sicilianen, Hollanders, Russen, Polen, Duitschers, Zweden, Italianen, Spanjaarden, Brabanders, Luikenaren, Zwitsers, Indiërs, Arabieren en Chaldaeërs. [2] 't Was een zonderling gezelschap. De napolitaan Pio, de spanjaard Don Pablo Olavides, de algemeen bekende baron Trenck, slachtoffer der pruissische vestingen, de patriottische Van Boetzelaer, de baron Van de Pol, jhr. Van de Capelle, de bankiers Abbema en de Kock, de brabander de Raet, de luikenaar Van de Stenne, Robert Pigott, een engelsch demokraat, die een oorlog voerde tegen de hoeden als hoofddeksel — al deze vreemdelingen werden door de Nationale Vergadering op den 19 Juni 1790 tot de "honneurs de la séance" toegelaten.

De algemeene geestdrift stijgt voortdurend hooger. Op dienzelfden dag (19 Juni) worden alle adellijke titels, alle livreyen, alle wapenborden in Frankrijk afgeschaft. Men begint het Champ de Mars gereed

---

[1] Ziehier een paar volzinnen: "Enfin, nous tenons le Livre Rouge; le Comité des pensions a rompu les sept sceaux, dont il etait fermé. La voilà accomplie avant le jugement dernier cette parole: Revelabo pudenda tua; — je dévoilerai tes turpitudes; tu ne trouveras pas même une feuille de figuier pour couvrir ta nudité à la face de l'univers."

[2] Georges Avenel, Anacharsis Clootz, l' orateur du Genre Humain. — (Paris) 1865. Tome I. p. 178 en volgende.

te maken voor de groote plechtigheid. Een reusachtig altaar wordt opgericht. Ongeloofelijke samenwerking van allen tot het welslagen van het vrijheidsfeest is overal op te merken. Uit elk oord van het vaderland komen afgevaardigden. Het enthoeziasme verricht dagelijks wonderen. Eindelijk komt de lang gewenschte 14 Juli 1790. Het regent. Geen nood, de vroolijkheid der feestgenooten van allerlei rang doet de teleurstelling verdwijnen. De bisschop van Autun, de zeer handige Talleyrand viert met tal van priesters, die allen de nationale kleuren dragen, de groote mis in het Champ de Mars. De koning, de koningin, Lafayette, ieder wordt toegejuicht, men vergeet de oude grieven te midden der algemeene verbroedering.

Lodewijk XVI heeft van dit alles aanteekening gehouden in zijn Journaal — zijn eenige indruk is, dat het te lang heeft geduurd en te laat is begonnen. De koning zal den 14 Juli 1790 dikwerf op zijn uurwerk hebben gezien, want hij schrijft:

"14 Juli. — Ceremonie van het Federatie-feest op het Champ de Mars, vertrokken om 12 uur, begonnen om half 4, diner te 7 uren."

Alzoo de plechtigheid heeft eene geheele verandering gebracht in de levenswijze des konings. Hij heeft om 7 uur gedineerd — dit is het groote rezultaat van de Federatie op 14 Juli 1790.

III.

REISPLANNEN

De algemeene verbroederingsvreugd leverde weinig blijvende uitkomsten. Men had Lodewijk XVI den eeretitel geschonken van restaurateur de la liberté française — en daarbij bleef het. In het najaar stonden de zwitsersche soldaten van 't regiment Châteauvieux tegen hunne officieren op te Nancy — men had den Zwitsers een deel hunner soldij onthouden. Deze zeer gevaarlijke opstand werd gedempt door een gunsteling des konings, den markies de Bouillé. Buitengewone wreedheid en strengheid werden Bouillé ten laste gelegd, daarenboven 's konings naam werd impopulair bij het leger van duitsche huurlingen, daar vele zwitsersche soldaten van 't regiment Châteauvieux naar het bagno te Brest werden gezonden.

Een tweede feit werkte niet minder tot verdachtmaking van 's konings bedoelingen. Men meende de bewijzen gevonden te hebben, dat Mirabeau door het hof was omgekocht, om den stroom der Omwenteling te keeren, men verdacht Necker, dat hij de ko-

ninklijke spilzucht in de hand had gewerkt. De laatste nam den 4 September 1790 zijn ontslag, daar hij weigerde met de Nationale Vergadering mede te werken tot uitgifte van nieuwe assinjaten — de eerste had het geluk nog juist bij tijds te sterven, voordat de algemeene minachting zijn leven onmogelijk zou hebben gemaakt.

Vooraf echter was het duidelijk gebleken, dat hij een werktuig van het hof was geworden. In Februari 1791 werd het mode zooveel mogelijk Frankrijk te ontvluchten. Den 19 Februari waren 's konings oude tantes uit de Tuileriën vertrokken "à 10 heures du soir" gelijk Lodewijk XVI, als man van de klok, aanteekent. Zij hadden een paspoort eigenhandig van den Koning ontvangen en namen 12,000,000 livres in goud op reis mee. [1] Te Arnay le Duc werd het rijtuig aangehouden. Aanstonds openbaarde zich eene belangrijke gisting te Parijs — de tantes des konings mochten niet vertrekken, voordat er in de Nationale Vergadering zou beslist zijn of dergelijke emigratiën geoorloofd waren. Door krachtige pogingen van Mirabeau werd den 28 Februari besloten, dat niemand in zijne persoonlijke vrijheid kon beperkt worden, wanneer hij die wilde bezigen, om uit het land te wijken. De tantes konden hunne koffers met goud in veiligheid brengen — maar Mirabeau werd hevig aangevallen in den klub der Jakobijnen.

Weinige weken later (2 April) overleed de groote, maar veile volkstribuun aan de gevolgen zijner onmatigheid van elke soort. Er werd in de Nationale Vergadering besloten, dat Mirabeau's lijk plechtig zou worden begraven in de kerk van Sainte-Geneviève, later Panthéon — weinige jaren later deed de Konventie zijn stoffelijk overschot weder uit het Panthéon verwijderen. Lodewijk XVI verloor met Mirabeau de laatste hoop, om de Revolutie met hare eigene middelen en door een harer eigen kinderen te bestrijden — hij wendde zijn oog naar het buitenland, en wel in de eerste plaats naar den oostenrijkschen keizer Leopold II. Er werd in 't geheim beraadslaagd over eene gewapende tusschenkomst — de graaf d' Artois, die reeds lang naar Duitschland geweken was, leidde de onderhandelingen.

Hoe fel de verbittering te Parijs was toegenomen in April 1791 zal het best blijken uit de volgende woorden des konings in zijn Journaal:

"1791. Avril: 18, lundi, en partant pour Saint-Cloud à 11 heures et demie, on nous en a empêché.

"1791. Avril: 19, audience du Département; j'ai été à l' Assemblée nationale à 2 heures."

Wat was er voorgevallen?

Sints de Nationale Vergadering het priesterambt tot een gewoon

---

[1] Elie Sorin. Histoire de la République française (1873) p. 148.

bezoldigd staatsambt had herleid, eischte men van ieder priester een eed van gehoorzaamheid aan de bestaande staatswetten. Een groot aantal weigerde en werd uit zijne betrekking ontslagen. Lodewijk XVI gaf ze openlijk zijne sympathie te kennen, en verleende ze gastvrijheid in de Tuileriën. Des Zondags, 17 April, eerste Paaschdag, woont de koning de mis bij door een niet beëedigd priester bediend, en den tweeden Paaschdag, te half twaalf, verlaat Zijne Majesteit met echtgenoot en kinderen, in gezelschap van de niet beëedigde bisschoppen en een stoet van rijtuigen de Tuileriën.

Als de golven van een wassenden vloed komen de verontwaardigde Parijzenaars aanstormen — men verspert den weg van de rijtuigen, de stormklok der kerk van Saint-Roch wordt vernomen. De koningin en de priesters waren het doelwit van den volkshaat; zelfs Lafayette werd niet gehoorzaamd en de koninklijke rijtuigen moesten naar de Tuileriën terugkeeren. Den volgenden dag (19 April) verschijnt Lodewijk XVI wederom onverwacht in de Nationale Vergadering en beklaagt zich over het voorgevallene. Hij wilde een uitstapjen naar Saint-Cloud maken en bleef bij zijn plan volharden. Men had reeds gezegd, dat de koning gevangen werd gehouden op de Tuileriën — hij wilde toonen geheel vrij te zijn.

Het bleef echter bij deze woorden — in April en Mei werd het uitstapjen naar Saint-Cloud niet hervat. Zelfs verscheen er eene diplomatieke nota, die in de Nationale Vergadering werd voorgelezen, waarin de koning verzekerde, dat hij volkomen vrij was, dat hij zich als den eersten ambtenaar van den Staat beschouwde en dat hij vrijwillig de Konstitutie zou aannemen en ten uitvoer leggen. Algemeen was men getroffen door deze tastbare huichelarij. Inderdaad heeft 's konings geheime briefwisseling zijnen voortdurenden afkeer van de Konstitutie duidelijk genoeg bekend gemaakt.

Men had groote reisplannen gevormd en nu dacht Lodewijk XVI in zijne naïve onhandigheid, dat zijne konstitutioneele nota allen argwaan zou wegnemen. Aan alle zijden in 't nauw gebracht, gehaat door de Parijzenaren, die hem in 1789 nog "le bon Papa", maar in 1791 "le gros monsieur Veto" noemden, verdacht bij de Nationale Vergadering, verraden en verkocht door zijnen broeder Artois in het buitenland, alleen vertrouwend op zijne echtgenoote, zuster en kinderen, had hij in het diepst geheim een plan tot vlucht ontworpen, waarbij de koningin vooral handelend en regelend zou optreden.

Marie-Antoinette had een trouw volgeling gekozen, om haar in alles behulpzaam te zijn — den Graaf de Fersen, een jong zweedsch edelman, die opzettelijk van Stockholm gekomen was, om het vorstelijk echtpaar te dienen. Er werd eene berline gereed gemaakt, kleederen voor de koninklijke kinderen van Frankrijk ontboden, en reeds hierdoor ging men de perken der voorzichtigheid te buiten. Enkele personen vermoedden, dat de koninklijke familie

wilde vluchten — Lafayette verdubbelde zijne waakzaamheid in de Tuileriën.

Schriftelijk had de koning zich gewend tot den markies de Bouillé, neef van Lafayette, en bekend door zijne houding te Nancy bij den opstand der Zwitsers, voor 't overige streng monarchaal en anti-revolutionnair. Met dezen was de afspraak gemaakt, dat de koning zich naar Montmédy, eene grensstad zou begeven, en dat Bouillé, die een militair kommandement bekleedde in Champagne, Elzas en Lotharingen, hem met zijne beste regimenten zou beschermen. Eens te Montmédy te midden zijner trouwe soldaten, zou Lodewijk XVI zich eene nieuwe gedragslijn kiezen en aan de Nationale Vergadering bekend maken wat plannen er door de wijsheid Zijner Majesteit waren ontworpen.

IV.

DE REIS NAAR VARENNES.

Lodewijk XVI teekent in zijn Journaal des Dinsdags 21 Juni 1791 het volgende op:

"Départ à minuit de Paris, arrivé et arrêté à Varennes en Argonne à onze heures du soir."

Ditmaal mist men het gewone: "Rien" — maar leest men eene der merkwaardigste historische gebeurtenissen in twee regelen.

Het geheim van 's konings reis was niet zoo geheel en al bewaard. Eene bediende van de koningin, die bizondere belangstelling koesterde voor Lafayettes adjudant, de Gouvion, had aan dezen alles verhaald, wat zij had opgemerkt ter Tuileriën. Van daar dubbele waakzaamheid en uitstel van de reis voor één dag, totdat de vermelde bediende der koningin het paleis zou hebben verlaten. Michelet[1] voegt er bij, dat de koning tevens nog een trimester van zijne civiele lijst wilde ontvangen, dat hij dit zelf had verklaard en wij kennen Lodewijks gewetensnauwheid in de administratie van zijne persoonlijke inkomsten.

Des avonds vóór het vertrek ging alles naar de gewone wijze van leven op het paleis. Zoodra de koninklijke familie alleen was, kleedden zich koning en koningin in een soort van reiskostuum, dat tegelijk voor vermomming kon dienen. De koningin zou den naam dragen van barones de Korff, echtgenoot van een duitsch bankier,

---

[1] T. a. pl. II deel bl. 209.

de koning zou doorgaan voor haar bediende. Bouillé had geraden een flink aanvoerder voor den tocht te kiezen en hiertoe gewezen op den markies d'Agoult. Daar evenwel madame de Tourzel, gouvernante der koninklijke kinderen, meende de gevaren van de vlucht te moeten deelen, kwam er niets van dit plan en waagde de koninklijke familie de reis zonder andere bescherming dan van den zweedschen graaf de Fersen en eenige vermomde gardes du corps. De edelmoedige Zweed nam buiten Parijs afscheid van de koninklijke familie, daar er geene plaats voor hem was in de reisberline, die wachtte aan de barrière Clichy. Hij alleen bracht koning, koningin en de kinderen van Frankrijk uit de Tuileriën op de Place du Carrousel, waar men het rijtuig van Lafayette bijna rakelings voorbijging. Ook klom hij zelf op den bok van het huurrijtuig, 't welk de vluchtelingen buiten Parijs zou voeren. Zoodra men te Clichy was, ging men over in het groote reisrijtuig, vertrok men naar la Vilette en van daar naar Bondy. Ter dezer plaatse moest de graaf de Fersen van de koninklijke familie scheiden en snel ging het nu voorwaart in den donkeren nacht. Drie gardes-du corps beschermen de reizigers, een er van rijdt naast het portier, een er van zit op den bok, een er van snelt het rijtuig vooruit, om bij het wisselen der paarden voor alles te zorgen. Het was de aan het koningshuis innig verknochte de Valory.

Alles ging uitstekend. Reeds kwam de zon boven de kimmen en nog geene enkele vertraging. Den volgenden dag, 22 Juni, werd de reis rustig voortgezet tot Châlons, waar men te vier uren aankwam. Marie Antoinette was buitengewoon tevreden en riep even voor Châlons-sur-Marne tot de Valory: "François, tout va bien, nous serions arrêtés déjà, si nous devions l' être." Men herkende de reizigers te Châlons, maar deed ze zonder moeyelijkheid vertrekken — zoo als de hertogin d'Angoulême later in haar eenvoudig verhaal van deze reis bericht.

De markies de Bouillé had de halten bepaald van Parijs tot Montmédy — buiten Châlons zouden telkens kleine detachementen huzaren de reizigers beschermen. Maar de boeren in den omtrek begonnen zich ongerust te maken over het onophoudelijk heen en weer draven der huzaren bij veertig- of vijftigtallen. De eerste halt buiten Châlons werd bewaakt door de Choiseul, die met de partikuliere sekretaris der koningin, Goguelat, voortdurend door het onrustig landvolk werd bestookt. Daar de berline vier à vijf uren later dan men bepaald had, nog niet in 't gezicht was, besloot de Choiseul, dat de koning verhinderd was geworden en trok hij met zijne huzaren naar Varennes. Toen de koning eenige oogenblikken later op die plek kwam, was er niemand. Dit feit maakte op allen een treurigen indruk, de koning werd gejaagd en angstig. Toch reed de berline rustig door tot Sainte-Menehould. Hier is de kamerdienaar der barones de Korff zijn ongeduld zoo weinig

meester, dat hij, het hoofd uit het portier stekend, naar de huzaren omziet, die zijn aftocht zullen beschermen. De kommandant van het detachement verhaalt den koning, dat de stad Sainte-Menehould in onrust is over zijne manschappen, die hij heeft doen afzitten. Gedurende dit gesprek heeft de zoon van den postmeester Drouet, een jakobijn, den koning herkend. Lodewijks portret bevond zich op de assinjaten en op de munt, zijn bol en welgevuld gelaat was gemakkelijk te onderkennen.

Zonder kavallerie reist men verder naar Varennes. De burgers van Sainte-Menehould hadden de ruiters belet te paard te stijgen. De onrust der reizigers was met het vallen van de duisternis door vermoeyenis overwonnen — men sliep in de berline, toen men Varennes naderde. Vóor het inrijden der stad moest men van paarden verwisselen en zou men een detachement dragonders vinden. Dit was de afspraak. De sekretaris der koningin, Goguelat, officier van den staf en bekwaam topograaf, had alles herhaaldelijk aan den koning uitgelegd. Maar uit vrees voor eenig oponthoud te Varennes, had hij de paarden aan de andere zijde der stad in gereedheid gehouden — de zoon van den markies de Bouillé wachtte daar op den koning. Goguelat vergat ééne zaak — hij deed de reizigers geen bericht van deze verandering toekomen, en juist deze kleine bizonderheid was oorzaak, dat de gantsche tocht mislukte. [1]

Voor den ingang der stad hield de berline stil. Men zocht overal naar de beloofde postpaarden. De Valory klopt bij de eerste huizen aan, niemand weet van postpaarden. Marie-Antoinette klimt uit het rijtuig, om zoo mogelijk iets van de postpaarden te vernemen bij een vroegeren lakei van het huis Condé, die daar in de nabijheid moest wonen. Er klinkt een hoefslag achter het rijtuig, een ruiter vliegt voorbij, houdt zijn paard in en roept luide in de duisternis:

— "De par la nation, arrête postillon! tu mènes le Roi!"

De verschrikte vluchtelingen wagen het nauw te fluisteren — de man, die deze dreigende woorden geroepen had, was Drouet. Hij had te paard het rijtuig gevolgd. Zonder het noodlottig oponthoud bij Varennes had hij het rijtuig niet kunnen bereiken. Thands rent hij vooruit, om de groote tijding aan de stad Varennes te brengen en den doortocht des konings te beletten. Daar is weldra alles ontwaakt, lichten worden ontstoken, de trommel geroerd.

Zoodra de koningin weder in het rijtuig zat, besluit men snel de stad door te rijden, want men ziet geen hulp van huzaren opdagen. De manschappen waren verspreid door de stad — de kommandant zelf verliet lafhartig zijn post. In de stad Varennes echter was eene

[1] Michelet, t. a. pl. II deel p. 215.

onoverwinnelijke moeilijkheid. Men moest eene brug over, daarna eene poort, waarboven zich een toren verhief — een overblijfsel uit den goeden feodalen tijd. Die poort werd noodlottig aan het koninklijk gezin.

Want Drouet had met jakobijnsche geestdrift de burgers het belangrijke nieuws gebracht, 't welk reeds zoo dikwijls was voorspeld. In 't belang der pas verworven vrijheid besluit men den koning zijne vlucht te beletten. Onder de poort wordt een goederenwagen geworpen — de maire wordt van alles verwittigd.

V.

LODEWIJK XVI TE VARENNES.

De berline is tot aan den brug genaderd. Acht mannen slechts staan daar te wachten, waarbij Drouet, de "procureur de la Commune": een eerzaam kruyenier, Sauce genaamd en de kommandant der nationale garde. Zij doen het rijtuig stilstaan — zij vragen om de paspoorten der reizigers. De koningin roept, dat er haast moet gemaakt worden. De mannen uit Varennes vragen naar den naam van 't reisgezelschap. Mevrouw de Tourzel andwoordt: "Mevrouw de barones de Korff en gevolg!" Het paspoort wordt gegeven. De mannen van Varennes verwijderen zich even in een kroegjen, lezen het paspoort luide en keuren het goed, omdat het door den koning is geteekend.

Zoodra zij weer bij het rijtuig verschijnen, vraagt een hunner, waarom er zooveel detachementen kavallerie door Varennes rijden, waarom de dragonders te Sainte-Menehould de reizigers hadden willen vergezellen. Men verzoekt het gezelschap uit te stappen, maar de reizigers blijven zitten. Daar begint de stormklok te luiden. De kruyenier Sauce komt bij het rijtuig terug en verklaart, dat men te Varennes in de meening verkeert den koning en zijn gezin binnen de muren der stad te bezitten: dat de gemeenteraad beraadslaagt of de reizigers zullen kunnen vertrekken; dat hij (Sauce) het gezelschap zijn huis aanbiedt, omdat door het luiden der alarmklok er van alle zijden menschen komen opdagen, die wellicht den reizigers lastig zouden kunnen worden.

De drie vrouwen, de twee kinderen, de kamerdienaar verschijnen en treden den kruyenierswinkel binnen. Aanstonds beweert ieder, dat de kamerdienaar geen kamerdienaar, maar de koning is. Lodewijk XVI heft het hoofd op en andwoordt: — "Welnu, ja, ik ben de koning, ziehier de koningin en mijne kinderen. Wij verzoeken u ons met dien eerbied te

bejegenen, welken men in Frankrijk altijd aan den koning heeft geschonken!"

De getrouwe garde-du-corps, de Valory, heeft later, na de Restauratie, zijne herinneringen te boek gesteld, het is op gezach van dezen ooggetuige, in overeenstemming met madame d'Angoulême, dat Louis Blanc en Michelet, den text dezer woorden en van enkele volgenden hebben te boek gesteld.

De koninklijke familie heeft met zichtbaren tegenzin eenigen tijd in het kruyeniershuis doorgebracht. Een paar leden uit den gemeenteraad komen zeer eerbiedig de bevelen des konings vragen. — "Mijne bevelen?" — zegt de koning. — "Laat mijn rijtuig dadelijk inspannen; ik wil vertrekken!" Nieuwe overwegingen en nieuwe beraadslagingen. 't Was reeds na middernacht, toen de Choiseul, Goguelat en de Damas, kommandant der dragonders te Sainte-Menehould, eindelijk te Varennes aankwamen. Met groote moeite dringen zij door in het huis van Sauce. Langs een wenteltrap komen zij op de eerste verdieping, waar eenige boeren hun beletten willen binnen te gaan. Maar zij dringen door tot de achterkamer, waar het reisgezelschap bijeen is. De dauphin ligt gekleed op een bed te slapen, de gardes-du-corps rusten op stoelen, Madame de Tourzel, Elisabeth, Madame Royale op de vensterbanken — Lodewijk XVI, Marie-Antoinette en Sauce staan bij eene tafel te spreken, waarop brood en wijn, waarschijnlijk wegens den altijd gezonden eetlust des konings.

De edellieden vragen, wanneer men vertrekken zal. De koning wil bevelen geven, maar de leden van den gemeenteraad treden binnen en smeken den koning niet naar het buitenland te vertrekken. Lodewijk XVI verklaart, dat hij niet verder dan Montmédy wil reizen. Men verzoekt hem tot den volgenden morgen te wachten. Het was twee uren des nachts. Choiseul en Goguelat raden thands een uitersten maatregel: te paard te stijgen en met geweld door de menigte een uitweg te zoeken. De koning zou den dauphin bij zich nemen te paard — maar de gevaren schenen te groot en de markies de Bouillé zou elk oogenblik ten ontzet kunnen opdagen.

De burgers van Varennes hadden inmiddels besloten, dat de koning hunne gemeente niet zou verlaten, dat een koerier naar Parijs zou gezonden worden, om de Nationale Vergadering te raadplegen. De huzaren van de Choiseul dronken intusschen met het volk. Goguelat, die te paard stijgt, om den stand van zaken te onderzoeken, wordt, schoon niet gevaarlijk, getroffen door een kogel te drie uren. Toen hij in het huis van den kruyenier terugkwam, vond hij Lodewijk XVI en de koningin bijna krankzinnig van angst. Marie-Antoinette poogde de vrouw van Sauce te vertederen door haar op de ongelukkige slapende kinderen te wijzen. Maar de echtgenoote van den kruyenier andwoordde. "Ik wenschte dat ik u helpen konde, mevrouw! U is bezorgd voor den koning,

ik voor den heer Sauce. Iedere vrouw voor haar eigen man."

De dag was aangebroken.

Redding scheen onmogelijk. De menigte daar buiten schreeuwde: "Naar Parijs!" De koning vertoont zich in zijn lakeyenpak op een balkon vóor het huis. Zelfs nu klinkt nog hier en daar de kreet: "Leve de koning!" Daar komt een bode uit Parijs. Het is een officier der nationale garde met een adjudant van Lafayette, den heer de Romeuf. Zij brengen een dekreet van de Nationale Vergadering. — De koning wordt verzocht naar Parijs terug te keeren. Geheel de stad verkeert in de gevaarlijkste gisting, het belang van den staat eischt de terugkomst des konings. Het dekreet valt uit de handen van Lodewijk XVI op het bed zijner kinderen. De koningin werpt het papier woedend op den grond met de woorden: "Je ne veux pas qu'il souille mes enfants!" Maar alle tegenstribbelen baatte niet, te zes ure des morgens van den 22 Juni ving de terugtocht naar Parijs aan.

VI.

VAN VARENNES NAAR PARIJS.

Lodewijk XVI heeft in zijn dagboek eenigszins uitvoeriger gehandeld over den terugtocht dan over zijn vertrek. Zijne getuigenis over deze allerbelangrijkste dagen is van het hoogste gewicht.

"22 Juni 1791. Vertrek van Varennes, 's morgens te vijf of te zes uren, ontbeten te Saint(e)-Menehoul(d), aangekomen te Châlons te tien uren, aldaar gesoupeerd en geslapen in het vóormalig Intendantsgebouw."

"23 Juni, te half twaalf heeft men de mis afgebroken, om ons vertrek te verhaasten, ontbeten te Châlons, gedineerd te Epernai, de kommissarissen der Nationale Vergadering gevonden te Port-à-Buisson, te elf uren te Dormans aangekomen, aldaar gesoupeerd, drie uren in een fauteuil geslapen."

"24 Juni, vertrek van Dormans te half acht, gedineerd te la Ferté-sous-Jouarre, aangekomen te elf uren te Meaux, gesoupeerd en geslapen in het bisschoppelijk paleis."

"25 Juni, vertrek van Meaux te half zeven, aankomst te Parijs te acht uren, zonder ergens op te houden."

"26 Juni. Rien du tout, de mis in de galerij. Konferentie met de kommissarissen uit de Vergadering.

"28 Juni. Ik heb hui gedronken" [1].

---

[1] Nicolardot, Journal de Louis XVI, p. 142, 143.

Vertrokken, de mis, het ontbijt, de maaltijd, het avondeten, het slapen, ziedaar wat de koning heeft opgeteekend. Van de gebeurtenis zelve zwijgt Lodewijk XVI, misschien uit minachting, misschien uit zijne gewone onnadenkende lichtzinnigheid en onverstoorbare gerustheid. De kommissarissen worden vermeld, dit is het eenigst teeken, dat de koning geene uitspanningsreis maakt. Wellicht was hij zelfs lichamelijk eenigszins ongesteld, want hij heeft hui gedronken, een van zijne bizondere huismiddeltjens.

De terugtocht van Varennes was eene lange, bittere marteling, die vier dagen duurde. De weg had de betrekkelijk geringe lengte van vijftig mijlen, maar 's konings rijtuig werd van Varennes af begeleid door deels nieuwsgierigen, deels verbitterde volksmassaas, die telkens afwisselden en dreigende blikken naar de berline wierpen. Zoo kwam men langzaam vooruit, te midden van een zengenden zonnegloed en onder het gehuil, de kreten, de verwensckingen der menigte. Lafayettes adjudant had zich met de heeren de Choiseul en de Damas laten in hechtenis nemen en wist beider leven te redden. De drie gardes-du-corps zaten voor en achter op het rijtuig en werden onophoudelijk bedreigd. 't Scheen evenwel, dat de bevallige gestalten der koninklijke kinderen, dat het vriendelijk gelaat van Madame Elisabeth somtijds de volkswoede ontwapende en dat men uit medelijden zweeg.

Een slachtoffer is gedurende de reis gevallen — een oud edelman, waarschijnlijk le Chevalier de Dampierre, [1] die als ridder van Saint-Louis zich plotseling aan het portier vertoonde, om de koninklijke familie te beschermen. Hij geraakte onder de menigte van razende boeren in 't nauw, er werd geschoten en weldra was hij verdwenen — later kwam men zijn afgehouwen hoofd op eene piek aan het portier vertoonen. Zelfs deze éene bizonderheid is voldoende, om het feit te begrijpen, dat madame Campan heeft meegedeeld: [2] — het blonde hair der koningin Marie Antoinette was sints den tocht naar Varennes grijs geworden — "blanchis par le malheur.

Te Sainte-Menehould durfde men de reis niet voort te zetten wegens de stijgende vijandelijkheid der volksmenigte. Een afgevaardigde van het parijsche Gemeentebestuur, zekere Bodan, stelt de reizigers gerust. Na bedaard ontbeten te hebben, gaat de reis weder voorwaart naar Châlons sur Marne. Verschillende verhinderingen schijnen voortdurend het rijtuig te hebben vertraagd, want eerst te tien uren nadert men Châlons.

Hier komt verademing.

De gantsche stad Châlons is koningsgezind. Algemeene deelne-

---

[1] Deze naam komt voor bij Lamartine, Histoire des Girondins. Tome I. p. 108 — schoon niet vermeld bij Michelet en Louis Blanc.

[2] Vergelijk bldz. 17.

ming, algemeen beklag. Ieder beijvert zich de zwaar beproefde koninklijke familie te begroeten, de jonkvrouwen uit Châlons bieden fraaye ruikers aan, men maakt een vorstelijk avondeten gereed. De hooge gasten zetten zich in het openbaar aan tafel, gelijk vroeger te Versailles. De voormalige Intendantswoning wordt het koninklijk paleis, waar Lodewijk XVI vroegtijdig van zijne vermoeyenissen gaat uitrusten.

Den volgenden morgen is 's konings eerste zorg de mis bij te wonen. Te midden van deze plechtigheid wordt men op nieuw onzacht wakker geschreeuwd — daar buiten vertoonen zich de werklieden uit Rheims, boeren uit Champagne, die luide eischen, dat de reis naar Parijs worde voortgezet. Het was duidelijk merkbaar, niet alleen in de hoofdstad van Frankrijk werden de verderfelijke revolutionnaire beginselen gehuldigd. De mis moest gestaakt worden. Lodewijk XVI laat zich niet al te zeer haasten — hij ontbijt eerst op zijn gemak te Châlons en vertrekt omstreeks half een naar Epernay. Vooraf had hij zich op het balkon aan het volk vertoond, waar geen andere kreet, dan "Paris! Paris!" wordt vernomen. Zeer bedaard andwoordt de Koning: "Puisqu'on m'y force, je m'en vais partir!"

Het middagmaal wordt te Epernay gebruikt, later vindt men in eene kleine plaats: Port-à-Buisson de drie afgevaardigden der Nationale Vergadering, die als deputatie waren uitgezonden, om de terugreize des konings te beschermen: Pétion, Barnave en Latour-Maubourg. 't Waren drie mannen uit de linkerzijde der Vergadering — Pétion was republikein, later aan de zijde der Girondijnen — Barnave was liberaal-konstitutioneel, Latour-Maubourg was eerst een begunstigd hoveling geweest, die nu tot de ijverigste vleyers van Lafayette behoorde. De koninklijke familie was ondanks al het gevaar van het oogenblik weinig ingenomen met deze bescherming. De afgevaardigde Latour-Maubourg durfde zich aan de onderzoekende blikken der koningin niet te wagen — hij verdween in een klein rijtuig, waarin twee kameniers der koningin zaten, die de geheele reize hadden meegemaakt.

Er bestaat een uitmuntend verslag van deze ontmoeting door een der voornaamste akteurs uit het drama: Pétion [1]. De aanstaande maire van Parijs, was een eenvoudig advokaat uit Chartres, die veel bonhomie, maar eene reusachtige ijdelheid bezat. Zijn geheel verhaal is door zijne verwaande invallen dubbel merkwaardig, men mag echter veilig de meeste zijner mededeelingen gelooven. Eene uitzondering moet hier gemaakt worden. De ijdelheid doet Pétion wanen, dat hij een diepen indruk maakt op madame Eli-

[1] Dit verslag is het eerst uitgegeven door Mortimer-Ternaux in zijn Histoire de la Terreur — vervolgens herhaald in een afzonderlijk geschrift: Le 20 Juin 1792 par Mortimer-Ternaux, p. 207 volgg.

Barnave.

sabeth — hij geeft te kennen, dat de koninklijke jonkvrouw zich gedurende de reis met teederheid bij hem zou hebben aangesloten [1] — al wie Pétion en madame Elisabeth kent, begrijpt het belachelijke van deze onderstelling.

Zoodra de kommissarissen van de Nationale Vergadering het rijtuig naderden, las Pétion het dekreet voor, waarbij het drietal gemachtigd werd den koninklijken persoon te beschermen. Daarna namen Barnave en Pétion plaats in 't koninklijk rijtuig. Er was geene ruimte bijna. De koningin nam den dauphin op haren schoot, Pétion zette zich tusschen Lodewijk XVI en Marie Antoinette, Barnave plaatste zich naast madame de Tourzel, die madame Royale op hare knieën plaatste en aanstonds werd de reis vervolgd.

Het gezegde van den koning, dat hij volstrekt geen plan had gehad Frankrijk te verlaten — werd zeer gunstig opgenomen door Barnave. — "Voilà un mot qui sauvera le royaume!" riep hij uit. Barnave was zeer jong, acht-en-twintig jaar, talentvol advokaat, met een aangenaam voorkomen en een zeer net kostuum. Van 't eerste oogenblik, dat hij in 't rijtuig zat, was zijn hart veroverd door het tafereel der lijdende koningin — hij besloot haar zoo veel mogelijk bijstand te bieden. Marie-Antoinette zag in hem een vijand en scheen in den aanvang niet tot hem te willen spreken. Evenwel deden de vorstelijke vrouwen aanstonds haar best, om de drie gardes du corps aan te bevelen. Pétion beloofde hen zoo veel mogelijk te beschermen, Barnave zweeg.

Het ontbrak niet aan gesprek gedurende de reis — men bedenke, dat, behalve de koningin, er slechts Franschen in de berline waren. Lodewijk XVI beklaagde zich over het lot van Dampierre, de koningin voegde er bij, dat de vermoorde een zeer weldadig edelman geweest was, dat hij schandelijk omgebracht was door de boeren van zijn eigen dorp. Daarna vertelde de koningin, dat zij verontwaardigd was over het wantrouwen, waarmee zij bejegend werd. Zij had te Epernay aan een garde-national, die belangstelling betoonde, eene "cuisse de volaille" willen geven, toen men dezen man toeriep, dat hij er niet van moest eten, dat er gevaar bij was. Aanstonds had zij er zelve met hare kinderen van gegeten. Vervolgens vertelde de koningin, dat zij te Châlons eene konstitutioneele mis hadden bijgewoond, bediend door een beëedigd priester. Pétion andwoordde ruw, dat dit zeer natuurlijk was en dat dit zoo behoorde. Maar madame Elisabeth trok partij voor de niet beëedigde priesters en sprak met zeer veel warmte hare godsdienstige overtuiging uit.

---

[1] "Madame Elisabeth me fixait avec des yeux attendris"; — elders: — "je pense que si nous eussions été seuls, elle se serait laissé aller dans mes bras." Een voorbeeld van komischer zelfbedrog is moeilijk te vinden.

Tegen middernacht kwam men te Dormans, waar de reizigers den nacht zouden doorbrengen. De kommissarissen lieten de koninklijke familie alleen. Lodewijk XVI sliep in een fauteuil, omdat er geene bedden genoeg waren — hij zelf voegt er bij "dormi trois heures" — groot gedruisch in den herberg te Dormans belette den slaap, volgens getuigenis van Pétion.

Den volgenden morgen (24 Juni) vertrok men te half acht uit Dormans. Ditmaal plaatste Barnave zich naast de koningin en Pétion naast madame Elisabeth. De kommissarissen hadden bepaald, dat een klein detachement kavallerie het rijtuig zou begeleiden, de eskorte van nationale garde te voet, die van Varennes af de reis zoo slepende had gemaakt, werd afgedankt. De dauphin was meer vertrouwd geworden met het gezelschap en bewoog zich dan op de eene, dan op de andere plaats in het rijtuig. Eerst stond hij bij Pétion, die hem het krullend hair uit de oogen streek, waarop Lodewijk XVI aan zijn beschermer vroeg, of hij ook getrouwd was en kinderen bezat en Pétion andwoordde, dat hij echtgenoote en kind bezat.

Toen later het gesprek eene politieke wending scheen te nemen, trok Pétion soms even aan het krullend hair van den kroonprins, waarop Marie-Antoinette het kind terugnam en op de knieën van Barnave plaatste. Daar speelde hij met de knoopen van den lichtkleurigen rok des afgevaardigden en spelde hij de woorden op iederen knoop gegraveerd: "Vivre libre ou mourir". Plotseling klonken er weder kreten, een hoop woestelingen bedreigt het leven der gardes-du-corps. Barnave steekt het hoofd uit het portier — de bende deinst af. Eenige oogenblikken later bij een halt komt een eenvoudig dorpsgeestelijke aangesneld, om met opgeheven handen en tranen in de oogen zijn medelijden voor de koninklijke familie te kennen te geven. Maar de opgewonden menigte valt hem aan — hij zal zijn medelijden met den dood betalen. Op nieuw buigt Barnave zich uit het portier en roept luide: "Franschen! volk van dappere helden, wilt ge een volk van moordenaars worden?"

De priester wordt door deze tusschenkomst gered. Marie-Antoinette is getroffen door de edelmoedigheid van den jongen staatsman — zij richt dankbare woorden tot hem. Barnave had zich zoover voorover gebogen, dat hij uit het rijtuig zou getuimeld zijn, indien madame Elisabeth, een oogenblik de etikette vergetend, hem niet bij een der zwaluwstaartige panden van zijn rok had tegengehouden.

Tot aan la Ferté-sous-Jouarre ging thands de reis rustig voort. De koning bestudeerde de kaarten, die hij had meegenomen en zei dikwijls: "Nous sommes dans tel departement, dans tel endroit." De koningin deed de zonneschermen toe, omdat de stof en de zon door de openstaande ramen drongen. Soms schreeuwde het landvolk luide, dat het den koning zien wilde.

Maar Marie-Antoinette verzette er zich tegen en opende de zonneschermen alleen, wanneer er geen aandrang van buiten kwam. Te la Ferté-sous-Jouarre werd halt gehouden. De maire zou de koninklijke familie aan zijne tafel ontvangen. Lodewijk XVI kwam daarop de kommissarissen uitnoodigen aan zijne tafel te eten, 't welk na eenig overleg beleefdelijk werd afgeslagen.

Omstreeks vijf uren werd de reis voortgezet naar Meaux, waar men te elf uren aankwam. Gedurende dezen tijd greep er eene politieke woordenwisseling plaats tusschen den koning, de koningin en Pétion. Men sprak over de Nationale Vergadering, over de leden der uiterste rechterzijde: de Malouet, de abt Maury en de Cazalès. Vooral Marie-Antoinette gaf scherpe andwoorden. Zij beklaagde zich over de onbekwame raadslieden des konings en over de woelingen der partijën. Met minachting sprak zij over de partij, die in het geheel geen koning wilde. Zij beweerde, dat de koning volkomen vrijheid bezat, om door Frankrijk te reizen, dat hij geen plan had naar het buitenland te gaan.

Pétion andwoordde, dat de afwezigheid des konings den gang van zaken noodzakelijk moest stremmen en dat een geheim vertrek der koninklijke familie het bestaan der fransche monarchie en het grondvesten der konstitutie met de grootste gevaren bedreigde. Toen de koning nu aanmerkte, dat Frankrijk nooit eene Republiek kon worden, zei hij zeer lomp en snel: — "Nog niet! De Franschen zijn er niet rijp voor!" — Daarna sprak de koning geen woord meer.

Omstreeks elf uren te Meaux aangekomen, werd de koninklijke familie ontvangen door den konstitutioneelen bisschop. Na een zeer kort souper begaf de koning zich ter ruste, vooraf moest een "huissier" der afgevaardigden hem van schoon linnengoed voorzien. Het schijnt, dat hij als kamerdienaar der barones de Korff zich niet ruim van deze kleedingstukken had voorzien.

Marie-Antoinette echter wilde het bisschoppelijk paleis van Meaux zien. Hier had eenmaal de beroemde Bossuët geleefd, de koningin stelde belang in alles, wat den grooten bisschop betrof. Zonder aarzeling greep zij den arm van Barnave en nam zij de zalen met de historische portretten in oogenschouw. De melancholische somberheid van het gebouw stemde de zwaar beproefde reizigster hoogst ernstig. Zij vangt een vertrouwelijk onderhoud aan met Barnave over haren toestand. Welk middel moet zij aanwenden in dit wanhopig ongeluk? De liefde des volks terugwinnen, raadt Barnave. De jonkman heeft goed raden, de koningin ziet er geene kans toe. Het avondeten scheidt Marie-Antoinette en Barnave.

Saturdag, 25 Juni, was de laatste reisdag. Men zou Parijs bereiken. Deze gedachte stormde door het hoofd der vrouwen en dreef haren angst dikwijls tot razernij. Wat zou er van de drie gardes-

Terugkomst uit Varennes.

du-corps worden, als het grauw van Parijs losbrak. De Launay, Foulon, Berthier zijn vermoord, wat zal er van dezen worden? In plaats van gesprekken zwijgt men meestal. Vijf uren achtereen gaat de berline voort. Lodewijk XVI schenkt Pétion soms een glas wijn in, 't is of de koning bemoediging noodig heeft.

Marie-Antoinette klaagt over de hitte en de stof. Barnave heeft naast haar plaats genomen en poogt haar gerust te stellen. Eene wacht van grenadiers omringt het rijtuig, van het oogenblik, dat men Pantin nadert. Er ontstond zelfs een soort van schermutseling tusschen de grenadiers en de kavaleristen, die door de kommissarissen moest worden bedwongen.

De intocht binnen Parijs was diep vernederend voor het koninklijk gezin. Het regende scheldwoorden van den gemeensten aard tegen de koningin. De fel geplaagde vrouw houdt den dauphin aan haar hart geprangd, terwijl tranen, zonder eenige klacht, langs hare wangen nederleken. Lodewijk XVI blijft roerloos, onbewegelijk. Pétion doet het rijtuig buiten om de stad gaan, daar de nauwe straten niet veilig waren. Dit alles geschiedt onder luid geschreeuw van— "Vive la nation! Vive Pétion! Vive Barnave!"

Eene onafzienbare volksmenigte was op been. Geen enkel hoofd werd ontbloot, geen enkele kreet klonk ter eere van den koning. Men komt de stad binnen door de destijds bestaande Porte de la Conférence en rijdt langzaam door tot de Champs-Elysées. De duizenden en tienduizenden van toeschouwers zijn vast besloten den koning door hun stilzwijgen te straffen. Scheldwoorden en kreten werden in de nabijheid der Tuileriën niet meer gehoord. De afgevaardigden snellen uit hunne vergaderzaal, om den treurigen terugtocht te zien. 't Was niet onnoodig. Een hoop nationale garden wil de drie gardes-du-corps van het rijtuig sleuren. Pétion spreekt uit het portier tot de menigte. Lafayette komt te paard aangereden en herstelt de orde.

Bij het paleis grijpt nog eenig gedrang plaats. Zoodra de koning uit het rijtuig stapt, volgt een algemeen stilzwijgen, bij het verschijnen der koningin rijst een gemurmel van afkeuring, alleen de koninklijke kinderen worden met sympathie begroet. De dauphin werpt kushanden toe aan de menigte — vele vrouwen en moeders juichen het kind toe. Medelijden over zoo diep een val uit zich op allerlei wijzen.

Pétion verhaalt, dat een soldaat hem bijna buiten het hek had gesloten en dat hij de koninklijke familie in de vertrekken des konings vond, als zeer vermoeide reizigers, die niet op hun gemak waren. De kamerdienaars waren reeds bezig aan het toilet van Zijne Majesteit, die er even flegmatiesch uitzag, alsof hij van de jacht thuis kwam.

Zoo heeft zich de laatste reis van Lodewijk XVI toegedragen. De mislukte ontvluchting bracht hem eene schrede nader bij het schavot. Onbegrijpelijk is het, hoe eene gewichtige onderneming als deze, zoo onverstandig werd aangelegd en uitgevoerd. De hertog de Provence, van wien niemand ooit met ingenomenheid heeft gesproken, ontsnapte ter zelfder tijd, door eenvoudig geheel alleen in een postrijtuig over de grenzen te trekken.

Lodewijk XVI wilde de gebeurtenissen niet begrijpen — hij was de gezalfde van Rheims, de wettige koning, zijn geweten was gerust. Hoeveel vernederingen hij moest ondergaan van Varennes naar Parijs, hij trok er zich niets van aan; hij rekende op een providentiëele bescherming en at, dronk, sliep en leefde, of er niets bizonders geschiedde.

Marie-Antoinette zag heure haren vergrijzen op dien noodlottigen tocht maar zij won een vriend — Barnave. Die vriendschap zal geen heil brengen — het koninklijk gezin zal sneven, even als Barnave, onder den valbijl. Ook de reis zelve zal niemand baten. Geene enkele les, geen enkele wenk schijnt er voor de koninklijke personen uit al deze ellende over te zijn gebleven. De storm pakt zich al onheilspellender te zaâm — weldra zal hij over het paleis woeden, op den vreeselijken dag van 20 Juni 1792.

V.

EEN DAG UIT DEN STORM.

20 Juni 1792.

"Les deux forces ennemies, la Révolution et la Cour se trouvaient placées en face, prêtes à se heurter, et front contre front."

MICHELET.

De ex-grootzegelbewaarder van Frankrijk, Emile Ollivier, zeide tijdens de oproerige woelingen in het voorjaar van 1870 tot het Wetgevend Lichaam, dat de Regeering er voor waken zou nimmer een dier onstuimige straatbewegingen te doen gelukken, welke niet alleen in den lantaarn-stijl van Rochefort "des journées" genoemd zijn.

"Les journées" waren weleer de meest tragische oogenblikken uit de geschiedenis der groote Omwenteling, wanneer Parijs tegen Versailles, of de Faubourg Saint-Antoine tegen de Tuilerieën oprukte. Reeds is het woord van Ollivier een ijdel geluid geworden — de groote, naïve staatsman is reeds vergeten bij de reusachtige tuchtiging, die het logenrijk van den tweeden Decemberman heeft omvergeworpen. Eene omwenteling zonder barrikaden, zonder slachtoffers heeft te Parijs plaats gegrepen met zeldzame snelheid en vastberadenheid. Zondag, den 4 September 1870, roept als kontrast den 20 Juni 1792 in de herinnering. — Het mag wellicht niet onbelangrijk geacht worden nog eene pooze bij die oude "journées" stil te staan. Waarom konden ze toen zoo uitnemend slagen? Waarom wierp een straatrumoer het koningschap van eeuwen herwaart omver? Waarom vermocht de stad Parijs aan geheel Frankrijk het wachtwoord voor te schrijven?

Ik zal trachten bescheid op die vragen te geven door een der groote omwentelingsdagen, door den 20sten Juni 1792 — het grauw in de Tuilerieën — met enkele korte, mocht het zijn scherpe, trekken in het geheugen terug te roepen.

I.

VÓOR DEN STORM.

Het fransche volk, dat zich in den roes van de koninklijke macht en de koninklijke pracht geroepen gevoelde Europa den weg te wijzen, begon in het midden der XVIII eeuw eensklaps gewaar te worden, dat het tamelijk veel te leeren had van andere natiën.

De Franschen bemerkten, dat zij een goed eind ten achteren waren. Zij hadden gewaand een voorbeeld van staats- en volksleven te zullen bieden aan denkers en geschiedschrijvers, maar bevonden plotseling, dat zij zelfs de eerste voorwaarden tot een behoorlijk nationaal bestaan niet hadden bedongen. Tot nog toe had de monarchie eene bizondere wijding bezeten. De koningen waren de gezalfden des Heeren — Bossuet bewees hunne heilige rechten uit de Schrift. Geheel Frankrijk was monarchaal in merg en been, zooals het eener natie van keltischen bloede niet moeyelijk viel te zijn.

De persoon en de macht dezer gezalfden, gedragen door den heiligenglans eener mystieke legitimiteit, vormden lang den oogappel van al wat Fransch gevoelde en Fransch dacht — maar de innigste liefde kan verkoelen, als de sombere gestalte des gebreks over den dorpel treedt. Stoffelijke nood opende het eerst de oogen — men heeft er niet genoeg op gewezen. Koninklijke en adellijke zonden zouden de Omwenteling niet hebben voorbereid — de drie eerste Georges uit het huis van Hannover hadden waarlijk niet te roemen op reinheid van wandel, de hooge waereld van Sint-James vermeed niet altijd den voet te plaatsen buiten het slijk door den vorst beroërd en toch dacht geen onderdaan van deze onbeduidende Hannoveranen om een vinger uit te strekken naar de kroon van Engeland.

Stoffelijke nood geboren uit wanbeheer, gegroeid door rampen, onweërstaanbaar, sints de koninklijke alleenheerschappij voortdurend in onbekwamer handen viel — stoffelijke nood riep het fransche volk wakker. In de laatste vijf-en-twintig jaren vóór 1789 kwijnde alles, stond alles stil, behalven de ellende des volks. Sinds 1763 raakte men gewoon aan het mislukken van den oogst. De landbouw, een hoofdbron van bestaan voor Frankrijk, was door de domheid der boeren veroordeeld tot stijgend verval. De grondbezittende adel ver-

Lafayette.

huurde of verkocht land. Den pachter ontbrak het echter in den regel aan het noodig bedrijfskapitaal. Zelfs de kleine landeigenaar en boer konden geene gelden op hypotheek bekomen, daar men het landbezit weinig benijdenswaardig keurde, bij de hooge taille — een last, die nog oneindig zwaarder drukte op den toch reeds zoo ongelukkigen pachter.

Het fransche kapitaal, dat bestond, zocht zeer beschroomd eene plaatsing, waar het voor altijd veilig was. Levensverzekeringen werden algemeen gezocht. Zeer dikwijls kocht men eene of andere veile staatsbetrekking in de magistratuur, in het belastingwezen, aan het hof. Ouders gaven er hunne kinderen een uitzet mede, en zoo werd terzelfder tijd de schatkist gevuld, terwijl het getal der te koopen betrekkingen met den dag aangroeide.

Nijverheid en handel zonken gestadig. De bescherming der regeering uit Colberts tijd was reeds gedaald tot enkele staatsmonopoliën — het monopolie van volkplantingen aan te leggen was zelfs gegund aan de maatschappij der Jezuïeten, Kapitaalvorming zou onder deze omstandigheden uiterst moeyelijk worden, en dit oefende een onmiddellijken invloed op alle takken van volkswelvaart. Arthur Young, die vóor 1789 eene reis door Frankrijk maakte, en het groote koninkrijk uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwde, oordeelde reeds, dat de bodem in veel te kleine afdeelingen was gesplitst, daar niemand kapitaal bezat, om grootere stukken van den adel te pachten. Frankrijk verkeerde op dat oogenblik in denzelfden weinig benijdenswaardigen toestand, als Ierland in 1847.

Nog andere oorzaken voegden zich hierbij. De meer en meer stijgende ijverzucht van Parijs tegen Versailles maakte het hof en den adel voortdurend meer gehaat. Voor het overige schrijft men den adel eene veel te gewichtige rol toe in het vermelden der oorzaken van de groote Omwenteling. De adel kon maatschappelijk een treurigen invloed oefenen en verzuimde dit niet, staatkundig had de fransche adel weinig beteekenis. Zij waren in den loop der eeuwen vernederd de groote heeren en machtige baronnen door de gezalfde koningen bij de gratie — het ontstaan van politieken strijd was alleen mogelijk tusschen den oppermachtigen monarch en de plebeïsche millioenen. Wel wordt dikwijls gewach gemaakt van de privilegiën der Noblesse, het niet deelen in de verplichting van elken Franschman belasting te betalen. Integendeel de adel betaalde de grondlasten, la taille — doch schoof die onbeschaamd op de schouders der arme pachters.

De fouten van het ancien régime zijn niet in de eerste plaats bij de Noblesse te zoeken. Zij vormde geenszins het vast aaneengesloten korps der engelsche aristokratie. Een groot deel had zijne titels gekocht in de XVIIde eeuw. Toen later de adel der geboorte verdween, kwam een demokratische adel van ambtenaren, officieren en magistraten op het tooneel — maar daarmede had men op den weg der

maatschappelijke vrijheid geen stap voorwaart afgelegd. De gebreken van het oude koningschap openbaarden zich metterdaad het meest in de ongehoorde samentrekking van macht in één brandpunt, in de verwaarloozing van de stoffelijke belangen der natie.

Zoo wellicht één staatsman het talent bezeten hadde de monarchie te redden — het zou ongetwijfeld Turgot geweest zijn. Turgot wilde de voortbrengingskracht des volks uit hare kwijning herstellen — landbouw en nijverheid vrij maken, doch vond overal tegenwerking. Turgot kantte zich tegen den oorlog met Engeland ten behoeve der amerikaansche vrijheid en aanstonds stuitte hij op het mismoegen van Lodewijk XVI en van den adel, op het wantrouwen der burger- en boerenklassen, wier nationale trots en sympathieën door hem niet ontzien werden.

Van uit Amerika kwam een stroom republikeinsche jongelieden terug, wier geestdrift de klimmende gisting deed stijgen, wier beste vertegenwoordiger Lafayette was. De nood opende de deuren van de Algemeene Statenvergadering op den 5den Mei 1789. De adel en de geestelijkheid maakten er zich belachelijk en overbodig — de Omwenteling begon. Het was nu de beurt des volks en de groote journées van 14 Juli 1789 — de bestorming der Bastille — van 5 en 6 Oktober 1789 — de zege van Parijs over Versailles — staafden al te klaar, welke partij de Omwenteling zou voltooyen. Het parijsche grauw, 't welk zijne parlementen gevonden had in de klubs der Jakobijnen en der Cordelieren, trad als bewegingspartij op. Te vergeefs beproefde de monarchie zich door de konstitutie van 13 September 1791 te redden, men had verzuimd de middenklasse des volks te winnen, de verlichte, eerlijke en talentvolle bourgeoisie. Mirabeau had op de waarde der burgerij gewezen, de koning en koningin koesterden juist een onverholen afkeer voor de bourgeoisie, en neigden eer, om in 't geheim de leiders van het grauw te vleyen. Van daar, dat zij alleen zouden staan, toen datzelfde gepeupel zijne journées van 14 Juli, van 5 en 6 Oktober na den nederlaag te Varennes wilde hernieuwen in zomermaand van 1792.

II.

DE ZWITSERS VAN CHÂTEAUVIEUX.

Doch reeds in April 1792 werd voorbereid, wat weldra volgen zoude.

De Jakobijnen ontdekten, dat in het bagno te Brest een veertigtal galeislaven zuchtte, 't welk uitmuntend te stade zou komen voor eene nieuwe journée. Dit veertigtal bestond uit soldaten van het zwitsersch regiment Châteauvieux, die in Augustus 1790 wegens opstand te

Lodewijk XVI legt den eed af op de konstitutie van 13 September 1791.

Nancy met geweld van wapenen bedwongen en tot de galeyen veroordeeld waren [1].

Vooral Collot-d'Herbois — de schavuit stond bij den aanvang zijner avontuurlijke staatkundige loopbaan, was reeds uitgefloten als akteur, maar had nog geen uitzicht op een zetel in de vertegenwoordiging, veel min op eene plaats in het Comité de salut public, noch ook op een doodbed in Cayenne — Collot d'Herbois wist door petitiën en opgewonden redevoeringen in den klub een dekreet van de Wetgevende Vergadering uit te lokken, waarbij de amnestie van 14 September 1791, wegens het aannemen der konstitutie, ook toegepast werd op de zwitsersche soldaten van Châteauvieux.

Eene groote bedrijvigheid openbaarde zich nu bij de Jakobijnen; men opende eene lijst tot inschrijvingen voor de behoeftige martelaren, waarop ook de koninklijke familie de onbedachtzaamheid had te teekenen. De beide revolutionnaire staatspartijen, de Girondijnen en de Jakobijnen waren volkomen harmoniesch in dit opzicht. De ovatie der ontslagen galeiboeven ging zoo goed uit van Condorcet als van Collot d'Herbois, van Brissot als van Camille Desmoulins, van Vergniaud als van Robespierre, alleen de uiterste rechterzijde der koningsgezinden protesteerde bij monde van André Chenier, van Roucher en van Dupont de Nemours.

Intusschen werd reeds een programma in gereedheid gebracht om de bevrijde Zwitsers met ongemeenen luister binnen Parijs te ontvangen. De maire van Parijs, Pétion, begunstigde dit voornemen vrij rechtstreeks, maar verbood alleen het dragen van wapenen. De komst der Zwitsers zou als een Fête de la Liberté worden gevierd op 15 April. De helden kwamen echter den 9 van die maand te Parijs, waar zij met geestdrift door Collot d'Herbois naar het gebouw der Wetgevende Vergadering werden gebracht, ten einde hen tot de "honneurs" der zitting te doen toelaten.

In de vergaderzaal greep een heftig tooneel plaats. De linkerzijde, Jakobijnen en Gironde, wilde de Zwitsers tot de eer der vergadering toelaten, de rechterzijde, de Feuillants, ijverde er even warm tegen. Een officier-afgevaardigde Gouvion bestijgt de tribune en zegt:

"Ik had een broeder, een goed patriot, steeds bereid zich voor de wet in de bres te stellen. Hem werd bevolen naar Nancy te trekken met de nationale garde, om den opstand der Zwitsers te dempen. Hij is daar gevallen, door vijf kogels getroffen. Ik vraag u, of ik hier rustig de moordenaars van mijn broeder kan ontvangen......"

---

[1] Thiers zwijgt van hen. Michelet verheft hen tot edele martelaren. Mortimer Ternaux schat hen voor lage boeven. Vergelijk bl. 110.

Opstand van het garnizoen te Nancy.

De linkerzijde valt hem in de rede en roept:

"Eh bien! monsieur, sortez!"

De grootste verwarring volgt. Gouvion noemt den man, die hem in de rede viel, een lafaard. De Jakobijnen overschreeuwen hem. Hij verlaat ten heftigste vertoornd de vergadering, om er nimmer terug te keeren, en een heldendood te zoeken bij de voorhoede van Lafayettes leger.

Nadat de krukkenlooper Couthon het denkbeeld van Collot d'Herbois had verdedigd, werd tot eene stemming overgegaan, waarvan de uitkomst was, dat met 281 vóór en 265 tegen, de Zwitsers tot de "honneurs de la Séance" werden toegelaten.

De Wetgevende Vergadering had reeds meermalen de zwakheid gehad opgewonden petitionarissen in processie door de zaal te doen trekken en nadat nu de veertig Zwitsers met Collot d'Herbois in de zittingzaal zelve hadden plaats genomen, volgde een optocht van nationale garde, mannen met roode mutsen, vrouwen met pieken, luid juichende: "Leve de Vrijheid! Leve de Wetgevende Vergadering!"

Het feest der Vrijheid van 15 April werd nu met dubbele geestdrift tegemoet gezien. De twintig jakobijnsche dagbladen, die op dat oogenblik binnen Parijs verschenen, spraken elken avond van de belangwekkende slachtoffers van Nancy, de Zwitsers van Châteauvieux. Ieder was verlangend zulke merkwaardige personen te ontmoeten — het programma van de plechtigheid beloofde daarom allerlei zonderlinge tooneelen.

Ten bepaalden dage des voormiddags te twaalf uren verzamelde zich de optocht aan het plein der Bastille. Het plan was het Hôtel de ville aan te doen, om den maire en leden van het parijsch Gemeentebestuur af te halen, voorts de Opéra, toen in het Théâtre de la Porte-Saint-Martin gevestigd, waar het orkest op eene estrade nationale melodieën zou uitvoeren, eindelijk het Plein van Lodewijk XV, later Plein der Revolutie, thands Plein der Eendracht genoemd, ten einde eenige afgevaardigden in de rijen op te nemen, om ten slotte op het Champ de Mars een algemeen volksfeest te vieren.

De processie werd geopend door eenige amerikaansche republikeinen met de borstbeelden van Voltaire, Rousseau en Franklin. Daarop volgden twee lijkkisten als symbool van de te Nancy gesneuvelde Zwitsers en nationale garden. Hierna verschenen drie-en-tachtig dragers van banieren, waarop de namen der drie-en-tachtig departementen van Frankrijk te lezen waren. Parijsche "citoyens" en "citoyennes," de verschillende sektiën van Parijs vertegenwoordigende, wandelden tusschen twee rijen ongewapende nationale garde, alleen met een korenair in de hand. Op hen volgden de dragers van het Boek der Konstitutie en van de "Table de la déclaration des droits," tusschen twee rijen burgerssoldaten.

Couthon.

Leden van den parijschen Gemeenteraad te zaâm met Jakobijnen en Cordelieren sloten zich bij den stoet aan. Het hoofdvoorwerp van de processie echter was eene galei op wielen, omstuwd van veertig maagden en onmiddellijk gevolgd door de veertig Zwitsers, broederlijk vereenigd met de nationale garden, die hen vroeger bestreden. Eindelijk werd de optocht voltooid door eene triumfkar, getrokken door tachtig witte rossen, op welke kar een standbeeld van de Vrijheid geplaatst was. Drie vaten met wierook verspreidden groote rookwolken voor de Godin der Vrijheid, die in de eene hand de roode muts, in de andere eene knots voerde.

Boven de Vrijheid stak eene Faam hare klaroen, op wier banderol te lezen stond: "Frankrijk is vrij!"

Frankrijk is vrij! Heerlijke verklaring vol reine eenvoudigheid en schitterende hoop, hoe dikwijls heeft men u reeds afgelegd, wel bewust van de onwaarheid, die men verkondigde!

Robespierre, Vergniaud, Tallien, Barras, Bonaparte — ze hebben allen verklaard: Frankrijk is vrij! En allen hebben....... gelogen! —

III.

DE STORM STEEKT OP.

Door het vieren van de heldhaftige geleislaven en martelaren — de helden, van welke André Chenier getuigt:

"Ces héros que jadis sur un banc des galères
Assit un arrêt outrageant,
Et qui n'ont égorgé que très-peu de nos frères
Et volé que trés-peu d' argent!" —

door het ontvangen van dit veertigtal Zwitsers in de Wetgevende Vergadering, door het trekken in statigen optocht, gewapend en ongewapend, langs de straten van Parijs en door de vergaderzaal der Volksvertegenwoordigers, had men een antecedent in 't leven geroepen, 't welk onder de handen der demagogen weldra een vreeselijk wapen zou kunnen worden.

De gebeurtenissen van Mei en Juni 1792 werkten de voornemens der bewegingspartij in de hand. Sinds drie maanden bezat Lodewijk XVI een girondijnsch Ministerie, waarin Roland en Dumouriez de hoofdrollen speelden. Roland was een eerlijk en achtenswaardig konstitutioneel, steeds in alle omstandigheden van het staatkundige en huiselijke leven geïnspireerd door zijne uitstekende, talentvolle echtgenoote Marie Jeanne Phlipon. Dumouriez

Roland en madame Roland

daarentegen was een staatkundig avonturier van groote militaire talenten, vol takt in woorden en werken, steeds gereed elke partij te verdedigen, welke hem het veiligst tot eene gewenschte grootheid zou kunnen bevorderen.

De andere leden van dit ministerie schaarden zich om deze beiden. Clavières, minister van Financiën, en Servan, minister van Oorlog, kozen de partij van Roland. Duranthon, minister van Justitie en Lacoste, minister van Marine, stonden op de zijde van Dumouriez. Men had juist op den 20sten April in de Wetgevende Vergadering met algemeene ingenomenheid den oorlog aan Oostenrijk verklaard. Men wist, dat keizer Frans II te Pilnitz zich met den pruisischen koning had verstaan — men had de zekerheid geheel Duitschland tegen de Revolutie in 't harnas te zien. Maar eene omstandigheid werkte mede, om de vrees voor den oorlog bij het ministerie te temperen — de langzaamheid van bewegingen, die alle duitsche hoven destijds kenmerkte.

Terwijl aldus het oorlogsgevaar dreigde, begon de spanning tusschen de beide partijen in het kabinet gedurig toe te nemen. De twist ontbrandde, toen de minister van Oorlog, Servan, eensklaps op den 8sten Juni bij de Wetgevende Vergadering met het voorstel kwam, om al de linietroepen, te Parijs in garnizoen, naar de grenzen te zenden en een kamp van 20,000 vrijwilligers in de nabijheid der hoofdstad te vormen. Roland en de zijnen zagen gevaar voor de Revolutie en het vaderland in het gedurig bijeenhouden van soldaten te Parijs, daarom kwam Servan met het plan van een kamp. De Wetgevende Vergadering ontving zijn denkbeeld zeer gunstig en stemde aanstonds een dekreet toe, waarbij al de beschikbare troepen naar de grenzen gezonden en bij Parijs een kamp van 20,000 man gefédereerden uit alle departementen van Frankrijk tegen den 14 den Juli — den derden gedenkdag van de inneming der Bastille — zou gevormd worden.

In den ministerraad barstte nu de twist uit, toen Servan de koninklijke goedkeuring voor dat dekreet kwam vragen. Zoo hevig rees de oneenigheid tusschen Dumouriez en Servan, dat beide de hand aan den degen legden. De tegenwoordigheid des konings hield de twistenden in toom. Lodewijk XVI weigerde voorloopig het dekreet te onderteekenen.

Er lag nog een ander dekreet van de Wetgevende Vergadering ongeteekend op de tafel van den ministerraad. Dit dekreet bepaalde maatregelen van dwang tegen de leden der fransche geestelijkheid, die den eed op de konstitutie van 13 September 1791 weigerden af te leggen. Niets of niemand had den gang en de ontwikkeling der Omwenteling meer belemmerd, dan de kwade wil der fransche priesters. De geestelijkheid, bijna geheel in doodvijandschap gewikkeld met de Revolutie, beraamde voortdurend maatregelen om hare kracht te breken. Haar grootste deel weigerde den eed op de kon-

Dumouriez.

stitutie. Geen billijker maatregel derhalven dan het dekreet door Roland aan de volksvertegenwoordigers voorgedragen, om allen, die gehoorzaamheid weigerden aan de Grondwet van 1791, van hunne bediening te doen vervallen en buiten de grenzen des Rijks te verbannen.

Doch de koning zag dit dekreet van 27 Mei tot 8 Juni dagelijks in, maar legde het telkens zwijgend en zonder te teekenen weg. Velen hebben dit Lodewijk XVI niet bizonder euvel genomen en als gewetenszaak zijn veto volkomen gerechtvaardigd geacht. Maar wegens den eed door hem zelven op de Grondwet van 1791 afgelegd, moest hem juist het niet goedkeuren van het dekreet eene gewetenszaak zijn voorgekomen. Priesters te beschermen, die tegen de konstitutie samenspanningen beraamden, die aan de boeren op het platteland predikten: "Qui paye l'impôt est damné!" — was een volkomen inkonstitutioneele daad, waarvan al de bittere gevolgen weldra op het hoofd des vromen konings zouden nederkomen.

Roland, die dezen toestand terecht onhoudbaar achtte, schreef den 10den Juni zijn welbekenden brief aan Lodewijk XVI — "het ultimatum der Girondijnen aan het koningschap." Daar hij van zijne ambtgenooten geen bijval had kunnen verwerven over dezen maatregel, die voornamelijk door madame Roland was beraamd, las hij den brief in den ministerraad aan den koning in persoon voor. Lodewijk XVI, hoewel verontwaardigd, dat men hem het onderteekenen der beide dekreten durfde af te vragen, luisterde met geduld en gaf te kennen, dat hij over een en ander rijpelijk zou beraadslagen en later zijn besluit meêdeelen.

Aanstonds deed de koning Dumouriez op de Tuileriën roepen. Marie Antoinette was tegenwoordig en vroeg den generaal, of men zich langer aan de insolentiën van Roland en de zijnen moest onderwerpen? Dumouriez verklaarde zich bereid een nieuw kabinet te vormen, na het aftreden van Roland, Servan en Clavières. Zeer terecht voorzag de sluwe Dumouriez, dat hij bij de Wetgevende Vergadering in ongenade zou vallen, door het ontslag zijner ambtgenooten te onderteekenen, daarom eischte hij van den koning de bekrachtiging der beide dekreten. Lodewijk XVI scheen een oogenblik onder den invloed der koningin hoop op deze bekrachtiging te hebben gegeven. Den 12den en 13den Juni werden Roland, Clavières en Servan ontslagen. De Assemblée Legislative schonk den aftredenden ministers een schitterend blijk van vertrouwen, door eene motie, waarbij verklaard werd, „qu'ils avaient bien mérité de la patrie." Dumouriez oogstte weinig dank van het hof voor zijne bereidwilligheid — de koning trok zijn woord in en sprak het veto over de beide populaire dekreten uit. De verschalkte minister bood daarop onmiddellijk zijn ontslag aan, 't welk hij den 16den Juni erlangde.

De minister Duranthon bracht den 17den Juni het bericht in

Roland leest den koning zijn ultimatum voor.

de Wetgevende Vergadering, dat de koning zijn veto had toegepast op de twee dekreten omtrent het kamp van 20,000 vrijwilligers en omtrent de priesters, die den eed weigerden.

Slechts hierop wachtten de parijsche volksleiders. Het ontslag van het girondijnsche ministerie, de verworpen dekreten dreigden den loop der Omwenteling te stremmen. Waar Lodewijk XVI de priesterlijke samenzweerders in bescherming nam, moest het geheele volk in verzet komen. Er zou eene journée worden ontworpen.

IV.

DE MORGEN VAN DEN 20 JUNI.

De derde verjaardag van den eed in de kaatsbaan op den 20sten Juni zou gevierd worden door den Faubourg Saint-Antoine.

De man, die bij de Bastille geschitterd had, die reeds lang in het kwartier van Saint-Antoine eene groote populariteit had bezeten, de brouwer Santerre, nog onlangs op den dag der Zwitsers van Châteauvieux de aanvoerder des volks, Santerre had de geheele maand Juni in den faubourg luide zijn misnoegen over den gang van zaken te kennen gegeven. Santerre was de echte volksman. Hij was majoor van het bataljon nationale garde uit den Faubourg Saint-Antoine. Reusachtig van gestalte, met eene donderende, doordringende stem, was hij bevriend met Jan Rap en zijne geheele familie in de armoedige buurten.

Santerre was van vlaamsche afkomst en had in heel zijn uiterlijk iets goedhartigs en joviaals, dat het hart des volks tot hem neigde. Hij gaf honderden werklieden in zijne brouwerij een bestaan en verleende met groote hulpvaardigheid onderstand en geld aan ongelukkige ouvriers. Santerre was rijk, maar zijn ruwe hand drukte die van den werkman met zooveel hartelijkheid, dat men hem geene geldaristokratie kon ten laste leggen.

Ten zijnen huize kwamen de hoofden der ontevredenen te zaam. [1] Men moest op den 20sten Juni eene petitie aan de Wetgevende Vergadering aanbieden en aan den Koning; men moest een vrijheidsboom planten op het terras des Feuillants. De petitiën zouden op de terugroeping van de girondijnsche Ministers en op de vernietiging van het veto over de bekende dekreten aandringen.

De geheele beweging ging uit van het parijsche straatvolk en van zijne leiders. De Jakobijnen, allerminst Robespierre, namen er het geringste deel aan — zij zagen, dat het volk sympathiën koes-

---

[1] Dit staat vast bij Michelet, Mortimer Ternaux en Ernest Hamel.

Santerre.

10

terde voor de Gironde, dat Pétion, de maire van Parijs, het volk niet al te zeer tegenwerkte in de plannen voor den 20sten Juni en, omdat de Jakobijnen in de eerste plaats gekant waren tegen de Girondijnen, onthielden zij zich van alle deelgenootschap.

Santerre had verschillende middelen aangewend om het plan te doen gelukken. De Revolutie had eenmaal op het Plein van de Bastille met zijnen persoonlijken moed eene schitterende zege behaald. Santerre wilde niet, dat de Revolutie stil stond en voor het intellekt van den ruwen volksman was deze wijsbegeerte nog zoo zonderling niet.

Santerre had zich verzekerd van de hulp der naaste Faubourgs en van Alexandre, kommandant van het bataljon der nationale garde in de wijk Saint-Marcel. Uit datzelfde kwartier kwam de Pool Lazowski, kapitein der kanonniers van den Faubourg. De een was een volksredenaar, de ander een oud edelman. De een was een soort van Santerre, de ander een aristokraat, die de hoffelijke manieren van zijn stand voor het kostuum en den groven toon van daglooners had verruild.

Nog andere leiders van het straatvolk verzamelden zich bij Santerre. In de eerste plaats de slager Legendre, de groote vriend van Danton, de ziel van den klub der Kordelieren. Deze was van den aanvang der Omwenteling bij elke beweging op de straten van Parijs tegenwoordig geweest en had evenals Santerre eene groote populariteit bij het grauw gewonnen. Hij bezat eene zonderlinge, ruwe welsprekendheid, waarin de walgelijkste straattaal zich in woedende volzinnen zonder regelmaat opeenstapelde, om daarna met diepe aandoening zijn gehoor voor een edelmoedig denkbeeld, voor eene zachte, gemoedelijke stemming te winnen.

Na den slager Legendre kwam de Marquis de Saint-Huruge. Deze aristokraat was een dergenen, die op den 14den Juli 1789 uit een kerker der Bastille was bevrijd, waarin zijn losbandig leven, zijne uitspattingen en vermetele woestheid hem op aandrang der voorname bloedverwanten zijner echtgenoote geworpen hadden. Hij was de befaamdste bezoeker der speelholen en bordeelen in het kwartier van het Palais-Royal. Zijne reuzengestalte, zijne allesoverschreeuwende stem en herkulische kracht boezemden het gemeen eerbied in. Hij had zich na zijne bevrijding uit de Bastille bij het volk aangesloten, daar de ziedende stroom der gebeurtenissen hem meesleepte en tevens vermaakte.

Naast deze drie volksleiders, Santerre, Legendre en Saint-Huruge kwamen de grootheden van den tweeden rang. Vooreerst Huguenin, een verloopen advokaat — Fournier, genaamd de Amerikaan, daar hij zich lang in Sint-Domingo had opgehouden, een man van daden, van bloedige daden — Momoro, een uitgever, dwepend diletant in het nieuwe staatsrecht — Rotondo, een italiaansche gelukzoeker — Hanriot, later berucht geworden als gene-

Legendre.

raal van de nationale garde; Ronsin, Rossignol, Brune, adjudanten van Santerre.

Zoodra het plan onder deze allen vastgesteld was, om den gegedenkdag van den eed in de kaatsbaan door eene groote petitie in optocht te vieren, wilde men zich verzekeren van de houding des parijschen magistraats. Op den 16den Juni kwam de Pool Lazowski met een verzoekschrift in den Conseil Général der gemeente Parijs, waarin hij uit naam van den Faubourg Saint-Antoine en den Faubourg Saint-Michel vergunning verzocht tot het houden eener gewapende processie, om op den 20sten Juni aan de Wetgevende Vergadering en aan den koning verzoekschriften te overhandigen. De Conseil Général oordeelde, dat gewapende optochten bij de wet verboden waren en ging omtrent dit verzoek over tot de orde van den dag.

Lazowski beweerde echter, dat de Wetgevende Vergadering wel meer gewapende petitionarissen ontvangen had en dat men zich over het gevoelen van den Conseil Général niet zou bekommeren. De maire Pétion hield zich intusschen schuil en nam voor het overige de houding aan, alsof hij onwettige manifestatiën gestreng zou tegenwerken. Hij wist echter, dat vele bataljons van de nationale garde zich onder de petitionarissen zouden bevinden; hij wilde niet, als Lafayette, burgers tegen burgers in het harnas jagen — hij wilde de geheele beweging een zooveel mogelijk vreedzaam karakter doen aannemen.

In den vroegen morgen van den 20 Juni alzoo, reeds te 5 uren begon in de Faubourgs Saint-Antoine en Saint-Michel eene buitengewone verzameling van allerlei volk. Invaliden, gendarmes, nationale garden, vrijwilligers, vrouwen en kinderen stroomden naar het plein der Bastille. Administrateurs der politie, als Sergent en Panis, beproefden wel de menigte te waarschuwen, dat men geene gewapende wandelingen mocht maken, maar men andwoordde, dat er vroeger reeds meer gewapende optochten door Parijs hadden plaats gehad en dat de Legislative die in haar midden ontvangen had.

Santerre verscheen weldra te paard in het midden der drok sprekende groepen. Eenigen reppen van den tegenstand der politie, van het verbod om gewapend op te trekken, anderen roepen, dat Pétion met hen zal zijn, dat er niets te vreezen is. Omstreeks acht uren waren er reeds meer dan twintigduizend menschen verzameld. Santerre en de markies de Saint-Huruge stellen zich aan hun hoofd.

't Was eene zonderlinge menigte. De hoofdgroep, de nationale garde der volkskwartieren met sabel en bajonet stond onder Santerre — een woeste hoop mannen met allerlei soort van wapentuig volgde Saint-Huruge — eindelijk verscheen eene treurige schaar van armoedige vrouwen en kinderen, aangevoerd door de beruchte lichtekooi Théroigne de Méricourt. De wapenen en

Het volk in de vergadering.

banieren der wilde horden waren van den allervreemdsten en meest fantastischen aard. Oude speren, verroeste pieken, gebroken lansen, messen aan stokken gebonden, zagen, bijlen, hamers, tangen, poken, zelfs strijkijzers, alles wat de schamelste gezinnen aan wapenen bezaten, was ter hand genomen.

Men wilde zich verdedigen, als men in den omtrek der Tuileriën misschien op een gewapend verzet mocht stuiten, men had echter niet aanstonds wapengeweld in den zin. Men wist, dat er tengevolge van oorlog en van troebelen binnenslands honger geleden werd door de armen in Parijs en men meende naar de inlichting van aanvoerders als Santerre en Legendre, dat het veto des konings toegepast op de beide dekreten aangaande de onbeëedigde priesters en het kamp van 20,000 gefédereerden de eenige oorzaak was van alle ellende.

Daarom droeg men op de armoedige banieren allerlei min of meer toepasselijke leuzen. Hier las men: "Rappel des Ministres patriotes!", ginds: "La Sanction ou la Mort!" hier: "A bas le Veto!" daar: "Gare à la lanterne!" Een slagersjongen droeg een bloedend kalfshart aan een piek met het opschrift: 'Coeur d'aristocrate!" — eenige voddenrapers hadden een hoop oude kleeren op speren gestoken en schreven er boven: "Vivent les Sansculottes!"

Zoo naderde men tegen twaalf uren des middags het gebouw der Wetgevende Vergadering.

V.

HET VOLK IN DE WETGEVENDE VERGADERING.

De Assemblée Legislative hield hare zittingen nog steeds in het gebouw, genaamd de Manège. 't Was eigenlijk een hulpgebouw, in de nabijheid van het Paleis der Tuileriën bij het terras des Feuillants gelegen — waar thands de straten de Rivoli en de Castiglione elkaar ontmoeten.

Juist had de beraadslaging een aanvang genomen in de vergadering, toen de voorzitter een brief van Santerre ontving, woordelijk als volgt:

"Monsieur le Président!

"Les habitants du Faubourg Saint-Antoine célèbrent aujourd'hui l'anniversaire du Serment du Jeu de Peaume; ils désirent présenter leurs hommages à l'Assemblée nationale. On a calomnié leurs inten-

tions; ils demandent l'honneur d'être admis aujourd'hui à la barre; ils confondront une seconde fois leurs lâches détracteurs, ils prouveront toujours qu'ils sont les amis des lois et de la liberté, les hommes du 14 Juillet.

"Je suis avec respect, monsieur le Président, votre très-humble et très-obéissant sérviteur."

Paris, le 20 Juin 1792.

"SANTERRE: commandant de bataillon."

Dit briefjen wekt aanstonds den hevigsten strijd. De tribunen juichen zoo luid mogelijk; een afgevaardigde van de rechterzijde, Ramond, wil er zijne stem tegen verheffen, toen reeds een ander van de linker, Lasource, er met vuur voor begint te pleiten. De menigte wil alleen een adres aan den koning bij het bureel der vergadering brengen, niemand denkt er aan den koning in persoon eene petitie te overhandigen.

De edelste en welsprekendste redenaar der Gironde, Vergniaud, laat zich daarop hooren. Hij beweerde, dat, zoo er iets onwettigs mocht schuilen in het houden van gewapende optochten, de Wetgevende Vergadering dit vroeger reeds had goedgekeurd. Wilde men de wet in hare volle gestrengheid uitvoeren, eene herhaling van de bloedige tooneelen in het Champs de Mars zou er het gevolg van zijn....."

Levendige bijvalskreten verhinderen den spreker voort te gaan, die eindelijk met het voorstel besluit, om de verzamelde burgers de eer van eene verschijning in de vergaderzaal te gunnen. Hiertegen verzet zich weder de konstitutioneel Ramond, te midden waarvan de voorzitter bericht, dat er zich achtduizend petitionarissen aan de deur der zaal bevinden.

Maar de afgevaardigden koesteren geen vrees. Zij zetten de beraadslagingen voort, terwijl sommigen, waaronder Guadet voor, anderen tegen de toelating spreken. Op het oogenblik, dat men de debatten sluit, om tot de stemming over te gaan, springen de deuren der zaal open en verschijnen de duizenden van Santerre en Legendre.

Te midden van de hevigste opgewondenheid, gelukt het echter aan sommige afgevaardigden, die klaarblijkelijk met de hoofden der beweging bekend waren, om het volk weder uit de vergadering te verwijderen. Hierop gaan de afgevaardigden tot stemmen over. De uitslag was niet twijfelachtig. De Vergadering vergunt, dat eene kommissie uit de petitionarissen zal worden toegelaten "à la barre".

Huguenin is de woordvoerder der kommissie, zijn adres vloeit over van dreigende volzinnen:

"Wij beklagen ons over de beweegloosheid onzer legers; wij verlangen, dat Gij er een onderzoek over zult in 't werk stellen: ligt de schuld aan de uitvoerende macht, dat zij worde afgeschaft. Het

bloed der patriotten vloeye niet om den trots en de eerzucht van het trouwloos kasteel der Tuileriën te voldoen....

"Een enkel man mag den wil van vijfentwintig millioen menschen niet tegenhouden. Zoo wij hem nog op zijne plaats handhaven, is het op voorwaarde, dat hij die op konstitutioneele wijze bekleede — als hij van de konstitutie afwijkt, heeft hij alle beteekenis voor Frankrijk verloren......

"Deze petitie is niet alleen van den Faubourg Saint-Antoine, maar van alle de sektiën der hoofdstad en omstreken.

"De onderteekenaars van dit adres hebben de eer U te verzoeken, om voor uwe vergadering te mogen defileeren!"

De Voorzitter François de Nantes geeft een zeer onbeduidend andwoord. Men zal stemmen over de konkluzie van het adres. Verschillende afgevaardigden van de rechterzijde trachten te vergeefs zich tegen deze stemming te verzetten; met groote meerderheid wordt de vergunning gegeven.

Aanstonds doet een ratelende trommelslag zich hooren. Santerre en Saint-Huruge treden aan het hoofd van hunne benden op. De beide aanvoerders plaatsen zich bij de tribune, om den doortocht te regelen. Allerwege klinkt het Ça-ira. Met vroolijk gejoel dringt de menigte binnen Reeds het bezoeken der Wetgevende Vergadering was voor velen een feest; doch daar zij reeds van den vroegen morgen op de been waren en "le petit vin de Paris" niet gespaard bleef, traden zij in vrij luidruchtige stemming binnen de statige vergaderzaal. Dansende en tierende togen zij voorwaart onder het geroep: "Vivent les patriotes! vivent les sansculottes! à bas le veto!"

En te midden van deze koortsachtig opgewonden menigte sleepten zich ongelukkige, havelooze gestalten van moeders met hongerende kinderen voort, die een schrillen kreet aanhieven of somber glimlachende zich voortspoedden tusschen de dansende mannen. De slagersjongen met het bloedende kalfshart verwijderde zich op aanmaning van verschillende afgevaardigden. De doortocht houdt een uur aan. Santerre haast de menigte zooveel mogelijk met zijne donderende stem gebiedend: "En avant! marche!" Daarna dankt hij de Wetgevende Vergadering voor de eer den burgers van den Faubourg Saint-Antoine bewezen en schenkt haar een vaandel als bewijs hunner erkentelijkheid.

VI.

HET VOLK EN LODEWIJK XVI.

Bij het verlaten van het Manègegebouw ontstond er een wanhopig gedrang onder de menigte.

Het defileeren des volks in de vergadering.

Zij stond voor de traliën, die het terras des Feuillants en den tuin der Tuileriën van de Manège scheidden. Bij den hevigen aandrang, steeds toenemende door de massaas, die uit de vergaderzaal stormden, bezwijkt weldra het ijzeren hek. Men vindt daarachter drie bataljons van de nationale garde en drie kanonnen, die zich nu vóór het kasteel der Tuileriën te zaâm trekken. Sommige garden verbroederen met de scharen, anderen steken volgens haar bevel de bajonetten op.

Een oogenblik scheen het, of het tumult verminderde, of de volksmenigte langs het kasteel zich verspreiden zou. Maar eensklaps blijft men halt houden voor de poort van het Carrousselplein. De wacht biedt bijna geen weêrstand en weldra pakt zich de volksstroom over het Plein opeen. Nu dringen allen op den ingang van de koninklijke woning aan — de grenadiers vellen hunne bajonnetten. Sommigen slaan voor met het wettig twintigtal ongewapende burgers den koning de petitie te gaan aanbieden; reeds treden er dertig te voorschijn, toen plotseling de kanonnen der nationale garden door de kanonniers zelven tegen de deuren van de Tuileriën gericht werden.

Hiermede was de zaak beslist.

De deuren van het paleis worden geopend. De juichende menigte, met Santerre en Legendre aan 't hoofd, treedt in 't voorportaal. Men heeft een kanon van buiten door honderden armen opgeheven meêgedragen — men heft het hoog boven de duizenden hoofden der indringers, men sleurt het mede tot in de derde zaal: "la Salle des Suisses." Daar blijft het kanon steken, de doorgang is te eng. Maar de overwinnende benden rukken voort en stuiten eerst op den gesloten ingang van eene andere zaal: "la Salle de l'Oeil-de-Boeuf."

Hier stond met onverschrokken gelaat de bedreigde koning Lodewijk XVI. Drie van zijne ministers, twee officieren der gendarmerie, twee edellieden, de maarschalk de Monchy en eenige eenvoudige grenadiers van de nationale garde omringen hem. Bij het klimmend gerucht en het naderend gevaar heeft hij zijne echtgenoote en kinderen zooveel mogelijk onder goede bescherming achtergelaten in de Raadszaal. Lodewijk XVI is volkomen gerust. Sinds den aanvang der Omwenteling is hij door allerlei groote gebeurtenissen geschokt; hij kan zich zelven volkomen beheerschen, geen angst, geen toorn bederven zijne statige gelatenheid. Hij kent de oorzaak der beweging, hij weet, dat men hem de herroeping van zijn veto over het dekreet der niet beëedigde priesters, het herstel der girondijnsche ministers komt afvorderen. Hij heeft de vaste overtuiging, dat hij de priesters niet mag overlaten aan de strafbepalingen der Législative; zijn christelijk katholiek geweten beveelt hem te volharden en zijn gebrek aan staatkundig inzicht, zijne geringschatting der konstitutie bereiden hem een noodlottigen val.

Terwijl reeds de aanvoerders van het grauw de deuren van de zaal pogen open te breken, verschijnt de dappere majoor Acloque en zijn adjudant Boivin met een aantal nationale garden. Zij bezweren den koning zich aan het volk te vertoonen. Madame Elisabeth, die haar broeder niet wil verlaten, smeekt de aanwezigen onder bittere tranen den koning te beschermen. Daar dreunen bijlslagen; een paneel der groote deur bezwijkt. De koning geeft last de deur te openen. Twintig of dertig mannen met pieken, bajonetten en stokken ijlen binnen. De grenadiers scharen zich om den vorst.

— "Vrees niet, Sire!" — roept een van hen.

— "Ik ben niet bevreesd" — andwoordt Lodewijk — "leg de hand op mijn hart, ik ben gerust!"

En de koning grijpt de hand van den nationalen garde en legt die op zijne linkerborst.

De majoor Acloque gaat de gewapende mannen te gemoet en roept:

— "Burgers, ziet daar uw koning! Eerbiedigt hem, de wet beveelt het u. Wij zullen allen liever sterven dan te dulden, dat zijne onschendbaarheid uit het oog verloren worde!"

De menigte blijft onthutst stilstaan.

Men maakt van dit oogenblik gebruik, om den koning in eene vensternis te plaatsen. Daar klimt hij op de vensterbank en ziet de woeste bende de zaal innemen. Hij roept luide:

— "Wat verlangt gij? Ik ben uw koning. Ik heb mij nooit tegen de grondwet vergrepen!"

Doch het geschreew: "A bas monsieur Veto! au diable le Veto!" verdooft zijne stem. Het straatvolk met zijne dreigende banieren, met zijne zonderlinge wapenen, meestal met driekleurige linten omwonden, golft onder luid getier door de groote Salle de l'Oeil-de-Boeuf. Te midden van het oorverdoovend geraas, treedt Legendre op den koning toe. Plotseling wordt het stil. De volksleider vangt aan:

— "Mijnheer!....."

Lodewijk XVI maakt eene beweging van verbazing over dat woord.

— "Ja, mijnheer!" — gaat Legendre voort. — "Luister naar ons. Gij zijt er voor, om naar ons te luisteren. Gij zijt een ontrouw vorst; gij hebt ons altijd bedrogen en bedriegt ons nog — maar neem u in acht, de maat loopt over en het volk verkiest niet langer uw speelpop te zijn!"

Vervolgens leest hij de petitie voor, die men in den Faubourg Saint-Antoine had ontworpen.

De koning blijft waardig en kalm. Hij andwoordt:

— "Ik zal doen, wat de konstitutie en de wet mij voorschrijven!"

Nieuwe kreten van: "Au diable le veto, le rappel des Ministres, la loi contre les prêtres, la loi pour le camp des vingt mille!"

Op dit oogenblik stak een man een stok met eene roode muts naar den koning toe. Een lid van den parijschen gemeenteraad, Mouchet, grijpt de muts, biedt haar den altijd rustigen vorst aan, die haar aanstonds op 't hoofd plaatst. Daverende toejuiching begroet deze daad. Men joelt: "Leve de Natie! Leve de Vrijheid!" Sommigen roepen: "Leve de koning!"

Lodewijk XVI merkt eene vrouw op, die een degen draagt, omwonden met bloemen en driekleurige linten. Hij geeft een teeken aan Mouchet; de degen wordt den koning overhandigd, die hem opheft onder de eindelooze kreten: "Leve de Natie!" Daarop vraagt men van nieuws de opheffing van het veto over de genoemde wetten, doch hierop zwijgt de koning.

De toestand begon langzamerhand gevaarlijker te worden. Nieuwe benden stormen onder nieuw gehuil de Salle de l'Oeil-de-Boeuf binnen. Mouchet wil den koning doen vertrekken, maar deze weigert. De hitte wordt ondragelijk. Een der nationale garden, die eene flesch wijn en een glas van zijne vrienden bekomen had, bood Lodewijk XVI te drinken aan. Hij dronk echter eerst, om den koning gerust te stellen. Daarna nam deze het glas en riep:

"Volk van Parijs, ik drink uw welzijn; ik drink op de fransche natie!"

Op dit oogenblik drongen eenige leden van de Wetgevende Vergadering door de tierende menigte. Twee zeer populaire mannen der linkerzijde: Vergniaud en Isnard en twee ijverige konstitutioneelen der rechterzijde: Daverhoult en Blanc-Gilly naderden tot den koning.

Daverhoult — eigenlijk Jonkheer Jean Anthony d'Averhoult, vroeger lid der utrechtsche vroedschap en in 1787 lid der Hoogmogende Heeren, later uitgeweken en in 1791 tot lid der Législative gekozen door het departement der Ardennen [1] — Daverhoult verwijdert de voorste rijen der indringers en roept:

— "Gij zult den koning niet dan over mijn lijk naderen!"

De girondijn Isnard, door nationale garden op den schouder gedragen, bezweert het volk te vertrekken. Men schreeuwt aanstonds weder om herroeping van het veto en herstel der ministers.

— "Indien men u toestond, wat gij vraagt, zou het op dit oogenblik geen vrijwillige daad zijn" — andwoordt Isnard — "burgers, ik ben Isnard, lid van de nationale vergadering; ik noodig u uit thands te vertrekken en blijf met mijn hoofd borg, dat gij zult worden tevreden gesteld!"

Doch reeds wilde een ander even populair spreker, de maire Pétion, zich tot het volk richten. Daar de volksbeweging hem te machtig was, had hij gepoogd ze zooveel mogelijk een wettig karakter te geven. De inval in de Tuileriën deed hem te 5 uren 's na-

---

[1] Zie een belangrijk artikel over d'Averhoult in het Utrechtsche Dagblad, Juni 1870 van (Mr. B.) t(en) B(rink).

middags uit zijne passieve houding ontwaken. Met ongelooflijke moeite wist hij zich, beschermd door zijn naam en driekleurige sjerp een weg te banen langs de straten en in het paleis.

Zoo spoedig hij de zaal binnentrad, daverde het van kreten: "Leve Pétion!"

Bij den koning gekomen, zegt de maire:

— "Sire, ik verneem juist in welken toestand men hier verkeert......"

— "Dat is verbazend" — andwoordt Lodewijk XVI — "want het duurt reeds twee uren!"

Daarop poogt Pétion de scharen tot vertrekken aan te manen. Zij blijven.

Een lang jongmensch met blonde hairen en een zeer net kostuum, richt zich tot Lodewijk XVI:

— "Sire! gij zijt niet gewoon de waarheid te vernemen. Ik zal u uit naam van het volk de waarheid zeggen. Uit naam van de honderdduizenden, die mij omringen, zeg ik u, dat uw rijk uit is, als gij de dekreten der Nationale Vergadering niet bekrachtigt, als gij niet in alles de konstitutie volgt — de tijd der tyrannen is voorbij"

Maar de koning andwoordt hem fier:

— "Gij overtreedt de wet, richt u tot den magistraat des volks."

Pétion begreep, dat hij nu al zijn invloed op het volk moest aanwenden. De administrateur van politie, Sergent, doet den maire in een fauteuil gezeten opheffen en begint met een bel deftig te luiden. Het volk zwijgt.

— "Burgers" — vangt Pétion aan — "gij allen, die mij hoort, gij hebt nu op wettige wijze uw wensch kenbaar gemaakt aan het hoofd van den Staat; gij hebt dit gedaan met de waardigheid en majesteit van een vrij volk; keert nu terug naar uwe huizen, thands kunt ge niet meer verlangen. Uw verzoek zal door de drieëntachtig departementen wellicht worden overgenomen, de koning zal den wil des volks eerbiedigen. Keert huiswaart, en geeft door langer te blijven geene aanleiding, dat men uwe eerlijke bedoelingen miskenne!"

Aanstonds kwam er beweging in den volkshoop. Sergent zwaait zijne driekleurige sjerp boven het hoofd en gaat de menigte voor. Langzaam trekt men nu de zaal uit.

In dit oogenblik kwamen vierentwintig afgevaardigden met den Elzasser Brunck aan 't hoofd, als deputatie uit de Wetgevende Vergadering, naar den toestand des konings vernemen.

— "'t Zijn misleide burgers!" — riep een dezer — "vrees niets, Sire!"

— "Een eerlijk man vreest nimmer!" — andwoordde de koning.

Intusschen was de menigte door Pétion gedurig tot vertrekken genoopt en kwam er nu eenige ruimte rondom Lodewijk XVI.

Beschermd door de deputatie van afgevaardigden met eenige grenadiers aan 't hoofd, vond de koning nu gelegenheid zich ongemerkt te verwijderen.

VII.

HET VOLK EN MARIE-ANTOINETTE.

De Koningin was ter Raadszaal in veiligheid gebracht. De kroonprins, madame de France, beider gouvernante, madame de Tourzel, een paar hofdames, waaronder de prinses de Lamballe, bevonden zich in de nabijheid van Marie-Antoinette. Van den aanvang af stonden de minister de Chambonnas en de generaal Wittenghoff de koningin ter zijde.

Er was groote inspanning noodig geweest, om de koningin bedaard te doen blijven in de Salle du Conseil. Zij wilde den koning te hulp snellen. Met geweld had men haar weerhouden. Eerst toen men haar duidelijk betoogd had, dat zij door de woeste, opgewonden benden van den Faubourg nooit tot den koning zou kunnen doordringen, berustte zij in haar lot.

Zoolang het volk in de Salle de l'Oeil-de-Boeuf bleef toeven, werd de rust der koningin niet verstoord. Toen men zich echter begon te verspreiden, wendden vele vrouwen zich naar de Raadszaal. Men had de groote groene tafel voor het halfrond van een uitspringend balkonvenster geplaatst en binnen deze schuilplaats de koningin en hare kinderen gebracht. Drie rijen grenadiers van de nationale garde beschermden de tafel. De kroonprins vond de zaak in zijne kinderlijke naïveteit zeer vermakelijk en speelde, op de tafel gezeten, met zijne zuster.

Zoodra de eerste afdeelingen van het straatvolk binnen de zaal verschenen, stormde Santerre op de tafel af. Aanstonds wendde hij zich tot de koningin:

— "Mevrouw! Het volk is niet kwaadwillig, men heeft u bedrogen! Het hangt van u af, of al deze menschen u even lief zullen hebben, als dit kind!"

Hierbij wees hij op den koninklijken prins, die zich angstig aan zijne moeder vastklemde. En terwijl hij zich tot de menigte wendde, riep hij telkens: "Ziet de koningin!" of wel: "Ziet den kroonprins!

Men wierp eenige roode mutsen op de tafel en de koningin zette er een op 't hoofd van den kleinen prins. De groote muts viel over het kinderlijk gelaat en dreigde hem te verstikken. Santerre toonde zijne ruwe goedhartigheid door te zeggen:

— "Neem die muts toch van zijn hoofd — het kind heeft het veel te warm!"

Eenige straatwijven bleven stilstaan. Een jong meisjen trad vooruit en begon de koningin bittere verwijtingen te doen. De koningin vroeg haar daarop, of zij haar ooit eenig leed had gedaan.

— "In 't geheel niet" — andwoordde het jonge meisjen, — "maar gij maakt ons volk ongelukkig."

— "Men bedriegt u" — hernam de koningin — "ik ben de echtgenoote van den koning van Frankrijk, ik ben de moeder van den dauphin, ik ben eene fransche vrouw, ik zal nimmer naar mijn vaderland terugkeeren, ik kan nergens meer gelukkig of ongelukkig zijn, dan in Frankrijk: toen gij mij lief hadt, was ik gelukkig!"

Zoo bewogen werd het wilde volkskind bij deze eenvoudige woorden, dat zij in luid weenen uitbarste en riep:

— "O mevrouw! vergeef mij, ik kende u niet, ik wist niet, dat gij zoo goed waart!"

Maar Santerre maakt een eind aan dit tooneel, op luiden toon bevelend:

— "Vooruit! Die vrouw is beschonken!"

Zoo trok de processie langzaam voorwaart en door de slaapvertrekken van 't koninklijk gezin heen, naar buiten. Nog werden allerlei kreten aangeheven, toen men voor de koninklijke legerstede stond, als: "Est ce là le lit du gros veto? Ah M. veto a un plus beau lit que nous!"

Eindelijk was de orde hersteld. De tafel werd weggetrokken. Lodewijk XVI snelde naar echtgenoot en kinderen. Tot nog toe had Marie Antoinette groote geestkracht aan den dag gelegd, nu echter viel zij onder luide kreten en een stroom van tranen sidderende in de armen des konings. Madame Elisabeth, de beide kinderen omringden hen en de op dien dag voorzeker waardige en heldhaftige monarch stortte bittere tranen over de zijnen.

Daarna in een spiegel ziende, bemerkte Lodewijk XVI, dat de roode muts nog op zijn hoofd was. Met woede wierp hij die ter aarde.

Dit is het eenigste oogenblik van dien dag geweest, waarop hij zijn geduld heeft verloren.

Alzoo waren de voornaamste gebeurtenissen van den 20sten Juni 1792.

De gewelddadige inval in de Tuileriën was meer dan een opstand — was de aankondiging van eene nieuwe Revolutie.

De koning en de Faubourgs der voorsteden hadden elkaar in de oogen gezien. Men wist van beide zijden, dat er nu nimmer harmonie denkbaar was tusschen de onwankelbare overtuiging des vorsten en den luid uitgesproken wensch des volks.

Van de eene zijde hoopten de koningsgezinden, dat het martelaarschap van Lodewijk XVI nu tot het uiterste gestegen was, van de andere zijde vreesden de revolutionnairen, dat de nood des vaderlands bij het uitbreken van den oorlog en den weinig konstitutioneelen zin des konings gedurig zou toenemen.

De toorn des volks had zich op ruwe wijze uitgesproken den

20sten Juni, de vorst had eene allerlaatste waarschuwing ontvangen. Zoo hij de priesters, zoo hij zijne ultra-royalistische ministers bleef aanhangen, zette hij zijne kroon in de waagschaal.

Doch zijn geweten verbood hem elken stap tot verzoening met het volk. Hij was en bleef van het oude régime. De konstitutie was hem even als den priesters eene ergernis.

Daarom was hij bestemd eene martelaarskroon te dragen; voor de konstitutioneele kroon van Frankrijk had hij, helaas! niet den minsten aanleg.

VI.

DE PARIJZENAARS EN DE OMWENTELING VAN 1789.

Er is eene geschiedenis, die meestal wordt verwaarloosd, die slechts zeer zeldzaam op hare juiste waarde wordt geschat, die bijna nimmer opzettelijk wordt beoefend. Het is de Geschiedenis van het Uiterlijk Leven der Maatschappij — de geschiedenis van het sociale verkeer eens volks, gedurende het een of ander belangrijk tijdvak der waereldgeschiedenis. Daarom juist maakte de koning der britsche geschiedschrijvers, lord Macaulay, zulk een onuitwischbaren indruk op zijne tijdgenooten, dewijl hij de geschiedenis der slagvelden en der staatkundige onderhandelingen niet uitsluitend tot het voorwerp zijner historische studiën koos. En te recht. De geschiedenis van het ekonomische, van het wetenschappelijke, van het artistieke, van het zedelijke leven eens volks behoort dikwijls veel meer tot de waarachtige historie eener natie, dan het wijd uitgesponnen verhaal harer heldendaden ter zee en te lande, dan de langdradige uiteenzetting van de schrandere raadslagen harer ministers en ambassadeurs.

De geschiedenis der fransche Omwenteling van 1789 heeft tal van uitmuntende historieschrijvers, van dichters en denkers aan den arbeid geroepen, maar tot nog toe kozen slechts zeer enkelen de belangwekkende taak, om de inwendige geschiedenis van het fransche volk, om de lotgevallen der fransche maatschappij gedurende de jaren der Revolutie in 't licht te stellen. Thiers heeft de staatkundige en militaire geschiedenis dier dagen het eerst volledig geschilderd — Louis Blanc vatte haar op van zijn eigenaardig republikeinsch gezichtspunt — Michelet schreef eene wijsgeerige geschiedenis der groote Omwenteling — Carlyle vermeide zich in dramatische effekten en plastische kontrasten — Von Sybel lette in 't bizonder op den gang der diplomatische onderhandelingen — Mortimer Ternaux voegde bij den grootsten ijver een staatkundig parti-pris.

Hunne namen zijn allen bekend en beroemd geworden, hunne werken zijn beoefend en genoten — en toch tart ik den schrandersten lezer uit die duizenden van uitmuntend geschreven bladzijden zich de stof te verzamelen voor eene geschiedenis der fransche maatschappij in het tijdvak der Omwenteling.

En toch was eene zulke geschiedenis voorbereid en voor een deel geschreven.

Mercier had in zijn Nouveau tableau de Paris en in zijn Observateur de Paris eene taak aangevangen, die Rétif de la Bretonne, de pornograaf, in zijne talrijke vlugschriften voortzette. Zij gaven een welgelijkend beeld van het sociale leven hunner tijdgenooten met sommige sterk in 't oog springende anekdoten, hun arbeid heeft de bizondere waarde van uit den tijd zelf afkomstig te zijn, die beschreven wordt. Mercier en Rétif de la Bretonne waren ooggetuigen van de Revolutie, zonder staatkundige ijverzucht schilderden zij zedeschetsen en parijsche toestanden — Mercier met de bonhomie van een Montaigne en Rétif met de onverschrokkenheid van een Rabelais. De dagbladen en vlugschriften van den tijd vullen hunne schilderingen aan. Lees de geestige artikelen van Rivarol en Lally-Tollendal in hun koningsgezind blad les Actes des Apôtres, vergelijk wat Mallet du Pan, wat Chamfort in le Vieux Mercure de France schreven, vergeet vooral niet den smaakvollen, atticischen stijl van Camille Desmoulins in zijne Révolutions de France et de Brabant te genieten, en deins niet terug voor den brutalen toon van le Père Duchêne, daar ge toch het uitbundig en slecht gesteld geschrijf van Marat in zijn Ami du Peuple zult moeten raadplegen.

Hierbij voegen zich nog de gedenkschriften van ooggetuigen, de herinneringen van vreemdelingen, als van eene Miss Maria Williams: Souvenirs de la Révolution — van een Tilly: Mémoires du Comte de Tilly — van een Friedrich Schultz: Ueber Paris und die Pariser (1790) — van een August von Kotzebue; Meine Flucht nach Paris im Winter 1790.

In onzen tijd werd voortdurend materiaal voor zoodanige geschiedenis der fransche maatschappij aangebracht. Nog onlangs door de gebroeders Edmond en Jules de Goncourt in een voortreffelijk boek: Histoire de la Société française pendant la Révolution, schoon niet zonder een sterken bijsmaak van aristokratiesch royalisme. Daarom waag ik het thands eene zeer beknopte schets dierzelfde geschiedenis te ontwerpen, en verzoek ik u mij te vergezellen op mijne wandelingen door Parijs in het uiterst gewichtig tijdvak van 1789 tot 1794. Eerst naar de Tuileriën, met een uitstapjen naar Versailles — dan luisteren wij naar de opgewonden gesprekken in de salons, voor zoover die nog in 't leven zijn gebleven. Vervolgens naar de tentoonstellingen in den Louvre, daarna brengen wij een bezoek aan de talrijke koffiehuizen en theâters, eindelijk zullen wij de vroolijke,

woelige, snappende, ijdele Parijzenaars bij den aanvang der Omwenteling en in den somberen tijd der Terreur op straat bespieden.

I.

HET HOF EN DEN ADEL.

Lodewijk XVI was, als gebleken is, een man van zeer eenvoudige levensmanier. Hij was het volkomen eens met Necker, dat er in zijne hofhouding veel kon en moest bezuinigd worden. Niet omdat hij de teekenen des tijds begreep, niet omdat hij het wanbeheer der finantiën van zijne voorgangers afkeurde, maar omdat hij persoonlijk tegen het omslachtig ceremoniëel der hof-etikette te Versailles was ingenomen — omdat hij volkomen gelukkig zou geweest zijn, wanneer hij als chef-de-bureau in een zijner ministeriën zijn leven had mogen doorbrengen, of zoo hij, in plaats van de groote vergadering der Staten-Generaal in Mei 1789 te openen, in stilte aan zijne liefhebberij van jagen en slotenmaken had mogen botvieren.

Het schitterende hof van Lodewijk XV was met den dood van den koninklijken zondaar verdwenen. Versailles scheen eenzaam en doodsch — een vreemdeling zou gedacht hebben, dat het koninklijke gezin afwezig ware. De groote maaltijden des Dinsdags met al de ambassadeurs en ministers zijn afgeschaft. Alleen des Zondags vertoont zich het hof te Versailles. De schitterende kostumen van Lodewijk XV, de linten, de zijde, het fluweel — alles heeft plaats gemaakt voor de sombere zwarte kleederdrachten van den dag. De omslachtige etikette was reeds voor een deel te loor gegaan onder de bezuinigings-maatregelen, van den "petit-commis marchand" — zoo als de koningin Necker noemde.

Vroeger had de civiele lijst een-en-dertig miljoen bedragen en had een zestigduizendtal groote en kleine hofbeambten op kosten des konings geleefd. Het was de aureool van majestatischen luister, waarmeê Colbert het hoofd van "Louis le Grand et le Magnifique" had gepoogd te omringen. De adel had er een voornaam deel in. Eereambten van allerlei aard waren uitgedacht, om de statigheid en het aanzien van het koningschap te vermeerderen. Naast den troon stonden de Grootmeesters van Frankrijk en van het Huis des konings, de grootmeesters der Garde-Robe, de opperstalmeesters van Frankrijk, de opperschenkers, oppervoorsnijders, en opperhoutvesters des konings, vervolgens traden de ontelbare kleinere waardigheden en eerebedieningen op, bij de kapel des konings, bij de tafel des konings, bij het ballet des konings, bij de stallen des

konings, bij de "menus plaisirs et affaires de la chambre du Roi", bij het militaire Huis des konings met zijne keurbenden en Gardes du Corps van Schotten en Zwitsers. Men had zelfs onder Lodewijk XV koninklijke fauteuilschuivers en aanbieders van de krant aan hunne Majesteiten.

Die goede tijden waren voorbijgegaan.

Lodewijk XVI schafte alle overtollige weelde af, daar hij zich niet bekwaam keurde, om die met vorstelijke waardigheid te genieten. Het hofceremoniëel geraakte in minachting door 's konings eigen voorbeeld — en schoon voor twintig jaren niemand het zou gewaagd hebben zonder degen zich voor den koning te vertoonen, zag men thands den hertog de Besanval met rijzweep en rijlaarzen het vertrek des konings binnentreden.

In deze omstandigheden zag Lodewijk XVI zich weldra door zijn adel verlaten. De gebeurtenissen van elken dag openbaarden telkens duidelijker, dat de Omwenteling ernst maakte met hare beginselen — dat eene nieuwe orde van zaken was aangebroken. De talrijke ridderschap van Frankrijk nam met al hare roerende goederen de wijk naar Engeland, Italië, Savooye, of Zwitserland. In den zomer van 1789 waren er zoovele vreemdelingen te Bern aangekomen, dat de huurprijs der huizen hooger steeg dan de vermoedelijke waarde. Te Coblentz vormt zich de keur van een antirevolutionnair leger uit jonge edelen, die den blauwen rok en het roode vest, met leliën op de knoopen, als uniform aannemen.

Maar te Parijs werd men al ras de gevolgen dezer emigratie gewaar. Het gemeente-bestuur geeft elken dag ongeveer 200 passen uit — September 1789 beklaagt Necker zich, dat er reeds over de 6000 paspoorten aan de rijkste ingezetenen des lands zijn afgegeven. De groote verbruikers van den Faubourg Saint-Germain waren allen uitlandig. De graaf van Artois, jongste broeder des konings, de prins de Condé, de hertog van Bourbon, allen princen van den bloede met hun talrijk gevolg waren reeds lang vertrokken. De hoofden van den adel volgden: de baron de Breteuil, de maarschalk de Broglie, de aartsbisschop van Parijs, de prins van Monaco, madame de Polignac, de hertog de Luxembourg, de president Molé en tallooze anderen. Met hen verdwijnen de rijke vreemdelingen, slechts drie engelsche familien blijven in Parijs, waaronder de excentrische hertog van Bedford. Met hen verdwijnt ook een geheel leger van schilders, beeldhouwers, graveurs en andere plastische kunstenaars. Het ballet emigreert naar Engeland, Vestris danst te Londen. In het voorjaar van 1791 werden er iedere week 400 stuks rundvee minder geslacht, dan in 1788 en 1789. De adellijke kwartieren waren bijna onbewoond — overal las men op bordjens: een hôtel te koop — een huis te huur!

Slechts een klein, zeer klein deel van den adel bleef te Parijs. En deze weinigen poogden aanvankelijk, zooveel zij konden, de

zaak huns konings te steunen. Maar zij mochten hunne gehechtheid alleen door spiegelgevechten met rottings en politieke kostumen staven. Daartoe vertoonden ze zich in 't openbaar op de wandelplaatsen met lange witte vesten, waarop wapenborden met drie gekroonde lelies. Aan hunne vingeren prijkten ringen met de spreuk: "Domine, salvum fac regem!" — Op hunne snuifdoozen en dominosteenen las men: "Vive le Roi, la Reine et Monseigneur le Dauphin!" Als uniform hadden ze een groenen rok met rooskleurigen kraag, witte das en zwart vest. Aan hunne hoeden droegen zij beweegbare kokarden, die, zoo als De la Croix [1] verhaalt, te Parijs rood-wit-blauw waren en buiten op hunne uitstapjens door de omstreken plotseling wit werden.

Op een bal bij eene voorname dame wordt een jonkman afgewezen, omdat hij ongepoeyerd is. Daar hij echter de neef is van madame de Sillery Genlis, de welberuchte schrijfster over christelijke zedeleer, de met vingeren nagewezen vriendin van Philippe Egalité — wordt de jonkman toegelaten. Maar niemand wil met hem aan den dans staan. De helden van het feest zijn de jonge, krijtwit gepoeyerde Vicomtes, op wier rokknoopen men als bespotting van het demokratische: "Vivre libre ou mourir!" —"Ventre libre ou mourir!" leest. Arme Vicomtes! Met uwen knoopen- en snuifdoozenoorlog hadt ge weinig gerekend op de ontzettende kracht, juist van het enkele woord: Libre! — waarmeê ge zoolang den spot moogt drijven, als uw koning nog een glimp van macht bezit, totdat de schitterende eloquentie van Vergniaud u zal doen verbleeken van ontsteltenis — totdat de snijdende syllogismen van een advokaat uit Arras u zullen hebben doen inzien, dat uw tijd voorbij, onherroepelijk voorbij is!

II.

DE SALONS.

In den goeden ouden tijd van madame de Pompadour en madame Dubarry vormden de salons te Versailles en te Parijs eene oefenschool van schoone manieren en smaakvolle galanterie. De geest der Revolutie vaart er over heên — en allerwege ontwaakt eene buitengewone liefhebberij voor politiek. De jongelui kunnen niets belangrijkers mededeelen, als zij in een salon verschijnen, dan: —"Je sors du club de la Révolution!" Eene voorname dame, die hare belangstelling in de gebeurtenissen van den dag wilde te kennen

[1] Considérations sur la noblesse de France: geciteerd, als sommige later te vermelden vlugschriften bij Edmond en Jules de Goncourt, t. a. pl.

geven, zegt tot een afgevaardigde: "Savez-vous, que depuis que vous êtes dans le Tiers, je ne gronde plus mes gens!" Eene andere ruilde een toegangskaart voor de Opera tegen een entrée tot de tribunes der Nationale Vergadering en betaalde zes livres toe.

Het uiterlijk voorkomen der salons staaft reeds, dat de Omwenteling tot in de geringste bizonderheden is doorgedrongen. Meubelen en huisraad zijn geheel veranderd. In plaats van den cierlijken, vluggen arabeskenstijl van Lodewijk XV, in plaats van ronde en ovale lijnen, treedt overal de rechte lijn, het vierkant en de ruit op. In stede van ivoor en rozenhout overal het burgerlijk eikenen mahonihout. In plaats van lichte, aangename tinten, in plaats van lila, azuur, zwavelgeel, mosgroen, overal chokolaadbruin, donkerblauw, vermiljoen en wit. De meubelen zijn naar oud etruriesch model, de stoelen bronskleurig als in de dagen van Brutus en Caesar. De goede smaak heeft er ontegenzeggelijk veel bij verloren, maar het revolutionnaire beginsel heeft er zich eene schitterende overwinning te meer bij bevochten.

De burgerlijke salons voeren sints 1789 den hoofdtoon in Parijs. Politiek is de eenige stof, die behandeld wordt. De afgevaardigden hebben de artisten op de vlucht gedreven. "Une maîtresse de maison" — schrijft Miss Maria Williams [1] — "n'est plus cette modératrice d'un cercle tranquille, c'est une Penthésilée, assise près d'une table à thé, tremblante de fureur et, au millieu des violents débats, se brulant les doigts en répandant une tasse de thé sur sa robe." Het salon van mevrouw Necker is des Donderdags geopend. Zij zelve, echt burgerlijk van afkomst en manieren, ontving ieder, "du haut de son mari." De merkwaardigste mannen uit het eerste tijdvak der Revolutie wisselen daar van gedachte. Bouilly [2] heeft ze opgeteld en gewezen op den abt Siéyès, die al glimlachend en zwijgend het geheim ontdekte, om voor iedere nieuwe staatsregeling van 1789 tot 1799 als wetgever op te treden, — op een dichter als Parny en een denker als Condorcet — op eene gedruisch makende spreekster als madame de Stael-Holstein en een ontevreden wijsgeer als Grimm, die Frankrijk vroeger een amuzant oord vol kleine schandalen vond, maar het nu tot zijn leedwezen zag veranderen in een akelig land vol groote gebeurtenissen.

Mevrouw Necker ontvangt daarenboven des Dinsdag in klein comité aan een souper van twaalf tot vijftien couverts een uitgelezen aantal van vertrouwde vrienden. Daar leest de abt Délille zijne "Katakomben van Rome" voor, nadat de waslichten voor een deel zijn uitgeblazen. Daar repeteert de afgevaardigde Clermont Ton-

[1] Aperçu de l'état des moeurs, vol. II.
[2] Mes Récapitulations par J. N. Bouilly, vol I.

Siéyès.

nere zijne rede voor de aanstaande vergadering, daar komt een deel van den minst behoudenden adel, madame de Lauzun, en de hertog de Nivernois, om zich te laten onderrichten in het staatsrecht door madame de Stael-Holstein of door den droogen, maar talentvollen heer des huizes.

Eene vijftigjarige blauwkous, madame de Beauharnais, ontving in haar salon bij voorkeur de dichters en vlugschrijvers der Revolutie. In de eerste plaats zag zij er de uitmuntende zedenschilders Mercier en Rétif de la Bretonne, den aanstaanden maire Bailly, Vicq d'Azir en Rabaut Saint-Etienne, eindelijk den graaf van Tilly en den pruisischen baron Jean Baptiste Clootz, die weldra als "redenaar van het menschelijk geslacht" den naam van Anacharsis zal aannemen. Madame de Beauharnais ontving alleen mannen van letterkundigen of politieken naam — voor groote titels koesterde zij minder belangstelling dan mevrouw Necker.

Nog een ander salon werd druk bezocht in den zomer van 1789 en 1790 — het blauwe salon van mevrouw de Sillery Genlis. Door zoovele banden verknocht aan het huis Orléans, poogde de hofdame van de hertogin de Chartres vooral door hare letterkundige talenten en door haar harpspel te schitteren. Barrère [1] schrijft, dat het salon van madame Genlis een voorhof was van het Palais-Royal en dat de Orléanisten dit zeer goed hadden begrepen. Twee journalisten hebben er den hoogsten invloed, de girondijn Brissot en de jakobijnsche enthoeziast Camille Desmoulins. En zachtkens wordt daar gefluisterd door een ondeugend opmerker, dat madame de Genlis nog tot de "précieuses ridicules" behoort, daar zij over moraal en godsdienst schrijft, om te staven, wat iemand bij gissen en hooren zeggen van deze gewichtige onderwerpen zou kunnen in 't midden brengen.

Het salon der kunstenaren van de Revolutie was geopend door madame Talma, de echtgenoote van den grooten tooneelspeler. Daar zoudt ge Vergniaud hebben aangetroffen, wien de gave van het woord in zoo hooge mate geschonken was, dat hij zijne lotgenooten tot de edelste geestdrift wist te stemmen in den somberen kerker der Conciergerie — daar zoudt ge den onhandigen en koppigen vertaler van Shakespere, Ducis, ontmoet hebben naast Marie Joseph Chenier, die de eerste tragædie der Revolutie, den Charles IX, zou schrijven — daar kwamen Roland, Roger Ducos, Roucher en Lavoisier — daar kwam een jonkman met lange krullende lokken, de onbezorgde Greuze, wiens penceel veel eer aan het ancien-régime dan aan de Revolutie verpand was.

De aristokratische salons sterven weg door gebrek aan levenskracht. Mirabeau, de lichtmis-diplomaat met zijne alles overmeesterende

---

[1] Mémoires de Barrère. Vol. 1.

Condorcet.

eloquentie ontmoet den stekeligen Rivarol en den somberen Champcenetz bij de markiezin de Cambonas. Een schatrijk Engelschman, de hertog van Bedford, geeft schitterende bals, waar een zonderling gezelschap verschijnt, daar de hertog uit liefhebberij aan het jakobinisme is gaan doen en zeer nieuwsgierig is naar den afloop der zaken.

't Meest in 't oog vallend waren de diners van den nieuw gekozen maire Jean Sylvain Bailly. De eerzame geleerde was plotseling van zijne starrekundige observatiën naar het burgemeesterlijk gestoelte geroepen. De Revolutie had hem uit zijn stil studeervertrek te voorschijn gebracht, en hem plotseling verblind door de felle schittering van hare onverwachte gunsten. — "Ce n'est plus ce même Bailly" — schrijft hij van zich zelven [1] — "qui, il y a quelques jours, allait de Paris à Passy, les mains dans ses poches, un parapluie sous le bras, les yeux élevés aux astres" — neen, hij was het waarachtig beeld van een staatkundig parvenu, maar tevens van een welgezind, achtenswaardig, geleerd en verlicht burger. Men beschuldigde hem, dat hij te veel onder den invloed van zijne vrouw en van zijnen sekretaris Boucher stond. Toen hij bij zijne herkiezing van 1790 een vriendenmaaltijd gaf, vond hij het volgend rijmpjen onder zijn servet:

"Monsieur Bailly maire sera,
Sa femme ne consultera,
Et son Boucher il renverra! —
Et ça ira!"

Bailly lachte! En reeds was de tijd niet verre meer verwijderd, waarin hij zijne grootheid in den kerker der Terroristen zou betreuren — waarin hij te vergeefs naar zijne globes en astronomische werktuigen zou terugwenschen — waarin hij onder 't gejuich van het kanalje, met slijk en verguizing overdekt, zijn laatsten tocht zou doen naar het Plein der Revolutie.

III.

DE TEN-TOON-STELLING IN DEN LOUVRE.

Toen de ten-toon-stelling van schilderijen in het Louvre-paleis omstreeks het midden van Juli 1789 geopend werd, snelde de menigte der bezoekers aanstonds naar twee stukken: de Horatiussen en de Zonen van Brutus, twee kunstwerken van David, van den beroemden patriot David, die weldra zitting zou nemen in de Nationale Konventie. 't Was wederom de Revolutie, die met Davids schilderijen haren intocht deed in den Louvre. De konink-

[1] Journal de M. Jean Sylvain Bailly, 1790.

lijke goeverneur van het "salon de peinture", de markies d'Angivilliers, verzette zich tegen de aanneming van Davids werk — de openbare meening dwong hem — de schilderijen worden toegelaten, maar de markies wreekt zich door zijn ontslag te vragen en te emigreeren.

Bij de opening van het Salon in 1789 bleek al aanstonds, dat de geest des tijds zich had doen gelden. De geprivilegiëerde plaatsen ter zijde en in 't midden waren afgeschaft — daar het Salon voor 't eerst uit de hoogte verlicht was, en er dus alom gelijkheid heerschte. 't Sprak als van zelf, dat de ware patriotische schilder zijne inspiratie in de romeinsche of grieksche geschiedenis moest zoeken, daar er juist een boek was uitgekomen, dat algemeen den toon gaf: Voyage du jeune Anacharsis. Brutus en Miltiades golden voor de volledigste typen van burgerdeugd — wie hun leven op het doek bracht, werd de lieveling der Jakobijnen. Maar ook de gebeurtenissen van den dag vinden reeds een weërklank bij der meesters van 1789. Durameau bracht er eene schets van de Algemeene Staten, Moreau schilderde de Opening der Nationale Vergadering, Vestier gaf een portret van den ridder de Latude, de l'Espinasse een Gezicht op de Korenhal — merkwaardige plaats door de duurte van het graan.

Grootere omwenteling volgde, toen Quatremère de Quincy aantoonde [1], dat de gantsche koninklijke akademie van schilder- en bouwkunst eene aaneenschakeling van privilegiën was, die belemmerend werkten voor de vrije ontwikkeling der fransche kunst. Er volgde eene vrije ten-toon-stelling in 1791, waarvan David en Quatremère de Quincy als kommissarissen benoemd waren. Nog eens werd het Brutusstuk van David geëxpozeerd, thands van een ander vergezeld: Sokrates op het punt den giftbeker te drinken. Het portret van Robespierre, door een middelmatig penceel geschilderd, trekt de algemeene belangstelling — terwijl de ingewijden daarenboven dagelijks naar Davids atelier stroomen, waar zijne onvoltooide schets van den Eed in de Kaatsbaan is ten toon gesteld.

Maar de kunstenaar wordt door de woeling der partijen meëgesleept en zal zijn stuk niet voltooyen. Tot lid der Nationale Konventie benoemd, maakt hij van zijne eerebediening gebruik, om een laatsten aanval op de Akademie te ondernemen. De instelling valt, er wordt eene "Commune libre des arts" gesticht. Drie onderwerpen voor bouw-, schilder- en beeldhouwkunst werden uitgeschreven in 1792. Er wordt eene jury benoemd, bestaande uit schilders, beeldhouwers, wiskundigen, akteurs, letterkundigen, architekten, kommissarissen te velde bij het leger der Republiek, substituten van den openbaren aanklager, landbouwers, tuinlieden en schoenmakers — de laatsten op grond eener herinnering uit de Oudheid.

[1] Considérations sur l'art du dessin 1791.

Het oordeel dier jury was alleropmerkelijkst. Voor beeldhouwkunst werd geen prijs toegekend — daar het suspekt was zich met skulptuur bezig te houden, terwijl zoovele duizenden burgers voor 't vaderland streden. Voor schilderkunst en bouwkunst wordt een medaille toegekend, daar de voorgeschreven onderwerpen in den geest van den jury vielen; de dood van Brutus en een plan van eene kazerne voor zeshonderd kavaleristen.

Het penceel van David licht onaangeroerd in het atelier. De konventioneel schijnt den kunstenaar te hebben gedood. Men ziet hem in zijne jakobijnsche geestdrift met de roode muts en den sleepsabel, of met een hoed vol roode, witte en blauwe pluimen, en met pistolen in den gordel door de straten van Parijs gaan. Met dit kostuum had men hem reeds tijdens de Septembermoorden van 1792 op de binnenplaats der gevangenis la Force zien rondwandelen, terwijl hij in zijn zakboek de stuiptrekkingen der ongelukkige slachtoffers schetste en kalm zeide: "Je saisis les derniers moments de la nature dans ces scélérats!" In dit kostuum was hij grootceremoniemeester bij de plechtige begrafenis van Marat, wiens dood hem een oogenblik naar zijn atelier had doen terugkeeren, om er snel eene schets van den vermoorden en met bloed bedekten publicist te ontwerpen. In dit kostuum eindelijk werd hij op 9 Thermidor met Robespierres vriendenkring gevangen genomen, om 's anderen daags te worden geguillotineerd, hadden niet de meesterstukken van zijn penceel: Brutus en de Horatiussen hem gered. Tien jaren later was Louis David de geliefkoosde schilder des keizers en had hij elke buitensporigheid in politieke kostumen volledig afgezworen.

IV.

HET TOONEEL.

Uiterst merkwaardig was de avond van den vierden November 1789 voor de oude Comédie Française van den Faubourg Saint-Germain. Marie Joseph Chenier deed er zijn Charles IX vertoonen. Het publiek juichte uitbundig — niet, om de verzen van den middelmatigen dichter, maar om de staatkundige strekking. Er werd een koning in gekastijd, de misdaad eens konings plastiesch onder 't oog van de menigte gebracht. De Sint-Bartholomeusnacht werd nog eens op 't tooneel ingeluid door dezelfde klok, die ruim twee eeuwen te voren in Saint-Germain l'Auxerrois werd getrokken. Bij de regelen

"Ces murs baignés sans cesse et de sang et de pleurs,
Ces tombeaux des vivants, bastilles affreuses,
S'écrouleront alors sous des mains généreuses!"

De schilder David.

steeg de geestdrift der menigte tot razernij. Onder de aanzienlijke toeschouwers merkte men op madame de Sillery Genlis met de zonen van den hertog van Orleans. Alle loges waren gehuurd voor elf voorstellingen, waarvan de vijf eersten dertig duizend franken aan de tooneelspelers opbrachten. De verbittering der behoudende partij was zoo groot, dat vele priesters weigerden, om absolutie te geven aan hen, die het stuk hadden zien vertoonen.

't Belangrijkste van alles was de triumf van Talma in de rol van Karel IX. De gewetenswroeging van den jongen, zwakken monarch werd meesterlijk weergegeven door den grooten tooneelkunstenaar, die, van de eene hervorming tot de andere overgaande, langzaam eene geheele omwenteling in de oude tooneeltraditiën had tot stand gebracht.

Tot nog toe hadden de akteurs zich als markiezen uit den tijd van het Regentschap gekleed. Achilles en Bajazet traden op met krijtwit gepoeyerde pruiken, met degens en roode hakken. De oude traditie van het ancien-régime heerschte met overweldigende kracht over het fransche tooneel. Men zou geene Clytemnestra, geene Zaire voor het voetlicht hebben toegelaten, zoo zij ten minste niet met de hoog opgekrulde witte lokken en de wijde paniers van het begin der 18 eeuw waren opgetreden.

Talma bracht hierin eene volkomen revolutie tot stand.

Toen hij als Karel IX optrad, verscheen hij in 't schilderachtige, historische kostuum van den tijd. In plaats van poeder, draagt hij kort afgesneden zwart hair, een zwarten knevelbaard en zwarten kinvlok — in plaats van 't konventioneele markiezenkostuum, een hooggepijpten kraag van wit gaas, een mantel van zwart fluweel met goud galon, een wambuis van wit satijn met goud passement, een wit satijnen pofbroek en witte hozen — in één woord, Talma treedt op in 't kostuum, dat koning Karel IX op den moordavond van den 24 Augustus 1572 gedragen heeft [1].

Talmas koene daad heeft de gewichtigste gevolgen. Er openbaart zich groote tweedracht tusschen de tooneelkunstenaren. Aan de eene zijde staan Talma en Dugazon voor de nieuwe leer op — ter andere zijde kampen Naudet en Dagincourt voor de oude traditie. De Omwenteling had overal de privilegiën van bevoorrechte standen aangetast — en het Théâtre Français bezat er vele. Zoo waren de stukken van overleden auteurs als eigendom aan het Théâtre Français toegekend en de sociétaires hielden met hand en tand hunne voorrechten vol.

Weldra ging ook het publiek in de tooneelzaal voor een van beide fraktiën partij trekken. Door de emigratie had men vele aanzienlijke geabonneerden verloren. Het overwicht, 't welk de adel bij de voorstellingen van het Théâtre Français oefende, was verbroken. De

[1] Journal de la Mode et du Gout, par Lebrun. Avril 1790.

voorstanders der Revolutie verschenen thands in het parterre en zelfs in de loges. Eene eerste toenadering tot de beginselen van den dag openbaarde zich in de naamsverandering van het tooneel, dat weldra met den titel Théâtre de la Nation gaat prijken.

Maar de voorstanders van het behoud bereidden zich tot een geregeld verzet. De nationale vergadering had den 13 Januari 1791 goedgevonden eene algemeene vrijheid aan alle schouwburgen toe te staan: de stukken van gestorven dichters werden openbaar eigendom verklaard — alle andere werken zouden op geen tooneel van Frankrijk geduld worden, zonder uitdrukkelijke toestemming van den auteur. Onder de akteurs van het nieuw Théâtre de la Nation heerscht de schromelijkste verbittering. Bij eene voorstelling van Voltaires treurspel Tancred ontstaat er eene botsing tusschen Talma en Naudet, welke door een duel moet worden gevolgd. Het publiek schreeuwt telken avond om het republikeinsch répertoire — men eischt den Charles IX, la Mort de César, les Horaces, den Guillaume Tell.

De partij van Naudet verklaart niet langer met Talma te willen spelen. De laster poogt diens naam te bezwalken. Men wil hem van de lijst der tooneelkunstenaren geschrapt zien. Op zekeren avond begint de menigte met buitengewonen aandrang om Talma te vragen. De régisseur parlant au public, Fleury, verklaart, dat het gezelschap der tooneelkunstenaren van het Théâtre de la Nation eenstemmig besloten heeft niet met Talma op te treden. Daar springt Dugazon, Talmaas vriend, uit de coulisses en roept luide: "Ik beschuldig het gantsche gezelschap! Talmaas eenige fout is, dat hij verklaard heeft den Karel IX te willen spelen!" De gantsche zaal is vol opschudding en gerucht. Kreten en scheldwoorden worden van alle zijden vernomen — de nationale garde verschijnt met den maire Bailly.

Hierop volgt eene vinnige schermutseling tusschen het gemeentebestuur en de koningsgezinde akteurs van het Théâtre de la Nation. Een besluit van den gemeenteraad gelast, dat Talma op nieuw ten tooneele zal treden, weinige dagen later wordt de Charles IX vertoond. In 't laatst van Januari 1791 wordt eene gratis-voorstelling voor het volk gegeven. Men speelde: de Inneming van de Bastille. Dugazon en Talma verklaren aan het publiek, dat zij zich gaarne met hunne kunstbroeders willen verzoenen. Op dat oogenblik brengt Dagincourt Talma in de nabijheid van zijn vijand Naudet. Met onstuimige geestdrift schreeuwt het parterre: Qu'il l'embrasse! à genoux! Naudet, door geweld gedwongen, maakt eene koude plichtpleging voor Talma en Dugazon.

Intusschen werd van het dekreet der Nationale Vergadering nopens de vrijheid van het tooneel een ijverig gebruik gemaakt.

Overal werden nieuwe theaters geopend, die met hunne vertooningen den geest der Revolutie huldigden. Op den 25 April 1791

wordt eene tweede Comédie Française geopend, die als titel voert Théâtre-Français de la rue Richelieu. Men wijdt den nieuwen schouwburg in met den Hendrik VIII van Marie Joseph Chenier. Talma en Dugazon waren tot het nieuwe tooneel overgeloopen. Het publiek verlaat het oude Théâtre Français en stroomt naar de rue Richelieu. Te vergeefs vertoont zich de koningin in den ouden schouwburg, de patriotische menigte verdringt zich in den nieuwen — en betaalt er gaarne voor de balkons 6 livres en voor de loges 4 livres 10 sols.

Weinige maanden na het dekreet der Nationale Vergadering komen er van alle zijden aanvragen aan het Gemeente-bestuur tot oprichting van nieuwe schouwburgen. De namen teekenen de richting. Het Théâtre de la Liberté, het Théâtre de Jean Jacques Rousseau, het Théâtre de Molière worden met twee-en-dertig andere nieuwe tooneelzalen, tot een kinderschouwburg in kluis: le Théâtre des Petits Comédiens Français, onder grooten toeloop geopend. Niet allen blijven bestaan, binnen weinig tijds failleeren er een viertal, waaronder het Théâtre de la Liberté.

Met de vrijheid van het tooneel openbaart zich tevens een nieuwe invloed van den revolutionnairen geest. Het publiek wil meëspelen — het publiek wil kabaal, staatkundige toespelingen, patriotische vrijheidskreten, en de goede oude geestige fransche tooneelspeelkunst kwijnt. De akteurs vreezen, dat men de woorden van hun rol met hunne persoonlijke gevoelens zal gelijk stellen. Een hunner, die een kardinaalsrol in la Nuit de Charles VI vervulde en van de boeren moest zeggen, "les animaux" — verzocht het publiek beleefdelijk onderscheid te willen maken tusschen zijne aristokratische rol en zijne patriotische gevoelens. De vertooning van Voltaires Brutus had reeds in November 1790 het vuur van den politieken hartstocht doen ontvlammen. Mirabeau, die zich op den derden rang vertoonde, werd door eene deputatie uit het parterre aangezocht derwaart af te dalen, om beter te kunnen deelen in het uitbundig bijvalsgejuich. Bij de woorden:

"Vivre libre et sans roi....,"

ontstaat een heftig tumult. Het parterre applaudisseert — de loges wuiven met zakdoeken en roepen: "Leve de koning!"

Maar het parterre overschreeuwt dien kreet met: "Leve de Natie!" Het borstbeeld van Voltaire wordt op het tooneel geplaatst. De schilder David zendt de buste van Brutus uit Rome met de verzen:

"O buste révéré de Brutus, d'un grand homme,
Transporté dans Paris, tu n'as pas quitté Rome."

Aan het slot van het treurspel vormen de tooneelkunstenaren een tableau vivant van Davids bekende schilderij.

Soms nam de partij der royalisten eene kleine weêrwraak. Zoodra zij de overhand in getal bezaten, deden zij het orkest hunne partijliederen spelen. Dan werd het: Vive Henri Quatre!, het Charmante Gabrielle, het O Richard! o mon roi! aangeheven. Maar des anderen daags doen de patriotten het: Ça ira in de talrijke nieuwe schouwburgen weêrklinken. In het Théâtre de Molière wordt op den 18 Juni 1791 een treurspel van Roncin: la Ligue des fanatiques et des tyrans vertoond. Bij de woorden:

"La liberté française est un torrent rapide,
Qui, sur les mauvais rois étendant son courroux,
Dans ses flots orageux va les submerger tous!" —

barst de gantsche zaal in zoo onstuimig en langdurig gejuich uit, dat de vertooning gedurende eene lange pooze verhinderd wordt.

Ernstiger konflikten grepen er plaats, waar beide partijen elkander ontmoetten. De patriotten scharen zich om eene piek, waarop eene roode muts prijkt — de royalisten pogen de kreten van het: Ça ira! te overstemmen met hun: Vive Henri Quatre! Stokken worden gezwaaid — men werpt met de onoogelijkste projektielen en te vergeefs poogt de municipale garde de orde te herstellen. Bij het naar buiten stroomen aan het slot der vertooning worden de wanordelijkheden voortgezet. Het volk werpt zich tegen de equipaadjes der aristokraten en sleurt de weêrlooze vrouwen in galagewaad door het slijk der straten [1].

Intusschen zet de Omwenteling hare tragische taak voort. Het hoofd van den koning is gevallen — het getal der vijanden over de grenzen neemt toe — het Schrikbewind treedt op. Aanstonds maakt het tooneel zich tot medeplichtige der jakobijnsche furie. Op den zevenden dag der tweede maand van het jaar II der eene en ondeelbare Republiek speelde men in het Théâtre de la rue Feydeau een stuk getiteld: Allons, ça ira. Bij het opgaan van het gordijn zag men eene groote menigte mannen en vrouwen aan 't werk, spinnend, wevend, smedend, op allerlei manier en allen te zaâm een choor aanheffend op de wijze van het Ça ira:

"Cousons, filons, forgeons bien!
Soldats de la république
Vous n' manquerez de rien,
Cousons, filons, cousons bien.
V'la des habits de not' fabrique
Pour l'hiver qui vient...
Soldats de la république
Vous n' manquerez de rien!"

---

[1] Chronique de Paris, Février 1792.

De gebeurtenissen van den dag waren alzoo stof voor het tooneelspel. Maar tevens gingen de liederen van het tooneel tot het volk over en de groote menigte van parijsche ouvriers herhaalde:

„Cousons, filons, forgeons bien!
V'la qu'on vous fait sabre et pique
Pour aller grand train....
Soldats de la république,
Vous n' manquerez de rien."

Op elk tooneel van Parijs werden thands divertissements patriotiques, impromptus républicains en sansculottides gegeven. De titels dier stukken schilderen den inhoud. Eene pantomine heet: la Guillotine d'amour — een drama: la Mort de Marat — een vaudeville: l'Emigrante ou le Père Jacobin. Overal weërklinkt het gezang:

„Dansons la carmagnole,
Vive le son, vive le son,
Dansons la carmagnole,
Vive le son du canon!"

De inhoud dier talrijke dramatische scheppingen beandwoordt volkomen aan de richting des tijds. Ten voorbeelde. In het drama van Sylvain Maréchal: le Jugement dernier des Rois, verschijnt een modelpatriot, slachtoffer van de tyrannie, die op een eiland in de stille Zuid-Zee de wilden onderwijst in de waarachtige beginselen van staatsrecht. Op den rotswand heeft hij met groote karakters geschreven: Il vaut mieux avoir pour voisin un voleur qu'un roi. Liberté, égalité. Plotseling komt een schip aan de kust en ontscheept al de vorsten en tyrannen van Europa — tot groot genoegen van het sanskulottenpubliek. De gekroonde hoofden vechten om een korst brood en de keizerin van Rusland geeft met haar scepter den paus een tik op den neus. Ten slotte worden alle vorsten gedood door eene uitbarsting van een vulkaan op het eiland.

Geen wonder, zoo bij dergelijke geestdriftskoorts voor jakobinisme en bergpartij ook de tooneelkunstenaren meer en meer de regelen en traditiën van hunne kunst uit het oog verloren. De oude tooneelwetten werden verwaarloosd — men schaamt zich niet van alle zijden ten tooneele te verschijnen; door een spiegel heen te stuiven of langs den schoorsteen binnen te treden behoort tot de dagelijksche verschijnselen. In de Opera ziet men de koryfeën deftig een kijker te voorschijn brengen, om het publiek op te nemen. En niemand ergert zich — omdat het zeer gevaarlijk is, zich te ergeren.

De Nationale Konventie neemt de patriotische akteurs in hare hooge bescherming. Zij ontvangt zangers en kunstenaars in haar midden, waarop vaderlandsche voordrachten worden gehouden en vaderlandsche koppletten worden gezongen. Want ook de Opera wilde

in revolutionnaire geestdrift voor geene der talrijke schouwburgen onderdoen. Telken avond voegt zij bij het gewone schouwspel eene extra-voorstelling! l'Offrande à la Liberté. Het is de Marseillaise als tableau vivant. Het bezielde en bezielende volkslied wordt met al de pracht eener onbekrompen mise-en-scène voorgedragen. De tempel der Vrijheid rijst op den achtergrond. Krijgslieden, priesters, jonkvrouwen en kinderen vullen het tooneel. Bij de woorden:

"Amour sacré de la patrie!"

knielt de gantsche menigte in eerbiedige aandacht — maar bij de regelen:

"Que nos ennemis expirants
Voient ton triomphe et notre gloire!"

valt een ratelend tromgeroffel, een donderend salvo van musketten en kanonnen in — bengaalsch vuur verlicht den achtergrond en het geheele publiek zingt met vurige geestdrift het slot van het volkslied.

Zelfs de uiterlijke dekoratie der schouwburgzalen wordt gewijzigd naar den geest des tijds. De uitverkoren plaatsen van den adel, de loges de l'avant-scène worden vervangen door twee standbeelden van de Gelijkheid en de Vrijheid — het gordijn wordt gekleurd met rood-wit-en-blauw strepen — de zuilen stellen bundels van pieken voor met drie-kleurige linten omwonden, de loges worden van binnen rood-wit-en-blauw geschilderd. Elke ongeregeldheid is geoorloofd. Een man, die op den vierden rang zat, vroeg eens gedurende de voorstelling of hij een vaderlandsch lied mocht zingen. Toen men hem dit had toegestaan, voegde hij er bij: "Burgers, het lied, dat ik gezongen heb is uit een stuk, 't welk afgewezen is door de aristokratische schouwburgen: des Variétés; du Palais en van Molière!" — "Het zal gespeeld worden!" roept het publiek en binnen weinige dagen wordt aan zijn wenk voldaan. Chenier zelf verbrandt het manuschript van zijn treurspel Fénélon, omdat het stuk aan het publiek mishaagd had. De koningen uit de oude tragædie moeten verdwijnen en maken plaats voor generaals. Bij eene voorstelling van den Cinna heeft een toeschouwer Corneille suspekt verklaard door te schreeuwen "A la lanterne! l'auteur!" De titels van marquis en baron, worden zeer ter snede, vervangen door de namen: Damis en Cléon — omdat deze evenveel syllaben en dezelfde rijmklanken bezitten. De akteur Molé, die voor zijne woning had geschreven: "Ici demeure le républicain Molé" — wijzigt het bekende vaers uit den Tartuffe van Molière:

— "Nous vivons sous un prince ennemi de la fraude."

en schenkt het een beteren republikeinschen vorm door te zeggen:

— "Ils sont passés ces jours d'injustice et de fraude!"

Voorts draagt ieder akteur, om 't even in welk kostuum, petit maître, knecht, generaal of kanibaal eene driekleurige kokarde; zéfirs, nymfen en démons dragen kokarden. Andromache vertoont er eene op hare statige tuniek. Minerva heeft er eene op haren helm gespeld. Zelfs de onschuldige tooverballetten moeten buigen voor den smaak des tijds. Omdat groen de kleur van den adel was, herdoopt men het ballet Serpentin vert in Serpentin aux trois couleurs en omdat goud de geliefkoosde munt van de royalisten was, wijzigt men den naam van la Belle aux cheveux d'or in la Belle aux cheveux en assignats.

V.

DE KOFFIEHUIZEN.

De zomer van 1789 was regenachtig. Bij de eerste voorteekenen van den naderenden storm, bij het eerste ontwaken van den vrijheidsgeest, gevoelde het parijsche publiek eene buitengewone behoefte tot onderling gesprek, tot mededeelingen, tot het hooren van nieuwe tijdingen, tot het lezen van de talrijke nieuwe gazetten en journalen. Weldra vormen de koffiehuizen zich tot staatkundige klubs. Mlle Boudon schrijft in haar Brieven (1791): "l' On juge de l' opinion d'un homme à Paris par le café dont il est l'habitué." De nieuwe nationale garden kiezen de koffiehuizen tot hun uitspanningsoord. Zij brengen hunne vrouwen mede en waar vroeger slechts zeer zeldzaam zich eene vreemdelinge of eene provinciale vertoonde; nemen thands de parijsche citoyennes naast hare echtgenooten plaats.

Het Palais Royal is het rijkst in koffiehuizen. Daar verzamelen zich de veertigduizend vreemdelingen, die Camille Desmoulins in Augustus 1789 te Parijs opmerkte in zijn weekblad Revolutions de France. Reeds te twee uren des voor-den-middags verzamelt zich de menigte in het Café du Caveau en weerklinkt het voorportaal van de luidruchtige gesprekken der peroreerende en disputeerende habitués. Daar binnen stijgt een geraas van stemmen in 't ronde, 't welk elk ander gerucht van welken aard ook volkomen overstemt. En aan de wanden stonden de borstbeelden van vier voortreffelijke komponisten: Glück, Sacchini, Piccini, en Grétry. Het Café du Caveau blijft tot op den 10 Augustus 1792 — dien driewerf noodlottigen dag voor den lijdzamen Lodewijk XVI en de zijnen — de verzamelpaats der gefédéreerden. Lanthénas, de vurige vriend van den rustigen Roland, onthaalt ze daar op bier en likeuren.

Op den hoek van de Rue Montpensier in het Palais Royal onderscheiden zich twee koffiehuizen — het eene genaamd Café Mécanique, omdat de ververschingen door de holle kolommen der tafels naar boven worden geschoven — het andere getiteld Café Corazza. In het

eerste ontvangt de meester des huizes een sabelhouw over den arm, omdat hij zich verzette tegen het zingen van het Ça ira — in het tweede komen elken avond de woordvoerders uit den klub der Jakobijnen te zamen: Chabot en Collot d'Herbois — de uitgefloten tooneelspeler en de beul van Lyon bereidden er den val der Girondijnen en den 9 Thermidor.

In den tuin van het Palais Royal bevindt zich het beroemde Café Foy — het oudste van alle koffiehuizen in dat kwartier. Vroeger de verzamelplaats van de elegante adellijke jongelingschap en van beruchte vrouwspersonen, werd dit koffiehuis in Juli 1789 het foyer der republikeinsche jeugd. Bij het bericht van Neckers ongenade, sprong Camille Desmoulins op eene der tafels met een pistool in de hand en schreeuwde: "Aux armes!" Het middenpunt der omwentelingsbeweging zetelt in den zomer van 1789 onder de arkaden van het Café Foy. Iederen dag brengt een bode daar een bulletijn van de diskussiën der Nationale Vergadering — men leest er de staatkundige vlugschriften, men legt ze uit en verklaart ze te midden van het ruwe stemgeraas eener opgewonden menigte.

Maar langzamerhand kiest de revolutionnaire schare andere verzamelplaatsen, want de heer des huizes heeft den prijs der ververschingen verhoogd, en doet zijn ijs met 20 sols betalen. De schaarsche vertegenwoordigers der koninklijke partij en de konstitutioneelen vertoonen er zich nog dagelijks, de eersten met de leliebloem op de knoopen, degenstokken en reusachtige rottingen, om er de vlugschriften der royalisten te lezen en telkens den hoed af te nemen, zoodra de naam des konings genoemd wordt. Om hen te tergen planten de vrienden der Jakobijnen een galg voor het koffiehuis, die rood-witen-blauw is geschilderd. Dagelijks grijpen er schermutselingen plaats tusschen beide partijen en zoo dikwijls het den Jakobijnen gelukt de overwinning te behalen, zuiveren zij het koffiehuis met wierookdamp en vlammenden spiritus.

Intusschen zijn overal in Parijs goedkoope cafés geopend. In den Faubourg Saint-Germain is het Café Zoppi het merkwaardigst. Op den sterfdag van Benjamin Franklin worden alle lampen en lustres met zwart krip omwonden, terwijl men voor de deur leest: "Franklin est mort." De nobele, grootmoedige Amerikaan had in Parijs eene warme ontvangst gevonden bij zijne geestverwanten, zijn onschuldig andwoord: "Ça ira!" op de vraag naar den toestand der amerikaansche Omwenteling had aanleiding gegeven tot het beruchte partijlied. Tot de habitués van het Café Zoppi behoorde Hébert, de verloopen koopman in sorties aan het Théâtre des Variétés, de brutale auteur van het journaal le Père Duchesne. Onder zijne aanvoering werd dikwijls des avonds te negen uren een groot vuur aangelegd, waarin de brochures en gazetten der gematigde partij werden verbrand.

De verhooging van den prijs der koffie stremde voor een oogen-

blik den bloei der parijsche cafés. Maar de Jakobijnen vragen de kranten en drinken een glas water gratis. Langzamerhand echter neemt het gebruik der koffie weder toe. In het Café de Flore hadden de dagelijksche bezoekers besloten nimmer over politiek te spreken. Maar de Jakobijnen verstoren hunne samenkomsten en vorderen, dat ieder zijne staatkundige kleur bezitte. Aan dezen wensch wordt overigens ruimschoots voldaan. Iedere politieke fraktie bezoekt zijn eigen koffiehuis. De Orléanisten komen te zàmen in het Café Nancy van de straat Saint-Antoine; de Hébertisten vereenigen zich in het Café de Jean Bart et du Père Duchesne, Rue du Temple; de adel in het Café Bourbon; de vrienden van Robespierre in het Café Beauquesne, de Dantonisten in het Café Gibet en de Maratisten in het Café du Pont-Saint-Michel.

Opmerkelijk is ter zelfder tijd de bloei der parijsche restauratiën. Alle handel kwijnt, elke nijverheid is gestremd door de groote sociale beweging van de eerste omwentelingsjaren, alleen de handel in eetwaren en dranken bloeit. 't Is, omdat hoofden en harten verhit zijn, omdat de behoefte aan een prikkel van gehemelte en maag even sterk is voor den opgewonden nieuwbakken staatsman, als voor den ijverigen redenaar der klubs. Juist in de jaren 1790, 1791 en 1792 schijnt de zucht naar genot van spijs en drank dagelijks toe te nemen. Overal worden nieuwe eetzalen en restauratiën geopend. De Revolutie heeft de jacht voor allen toegankelijk gemaakt. Herten, reebokken, hazen, patrijzen zijn overal gemakkelijk te bekomen. In de Rue Richelieu wordt het groote Hôtel des États-Généraux geopend, met drie partikuliere table-d'hôtes, om twee uren, drie uren en half vijf. Men heeft er keur van Bayonne-hammen, men kiest er de kleine pasteitjens à la Mazarine van Toutain, voorts pâtés de Périgueux truffés, oesters van den Rocher de Cancale en allerlei andere vreemde lekkernijen. Voor het dessert zijn er vele likeuren aanwezig: crême de cannelle, baume humain, mirobolenti, crême de créole, ratafia d'ananas en niet het minst in aanzien was de liqueur nationale aux tròis couleurs. Zoo oefende de Omwenteling ook haren invloed op de menuus der maaltijden, gemeenlijk begonnen met eene soupe à la cocarde, waarin rozetten van kool met de nationale kleuren dreven. En de genotgrage parvenus snelden naar den feestdisch om te genieten, en terwijl zij luid tierende den schuimenden kelk zwaaiden, zag hunne verschrikte verbeelding soms eensklaps het Plein der Revolutie, de kar en het dreigend gevaarte der guillotine.

De marktschreeuwer.

VI.

DE STRATEN EN PLEINEN.

Allermerkwaardigste tafereelen leverden de straten van Parijs in den zomer van 1789. Overal woelige bedrijvigheid en veel vergang. Duizend kreten en duizend geruchten vervullen de pleinen en kruiswegen. Straatzangers en straatredenaars maken er toespelingen op de gebeurtenissen van den dag. Nijverheid en handel beginnen merkelijk te kwijnen bij het onrustbarend toenemen der emigratie. Overal vindt men hoopen werklieden, die druk sprekend malkander opwinden tot ontevredenheid en somber gemor. Overal nieuwe uithangborden met de leuzen van den dag; au Grand Necker; à l'Assemblée Nationale, au Grand Marat, onder gejuich der schare aan de huizen bevestigd. Overal de vrije kleinhandel op de trottoirs en hoeken der straten met uitstallingen, kramen en kruiwagens, duizenden aanplakbiljetten van allerlei sprekende kleuren aan de muren; vrijheidsboomen met loof en takken door de straten gesleept, overal patrouilles van nationale garden, die de oproerige bewegingen uiteenjagen, als het borstbeeld van een volksheld wordt voorbijgedragen, overal het luid schallende lied der Revolutie met trilllende stem en bruisend ademhalen uitgegalmd.

Alle wandelplaatsen en openbare pleinen zijn met eene werkelooze menigte gevuld.

Het terras des Feuillants, de tuin van het Luxembourg, alles is voor het publiek geopend. Ter laatste plaatse heeft men allereerst het hatelijk koperen bord omvergeworpen, waarop een verbod te lezen stond, voor alle: "gueux, mendiants, servantes, et aux gens mal vêtus d'entrer dans le jardin, sous peine de prison, de carcan, et autres punitions plus graves, si le cas échéait."

In den vroegen ochtend en in den laten avond komen de luide kreten van rondventsters het straatgerucht voltooyen.

Duizenden schrille stemmen en rauwe kelen gillen dan: "V'là du nouveau donné tout à l'heure! V'là les Révolutions de Paris par M. Prudhomme! V'là l' Ami du Peuple par M. Marat!" En de ouvrier en de grisette zonderen gaarne hunne weinige stuivers af, om de brochures van den dag te koopen, om de Grandes Colères patriotiques te lezen of le superbe assassinat du régiment de Beauvoisis te verslinden. Intusschen stijgt de prijs van het brood. Het volk wacht soms een gantschen voormiddag bij de winkels der bakkers. Want de gereede munt wordt zooveel mogelijk verzameld en door de emigrés over de grenzen gebracht — het wantrouwen in het finantiëel beleid der regeering neemt dagelijks toe — de prijs der eerste levensmiddelen bereikt eene fabelachtige hoogte.

Toch was de korenoogst overvloedig geweest, maar de korenhandel bleef kwijnen. Zelfs werd het meel bedorven, de behoeftige Parijzenaars lijden aan allerlei ziekten en scheurbuik. Men herinnerde zich nu, dat Jean Jacques gezegd had: "Wij hebben poeyer noodig voor onze pruiken en daarom hebben de arme lui geen brood." Alle parisiennes, bijna alle aktrices schaffen nu het gebruik van poeyer af en dragen het hair au naturel. Het kollegie Louis le Grand besluit rijst te eten en zendt 28 zakken met koren aan het gemeente-bestuur.

Maar het grauw der schamele buurten bereidt geduchte wrake. Foulon, opvolger van Necker, wordt als de oorzaak der duurte en van den hongersnood gebrandmerkt. De vijfenzeventigjarige grijsaard wordt te Fontainebleau ontdekt en door het volk naar Parijs gesleurd. Eene laatste poging van den magistraat, om hem te redden, mislukt. De ongelukkige wordt gehangen aan een lantaarn, op het plein naast het Hôtel de Ville. Van dit oogenblik brult men door de straten van Parijs:

"Ah! ça ira, ça ira, ça ira,
Les aristocrat' à la lanterne;
Ah! ça ira, ça ira, ça ira,
Les aristocrat' on les pendra!"

Weinig had de rustige Franklin vermoed, dat een enkel woord uit zijnen mond, ter loops gesproken, aanleiding zou geven tot dit straatlied van bloed en wraak, tot deze moordhymne van het uitzinnige gepeupel.

Een ander verschijnsel op straten en pleinen zijn de vreemde, zonderlinge, veelkleurige uniformen der alom nieuw opgerichte korpsen van nationale garde. De fantazie had zich de vrijheid voorbehouden, om de bontste en sprekendste kleuren te kiezen. Het Journal de la Mode et du Goût van Lebrun beschijft in Maart en April 1790 het kostuum van een officier der nationale garde aldus: blauwe rok, wit vest, gouden epauletten, blauwe pantalon met goud galon, driekante hoed met de nationale kokarde en groene of roode pluimen. 't Sprak van zelf, dat men zich het onschuldig genoegen wilde verschaffen van de gouden epauletten te dragen, daar thands alle onderscheidingsteekenen van hoogen rang waren afgeschaft, de gouden kruisen van Saint-Louis, de mijters der bisschoppen, de togaas der parlements-leden — alles was suspekt verklaard en de goede burgers van Parijs wilden op hunne beurt zich vermeyen in de distinktieven van hunnen patriotischen ijver. Geheel Parijs draagt den uniform der nationale garde. Zelfs edellieden treden als officieren op. Het Journal du Diable van Mei 1790 verhaalt de merkwaardige bizonderheid, dat een edelman, officier der nationale garde, eens een burger-soldaat had toegevoegd: — "Loop dan toch beter in den pas, man! — je loopt als een kanonnik!"

Waarop de burger andwoordde: — "Dat is uw schuld, kapitein! U heeft de schoenen gemaakt, die ik draag, en die hinderen me ontzettend!"

La Fayette is de held der nationale garde. Op zijn wit paard gezeten, rijdt hij langzaam door de juichende menigte en zwaait hij zijn hoed, drukt hij de handen, glimlacht hij onder het bravogeroep der menigte. Ieder wil soldaatjen spelen — zelfs de kinderen en de gamins. De Observateur van December 1789 bericht, dat de Sieur Juhel, speelgoedkoopman van de Rue Saint-Dénis, in die maand niets anders verkocht had, dan kleine citadellen, forteressen, kanonnen en kindersabels. De kinderen spelen patrouille op de straten en dragen koppen van katten op stokken rond; zij nemen een kameraad gevangen, die appelen gestolen had bij eene fruitvrouw.

Had de adellijke jongelingschap, die te Parijs bleef, door het kostuum protest aangeteekend tegen de beginselen der Omwenteling — de Parijzenaars en hunne vrouwen dragen evenzoo de sprekendste kleederdrachten ten voordeele der Revolutie. In plaats van gouden cieraden, meest aan 't vaderland geofferd als dons patriotiques, kiest men ringen met steenen van de Bastille; snuifdoozen van aardewerk, rood-wit-en-blauw, glazen oorhangers, aan alle zijden voorzien met het opschrift: la Patrie. De beroemde modiste Mlle Cafaxe van de Rue Saint Honoré plooide reeds voor Mei 1789 damesmutsen au compte rendu de Mr. Necker, eenige maanden later brengt ze nationale ruikers in de mode, roode, witte en blauwe bloemen met mirtenloof. Hare kleedjens dragen de namen van robes à la Camille française, van robes à la Circassienne, allen gestreept rood-wit-en-blauw. Eene vluchtige inzage van het Journal de la Mode van 1789 en 1790 bewijst duidelijk, dat men slechts streefde om de kleuren der nationale vlag op elke mogelijke wijze in het kostuum over te brengen.

Niet minder gewichtige wijziging ondergaan straten en pleinen in Juni 1790. De opgewonden volksheffe eischt, dat de steenen wapenborden en adellijke blazoenen van den Faubourg Saint-Germain worden ter neder geworpen. Ook de geschilderde blazoenen op de rijtuigen worden verboden, — geen enkele bediende mag liverei dragen — de equipaadjes der aanzienlijken worden aangehouden, men doet de hertogin van Orleans uit haar rijtuig stijgen en voegt haar toe: "Les fiacres seuls ont le droit de marcher dans le quartier!" 't Spreekt van zelf, dat alle adellijke titels verboden zijn — de Vicomte de Mirabeau noemt zich M. Riquetti, de hertog d'Aiguillon heet M. Vignerot en de markiezin de Coigny wordt madame Franquetot genoemd. Het woord noble wordt nergens meer geduld, de koffiehuishouders doen het wegvallen voor hun "jeu-de billard" — zelfs het ganzenbord heet niet meer noble jeu de l'oie, men noemt het jeu de la Révolution Française. Natuurlijk worden alle termen van

Lafayette.

het spel veranderd, de ganzen worden: des parlements — de herberg is le Caveau du Palais Royal — de put wordt le puits ou les réfugiés en pays étranger — de dood wordt la mort de Foulon en de pot wordt l'Assemblée nationale ou palladium de la liberté.

Op den 22 Juli 1792 is geheel Parijs in opstand. De gemeenteraad heeft overal met groote letters doen aanplakken: "La patrie est en danger!" Het kanon dreunt. Soldaten doorkruisen de stad onder tromgeroffel. De schouwburgen sluiten. De gantsche bevolking vertoont zich op de straten. Men wil vrijwilligers werven voor den veldtocht tegen de Pruisen en de Oostenrijkers. Daartoe worden op haastig gebouwde houten tooneelen martiale voorstellingen gegeven aan het volk. En de luchtige Parijzenaars dansen over de pleinen, terwijl een vedelaar zingt:

"La patrie est en danger,
Affligez-vous, jeunes fillettes"

Bij den grand-rond vervolgt hij:

"La patrie est en danger,
Tous les garçons vont s'engager;
Ne croyez pas que l'étranger
Vienne pour vous conter fleurette:
Il vient pour vous égorger....

En ten slotte bij la queue du chat:

"La patrie est en danger!"

Zoo was de 10 Augustus nabijgekomen. Het eerste slachtoffer van dien noodlottigen dag was de koningsgezinde journalist Suleau, de geestige redakteur van de Actes des Apôtres, die door het volk was gevangen genomen en naar het Cour des Feuillants gebracht, waar Theroigne de Mirecourt, de beruchte lichtekooi met haar rijkleed van purper, hem met een sabelhouw versloeg. Zoo spoedig het paleis der Tuileriën dien dag was ingenomen, sloeg het grauw aan 't plonderen en vernielen. Overal werden de symbolen der koninklijke macht vernietigd. De standbeelden van Lodewijk XIV, van Lodewijk XV, zelfs van Henri IV werden verbrijzeld. Het volk schenkt de bronzen hand van Lodewijk XV aan den ridder de Latude, het slachtoffer van madame de Pompadour. Voorts legt men er zich ijverig op toe het woord: koninklijk op allerlei wijzen te vernietigen en uit te wisschen — elke herinnering aan de Bourbons volkomen weg te vagen. De pleinen genoemd naar Henri IV, naar Lodewijk den Groote, naar Lodewijk XV werden herdoopt in Parc d'Artillerie, Place de la Révolution, en Place des Piques. De straat Bourbon wordt

Rue de Lille, de Dauphin-straat noemt men Rue de la Convention, de twee Heilige-Lodewijks-straten ontvangen de namen van Rue Révolutionnaire en van Rue de la Fraternité, en de drie Konings-straten worden Rue de la Révolution, Rue de la République en Rue des Moulins.

De hervormingswoede gaat nog eene schrede verder. Er waren nog heeren of koningen in het kaartspel. Harten-ruiten-schoppen-en klaverenheer heeten thands pouvoirs exécutifs of veto's de carreau, de coeur, de pique, de trèfle. Twee kaartenfabriekanten Urbain Gaume en Jean Démosthène Dugoure berichtten in het Journal de Paris van Maart 1793, dat zij geheel patriotische kaartspelen hebben vervaardigd. De heeren worden geniussen, de vrouwen libertés, de boeren égalités, de azen des lois. En inderdaad in de nieuwe kaartspelen heette hartenheer: génie de la guerre — ruitenheer, génie du commerce — klaverenheer: génie de la paix en schoppenheer: génie des arts — zoo heette klaverenvrouw: liberté du mariage — ruitenvrouw: liberté des professions — hartenvrouw: liberté des droits en schoppenvrouw: liberté des rangs.

Den 23 September 1793 wordt nu tevens het nieuwe republikeinsche kalender van de burgers Fabre d'Eglantine en Romme aangenomen en plechtig afgekondigd door de Nationale Konventie. Men weet, dat de maanden in drie weken van tien dagen verdeeld waren, dat men nieuwe namen gekozen had, voor den herfst: vendémiaire, brumaire en frimaire — voor den winter: nivôse, pluviôse en ventôse — voor de lente: germinal, floréal en prairial — voor den zomer: messidor, thermidor en fructidor. Bij deze verdeeling van het jaar bleven echter vijf dagen overkompleet. Fabre d'Eglantine wist ze uitmuntend te bezigen tot verhooging van den republiekeinschen geest. Hij bestemde ze tot viering van volksfeesten en noemde ze sansculottides. De eerste dezer vijf dagen was gewijd aan: une fête du genie, de tweede aan: une fête du travail, de derde aan: une fête des actions, de vierde aan: une fête des récompenses, en de vijfde aan: une fête de l'opinion. Zoo het jaar een schrikkeljaar was, zou er nog een groot feest ter eere der Revolutie gevierd worden.

De hervormingsdrift is gedurend de Terreur een waarachtig vandalisme geworden. De Konventie gelast aan een heirleger van metselaars, om de wonderfraaye basréliefs van het Panthéon, eene erfenis van den koningstijd, in een zoo kort mogelijk tijdsverloop af te bikken. [1] Openbare oorlog aan alles wat kunst of beschaving gewrocht heeft, wordt dagelijks gepredikt De bestiale Père Duchesne verklaart eeuwigen krijg aan de blanke handen van den fatsoenlij-

---

[1] Histoire du clergé pendant la Révolution française par l'abbé Bairuel, 1797, geciteerd door Edm. en Jules de Goncourt p. 353.

ken stand — "Nous ne nous servons pas de pâte d'amande" — schrijft hij — "le travail est écrit sur nos mains couvertes de poreaux et de durillons!" Alle weelde is suspekt. Zijde of juweelen dragen is hoogverraad. De korte broeken en hooge hakken der muskadins zijn reeds lang in onbruik geraakt, men draagt vest en pantalon uit één stuk en noemt deze kleederdracht pantalon carmagnole, men laat knevel en baard zoo lang mogelijk groeyen, om een schrikwekkend voorkomen te bezitten, men sleept kletterende sabels over de straat, men rookt een kort stukjen pijp en bezigt voor hoofddeksel de roode muts.

En welke waren de openbare feesten en vermakelijkheden dezer koortsachtig ontstelde maatschappij? Huiselijke feesten en bijeenkomsten zijn volkomen verdacht. De zwaarste beschuldiging, welke men tegen Danton had kunnen inbrengen, voor dat hij ter guillotine verwezen werd, was, dat hij maaltijden gegeven had van honderd livres per hoofd. De Terreur vierde hare zeer eigenaardige feesten: les soupers fraternels. De straten der hoofdstad boden er een eigenaardig terrein voor. De vroegere bedrijvigheid en de dagelijksche opschudding hadden in Parijs plaats gemaakt voor sombere vrees en angstig verborgen angst.

De straten waren als verlaten, zonder handelsgewoel, zonder rijtuigen. Karren met een enkel paard bespannen rolden langzaam voorbij, aan ieder huis waren driekleurige draperiën bevestigd met een rood, wit en blauw geschilderd bord, waarop te lezen stond: Unité, indivisibilité de la République, liberté, égalité, fraternité ou la mort. En voor ieder huis in elke straat worden nu tafels aangerecht, opdat men zich overtuige, dat het gezin zich niet aan strafbare aristokratische weelde schuldig maakt. Ieder voorbijganger wordt uitgenoodigd aan den maaltijd deel te nemen, ieder in lompen gekleeden landlooper wordt een roemer wijn gereikt door een sidderenden huisvader. Groote scharen van half beschonken sanskulotten trekken door de straten, terwijl zij overal hun: Vive la Republique uitkrijschen en met schorre kelen toasten brengen aan den vriend des volks, aan Marat.

Juist daarom zou het allernoodzakelijkst voorkomen aan de mannen van Schrikbewind, om een buitengewonen openbaren patriotischen ommegang te houden, toen de opgewonden, smakelooze en pedante publicist door het mes van Charlotte Corday was gevallen. Niet dat er groote sympathie heerschte tusschen de mannen van het Comité en den gevreesden journalist, maar de populaire naam van Marat eischte eenige demonstratie. Daarenboven Marat was lid der Konventie en het gantsche hooge regeeringslichaam was door zijn dood beleedigd. Men had den 15 Juli 1793 ter Konventie besloten, om en corps Marats plechtige begrafenis bij te wonen. De schilder Louis David zou als gewoon groot ceremoniemeester bij deze gewichtige processie optreden. Dinsdags, 16 Juli, des na-

middags te vijf uren neemt de optocht een aanvang. Het lijk werd op een baar gedragen door twaalf mannen. David had het doode lichaam half naakt ten toon gesteld, opdat men de wond zou kunnen waarnemen. Maar het proces der ontbinding had zoo snelle vorderingen gemaakt, dat men niets dan de groengrauwe lijkkleur onderscheidde van een vormloozen hoop — terwijl allerlei reukwerk en wierook om het lijk brandde, ten einde de plechtige begrafenis mogelijk te maken. Maagden en jongelingen in 't wit gekleed, met cyprestakken in de hand, omringen het lijk. Zoo trok de stoet gevolgd door de Konventie, door het Gemeente-bestuur, door de klubs, langs de straten, terwijl vaderlandsche liederen gezongen werden, en kanonsalvoos ieder vijf minuten op den Pont-Neuf werden gelost. [1]

Waren de plechtstatige processiën uit den tijd van het Schrikbewind op zoo groteske wijze ingericht als de begrafenis van den Ami du Peuple — hoe waren de feesten, die de leden van het Uitvoerend Bewind aan het opgewonden parijsche publiek meenden te moeten ten beste geven? 't Is bekend, dat de leiders der beweging sints lang noodig hadden geoordeeld om bij de algemeene afschaffingsdrift, ook het Christendom, de christelijke Kerk en de Voorzienigheid af te schaffen. Le bon Dieu de la France van den aanvang der Omwenteling werd thands le bon Dieu suspect genoemd. Wat zoude men der opgewonden menigte terugschenken? De Nationale Konventie beijvert zich om andwoord op deze vraag te geven en kondigt aan, dat men op den 10 Augustus 1793 den eeredienst der Natuur met eene indrukwekkende plechtigheid zal aanvangen.

Te midden der ruïnen van de Bastille verzamelt zich op dien dag eene talrijke menigte. Het standbeeld der Natuur prijkt te midden van de saâmgevloeide schare, kolossaal, vormloos, zonder waardigheid, met zijne steenen vingeren op den boezem drukkend, waaruit twee groote waterstralen in eene breede kom vloeyen. De voorzitter der Nationale Vergadering, Herault Séchelles, leidt de plechtigheid. Al de leden der Konventie zijn aanwezig. Zij dragen bloemen en vruchten en driekleurige linten. Werklieden en vischwijven op kanonnen vullen den achtergrond. De Voorzitter grijpt een beker met wijn en spreekt: "Nature! recois l'expression de l'attachement éternel des Francais pour tes lois!" Daarna grijpen plechtige libatiën plaats — de menigte huilt bravoos en hosannaas voor de nieuwe religie.

Hooger nog steeg de uitzinnige geestdrift, toen op den 20 Brumaire van het jaar II der eene en ondeelbare Republiek het groote feest van den nieuwen godsdienst der Rede werd gevierd. Tot aartspriesteresse der Rede heeft men gekozen: Mlle Maillard, oud-danseresse van het Théâtre des Comédiens du Bois de Boulogne

[1] Alfred Bougeart. Marat, l'Ami du Peuple. (1865) Tome II. p. 281.

Charlotte Corday.

naar de beschrijving van den sanskulot Chaumette: "un chef d'oeuvre de la nature." Met een speer in de hand en de roode muts op, omringd door het Corps de ballet van de Opera, wordt zij door de straten van Parijs geleid en naar de Nôtre Dame gebracht — waar haar een altaar is opgericht. Na tallooze zinledige plechtigheden wordt zij naar de Nationale Konventie geleid, waar zij eene eereplaats erlangt naast den Prezident, die haar uit naam van het fransche volk met geestdrift omhelst.

Maar de alles vermogende advokaat uit Arras, Maximiliaan Robespierre, lid van het Comité van Algemeen Welzijn, heeft goedgevonden, dat men op het voorportaal der Nôtre-Dame in groote letters leze:

"Het fransche Volk erkent het bestaan van het Opperwezen en der Onsterfelijkheid van den Geest."

Een feest voor het Opperwezen werd op den 2 Juni 1794 aangekondigd. Robespierre zelf is groot-ceremoniemeester. In den vroegen morgen worden de trommels geroerd. Geheel Parijs snelt bijeen tot viering der plechtigheid, vele jonkvrouwen zijn in 't wit gekleed met kransen van wijngaardloof op 't hoofd en rozenruikers in de hand. Het terrein van het feest is de tuin der Tuileriën. Robespierre vertoont zich te midden der leden van de Konventie — zorgvuldig gekleed als altijd met een rok van violetblauw laken en een hoed met pluimen. Zijne rede tot de menigte vangt aan, met de woorden: "Français républicains! n'est-ce pas l'Être suprême, qui dès le commencement du temps, décréta la république!" Velerlei zonderlinge zinnebeeldige plechtigheden volgen — het monster van het ongodisme wordt in beeldtenis verbrand en de leerlingen van de nationale zangschool zingen ter eere van het Opperwezen:

"Ton temple est sur les monts, dans les airs, sur les ondes.
Tu n'as point de passé, tu n'as point d'avenir,
Et sans les occuper tu remplis tous les mondes,
Qui ne peuvent te contenir!"

Zonderlinge uiting van het godsdienstig gevoel bij een volksmenner, door dwepende staatszucht verleid, om de uitmuntendste zijner tijdgenooten ter valbijl te zien verwijzen in naam der heilige Vrijheid, der heilige Gelijkheid en der heilige Broederschap. Zonderlinge maatschappij, waar luide en met groot gerucht het wierookvat gezwaaid werd ter eere van dit drietal, wier naam: Liberté, Egalité, Fraternité nimmer uitgesproken werd zonder de bijvoeging, ou la Mort! en waar de rustige burger in zijne binnenkamer van angstigen schrik wegkroop, als het minste gerucht op de ontvolkte straten vernomen werd, als de lompe kar met het witte paard voorbijhotste, om langzaam voort te rollen tot den bloedigen eindpaal, het Plein der Revolutie.

Marat door Charlotte Corday gedood.

En toch, wij schilderden u die ziedende vrijheidsliefde met hare belachlijke uitersten niet, opdat gij u mocht vermaken met de arme, kinderachtige, lichtzinnige en uitzinnige Parijzenaars! Ook de zonderlingste, de wreedste, de laaghartigste uiting dier vrijheidsdrift wortelde oorspronkelijk in een nobel, in een rechtvaardig gevoel des harten, door slechtere passiën ontaard en van zijne bron vervreemd. Het ligt niet in onze hand, eene waereldtragœdie, als de fransche Omwenteling was, te oordeelen; misschien mogen wij met dankbare vereering de groote mannen herdenken, in wier gemoed het eerst de gedachte ontkiemde aan verzet tegen het feodale staatswezen met zijn gantschen nasleep van vermolmden vorstenluister. Misschien behooren wij niet te vergeten, dat wij het rustig genot onzer burgerlijke en staatkundige rechten dezer eeuw dien mannen danken, wier pathetische redevoeringen, wier lange sleepsabels, wier roode mutsen en korte pijpen ons thands een glimlach van medelijden ontlokken.

Bij ontlading van lang opeengehoopte stikstof knalt en knettert het schor geluid van den donder met indrukwekkende majesteit. Alzoo ook moest het sombre lied van de valbijl weërklinken, te midden van het krijschend choor der carmagnole, van het Ça ira — het walgelijk haleluiah der guilotine. En duizenden van edele martelaren der oude leer moesten vallen, om de fundamenten van het nieuwe staatsgebouw op te trekken in slijk en in bloed. Maar als de storm zou hebben uitgewoed — als de chaotische verwarring der maatschappij zeer langzaam zou hersteld worden — dan eerst zouden de vrije citoyens der eene en ondeelbare Republiek luisterrijk triumfeeren tegen elken vijand, die hen bij de grenzen mocht willen aanvallen. En vroolijker zouden de breede banen van hunne rood-wit-en-blauw vlaggen uitwaayen over Alpen en Appennijnen en de hand van een stouten Caesar zou den vrijen standaard dragen ten spijt van het oostenrijksche kanon op de brug van Arcole. De naam der fransche natie, de glorie van den franschen moed zou gantsch Europa vervullen. Maar hooger tevens zou bij iederen tred op dien weg der glorie de lievelingszoon der Omwenteling stijgen — hooger en hooger tot duizelens toe. Het dof gedreun zijner ruiters en kanonnen doet de eeuwenheugende gletschers ontwaken uit hunnen doodslaap. Het roofgedierte wordt verstoord in zijne krochten — en terwijl de Eerste Konsul langzaam op zijn wit ros de berghelling beklimt, drijft hoog aan den blauwen hemel een alpenadelaar!

Het was de profetie van Frankrijks toekomst! Het was het voorspel van de groote tragœdie, wier laatste tooneelen zouden verlicht worden door den rossen gloed van Moskous vlammen, wier ontknooping met den weemoedigen naam van Sint Helena zou aanvangen.

VII.

DE LAATSTE DAGEN DER TERREUR.

"The true service of the public is a business of so much labour and so much care, that though a good and wise man may not refuse it, if he be called to it by his prince or his country, and thinks he can be of more than vulgar use, yet he will seldom or never seek it, but leaves it commonly to men who, under the disguise of public good, pursue their own designs of wealth, power and such bastard honours as usually attend them."

SIR WILLIAM TEMPLE.

I.

In de glorierijkste dagen van het Gemeenebest der Geüniëerde Provinciën, onder den raadpensionaris Mr. Jan de Witt, zond Karel II Sir William Temple als zijn gezant naar 's Gravenhage. In een uitvoerig en met degelijke wetenschap geschreven vertoog over onze Republiek verzekerde die staatsman later, dat niets moeilijker en verdrietelijker kan geacht worden dan het bekleeden van een staatsambt in het algemeen. "Het dienen van den Staat is zoo bezwaarlijk en vol zorgen, dat een verstandig en braaf man, ook als hij door zijn vorst of zijn volk geroepen wordt, beter doet die taak over te laten aan de zoodanigen, die onder den schijn van belangstelling in het Gemeenebest, hun eigen belang of hunne eerzucht zoeken te bevredigen."

Slaat deze algemeene uitspraak van den schranderen britschen gezant op de binnenlandsche regeering onzer Republiek, of wel op de woelingen der orangeïsten onder Jacobus II? Wij kunnen slechts gissen, maar behouden ons het recht voor, om de moraal op te maken — en deze luidt eenvoudig: "Geen doodelijker kanker voor den konstitutioneelen Staat, dan het zelfzuchtig en eerzuchtig woelen van kleine faktiën." Partijen behooren er te bestaan in den konstitutioneelen Staat. Waar vorst en volk de Wetgevende Macht

vereenigd uitoefenen, daar zal zeer waarschijnlijk verschil van meening ontstaan over staatsrechtelijke vraagstukken. En dat het bestaan van partijen in het belang der natie wenschelijk is, de geschiedenis van het konstitutioneele Engeland, de debatten der Whigs en Tories kunnen het u leeren.

Sir William Temple had met de bedoelde plaats wel degelijk het oog op staatkundige heerschzucht, op wat nog lager staat in de rij van menschelijke zwakheden en menschelijken euvelmoed, op eigenbelang onder het mom van vaderlandsliefde. Er zijn volken in de nieuwe geschiedenis opgetreden, van wie men de treurige getuigenis moet afleggen, dat zij bij den moedigsten, den edelmoedigsten strijd voor de Vrijheid, bij het waardigste, het eerbiedwaardigste lijden voor de Vrijheid — ten slotte het slachtoffer zijn geworden van de politieke avonturiers in hun midden. Is dit overal de schaduwzijde geweest van den konstitutioneelen Staat, nergens valt die slagschaduw zwarter, dan over het kloeke, driftig opbruisende, heftig dwepende fransche volk.

Herinner u, met welk eene geestdrift de eerste verschijning van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, door de Franschen in 1789 werd begroet! De volheid der ongerechtigheden van het feodaalmonarchale stelsel had de omwenteling te voorschijn geroepen. Doch nauwelijks waren de eerste schreden op konstitutioneel gebied afgelegd, of aanstonds bleek de onrijpheid des volks, om zijn deel in de Wetgevende Macht praktiesch ten uitvoer te leggen. De eerzuchtigen en de intriganten traden op. Danton en Marat zegevierden, Lodewijk XVI viel op het schavot. Arme Girondijnen! die waanden het schip van den Staat in den goeden konstitutioneelen koers te hebben gestuurd, nieuwe eerzucht en nieuwe intrigen stootten hen van het roer en naar het schavot. De Marseillaise der Girondijnen op weg naar de guillotine was de zwanenzang der pas ontloken Vrijheid. Thands vangt de regeering, het door hoogen nood gedwongen despotisme van de mannen der Terreur aan — de vorm van het konstitutioneel stelsel blijft behouden, de inhoud was de tyrannie van Hare Majesteit de Valbijl. Welke woelingen, welke intrigen zouden deze geweldige vorstin onthroonen? Geene andere, dan dezelfde, welke haar den schepter in de bloedige handen hadden gespeeld. Eerzucht, eigenbelang, lafhartigheid en kuiperij zouden weldra het driemanschap der Terreur doen vallen en met des te ontzettender nederlaag zouden zij verdwijnen onder de valbijl, naarmate de gantsche natie met heftiger verontwaardiging toornde over de misdaden in naam van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap gepleegd. Bij den val van Robespierre en zijner faktie kwam nog één hartstocht in beweging, welke gewoonlijk op geheel andere tooneelen dan die der konstitutioneele kuiperijen verschijnt: de liefde voor eene vrouw. Tallien had den ondergang van Robespierre gezworen, omdat deze eene schoone aristokratische vrouw in den

kerker geworpen had, en omdat deze schoone dame weldra zou vereerd worden met den titel van Madame Tallien.

Onder welke omstandigheden dit plaats greep, op welke wijze de Terreur eindigde, hoe de eene faktie de andere verdreef, om de Republiek te doen stranden op de klip van het Caesarismus — zie daar wat ik wensch te schetsen. Het onderzoek van vele talentvolle geschiedschrijvers heeft thands helderder licht dan ooit te voren over deze periode doen opgaan — het is vooral Heinrich von Sybel, dien ik naast Michelet, Carlyle, Louis Blanc en Ernest Hamel heb geraadpleegd.

II.

De Nationale Konventie had in Mei 1793 de Girondijnen uit haar midden zien verdwijnen. Vijf maanden later op den laatsten dag van Oktober vielen hunne hoofden onder de valbijl. Van den 31 Mei 1793 echter dagteekent tevens de Terreur, die op 9 Thermidor (27 Juli) 1794 eindigt. De val van Danton en Hébert in Germinal 1794 doet eene geheel nieuwe, merkwaardige periode in 't Schrikbewind aanbreken. De diktatuur van het Comité du Salut Public begint in Maart 1794 en duurt vier maanden tot het laatst van Juli.

De ziel van het Comité was toen Maximilien Robespierre. 't Is niet noodig hier zijn portret te teekenen. Vijanden en vrienden hebben in den laatsten tijd zich beijverd de waarheid over Robespierre te zeggen. Maximilien Robespierre was aanvankelijk een onbeduidend advokaat, later een staatkundig dweper, wiens grenzenlooze eerzucht en oppervlakkige wetenschap, gepaard met eene goede gave voor improvizatie en een goed geloof aan de onfeilbaarheid van zijnen meester Jean Jacques Rousseau, hem langzaam van de banken der Etats Généraux op een der fauteuils van het Comité brachten.

Maximiliën Robespierre was geenszins de bloeddorstige diktator en onverbiddelijke triumvir, waarvoor de vijanden van de Republiek hem houden, maar hij was erger dan dit, hij was een stijfzinnig en koppig theorist. Hij behoorde tot die klasse van doktrinairen, die zich door eenzijdige lektuur en persoonlijke symphatiën een stelsel van staatsrechtelijke illuziën hebben gevormd, 't welk zij tot elken prijs, tot ieder offer, moet het zijn, midden door het bloed hunner medeburgers, tot werkelijkheid pogen te verheffen. Voor hunne geliefkoosde theorie strijden zij tot stervens toe, omdat bij den triumf hunner stelsels ook de persoonlijke eerzucht hare goede rekening vindt.

Rondom Robespierre schaarden zich grootendeels welgezinde, minder eerzuchtige dwepers: de vurige Saint Just, de kreupele Couthon, de edelmoedige Le Bas. Deze vier mannen oefenden in het voorjaar van 1794 eene bijna volstrekte oppermacht over de Fransche Republiek uit. Na den dood van Danton had de Konventie

gedekreteerd, dat het gevaarlijk was het Ministerie van Oorlog aan een enkelen burger toe te vertrouwen. Daarop waren alle Ministeriën ontbonden en werden er in April 1794 twaalf ministeriëele kommissiën gevormd: achtereenvolgens gewijd aan: 1°. Binnenlandsche Zaken, Politie en Justitie — deze laatste was sints langen tijd een aanhangsel van Binnenlandsche Zaken en Politie — 2°. aan het Openbaar Onderwijs; 3°. aan Landbouw en Schoone Kunsten; 4°. aan Handel en Volksvoeding; 5°. aan Openbare Werken; 6°. aan het Armwezen en den Onderstand van Staatswege; 7°. aan het Postwezen; 8°. aan de Nationale Inkomsten — die trots deze kommissie uit niets anders konden bestaan, dan uit konfiskatiën, knevelarij en assinjaten — 9°. aan de nationale Verdedingsmiddelen en het Leger; 10°. aan de Vloot; 11°. aan Wapen- en Kruitfabrieken en 12°. aan Buitenlandsche Zaken, op dat oogenblik alleen bepaald tot Denemarken, Zwitserland en Noord-Amerika [1].

Robespierre, die zich in het Comité uitsluitend met Politie en Justitie had bezig gehouden — gelijk Cambon voor Finantiën, Carnot voor het Leger, Jean Bon Saint-André voor de Vloot en Barrère voor Buitenlandsche Zaken arbeidden — Robespierre hield de benoeming van alle deze kommissiën aan zich. Zoo werd Hermann, eerst voorzitter der arrondissementsrechtbank te Arras, later van het revolutionnaire Tribunaal te Parijs, tot kommissaris bij de eerste ministeriëele sektie: Binnenlandsche Zaken, Justitie en Politie benoemd. Een schoolmeester uit de Jura, Buchot, door Dumas, thands Voorzitter der revolutionaire Rechtbank, aanbevolen, werd kommissaris van Buitenlandsche zaken. Lerebours, een postbeambte, die zich in den klub der Jakobijnen te Pontarlier onderscheidde, werd door Robespierre aan 't hoofd van 't Postwezen geplaatst.

Hoezeer men streefde om zich aangenaam bij het Comité te maken, blijkt uit het voorbeeld van een der ondergeschikte ambtenaren bij de Kommissie van Landbouw en Schoone Kunsten, die zijne patriottische stemming aan den dag legde door eene guillotine in zijn zegel te voeren. De Konventie bekrachtigde al deze benoemingen op den 18 April 1794 (26 Germinal. an II).

Had Robespierre voor zich en de zijnen alzoo een allergewichtigsten invloed gewonnen in het algemeen uitvoerend Bewind — nog belangrijker werd die invloed, toen het Comité in Germinal den Gemeenteraad van Parijs en de Stedelijke Politie op eigen gezach wijzigde. Overal werden Robespierres mannen geplaatst. Tot Maire benoemde men Fleuriot Lescot — tot Generaals der nationale garde van Parijs behield men Henriot en Boulanger, die hunne vroegere hebertistische meeningen door slaafsche gehoorzaamheid poog-

[1] Deze en volgende bizonderheden uit Heinrich von Sybel, Geschichte der Revolutionszeit: von 1789 bis 1795. (Düsseldorf. 1866) III Band.

den te doen vergeten. De Terreur kon zich nu in volle kracht ontwikkelen. 't Was Saint-Just, de vurig dwepende apostel der Revolutie, die reeds op 26 Germinal (15 April) bij de Konventie een verslag indiende, omtrent den bedroevenden toestand van het Vaderland, het misbruik van papier-geld, de algemeene verarming, de schaarschheid der eerste levensbehoeften, de vernietiging van het krediet. Er moest dus met dubbele strengheid tegen verraders en schurken worden gehandeld en daar het kwaad zich 't meest in de departementen openbaarde, moesten alle bizondere revolutionnaire tribunalen opgeheven en de schuldigen alleen te Parijs gevonnisd worden. Dit voorstel van wet werd op den 19 Floreal (8 Mei) ten tweede male bekrachtigd, daar men het in de departementen niet scheen te begrijpen.

Men had alzoo de rechtsmacht voor de geheele Republiek te Parijs gecentralizeerd. Ieder, die thands met woord of daad de Regeering in 't minst tegenwerkte, mocht zich bereidhouden voor het revòlutionnair Gericht te verschijnen. Ten einde echter de ware republikeinsche gevoelens bij alle burgers aan te kweeken, zou de Staat zorgen, dat het burgerlijk leven door allerlei nuttige instellingen kon geleid worden tot burgerlijke deugd en zedelijkheid: met andere woorden: had men tot nog toe slechts leven en veiligheid der burgers bedreigd, — men wilde thands de denkwijze, de ziel der fransche natie — Republikeinen, Aristokraten of Monarchalen — in de macht hebben, men wilde ieder dwingen homogeen te zijn met de geliefkoosde idealen der Terroristen.

Had men aldus intellekt en zedelijk gevoel onder de ijzeren roede van den nog verborgen Diktator doen buigen, hij zelf waande zich nu ook geroepen, om de godsdienstige belangen zijner verlichte onderdanen te regelen. Op den 18 Floréal (7 Mei 1794) sprak Robespierre in de Konventie zijne luid toegejuichte stelling uit: "De fransche Republiek erkent het bestaan van een Opperwezen en de Onsterfelijkheid van den geest." Tot zijne persoonlijke verheerlijking en satisfaktie liet hij zich voor den 20Prairial (8 Juni) tot voorzitter der Konventie verkiezen, om bij het Feest aan het Opperwezen in persoon de plechtigheden te kunnen leiden — die dag aanschouwde den hoogsten triumf zijner staatsmanskunst en staatsrechtelijke wijsheid.

Intusschen werd er — naar eene uitdrukking dier periode — munt geslagen met de guillotine. De verbeurd verklaarde goederen der veroordeelden vloeiden naar de schatkist der Republiek. Robespierre had zich geheel van het revolutionnair Tribunaal meester gemaakt en den openbaren aanklager Fouquier-Tinville verplicht zijne bevelen bij het Comité de Salut Public te komen vernemen. [1] Daar de Diktator zich het uitsluitend beheer van Justite

[1] Dit wordt echter menigmaal ernstig tegengesproken door Ernest Hamel in zijn belangrijk werk Vie de Robespierre.

en Politie had voorbehouden, viel het hem zeer licht onder meewerking van het Comité den vorm der processen te vereenvoudigen en het aantal gezworenen te verminderen. Nog éen ding ontbrak er aan zijne tyrannie. De leden der Konventie hadden het praerogatief behouden, dat zij niet zonder toestemming der hooge Vergadering zelve in hechtenis zouden kunnen genomen worden. Ware dit voorrecht opgeheven, dan zou een wenk volstaan, om al de oproerige elementen, al de overgebleven aanhangers der Dantonnisten en Hébertisten in de Konventie zonder veel moeite ter zijde te schuiven. Hiertoe werd twee dagen na het feest aan het Opperwezen (22 Prairial — 10 Juni) een wetsvoorstel ingediend bij de Konventie door Couthon, den kreupelen krukkenganger en ijverigen bewonderaar van Robespierre. Onder heftig debat zegevierde de Diktator, hoewel in het Comité en in de Konventie eene ernstige en krachtige oppozitie al meer en meer het hoofd opstak.

Het revolutionnaire Tribunaal breidde nu iederen dag zijne werkzaamheden uit. Dagelijks vielen er — als Heinrich von Sybel in zijne voortreffelijke Geschichte der Revolutionszeit bericht — vijftig, zestig tot tachtig koppen; edellieden uit Parijs, daglooners uit Marseille, schippers van Brest, boeren uit den Elzas werden bij twintig- en dertigtallen te gelijk in éene aanklacht gewikkeld. In alle departementen heerschte hetzelfde geweld — overal traden kommissarissen van het Comité op, die de plaatselijke Regeeringen vervingen. De Nationale Konventie bukte het hoofd onder den schepter van 't Comité, maar zag in stilte met klimmend genoegen, dat tweedracht en twist den boezem der regeering verscheurden. Vele leden der hooge vergadering bleven weg, of verscholen zich uit schrik — het gerucht wilde, dat Robespierre lijsten had gereed gemaakt, waarop verschillende namen van volksvertegenwoordigers voorkwamen. De vergaderingen telden nauw 200 leden in Messidor en Thermidor, terwijl er oorspronkelijk 753 waren gekozen. Van dit getal waren er 50 vermoord of terechtgesteld, 75 in de gevangenis, 100 bij de legers of in de departementen geplaatst en eindelijk 280 in afzonderlijke kommissiën werkzaam voor nieuwe wetsontwerpen. Al deze kommissiën hebben met vurigen ijver aan hare taak van wetgeving gearbeid, schoon de eerzucht van Robespierre haar niet vergunde iets blijvends in 't leven te roepen. Slechts finantiëele maatregelen kwamen onder den talentvollen, maar heftigen Cambon tot stand.

III.

De nood was overal in de Republiek op het hoogst gestegen. Vóór het uitbreken der Revolutie telde Frankrijk vier en een half miljoen volwassen, voor arbeid bekwame mannen. De Revolutie en de guillotine brachten er honderdduizend om, even zooveel emigreerden,

even zooveel werden er als suspekt in den kerker geworpen. De oorlog vorderde er een miljoen, die dus door den Staat moesten worden onderhouden — een ander miljoen trad op als burgerlijke- en staats-ambtenaren, evenzoo bezoldigd, zoodat Frankrijk destijds van de helft zijner produktieve arbeidskrachten beroofd was. Wat de burgerlijke ambtenaren betreft, zij traden meest overal op als agenten der Terreur. De zekerheid en veiligheid der burgers waren alom in gevaar. In de departementen Vaucluse en Bouches de la Rhone, met een half miljoen inwoners, werden in Floréal en Prairial 15,000 menschen in hechtenis genomen. In Straatsburg 't welk Saint-Just bij zijne zending naar 't leger van het Noorden bezocht, werden 2000 burgers gevangen gezet — men sprak er soms ernstig over, ze gezamentlijk in den Rhijn te verdrinken. In Arras werd nog bij uitzondering een revolutionnair tribunaal geduld, onder leiding van Lebon, een priester, die zijne soutane aan den wand had gehangen uit lafhartigheid. Daar hij min of meer gematigd scheen, werd hem eene berisping toegediend en weldra klonk het sombere dreunen der valbijl in Arras met akelig gedruisch. "Lebon is met heiligen ijver bezield" — schreef een vriend uit Arras aan Lebas, den intimus van Saint-Just — "hij heeft eene jury als te Parijs saamgesteld, zestig baardige schavuiten! De guillotine staat geen oogenblik stil, de koppen der aristokraten, mannen en vrouwen, vallen als hagel!"

Het bloedig algeweld, dat dus over het leven der burgers beschikte, heerschte met even brutaal despotisme over hunne bezittingen. Het Comité vond in Floréal goed te verordenen, dat men ten platten lande 14,000 paarden aan de boeren zou vragen voor den oorlog in België. Toen de legertrein in Thermidor geene wagens genoeg had, werd er in Parijs gelast, dat men alle aanwezige paarden en wagens uit de hoofdstad naar het leger zou afzenden. Aan een geregeld belastingstelsel werd niet meer gedacht. Konfiskatiën, gedwongen leeningen en patriottische giften schonken in 1794 aan de schatkist 52 miljoen franks. Daarbij kwamen 25 tot 30 miljoen uit het smelten van het gewijde kerk-zilver, 15 miljoen aan koper van buitgemaakte kerkklokken, en 200 miljoen uit eene gedwongen leening van de rijken. Eene andere bron van inkomsten was de verkoop der goederen van geëmigreerden, doch schoon in Germinal aan de Konventie bericht werd, dat ongeveer voor 241 miljoen verkocht was, baatte dit der schatkist luttel, daar de koopers alleen bij termijnen betaalden en dan — als van zelf spreekt — in assinjaten, die niet eens voor de helft der nominale waarde golden [1].

Want de strengste, de onverbiddelijkste wetten en de ijverigste ambtenaren konden niet beletten, dat de zaken in 't eind haren

[1] Cambon in zijn verslag aan de Nationale Konventie, November 1794 — geciteerd door Von Sybel t. a. pl. III bl. 173.

Collot d'Herbois.

natuurlijken loop hernamen. De assinjaten, waarvan met Juni 1794 voor meer dan 8000 miljoen franks in omloop waren gebracht, daalden tot de helft, tot een derde der oorspronkelijke waarde. Zoo bleef de schatkist leeg, al had men ook met de meest patriottische geestdrift de gantsche bevolking gekneveld en tot de uiterste armoede gedoemd. De landbouw kwijnde door gebrek aan handen, door vernietiging van kapitaal, door plundering van den veestapel, door opheffing van alle eigendomsrecht. Nijverheid en handel waren bijna geheel verdwenen door den invloed van het republikeinsche maximum der prijzen. Fabrikanten waren even suspekt als edellieden en priesters. De oorlog had allen internationalen en allen kolonialen handel gedood. 't Meest leden de arbeidende klassen, wier loon dagelijks geringer moest worden — telkens verschenen er deputatiën in de Konventie, om over hongersnood en laag loon te klagen.

Het lot der eene en ondeelbare Republiek was inderdaad, wat het binnenland aangaat, ondragelijk. Door het genie van Carnot, door de onderlinge veeten der Mogendheden, had de Republiek overal aan de grenzen getriumfeerd — binnenslands stond men aan den rand des afgronds. Robespierre, die de oorzaak der kwaal in gebrek aan eenheid en goede gezindheid der leden van het Uitvoerende Bewind zocht, Robespierre scheen als eenig redmiddel voor het rampzalig vaderland verdubbelde strengheid tegen verraders en gematigden aan te bevelen. Hij zelf had zich in Messidor aan de openbare zittingen van het Comité onttrokken, maar werkte met verdubbelden ijver voor Politie en Rechtswezen. Terzelfder tijd werd het verzet onder de leden van 't uitvoerend bewind tegen zijne tyrannie steeds sterker, inzonderheid bij de twee grootste schurken in het Comité, Collot d'Herbois en Billaud-Varennes, maar ook in diezelfde oogenblikken rijpte er bij zijne vrienden meer en meer het plan om hem tot Diktator te verheffen.

IV.

Om de afschuwelijke werkelijkheden van de laatste maanden der Terreur volkomen te leeren kennen, leze men de Mémoires van den gekerkerden Girondijn Riouffe, verneme men de berichten van den sluwen wellusteling Barras — maar voor alles kieze men den Moniteur van Prairial, Messidor en Thermidor "de l'an II."

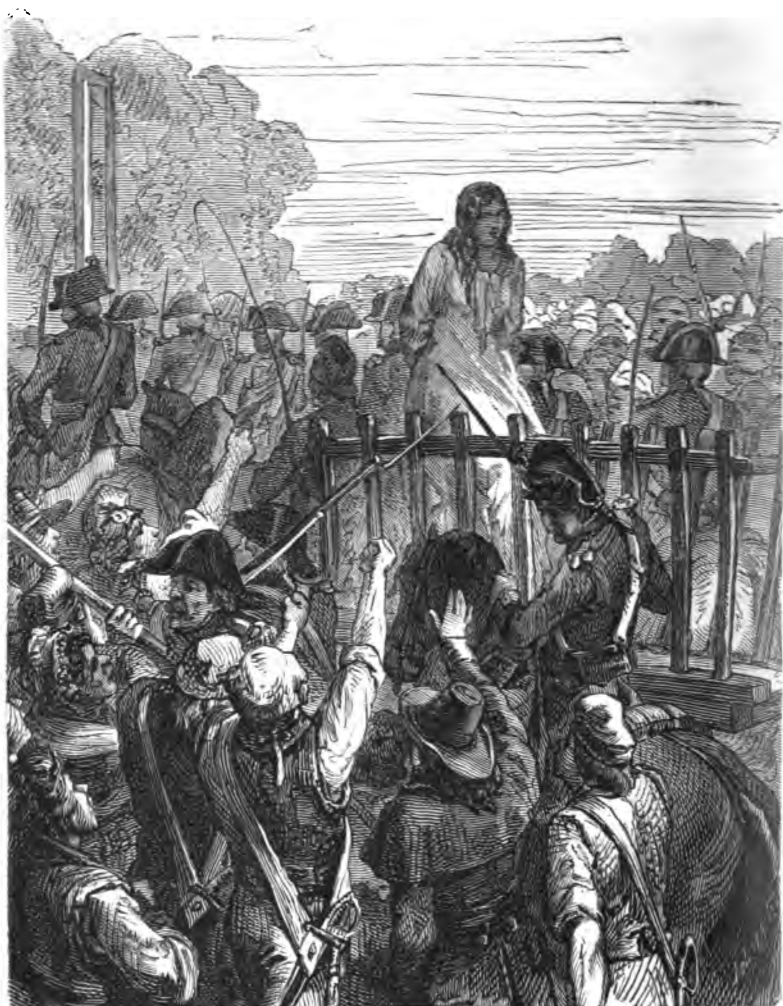
Riouffe onthult de ontzettende ellende der gevangenissen en vestigt bizonder de aandacht op de ongelukkige vrouwen, die dagelijks om de minste beuzeling naar het schavot werden verwezen. — „Van het een naar het ander hok gesleept" — schrijft hij — "met ketenen beladen, heb ik er gezien, die boeyen om den hals droegen. Sommige werden in zwijm binnengedragen door de cippiers die er over spotten, andere zwommen in tranen — andere wederom waren reeds stervende van schrik. In de laatste maanden vooral

hoorde men nacht en dag het knarsen der grendelen." Riouffe was in de Conciergerie gekerkerd, waarheen al de beschuldigden en staatsmisdadigers der fransche republiek werden overgebracht, voordat hun proces bij het revolutionnaire Tribunaal aanving. Gewoonlijk kwamen er des avonds een zestigtal aan, om des anderen daags reeds geoordeeld, gevonnisd en geguillotineerd te worden. Van alle zijden van Frankrijk werden beschuldigden en dus terdood-veroordeelden naar de Conciergerie gebracht. Eerst was men begonnen met vijftien personen in de befaamde kar der guillotine te pakken, weldra moesten er dertig te gelijk in worden opeengehoopt, eindelijk klom het getal tot vier-en-tachtig en tegen het begin van Thermidor had men plan er honderd-en-vijftig tegelijk in te plaatsen.

Dagelijks waren er vier mannen bezig op het Plein der Revolutie, om het bloed, dat van het schavot afstroomde met emmers in eene daarvoor opzettelijk gegraven waterleiding te storten. Want de guillotine was de waarachtige Koningin der fransche Republiek geworden. In al de hoofdsteden: Lyon, Nantes, Orléans, Bordeaux en Marseiile rees de guillotine dreigend, onvermijdelijk, afschuwwekkend, verpletterend, jong en oud wegmaayend, de lievelingsillusiën vervullend van den vermoorden Ami du Peuple, Marat en van le Père Duchesne, den geschavotteerden Hébert. Voorbeelden van onverschrokkenheid, van verheven moed, bewijzen van kalmen vrede des harten, van vernuft en geest in doodsgevaar, maar ook van bekrompen vreeze voor den dood levert de geschiedenis der Terreur in rijken overvloed.

In 't algemeen schenen de lagere standen van de maatschappij met minder zelfbedwang ter slachtbank te gaan, dan de hoogere. "Ik heb mannen uit het volk gezien" — zegt Riouffe — "die, als zij naar de guillotine werden gevoerd, hemel en aarde ten getuige riepen voor hun onschuld, en alles deden weërgalmen van hunne lamentatiën." Hij wijst daarentegen op het voorbeeld van den Hertog de Villeroy en den Graaf de Brienne, die, schoon ze zich in de gevangenis allerlafhartigst hadden gedragen, die, schoon ze voor eene roode muts hadden geknield en geweigerd hadden eene partij piket te spelen, omdat men hun geen republikeinsche kaarten bracht — toch den volgenden dag zoo kalm naar het schavot vertrokken, alsof zij eene wandeling gingen maken. De Malesherbes, de edele advokaat van Lodewijk XVI, struikelde bij het beklimmen van het schavot. "Dat is een slecht voorteeken" — riep hij glimlachend uit — "een Romein zou naar huis terugkeeren!" Jean Sylvain Bailly, ter kwader ure Maire van Parijs geworden, huiverde toen hij uit de kar steeg. "Huivert gij Bailly?" — vroeg hem een sanskulot. — "Ja," andwoordde Bailly — "ik huiver, maar van de kou!"

Toen Danton, eens de vermetele vuist der Revolutie, door den

De kar der Guillotine.

onomkoopbaren Robespierre werd beschuldigd van verstandhouding met Dumouriez, den verrader des vaderlands — toen men hem vervolgens ondervroeg naar zijne woonplaats en zijn naam, andwoordde hij fier: "Mijne woonplaats zal weldra te vinden zijn in het ijdele Niets! — mijn naam in het Panthéon der Historie!" En op het oogenblik, dat hij zijn hoofd op het blok der guillotine vlijde, riep hij den beul toe: — "Tu montreras ma tête au peuple, elle en vaut bien la peine!"

Een jong meisjen van zestien jaren, een kind des volks, bleek, lijdend, onschuldig, werd gevangen genomen bij vergissing, werd voor het Tribunaal der Revolutie gebracht en medeplichtig verklaard aan den beruchten moordaanslag op Robespierre, den lieveling der Jakobijnen. Het werd bewezen, dat de arme deerne eens een déjeuner gebracht had aan eene tooneelkunstenares, die door den rechter was veroordeeld, omdat zij eene kennis was van Mademoiselle de Saint-Amarante, eene onschuldige, in 't proces van den moordaanslag betrokken. Toen het jonge meisjen het schavot besteeg, was zij vol van naïve verbazing. Zij had nog nimmer de guillotine gezien, omdat zij er bang voor was. Terwijl de beul haar hoofd op de plank ter neder drukte, wendde zij zich om en vroeg ze met eene zachte stem: "Leg ik mijn hoofd zoo goed, meneer?" Een man uit het volk, die gewed had, dat hij vierenvijftig terechtstellingen zonder ontroering zou aanzien, viel in zwijm, toen hij de zachte stem van het meisjen hoorde vragen: "Leg ik mijn hoofd zoo goed, meneer?" [1]

Te Bordeaux ving de Terreur aan in Brumaire (Oktober en November) 1793. Een lid van den gemeenteraad Vigne en een advokaat Vigneron, beschuldigd van federalisme werden tegelijk aan den beul overgeleverd. Eerst werd Vigne gedood. Op dat oogenblik brak het touw van de valbijl Men wilde de exekutie opschorten, maar de advokaat Vigneron wees aan den beul het middel om door een spijker het touw op nieuw te bevestigen. Intusschen ging er een kwartuurs met deze reparatie voorbij. De beschuldigde sprak tot het volk met groote welsprekendheid. Toen hij zag dat de menigte verschrikt werd en zich ontzette, wilde hij met een vroolijk woord besluiten. Het einde zijner rede luidde aldus: "Vous espérez un meilleur sort, mais en vain. Tout à l'heure je n'existerai plus, vous n'en serez que plus malheureux, car vous n'aurez plus ni Vigne, ni Vigneron!" [2] De menigte barstte eensklaps in schaterlachen uit — en de moedige advokaat leverde zijn hoofd aan den beul met kalme berusting.

In de drie laatste maanden voor Thermidor klom het aantal der veroordeelden te Parijs tot elfduizend zevenhonderd en veertig. Daar-

---

[1] Michelet.

[2] Arsène Houssaye. Nôtre-Dame de Thermidor... Paris. 1866. p. 189

onder bevonden zich 3871 boeren, landlieden en boeren-arbeiders; 2212 metselaars, karrelieden, timmerlui, kleermakers en grofsmeden; 1273 ambtelooze burgers en kleine renteniers; 767 priesters en monniken; 715 soldaten; 718 vrouwen, meisjens, dienstboden, modewerksters; 639 edelen en geëmigreerden; 585 advokaten, prokureurs, notarissen en deurwaarders; 539 industriëelen, fabrikanten, handelaren en kantoorbedienden; 156 knechts, kroeghouders en wijnverkoopers; 76 doktoren en chirurgijns; 73 matrozen; 49 onderwijzers; 46 letterkundigen; en 21 tooneelspelers. Treffend verschijnsel, dat de volksklassen het talrijkst vertegenwoordigd zijn! 't Schijnt, dat de mannen des volks, tot het bewind gekomen, 't eerst in hunne onmiddellijke nabijheid naar slachtoffers hebben omgezien. Vele geschiedschrijvers hebben daarom het feit geboekstaafd, dat het revolutionnaire Tribunaal van de kleine stad Orange, waarvan het voorzitterschap was opgedragen aan een voddenraper, binnen twee dagen meer dan tweehonderd voddenrapers deed guillotineeren.

Eene treurige lektuur biedt de Moniteur van Thermidor "de l'an II" der eene en ondeelbare Republiek. In het korte tijdsverloop van 13 Messidor (1 Juli 1794) tot 9 Thermidor (27 Juli 1794) werden er te Parijs 565 veroordeelden naar het schavot gebracht. Ik kies een paar treffende voorbeelden uit die sombere doodenlijsten. Op den 1 Thermidor werden er twee karren met vrouwen naar de guillotine gezonden, waaronder de schoone een-en-dertigjarige madame de Bourbonne, en mejonkvrouwe Hervé Faudoas, oud achttien jaren. In eene der andere karren van dien dag merkte men op een priester van tachtig jaren, een student van achttien, den een-en-tachtigjarigen graaf de la Belinay met zijn gantsche gezin, familie en bedienden en den zeventienjarigen edelman Jean de Saint-Pern: deze laatsten hadden de halsmisdaad van opstand in de Vendée bedreven, en wisten dus waarom ze moesten sterven.

Op den 2 Thermidor een gelijk aantal veroordeelden, waaronder de vrouw van den edelman de Dutheil en hare kamenier Zolla, waaronder een twintigjarige markies Rouxel de Blanchelande, een knaap van vijftien jaren en de redakteur van: la Feuille du salut public, Rousselin, een jongmensch van drie-en-twintig jaren.

Op den 3 Thermidor wederom een groot aantal slachtoffers "convaincus de s'être rendus les ennemis du peuple" — als de Moniteur bericht — waaronder een edelman, kapitein der artillerie, Montarly en zijne vrouw, wier schuld aldus door den Moniteur wordt gequalificeerd: "en déclamant contre la liberté et le peuple."

Evenzoo op den 4 en 5 Thermidor: een groot aantal edelen en officieren: "convaincus de s'être déclarés les ennemis du peuple en participant aux conspirations de Capet."

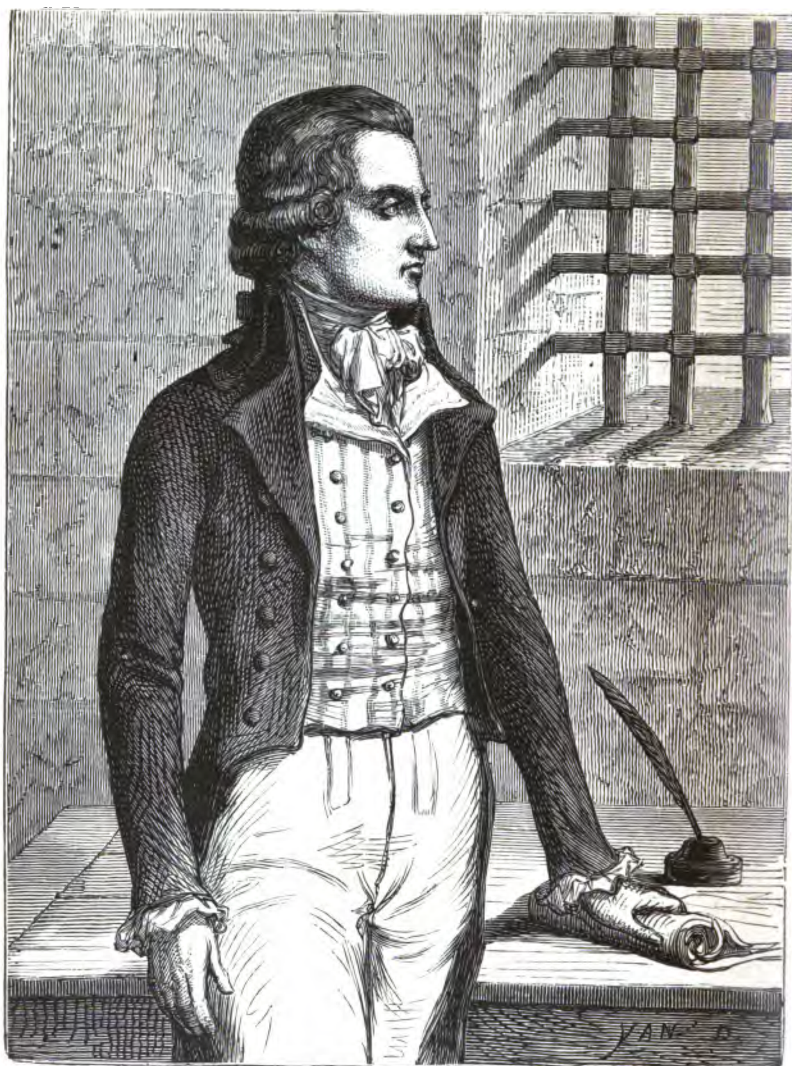
Onder hen vinden wij vermeld den tachtigjarigen graaf de Beauvoir, den prins Constantin Montbazon de Rohan, den somberen de Champcenets, den duitschen prins von Salm-Kirburg en den generaal de Beauharnais — wiens echtgenoote in de gevangenis een soortgelijk lot vreesde, maar door een toeval gespaard bleef, om het hart van den grootsten officier harer eeuw te winnen, het hart van Napoleon.

Op den 6 en 7 Thermidor treffen wij even belangrijke namen aan: eene twee-en-zeventigjarige abdis van Montmartre, den hertog de Beauvilliers de Saint-Aignan en zijne echtgenoote. Opmerkelijk is hetgeen de Moniteur bij deze beschuldigde vermeldt: "Bérenger, femme de Beauvilliers de Saint-Aignan, s'étant déclarée enceinte, il a été sursis à l'exécution de son jugement." Haar leven was gered, haar naam zou vereeuwigd worden door het genie van Alfred de Vigny. Want op dienzelfden dag viel het hoofd van André Chenier.

Alfred de Vigny heeft een europeeschen roem gewonnen door de meesterlijke schildering der laatste dagen van Thermidor, van de gevangenis Saint-Lazare, van den dichter André Chenier en der hertogin de Saint-Aignan. Men weet, dat André Chenier op het schavot zijne hand aan het voorhoofd legde en uitriep: "Cependant, il y avait quelque chose là!" Nog nooit heeft eenig mensch, zelfs de meest harkerige miskenner van de goddelijke gave der Poëzie — nog nooit heeft vriend of vijand zich tegen dezen uitroep van den stervenden Dichter verzet. Het Tribunaal der Sanskulotten had hem doodschuldig verklaard — "en participant aux crimes de Capet et de sa famille, en écrivant contre la liberté et en faveur de la tyrannie." André Chenier had een heerlijk gedicht geschreven, om den rampzaligen Lodewijk XVI te verdedigen — ziedaar de misdaad van den edelmoedigen poëet. Met een potlood in de hand en een half beschreven blad papier voor zich, hoorde hij zijn naam aflezen, om in de kar te stijgen.

Dat blad is bewaard — het bevatte zijn onvoltooiden zwanenzang:

"Comme un dernier rayon, comme un dernier zéphyre
  Anime la fin d'un beau jour,
Au pied de l'echafaud j'essaye encor ma lyre.
  Peut-être est-ce bientôt mon tour;
Peut-être avant que l'heure en cercle promenée
  Ait posé sur l'émail brillant,
Dans les soixante pas où sa route est bornée,
  Son pied sonore et vigilant.
Le sommeil du tombeau pressera ma paupière!
  Avant que de ses deux moitiés
Ce vers, que je commence, ait atteint la dernière;
  Peut-être en ces murs effrayés,

André Chénier.

Le messager de mort, noir récruteur des ombres,
Escorté d'infames soldats,
Remplira de mon nom ces longs corridors sombres...."

. . . .

Hier werd werkelijk de naam des dichters geroepen. Zijn werk op aarde was voltooid, hij had zelfs den tijd niet een rijmwoord te vinden voor zijn volgenden regel.

V.

Het bewind der Terroristen had thands zijn uiterste grens bereikt. Robespierre zelf voorzag, dat eerlang eene krizis zou losbarsten — hij had zich geheel in den boezem der Jakobijnen teruggetrokken en vertrouwde steeds op de groote massa der Konventie. Zijne staatkundige loopbaan was vrij gebleven van de grove zonde der omkoopbaarheid — men noemde hem l'incorruptible Maximilien! Op dezen fraayen, negatieven lof steunend waande hij — en zijne choorknapen, met het wierookvat zwaayend, herhaalden het elken dag — dat niemand zijn ongeschonden naam zou durven aanvallen.

Hij rekende buiten den waard.... en buiten Thérésia Cabarrus. Het oogenblik is thands gekomen, om voor eene pooze de aandacht te vestigen op deze beruchte spaansche vrouw, die drie huwelijken sloot, twee echtscheidingen eischte en in de intermezzoos zich met staatszaken en... nog iets bezig hield. Thérésia Cabarrus voerde korten tijd den naam van Madame Tallien en nam een levendig deel in de gebeurtenissen van Thermidor 1794. Waar ik thands aanvang den val van 't Schrikbewind te verhalen, is het noodzakelijk vooraf Tallien en zijne echtgenoote een weinig op den voorgrond te plaatsen.

Ik vang aan met de laatste. In Spanje geboren, te Madrid ten huize haars vaders, den graaf de Cabarrus, opgevoed [1], vertoonde de veertienjarige Thérésia zich in 1788 voor 't eerst te Parijs, reeds in den vollen bloei der jonkvrouwelijke schoonheid. Hare schoonheid was zoo in 't oog vallend, zoo alles overheerschend, dat de geniale komponist Auber later van haar verhaalde: "Quand elle apparaissait dans un salon, elle faisait le jour et la nuit, le jour pour elle, la nuit pour les autres!" Opmerkelijk is daarom het volgende uittreksel uit het register van de gevangenis de la Petite-Force, waarin Thérésia Cabarrus den 8 Prairial (27 Mei) 1794 op bevel van Robespierre, Collot d'Herbois en Billaud Varennes werd opgesloten:

"Thérésia Cabarrus, oud twintig jaren, geboortig van Madrid, in Spanje. Zonder beroep, wonende te Versailles. Taille: 4 voet 11

[1] De volgende bizonderheden hoofdzakelijk uit het reeds vermelde werk van Arsène Houssaye, Nôtre Dame de Thermidor. Paris 1866.

duim. Hair bruin. Wenkbrauwen idem. Voorhoofd gewoon. Oogen bruin. Neus middelmatig. Mond klein. Kin rond."

Thérésia Cabarrus was eene volmaakte zuidelijke schoonheid met schilderachtige, schatrijke donkerbruine vlechten en iets ongemeen innemends in hare groote donkere oogen en hare doordringende muzikale altstem. Tijdens haar verblijf te Parijs bij den heer de Boisgeloup, een vriend haars vaders, leerde Thérésia den markies de Fontenay kennen, een edelman, die zijne tweede jeugd reeds achter den rug had, overigens een zeer geestig man, raadsheer in het Parlement te Bordeaux en schatrijk. Met dezen huwde de schoone Spaansche op zestienjarigen leeftijd. De graaf de Cabarrus gaf zijne toestemming, omdat de markies van geene huwelijksgift had willen hooren.

Bij het uitbreken der Revolutie was de jonge markiezin, zoo als vele adellijke esprits-forts van deze periode, met de denkbeelden van den dag ten hoogste ingenomen. Zij verhaalde later, dat zij in 1791 een feest op haar kasteel had gegeven, waartoe ze Mirabeau en Chamfort, waartoe ze de afgevaardigden, die toen 't meest in de mode waren, had uitgenoodigd: Vergniaud, Barnave, Robespierre en Camille Desmoulins. Men dineerde onder de kastanjeboomen in de open lucht, terwijl een orkest eenige motieven uit Jean Jacques' Devin du Village speelde. Een plotselinge rukwind dreigde de tafels omver te werpen en verstoorde de symmetrie der hooge kapsels van de dames en de witte poeyerpruiken der heeren — zelfs "Monsieur de Robespierre" was gedefrizeerd.

Maar na den 10 Augustus 1792 werd de pozitie der markiezin de Fontenay gevaarlijker. De vriendschap met de hoofden der Girondijnen hield haar echtgenoot nog eenigen tijd staande, doch na den val van dit edelste deel der Konventie op 31 Mei 1793 werd het onmogelijk langer in de omstreken van Parijs te blijven vertoeven. De markies de Fontenay, die er geen oogenblik aan gedacht had, om "zijn titel, zijne toga van raadsheer, den windwijzer van zijn kasteel en de sleutels van zijn geldkoffer" op 't altaar van het vaderland neêr te leggen, vertrok met zijne echtgenoote naar Bordeaux, om vandaar naar Spanje uit te wijken. Sints langen tijd heerschte er hooge oneenigheid tusschen de echtgenooten. De markiezin was behaagziek en grillig, de markies had al de zonden van den wegstervenden adel, hij was speler en libertijn in den dubbelen zin des woords. De markiezin had, sints de Konventie de wet op de echtscheiding had ingevoerd, er dikwijls aan gedacht om eene echtscheiding te vorderen — thands wilde zij hem in zijn ongeluk niet verlaten, voordat zij van zijne redding zeker was.

Op het oogenblik, dat de markies en de markiezin de Fontenay te Bordeaux aankwamen, was het Schrikbewind er uit naam van het Comité geïnstalleerd door Jean Lambert Tallien.

VI.

Tallien was de zoon van een hofmeester bij den markies de Bercy — of was de bastaardzoon van dezen — in elk geval was hij, als Michelet te recht beweert, een zoon der Revolutie. Op vijftienjarigen leeftijd ontliep hij zijn "collège" — en toen zijn vader hem vloeken wilde, riep hij zeer bedaard: "Taisez-vous, mon père! cela ne se fait plus dans le monde!" Hij had reeds een luchtig tintjen van revolutionnaire beginselen opgedaan en poogde eerst als prokureursklerk, later als zetter op eene drukkerij zijn bestaan te winnen. Een gelukkig toeval bracht hem in aanraking met Alexandre de Lameth, die hem tot zijn sekretaris nam tijdens de zittingen van de États-Généraux.

Tallien was destijds een jong mensch van een zeer gunstig voorkomen — men noemde hem later "le beau Tallien." Vooral in zijne wijze van spreken, van zich te bewegen, in zijne gebaarden, in zijne gantsche gestalte kwam iets kloek-brutaals, iets wegslepends, iets hartstochtelijks te voorschijn, dat indruk maakte op menigeen, vooral op zijne toehoorderessen. Hij was boven alles eerzuchtig, zonder eenig beginsel, vastbesloten tot alles — een echte parijsche gamin, met de hoop, om eens minister te worden, met de passiën van een zoon des gepeupels, die alleen anderen heeft ien genieten.

Hij vestigde het eerst de algemeene aandacht op zijn persoon, toen hij met het begin van 1791 als journalist optrad. In den aanvang verkoopt hij zelf zijn blad: le Journal des Sans-culottes op de hoeken der straten. 't Blad verscheen maar eens in de week en werd door hem overal op de openbare plaatsen aangeplakt. Weldra verandert hij van titel en noemt hij zijn blad l'Ami des Citoyens — in navolging van Marat, wellicht ook als eene konkurrentie tegen Marat. Zijne denkbeelden en zijn stijl waren der parijsche gemeente zoo welkom, dat hij na den 10 Augustus 1792 in den stedelijken Raad der hoofdstad gekozen werd. In de eerste republikeinsche krizis, na den val des konings, gedurende het voortrukken der Pruisen en de inneming van Verdun, wijst l'Ami des Citoyens, ditmaal volkomen eenstemmig met l'Ami du Peuple er dagelijks op, dat Frankrijks vijanden, niet alleen aan de grenzen dreigen, dat tal van landverraders in de gevangenissen der jonge Republiek samenzweringen smeden. Anders gezegd: Tallien werkt op rechtstreeksche wijze meê, om de driewerf afschuwelijke Septembermoorden in de gevangenissen van Parijs aan te moedigen.

Toen de Gemeenteraad van Parijs op bevel van de Wetgevende Vergadering des nachts te halfdrie uur zijne kommissie naar de openbare zitting dier vergadering zond, om verslag te geven aangaande den toestand der hoofdstad, nam Tallion, die aan 't hoofd

Tallien.

dier kommissie gesteld was, het woord: om te verklaren, dat het Gemeentebestuur al het mogelijke had in 't werk gesteld, om de bloeddorstige wanordelijkheden van 't gepeupel te bedwingen; zeer karakteristiek voegt hij er bij: "nos commissaires ont fait ce qu'ils ont pu pour empêcher l'hôtel de la Force d'être pillé, mais ils n'ont pu arrêter en quelque sorte la juste vengeance du peuple!"

Een edel volksvertegenwoordiger, Guy de Kersaint, gekozen te Versailles, gaf zijn ontslag uit verontwaardiging, dat er sommige leden in de vergadering gevonden werden, die als verdedigers der travailleurs de Septembre optraden. Hij wilde niet voor hun medeplichtige gehouden worden. Hoe zeer deze nobele daad destijds werd gewaardeerd, blijkt uit het feit, dat men in zijne plaats Tallien, den man der "rechtvaardige volkswraak" verkoos. Tallien zegevierde alzoo en steeg als jongmensch van drieëntwintig jaren op den zetel van volksvertegenwoordiger — de blaam van medeplichtigheid aan het Septemberbloed bleef echter sints dien dag op zijn naam kleven. Hatelijke tongen noemden naderhand de burgeresse Tallien: "Nôtre-Dame de Septembre."

In de Konventie onderscheidde de redakteur van den Ami des Citoyens zich aanstonds als vurig Montagnard. Bij het proces des konings op 16 Januari 1793 stemde Tallien voor den dood met eene deklamatorische fraze. Toen de vraag rees of men den diep rampzaligen vorst uitstel van exekutie zou schenken, rees Tallien aan de uiterste linkerzijde der zaal op en begeerde, dat men de vraag aanstonds beslissen zou.... uit humaniteit. De Jakobijnen zagen terstond in, welk eene aanwinst zij met den jongen, gewetenloozen, alles wagenden Tallien hadden gemaakt — des avonds na den dood des konings werd hij benoemd tot lid van het Comité de Sureté générale.

Bij den aanstaanden strijd tusschen Bergpartij en Girondijnen was Tallien een ijverig Maratist. Hij ontving eene belooning voor zijn ijver, toen het Comité de Salut Public hem naar 't Zuiden des lands zond, om de federalistische en girondijnsche woelingen te Bordeaux te bedwingen. Vergezeld van Ysabeau en Paganel trad de Septemberman met despotiesch geweld te Bordeaux op, werd aanstonds luide door het grauw toegejuicht en deed oogenblikkelijk 300 verdachte personen in den kerker werpen. Daarna beval Tallien algemeene ontwapening van alle burgers. Op het einde van Brumaire (November) 1793 was een geheel jakobijnsch bestuur te Bordeaux in werking, waren de rijkste burgers in de gevangenis geworpen, hadden de parijsche kommissarissen tal van hoofden doen vallen en zich, naar het voorbeeld van den uitgefloten tooneelspeler en menschenslachter Collot d'Herbois te Lyon en van den helschen booswicht Carrier te Nantes — met brutale pracht en sterke militaire eerewachten omgeven, terwijl de guillotine voor de vensters van

hun hotel, het voormalig seminarium, hare treurige taak iederen dag met nooit verminderde bedrijvigheid voortzette.

VII.

De burgeres Tallien was gewoon in latere dagen het verhaal van haar verblijf te Bordeaux en hare kennismaking met Tallien op even uitvoerige als welsprekende wijze mee te deelen. Zij bevond zich op hare vlucht naar Spanje bij haar oom Cabarrus, toen zij vernam, dat een engelsch schip gereed lag zee te kiezen met 300 passagiers, meest allen uit Bordeaux, aanzienlijken en koningsgezinden. Maar de kapitein weigerde de ankers te lichten, omdat er drieduizend franks aan het passagegeld ontbraken. De passagiers verkeeren in doodsgevaar, zoo ze aan wal moeten terugkeeren. Aanstonds snelt madame de Fontenay met het geld naar den kapitein, die haar daarvoor eene lijst met de namen der geredden afstaat. De engelsche zeeman verhaalt oogenblikkelijk in een koffiehuis de edelmoedige daad der onbekende dame. Aanstonds vallen Jakobijnen op hem aan, om hem te arresteeren — hij is gewapend, dapper en kloek, verdedigt zich, wondt drie of vier zijner aanvallers en weet zich een doortocht naar zijn schip te banen, waarop hij aanstonds het anker licht. Op hetzelfde oogenblik zag de markiezin de Fontenay zich op het Place du Théâtre door eene woedende menigte omringd, die schreeuwde: "La voilà! La voilà, La voilà, celle qui a sauvé les aristocrates!" In een oogenblik wordt zij van hare vrienden, die haar vergezelden, afgesleurd, men sleept haar naar 't midden van 't Plein en huilt om de lijst van den engelschen kapitein. Een der brutaalsten van het grauw steekt de hand naar haar uit en wil de lijst uit haar keurs rukken — maar met al de kracht der verontwaardiging stoot zij den gemeenen geweldenaar terug, grijpt de lijst en verscheurt haar met hare tanden.

Op dit oogenblik verscheen Tallien en sprak: "Burgers! Ik ken deze vrouw! Zoo ze schuldig is, zal de justitie haar straffen — maar gij zijt te grootmoedig, om een ongewapenden vijand, eene vrouw, aan te vallen!" Het woord van den gevreesden prokonsul was almogend. De markiezin de Fontenay was uit doodsgevaar gered — maar oogenblikkelijk daarna werd zij met haar echtgenoot door den voorzitter van het revolutionnaire Tribunaal Lacombe in hechtenis genomen. Zij had zich onvoorzichtig aan de publieke opmerkzaamheid blootgesteld — zij had aristokraten gered — zij kon de guillotine niet ontkomen.

Reeds aanstonds was Tallien getroffen geweest door de buitengewone schoonheid der markiezin — zij zelve herinnerde zich hem eens bij de vrouw van Alexandre de Lameth te hebben gezien. Of zij zich ook herinnerde, dat eene gewone aardigheid der klubs den Ami des Citoyens had geproklameerd tot Ami des Ci-

toyennes.... zij verzocht hem in de gevangenis om een onderhoud. De uitkomsten van dit gesprek waren zeer bevredigend. De ex-markies de Fontenay en zijne echtgenoote werden ontslagen. De eerste vluchtte in allerijl naar Spanje — de tweede bleef te Bordeaux.... om hare echtscheiding te vragen en in het kabinet van Tallien al de namen van de lijsten des prokonsuls te schrappen, die hare sympathie hadden opgewekt. Is het noodig te verzekeren, dat de woeste, onverbiddelijke Montagnard met zijne geheele ziel aan de schoone Thérésia verknocht was, dat het Schrikbewind te Bordeaux merkelijk gehumanizeerd werd?

Maar de cippier der gevangenis te Bordeaux schreef heimelijk aan Robespierre: "Iedereen verraadt hier de Republiek. De burger Tallien bewijst genade aan aristokraten!"

VIII.

Het Comité deed Tallien en Ysabeau in 't vroege voorjaar van 1794 naar Parijs terugkomen. De Konventie ontving hen met luiden bijval. Op den 2 Germinal (21 Maart) werd Tallien het voorzitterschap opgedragen. Hij bekleedde het tot na het beruchte proces van Danton en Hébert. Robespierre, die hem wantrouwde wegens zijne bekende beginselloosheid en zijne toegevendheid te Bordeaux, die hem streng door zijne spionnen deed bewaken, durfde tegen hem zelven niets te ondernemen. Hij wist echter zijne ambtgenooten Billaud-Varennes, Collot d'Herbois en Barrère te doen begrijpen, dat er zich te Versailles eene zeer verdachte persoon bevond, genaamd Thérésia Cabarrus, dochter van een spaansch bankier, gescheiden echtgenoot van een ex-raadsheer in het Parlement van Bordeaux, welke vrouw op last van het Comité op den 3 Prairial (22 Mei) wordt gevangen genomen.

Tallien moest zijne woede en ergernis bedwingen. Robespierres macht was ten toppunt gestegen. Saint-Just maakte zich gereed een voorstel in het Comité te brengen, om zijn vriend tot Diktator te verheffen — Saint-Just kwam juist terug van zijne zending naar het Noorden, waar hij in persoon bij den slag van Fleurus het voorbeeld van onverschrokken dapperheid had gegeven.

Men was te Parijs in de hoogste en akeligste spanning. In het Comité dreigde de tweespalt tusschen de leden ieder oogenblik los te breken. Robespierre, Saint-Just en Couthon vormden een vast aaneengesloten driemanschap. Barrère poogde met ieder goede vrienden te blijven. Prieur maande tot verzoening. Collot-d'Herbois en Billaud-Varennes morden en maakten oppozitie. In de Konventie bukte alles onder den looden schepter der Terreur, terwijl sommige leden der Bergpartij, telken dag meer en meer beangst werden voor hunne inhechtenisneming volgens de wet

van 22 Prairial door Couthon voorgesteld. Onder deze zijn het meest bevreesd: Merlin de Thionville, die met zijn vriend Bourdon de l'Oise den diktator op het Feest van het Opperwezen opentlijk had beschimpt — Tallien, die heimelijk een briefwisseling met Thérésia Cabarrus had onderhouden, aan welken deze laatste op den 4 Thermidor als welsprekend andwoord een dolk had gezonden, in gevaar ieder oogenblik door Fouquier-Tinville te worden opgeroepen — eindelijk Talliens meest vertrouwde vrienden in de Konventie: Barras en Fréron, de toekomstige muskadins van het Directoire.

Allermerkwaardigst is de traditie van Barras [1] omtrent eene ontmoeting op den 7 Thermidor, een oogenblik voor de ontknooping van het bloedige drama, tusschen den klub van Robespierre en de toekomstige Thermidorianen. Omstreeks negen uren des avonds gebruikten Barras, Fréron, Tallien, Rovère, Ysabeau, Dubois-Crancé en Javogues hun avondmaal in de open lucht voor het koffiehuis van Ledoyen in de Champs-Elysées onder de schaduw der hooge boomen. In hetzelfde koffiehuis, maar in een gereserveerd salon, hadden op het eigen oogenblik zich verzameld de beide Robespierres, de schilder Louis David, Saint-Just, Le Bas en de toondichter Méhul. Deze laaste, de auteur van het liefliijk zangspel Jozef in Egypte, zou de muziek komponeeren voor eene feestkantate op den 10 Thermidor. Robespierre had wederom een feest verordend, ter gedachtenis van den dood der twee sans-kulotten: Barra en Viala — de burger-poëet Davrigny had er zijne onbeduidende rijmen voor geleverd. Zie hier het eerste kopplet der feestkantate:

"Voyez aux bords de la Durance,
Viala s'armer et marcher!
Cruels ennemis de la France,
Seul il vous défend d'approcher!
Son âme, courageuse et forte
En mourant garde sa fierté.
Ils ne m'ont pas manqué, les traîtres, mais n'importe;
Je meurs pour la patrie et pour la liberté."

Bij het hooren dezer aansprekerspoëzie mochten al de Muzen zich in radelooze smart het gelaat bedekken — dienzelfden morgen van 7 Thermidor had André Chenier zijn geniaal hoofd onder de valbijl gebogen. Robespierre had met zijne doordringende, drooge stem opgemerkt, dat Plato gelijk had, en dat men de dichters uit de Republiek moest verbannen.

Terwijl men zich in het gereserveerd salon van Ledoyen waarschijnlijk over Robespierres aanstaande redevoering op den 8

[1] Het verhaal van Barras is eene mondelinge overlevering aan den doktor Cabarrus te Parijs — uitvoerig meegedeeld door Arsène Houssaye. t. a. pl. bl. 324.

Thermider onderhield en over de toebereidselen tot het feest van den 10 handelde — den dag, waarop allen, die in dat vertrek verzameld waren, behalven Louis David en Méhul, zouden worden geguillotineerd — sprak men buiten onder de boomen op de luidruchtigste wijze, daar men zijne vrees zoo goed mogelijk wilde vermommen. Tallien had dien dag een briefjen van de burgeres Fontenay ontvangen van den volgenden inhoud:

"La citoyenne Fontenay au citoyen Tallien: rue de la Perle, 17.

"L'administrateur de police sort d'ici: il est venu m'annoncer que demain je monterai au tribunal, c'est-à-dire, sur l'échafaud. Cela ressemble bien peu au rêve que j'ai fait cette nuit: Robespierre n'existait plus, et les prisons étaient ouvertes.... mais, grâce à vôtre insigne lâcheté, il ne se trouvera bientôt plus personne en France capable de le réaliser."

"De la Force, le 7 Thermidor."

Het doodsgevaar dreigde alzoo van zeer nabij. Tallien andwoordde nog dien zelfden dag:

"Soyez aussi prudente que j'aurai de courage, mais calmez vôtre tête."

Thands rijpten allerlei plannen bij den driesten volkstribuun, terwijl hij daar onder de linden der Champs-Elysées zat. Hij droeg den dolk van Thérésia bij zich, hij peinsde over eene koalitie met de leden der uiterste rechterzijde: met Boissy d'Anglas, Siéyès en Cambacérès. Intusschen merkte Fréron op, dat de gerechten uit de restauratie slecht waren, waarop Tallien andwoordde, dat Fréron even kritiesch gestemd was als zijn vader, die eens Voltaire had berispt.

Fréron las daarop met wat zachter stem eenige versregelen voor, die het verzamelde gezelschap in luid gelach deden uitbarsten. Het gedicht luidde aldus:

"Lorsque arrivés au bord du fleuve Phlégéton,
Camille Desmoulins, d'Eglantine et Danton
Payèrent, pour passer cet endroit réquitable —
Le nautonier Caron, citoyen redoutable,
A ces trois messagers voulut remettre en mains
L'exédant de la taxe imposée aux humains:
— Garde, lui dit Danton, la somme tout entière,
Ce sera pour Couthon, Saint-Just et Robespierre."

Nadat men zich eenigen tijd met de verzen had vermaakt, merkte men op, dat Barrère niet aanwezig was, maar dat Collot d'Herbois op eenigen afstand van hen alleen zat. Barrère was voorzichtig en sloot zich bij geene der partijen aan — hij is op vijfentachtigjarigen leeftijd in zijn bed gestorven. Collot d'Her-

bois, de beul van Lyon, kwam op verzoek van Barras zich bij den kring van Tallien voegen. Men besloot tot eene wandeling over het Plein der Revolutie bij het vallen der duisternis. Midden op het plein, ter plaatse, waar het bloed van Danton, Camille Desmoulins, Hérault Séchelles, en Fabre d'Églantine drie maanden te voren gestroomd had, ontmoette men Robespierre en de zijnen, die met hetzelfde doel zich uit het koffiehuis hadden verwijderd.

Bij het standbeeld der Vrijheid greep daar een gesprek plaats tusschen de beide partijen, waarbij Barras eene poging tot verzoening in 't werk stelde. Men gewaagde van de lijst, welke Robespierre zou hebben gereed gemaakt, waarop de namen der verdachte leden van de Konventie zouden voorkomen. Inderdaad, Robespierre aarzelde niet zulk eene lijst te voorschijn te brengen. De eerste naam was: Tallien, de tweede: Barras, de derde: Fouché, de man der Terreur in Toulon — vervolgens Thuriot, Rovère en eene enkele C—, wellicht Carnot, Collot-d'Herbois of Chenier, de dichter van den Charles IX. Men waande de verzoening getroffen, de lijst vernietigd, men bepaalde welke mannen zouden werden uitgestooten — toen Tallien ten slotte vroeg om de in-vrijheid-stelling van de citoyenne Fontenay. Hiertoe was Robespierre niet te bewegen. Tallien stoof op als een vertoornde leeuw en verklaarde, dat de burgeresse Fontenay zijne echtgenoote was, hij eischte hare bevrijding nog voor dien avond! Maar Robespierre weigerde. Daarop scheidden de twee groepen. De flauwe hoop op verzoening was geheel verdwenen, den volgenden dag zou de strijd met de bitterste woede losbarsten.

IX.

De 8 Thermidor was een dag van buitengewone hitte en zonneschijn. In de Konventie zag men met algemeene spanning en onrust na lange afwezigheid Maximiliaan Robespierre optreden, die verlof vraagt, om zijn verscheurd gemoed voor de vergadering te mogen uitstorten. Gekleed in den bekenden violetblauwen rok en met het pompeuze jabot van den feestdag aan 't Opperwezen, vangt hij eene lange klaagrede aan over de verdenkingen en beschuldigingen tegen zijn persoon in omloop gebracht. Hij noemt zich een slaaf der Vrijheid, een vijand van alle boosdoeners. Men heeft het revolutionnaire Tribunaal, het bolwerk der Vrijheid, pogen te ondermijnen. De finantiën der Republiek worden in verval gebracht door Cambon en Ramel, de buitenlandsche belangen verwaarloosd, met schoonschijnende deklamatiën wordt het vaderland hoe langer hoe dieper in bloedigen krijg gewikkeld en het leger groeit steeds aan tot grootere onafhankelijkheid van de Konventie. Daarom moet er aanstonds besloten worden, om het algemeene uitvoerende Be-

wind te vereenvoudigen en de onwaardige leden uit de Comité's te verwijderen.

De Konventie had gesidderd en elk oogenblik verwacht eene bepaalde beschuldiging met bepaalde namen te vernemen. Lecointre[1] van Versailles eicht, dat de rede gedrukt en naar de departementen zal verzonden worden. Het voorstel wordt heftig bestreden door Bourdon de l'Oise en Billaud-Varennes, maar even heftig ondersteund door Couthon en Barrère. Het voorstel van Lecointre wordt met groote meerderheid aangenomen. Daar rijst de diep verontwaardigde Cambon op met de woorden: "Avant d'être déshonoré, je parlerai à la France!" Hij verdedigt zijn finantiëel beheer in de heftigste termen, maakt een diepen indruk op de Konventie en eindigt met de verklaring: "Un seul homme paralyse la volonté de la Convention Nationale, c'est Robespierre!"

Aanstonds treden anderen op, waaronder Billaud-Varennes, die het besluit over het drukken en verzenden van Robespierres rede op nieuw in stemming willen gebracht zien — dit gescheidt, het reeds vastgestelde dekreet wordt nu teruggetrokken met overgroote meerderheid. Robespierre, die nog niet wanhoopte, ijlde des avonds naar de Jakobijnen en las er zijne rede onder daverende toejuiching. Op voorstel van Couthon moet ook de klub der Jakobijnen worden gereinigd van onzuivere elementen, ieder, die des morgens tegen het drukken van Robespierres oratie heeft gestemd, moet uit de vergadering geworpen worden. Collot-d'Herbois en Billaud-Varennes, die aanwezig waren, wilden zich verdedigen, maar werden onder een onbeschrijfelijk tumult gewelddadig aangegrepen, met messen gedreigd en uit het gebouw geworpen.

In de heftigste opgewondenheid kwamen beide tegen middernacht in de zitting van het Comité de Salut Public. Toen Saint-Just, die met Barrère, Carnot, Prieur en Robert Lindet eene weinig vlottende beraadslaging hield, hen koel vroeg wat de oorzaak van hunne verontwaardiging was — schold Collot-d'Herbois hem voor een triumvir en een medeplichtige van Robespierre. Saint-Just verklaarde kalm, dat hij er den volgenden dag in zijn rapport aan de Konventie op zoude terugkomen. De anderen schreeuwden, dat er tegen den volgenden dag een coup-d'état door den Gemeenteraad van Parijs tegen de Konventie was besloten. Collot eischte oogenblikkelijk de in-hechtenis-neming van den Maire Fleuriot-Lescot, van Payan en van Hanriot, generaals der nationale garde. Hiertegen verzette zich Saint-Just met zooveel ener-

[1] En niet Barrère, zooals door sommigen, 't laatst door Arsène Houssaye is beweerd. Vergelijk Ernest Hamel, Histoire de Saint-Just. II. p. 333 en Von Sybel. III. p. 185.

gie, dat het rumoer der twistenden naar buiten en in de antichambres doordrong. Tegen den morgen stelde Billaud-Varennes voor, om genoemde magistraatspersonen in het gebouw van het Comité te doen samenkomen. Saint-Just ijlde heen met de verzekering, dat hij vóor elf uren terug zoude zijn, om zijn rapport aan het Comité meê te deelen, eer hij het in de Konventie ging uitspreken.

Tallien, die voortdurend aan het gevaar der gevangene in la Force dacht, Barras en Fréron, die wisten, dat hun hoofd op 't spel stond, zaten intusschen niet stil. Den gantschen nacht van 8 op 9 Thermidor bestormden zij, dan eens de leden van het Comité, dan weder de leden der rechterzijde, vooral Boissy d'Anglas, om met hen een verbond te sluiten tegen den gedreigden coup d'état van den Gemeenteraad. Boissy d'Anglas wordt door vele geschiedschrijvers als een man van edele bezadigheid en vaste beginselen geprezen. Hij verachtte Tallien en Fréron, de brutale, gemeene prokonsuls, veel meer, dan hij Robespierre vreesde, maar was overtuigd, dat Robespierre de ziel was der Terreur, en dat de Terreur moest vallen. Daarom werd er in dien nacht eene koälitie gesloten tusschen de uiterste linker- en de uiterste rechterzijde der Konventie.

Robespierre zelf was zonder vrees. Toen zijn huisheer en vriend Duplay hem des nachts na zijne terugkomst uit de vergadering der Jakobijnen groote bezorgdheid voor de volgende zitting der Konventie te kennen gaf, andwoordde hij: "La masse de l'Assemblée est pure; rassure-toi, je n'ai rien à craindre!" Daarenboven de Gemeenteraad van Parijs bleef hem getrouw en wees den bode van het Comité met den uitersten smaad terug, daar men volgens het voorstel van Billaud-Varennes den Maire gelastte zich naar het gebouw van 't Comité te begeven. In dezen toestand van zaken rees de zon van 9 Thermidor boven de hoofdstad der éene en ondeelbare Republiek.

X.

't Was een dag van drukkende warmte, fellen zonneschijn en plassende regenbuyen. De afgevaardigden stroomden in buitengewoon groot getal naar de Konventie. In de gaanderijen heerschte opgewonden gesprek en drok vergang. Bourdon de l'Oise liep naar een der invloedrijkste leden der rechterzijde: Durand-Maillane — als deze later in zijne Mémoires getuigde — en greep hem bij de hand met den uitroep: "Oh! les braves gens, que les gens du côté droit!" Tallien, die den dolk van Thérésia Cabarrus aan zijn borst had verborgen, wilde er nog iets bijvoegen, toen hij door de geopende deur Saint-Just de tribune zag beklimmen. "C'est le moment!" riep hij uit en stormde in de vergaderzaal.

't Was omstreeks twaalf uren des middags. Wij grijpen naar den

Moniteur van 9 Thermidor en schrijven het verhaal der zitting voor een groot deel af. Saint-Just had reeds eenige woorden gesproken, toen Tallien binnentrad:

"Uwe Comité's van Algemeene Veiligheid en van Algemeen Welzijn" — ging hij voort tot de Konventie — "hadden mij gelast u een verslag te leveren omtrent de oorzaken, die in den laatsten tijd de algemeene meening zoo zeer hebben opgewekt tot bezorgdheid. Maar, schoon het vertrouwen der beide Comite's mij vereert, moet ik aanvangen met de bekentenis, dat iemand heden nacht mijn hart heeft verscheurd en dat....."

Op dit oogenblik staat Tallien op.

"Ik vraag het woord voor eene motie van orde!" — hief hij aan. — "Gisteren heeft een lid van het Uitvoerend Bewind in zijn eigen naam tot u gesproken, heden doet een tweede hetzelfde. Nieuwe aanvallen staan ons te wachten — men wil de rampen van het Vaderland nog doen stijgen en ons in den afgrond storten. Ik verlang, dat de sluyer eindelijk worde opgeheven!"

Daverende bijval volgt aanstonds op deze met ademlooze drift uitgeschreeuwde woorden. Saint-Just, die nog nimmer was tegengesproken, stond verstijfd van drift, verontwaardiging en ontzetting. Oogenblikkelijk volgt Billaud-Varennes, die de zwaarste beschuldigingen tegen Robespierre in 't midden brengt. Deze zelf ijlt naar de tribune, maar wordt ontvangen met den algemeenen kreet: — "Neen, neen, weg met den tyran!"

Onmiddellijk hierop verschijnt weder Tallien; — "Ik heb tot nog toe gezwegen" — gaat hij voort — "maar ik moet verklaren, dat de tyran eene lijst gevormd heeft van leden dezer Vergadering, welke hij ter dood veroordeeld heeft. Gisteren heb ik de vergadering der Jakobijnen bijgewoond, ik heb gesidderd voor mijn Vaderland, ik heb een nieuwen Cromwell en een nieuw leger zien opstaan en ik heb mij met dezen dolk gewapend, om hem de borst te doorboren, als de Nationale Konventie geen moed mocht bezitten, om hem in staat van beschuldiging te stellen!"

Tallien zwaait zijn dolk van het redenaarsgestoelte — een oorverdoovend bijvalsgejuich breekt zijne rede af.

Daarna vraagt hij gevangenneming van Hanriot, van diens état-major — eischt hij, dat de Voorzitter van het revolutionnaire Tribunaal de gevangenen met meer waardigheid en rechtvaardigheid bejegene — dat de Vergadering zich permanent verklare, totdat de Wet de verraders hebbe gestraft.

De beide voorstellen van Tallien worden met algemeene toejuiching en onder herhaalde kreten: "Leve de Republiek!" aangenomen.

Robespierre spant al zijne krachten in, om het woord te bekomen. Een donderend choor van stemmen schreeuwt: "Neen, neen, weg met den tyran!" Te vergeefs richt hij zich tot de Bergpartij — een gemompel van doodelijken haat en afkeer ontvangt zijn eerste woord.

Bonaparte.

Daarna keert hij zich tot de rechterzijde: "Tot u, eerlijke mannen, wend ik mij, niet tot schurken!" Maar het algemeene geschreeuw neemt toe. — "Voor 't laatst, Voorzitter van moordenaars!" — buldert Robespierre, terwijl zijne stem bijna den dienst weigert — "voor 't laatst eisch ik het woord!"

Het oogenblik was gekomen. Een weinig opgemerkt volksvertegenwoordiger Louchet stelt voor Robespierre in hechtenis te nemen. Eenige sekonden wordt er geaarzeld. De jonge Robespierre staat met waardigheid op en vordert, dat men ook hem in hechtenis neme! — "Ik ben even schuldig als mijn broeder!" roept hij uit. — "Ik huldig dezelfde beginselen, als hij!"

En te midden van het oorverdoovend geschreeuw van: "Leve de Vrijheid! Leve de Republiek!" wordt met algemeene stemmen een dekreet tot gevangenneming der beide Robespierres genomen. Met edelen moed vorderen Couthon, Lebas en Saint-Just, dat men ook hen gevangen neme. Onder daverend applaudissement wordt ook deze in-hechtenis-neming gedekreteerd. Daarna wordt de vergadering tot zeven uren verdaagd.

Het slot is bekend. Een oogenblik werden de gevangen genomen afgevaardigden door een volkshoop bevrijd en in triumf naar het Hotel de Ville gebracht. Daar werd voor 't laatst op leven en dood gestreden — en toen alle hoop vervlogen was, bood Lebas Robespierre twee pistolen, doodde hij zich zelf en liet het aan Robespierre over zich zelven een waardig eind te bezorgen. De bevende hand van den ex-diktator richtte het pistool onjuist. Hij bracht zich slechts een wond in 't aangezicht toe. Saint-Just behield tot het laatst de fiere houding van een slachtoffer, van een apostel der Vrijheid. Hij had zich vast bij zijn meester aangesloten — hij had gezworen hem in leven noch dood te verlaten — maar achtte het beneden zich de hand aan zijn eigen leven te slaan.

XI

Alzoo eindigde het Schrikbewind. Omvergestooten door eene faktie, gelijk het zelf de partij der Girondijnen en de faktiën der Dantonisten en Hébertisten omverstiet — verdween het om plaats te maken voor nog droeviger regeering: de Thermidorianen en het Direktoire. De triumfeerende Septemberheld Tallien trad in het Comité op, en verloste de burgeresse Thérésia Cabarrus van de vreeze der guillotine door haar te huwen en in staatszaken te wikkelen, als te Bordeaux. In deze periode van haar avontuurlijk leven wist Madame Tallien zich den kwaden roem van eene toongevende schoonheid uit den demi-monde te verwerven — en kon ieder, die er lust in had, haar half naakt in haar eigen salon zien dansen. Toen zij zich in even ongekleeden toestand op de openbare wandelplaatsen vertoonde, ware zij bijna door de verontwaardigde volks-

menigte aangevallen, had niet een afgevaardigde der Konventie haar toevallig ontmoet en in zijn rijtuig opgenomen. [1]

Onder het konsulaat verstiet zij Tallien, die zijn prestige verloren had van brutaal volkstribuun, en reikte later voor de derde reize hare hand aan den Prins de Chimay. Tallien zelf werd door den Eersten Konsul in ondergeschikte betrekkingen geplaatst, later ontving de beroemde Thermidoriaan eene jaarlijksche aalmoes van Lodewijk XVIII, waarna hij geheel vergeten in kommerlijke omstandigheden overleed.

En toch was het Schrikbewind door rechtstreeksche medewerking van deze twee personen gevallen. Zoover was het met de Republiek gekomen, dat hare eerzuchtigste dienaren zich een weg moesten banen door burgerbloed en dat eene faktie van dwepers opgeruimd en vernietigd werd door eene faktie van schoften. Was het wonder, dat de vreeze van den onomkoopbaren Maximiliaan Robespierre niet ijdel bleek, dat er eene rij van generalen optrad, die eindelijk den nieuwen Caesar leverde, door wien aan het ziekelijk, diepbedorven Direktoire een eind zou worden gemaakt?

Daarmede bevinden wij ons op duizenden mijlen afstands van den 4 Mei 1789, toen de Vergadering des États Généraux onder zoovele schoone en vroome wenschen tot herstel der nationale grieven, tot uitbreiding der staatkundige vrijheid des Volks werd geopend. Inderdaad, zoo eenig beginsel op den achtergrond gedrongen was van Mei 1789 tot Brumaire 1799 — het was de Vrijheid: zoo eenige zaak meer en meer was verwaarloosd, het was die des Vaderlands. Het Konsulaat en het Keizerrijk beloofden voor beide te zullen strijden en herstelden althands Frankrijks prestige naar buiten. De rood-wit-en-blauwe standerts der fransche linietroepen wapperden vroolijk van de Po tot aan den Nijl — de kruitdamp der fransche kanonnen woei zegevierend over de velden van Austerlitz tot Jena — de opgeheven kling der fransche kurassiers schitterde dreigend van den Weichsel tot aan de Moskova. Het Caesarismus triumfeerde dertien jaren door den grooten militairen geest des Keizers — de bajonetten zijner grenadiers predikten alom met onweerstaanbare welsprekendheid de leer, welke geen Danton met den uitersten euvelmoed, welke geen Robespierre met den uitersten overmoed ingang had kunnen doen vinden bij de beschaafde natiën van het vaste land van Europa.

En de Vrijheid? Zij mocht wachten tot de Orde gekomen was — intusschen voedde de keizer de natie met krijgslauweren en, wat in elk opzicht weldadiger en blijvender was, deed de keizer zijn uiterste best, om de produktieve krachten des volks ruimer te ont-

---

[1] Les femmes célèbres de 1789 à 1795 et de leur influence dans la Révolution par C. Lairtullier. t. II. p. 3, 5.

wikkelen onder bescherming der herziene, eindelijk voltooide Wetboeken van Siéyès en Cambacérès. De fortuin des keizers door de wapenen gemaakt werd verloren door de wapenen. De Mogendheden straften de overwonnen Franschen met de bezoekingen eener verdorde koninklijke heerschappij. Lodewijk XVIII echter schonk het vaderland eene konstitutie — en de staatkundige partijen, door een Imperators-bevel tot zwijgen gedoemd, ontloken op nieuw tot onstuimige parlementsdebatten. De verdrukte Vrijheid protesteerde van dat oogenblik luider en luider en vierde in Juli 1830 voor het eerst sints 1789 eene opmerkelijke overwinning.

Onder Lodewijk Filips scheen de zaak van het fransche Vaderland, de zaak der burgerlijke en politieke Vrijheid eene heerlijke toekomst tegen te gaan. Men had gerekend buiten de politieke partijen, welhaast wederom tot faktiën ontaard, dubbel ijverig aan het worstelen nu de daemon van het Eigenbelang op nieuw met scherpe prikkelen in 't rond brieschte. De Republiek van 1792 had een drieledig programma gesteld: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Het eerste vraagstuk: Vrijheid was aanvankelijk door de wijsheid en bezadigdheid van Lodewijk Filips vrij wel opgelost. Nu volgde het tweede vraagstuk: Gelijkheid. Sociale dweperij kwam alzoo den politieken kamp nog verzwaren en de Julimonarchie werd omver geworpen door een klub van kommunistische theoristen en éen napoleontiesch geschiedschrijver. Beide streefden wederom op hunne beurt om eene tweede Republiek onmogelijk te maken en zoo verviel Frankrijk tot het eenige, wat nog restte en levensvatbaarheid bezat — het weinig verkwikkelijke tweede Caesarismus.

En nu nog eens de moraal der Geschiedenis. Hartstocht, intrige en eigenbelang hebben de staatkundige ontwikkeling van het konstitutioneele Frankrijk van 1789 tot 1799 van 1830 tot 1848 verlamd. Het is Guizot, die in het laatste deel zijner Gedenkschriften dus klaagt — op een toon, die niet van gewetenswroeging is vrij te pleiten. Bij het lezen dier bladzijden mag ieder, die zijn vaderland lief heeft, den wensch vormen, dat geen zijner groote mannen ooit eene dergelijke biecht aflegge. Want waar het groote belang des volks wijkt voor het kleine belang en de eerzucht van enkele staatsspekulanten, daar kwijnt het Vaderland, daar sterft de Vrijheid.

Ik vergis mij. De Vrijheid kan niet sterven. De Vrijheid is eene goddelijke gave — zij die haar misbruiken en verknoeyen zullen vergaan, maar de Vrijheid zal leven! De Vrijheid is de Grondwet der menschelijke maatschappij! Wie, als de fransche natie haar niet weet te bewaren voor den bezoedelden handgreep van Terroristen, Thermidorianen en militaire geweldenaars — moet haar derven tot op het oogenblik, dat de staatkundige atmosfeer geheel van overtollige stikstof is gezuiverd. Dat oogenblik zal komen — men moge nu nog "zwarte stippen" in overvloed aan den politieken horizont ontdekken — het moge schemerdonker zijn bij den ijverigen arbeid

der bouwlieden, die werken aan het "couronnement de l'édifice" — eens, als de vaderlandsliefde dier schrandere architekten de vergelijking kan doorstaan met hun talent, als de kern des volks het nationaal programma: "Liberté, Egalité, Fraternité" zonder holle deklamatie zal opvatten in zijne wezentlijke grootscheid — dan zal de zon der Vrijheid weêr verrijzen. — Maar dat kan nog jaren, nog eeuwen duren! Geen nood! De Vrijheid heeft de Toekomst vóor zich — zij die vertrouwen, haasten niet!

1869.

VIII.

TUSSCHEN HET SCHRIKBEWIND EN HET KONSULAAT.

"All Sansculottic things are passing away, all things are becoming Culottic."

CARLYLE.

Stilte na storm, deze alledaagsche wet der natuur, vindt op zedelijk gebied, vindt in Maatschappij en Staat even goed hare toepassing van elken dag, van ieder uur. Doch, blijven de golven der fel bewogen wateren nog dagen na den woedenden orkaan in onrustige wieling voortwoelen, de stormen der menschenwaereld plegen nog maanden, nog jaren hunne vernielende, hunne zuiverende, hunne heilzame gevolgen op 't duidelijkst in 't oog te doen vallen. Het samenstel der menschelijke maatschappij, zoo veelzijdig en veelkleurig, éens tot op den bodem geschokt door eene groote beweging, vertoont gantsche reeksen van jaren achtereen belangrijke terugwerking in de bontste verscheidenheid. Naarmate de maatschappij een fijner bewerktuigd organisme vormt, naar die mate houden de trillingen langer aan, die een plotselinge, geweldige stoot met onstuimige kracht deed ontstaan. De zee vleit zich tot rust, de effen waterspiegel weërkaatst met stille majesteit het smetteloos azuur des hemels — de menschenwaereld kringelt en wiegelt nog tijden voort, als de oorzaken der eerste beweging reeds voor lang in de geschiedenis werden geboekstaafd.

Stilte na storm, merkwaardig immer voor het leven van iederen dag, biedt nog ruimschoots merkwaardiger schouwspel, als een woedende, ongeëvenaarde, verpletterende orkaan, volkeren en maatschappijen teisterde. De storm, die in Bloeimaand 1789 te Parijs op-

stak, die zich krachtig verhief in den zomer van dat jaar, die met donderend geweld losbarstte op den 20sten van Zomermaand en den 10den van Oogstmaand 1792, had met den 9den Thermidor 1794 zijn toppunt bereikt — langzaam kwam nu de stilte. Daar is een tijdvak in de geschiedenis der fransche Omwenteling, dat na den 9den Thermidor aanvangt, dat met den 10den Brumaire 1799 sluit. Het is geheel een tijdvak van overgang. De strijd tusschen Thermidorianen, Terroristen en Royalisten ontbrandt verschillende reizen — de themidoriaansche Republikeinen zegevieren door hulp van het leger. Daarmee was het overwicht van den soldaat verzekerd en de triumf van één man — Napoleon. Wel bracht dit de Republiek tot het Keizerrijk, doch terzelfder tijd waarborgde het haar, dat hare instellingen en hervormingen zich zouden bevestigen in Frankrijk en in Europa — 't welk bij een herstel van het Koningschap nimmer het geval zoude geweest zijn.

Het merkwaardigste van dit vijftal jaren is echter de stilte na den storm. Na de folteringen van het Schrikbewind schijnt het Directoire één lange feestdag met tusschenpoozen van geldnood en vergeefsche pogingen tot opstand van oproerige partijen. De nieuwe sporen van maatschappelijk geluk, het woeste streven naar genot en weelde van hen, die onder de Terreur met gebukten hoofde zich kromden voor den onomkoopbaren Diktator en zijne mannen, de menigte van onbekende spekulanten, die schatten wonnen te midden van den zondvloed der assinjaten, de bruischende hartstochten van het jonge Frankrijk, de jubelkreten, die den nieuwen tijd van zinnenlust begroetten — dit alles vormt zulk een bont, woelig, dwaas, zedeloos, kinderachtig en weergaloos tafereel, dat eene pooze toevens bij deze zeldzame periode altijd de moeite van den onderzoeker heeft beloond.

Ik wenschte eenige verspreidde bizonderheden te verzamelen, om zoo mogelijk de meest noodzakelijke omtrekken van dit tafereel kortelijk te schetsen. Ik wilde Parijs en de Parijzenaars onder het Directoire op nieuw in herinnering brengen. Ik wenschte dit wonderbare tijdvak in zijne bonte wuftheid en woeste wulpschheid één oogenblik in de verbeelding terug te roepen — misschien dat er hier of daar een nuttige wenk voor deze onze eigene dagen uit af te leiden is.[1]

---

[1] De geschiedenis van het Directoire is door ontelbare pennen beschreven. De schildering van den inwendigen toestand des lands hebben weinigen volbracht. Onder deze tellen wij: Mercier, Nouveau tableau de Paris. — Peltier, Paris pendant l'année 1796. — Maria Williams, Aperçu de l'état des moeurs. — Prud'homme, Miroir de l'ancien et du nouveau Paris (1804). — Mme de Genlis, Mémoires — Pujoulx (1800). Paris à la fin du dix-huitième siècle. — Kotzebue, Souvenirs de Paris en 1804. — Louise Fusil, Souvenirs d'une actrice

Fouquier-Tinville.

I.

DE PARIJZENAARS NA DE TERREUR.

De eerste kreet op den 10den Thermidor is om wraak tegen de Jakobijnen. "Dood aan de Jakobijnen!" klinkt het door de straten van Parijs. De meester der Jakobijnen is gevallen — men vraagt de hoofden van zijn klub — van Fouquier-Tinville, den openbaren aanklager der revolutionnaire rechtbank, van Carrier, den goddeloozen beul van Nantes, van Lebon, die Atrecht uitmoordde, van Collot d'Herbois en Billaud Varennes, die men met den schimpnaam van "la queue de Robespierre" begroette. Men scheldt den klub der Jakobijnen: "le club des Ja-Coquins" en in Brumaire van het IIIde jaar der Republiek (November 1794) wordt hunne beroemde en beruchte vergaderzaal voor goed gesloten. In Frimaire van datzelfde jaar beklimt het ondier Carrier de guillotine, in Germinal van het IVde jaar der Republiek (Mei 1795) volgen Fouquier-Tinville en Lebon door de spotkreten van het volk uitgejouwd op het schavot, terwijl reeds twee maanden vroeger Collot d'Herbois en Billaud Varennes naar Cayenne verbannen waren — de een, om weldra aan de gele koorts te bezwijken, de ander, om zijne ballingschap te vergeten onder de zorg aan zijne geliefkoosde papegaayen gewijd.

Te vergeefs poogde de kleine minderheid der verspreide Jakobijnen weerstand te bieden. Voor hen, meer dan ooit voor Hamlet, gold het:

"The time is out of joint!"

Een nieuwe tijd is aangebroken. Een geheel leger van jongelieden had den oorlog verklaard aan de strenge beginselen der Terroristen. Zij misten reeds veel te lang de verstrooyingen, genietingen en vermaken van hun leeftijd. Zij wilden weder Parijzenaars worden naar de oude beteekenis des woords: babbelen, aardigheden zeggen, zich kleeden naar hunne fantazie, en niet naar die eener patriottische dweepzucht, zij verlangden weder naar bals, karnavals en salons — zij wilden de roode mutsen, de sabels, de sjerpen van rood, wit en blauw afleggen voor danskostuum, balrok en witte kousen. Zoodanig was de levenswijsheid der jongelingen binnen Parijs in het jaar III der eene en ondeelbare Republiek.

Om de praktijk dezer theoriën voor mogelijken tegenstand te be-

(1841). — Edmond et Jules de Goncourt, Histoire de la Société française pendant le Directoire (1864). De volgende bladzijden zijn hoofdzakelijk door vergelijking van genoemde werken tot stand gekomen.

Carrier.

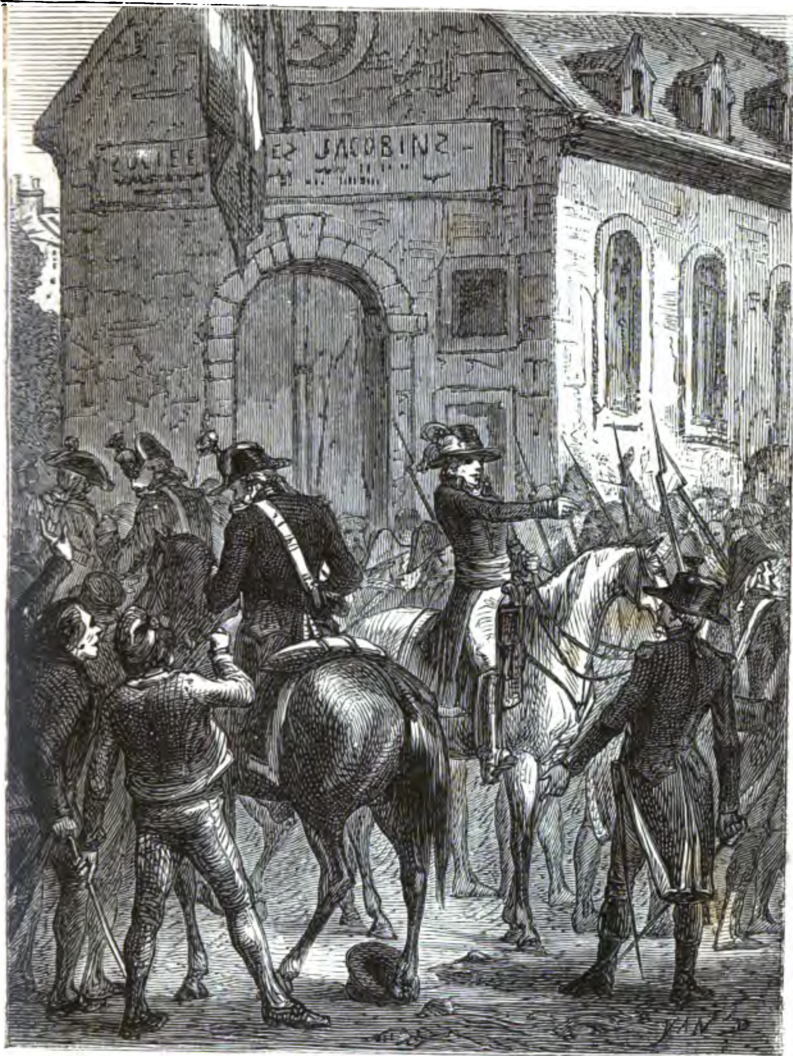
veiligen, kozen zij rottingen en knuppels — en verklaarden zij den oorlog aan alle roode mutsen van Parijs.

Reeds dragen zij een modenaam: "les Muscadins," en de Parijsche vrouwen scharen zich aan hunne zijde als "Muscadines." Zij hadden te veel angsten doorleefd — die parijsche moeders en dochters gedurende het Schrikbewind, om nu geene gemeene zaak te maken met de voorstanders der rust, van het plezier in den ouden parijschen zin, van de mode, van het "esprit français," van dansfeesten en dansgeneucht. Met de Muskadijns en de vrouwenschaar uit hun gevolg strijden alle kunstenaars, inzonderheid de tooneelkunstenaars, die zooveel onder het Schrikbewind hebben beleefd. Al de artisten van het Théâtre Français waren als verdacht gevangen genomen en werden gelukkig gered door den negenden Thermidor. Een akteur van het Théâtre Feydeau, Gavaudan père, werd telkens luide verwelkomd, omdat zijn zoon als slachtoffer van de revolutionnaire Rechtbank gevallen was. Een ander, Elleviou, bracht door zijne sombere smart de geheele zaal in ontzetting, men herinnerde zich, dat hij zijne geliefde echtgenoote naar de guilotine had zien voeren.

De Muskadijns vormen weldra eene staatkundige partij, die de Thermidoranen ondersteunt, alras voeren zij den aristokratischen bijnaam van "la Jeunesse dorée." Schermutselingen op pleinen en straten met knuppels en stokken waren aan de orde van den dag. De fransche geschiedschrijvers kiezen een opmerkelijken naam voor dit geweld — zij noemen het: "la Terreur blanche," als kontrast van Robespierres tijd: "la Terreur rouge."

Doch deze Terreur blanche is een vroolijke tijd. Geheel Parijs streeft des avonds naar eene danszaal. Overal klinkt het schelle vedelorkest van geïmprovizeerde bals. Men danst alom, bij alle standen, om de geleden smart te vergeten, de verloren uren in te halen — men danst, omdat de gevangenissen werden geopend, verloren gewaande geliefden in triumf werden afgehaald en het sombere dreunen der kar van Fouquier-Tinville niet langer werd gehoord. Den gantschen nacht wordt er binnen Parijs gedanst. De muziek ontbreekt soms — en het hooge loon doet vele verarmde aanzienlijken besluiten hunne viool op te vatten. Want er worden dagelijks nieuwe openbare bals geopend bij de zes-honderd-vier-en-veertig reeds bestaande — de betrekkingen der slachtoffers van 't Schrikbewind hebben een zeer afzonderlijk dansfeest ingericht, waar niemand zonder rouwstrik op den arm, zonder doode in zijn gezin mag dansen — "le bal des Victimes."

Kerken, kloosters, kerkhoven worden tot danszalen ingericht. Op de gebeeldhouwde poort van het oude kerkhof Sainte-Sulpice, heeft men over het statige opschrift: Has ultra metas beatam spem expectantes requiescunt (Binnen deze grenspalen slapen zij, die hopen op gelukzaligheid) tot uithangbord een fraai

Sluiting van de klub der Jakobijnen.

roodkleurig transparent bevestigd met de woorden: Bal des Zéphyrs. Voor tien cents dansen kappers-, kleermakers- en meubelmakersbedienden met linnennaaisters en keukenmeiden. Voor vijftig cents bezoeken kantoorbedienden met modemaaksters en grisettes een publiek bal. De hoogere standen besteden meer. Vijf livres worden betaald als toegangsgeld — doch de jeunesse-dorée heeft daarvoor eene afzonderlijke "salle de rechange," waarin zij zich tooit met die bekende "pantalons couleur de chair," welke Carlyle zoo bitter en onophoudelijk bespot. Het aanzienlijkste bal is in het oude Hotel-Longueville, waar drie honderd aanzienlijke vrouwen in de doorschijnende gazen gewaden van het Directoire aan de armen van de muskadijnsche jongelingschap op en neer zweven.

Mocht er in de prijzen der toegangskaarten verschil bestaan — voor geld treedt ieder binnen. Maatschappelijk onderscheid van rang is er — als rijpe vrucht der Omwenteling — onder het Directoire niet te bespeuren. Openbare wandelplaatsen, openbare tuinen, openbare bals vullen zich met alle standen, die onder groote verdraagzaamheid in elkanders gezelschap den brandenden dorst naar zingenot komen lesschen. De oude goede manieren van de hoogere kringen der fransche maatschappij geraken niet weinig in onbruik. De jongelieden spreken met den hoed op 't hoofd tegen de vrouwen — deze bedanken niet meer, als men waayer of zakdoek voor haar opneemt van den grond — men staart elkander stoutweg in 't aangezicht — men spot in 't openbaar met lichaamsgebreken of onbehagelijke gelaatstrekken.

Ook het karakter van het dansen was in 't oogvallend luchtig. Onder het Directoire was uit Duitschland de Wals ingevoerd, die weldra met hartstocht werd beoefend. Voor den vroegeren stillen, zedigen, cierlijken en afgemeten danspas, kwam nu de woeste wals, waarin de paren elkaar in snelle wieling voorbij stoven. De vrouwen van het Directoire stortten zich in het bedwelmende dansgenot zonder eenige schuwheid of stugheid — de beginselen van den dag huldigden de vrijheid het meest door haar als bandeloosheid te misbruiken. De zedelijke betrekkingen der familie, van het huwelijk worden geringer geacht, nu men in den echt treedt door tusschenkomst van een "agence de mariages", nu men scheidt bij het eerste het beste verschil van gevoelen.

Het huwelijksbureel van den citoyen Liardot maakt goede zaken — men wordt te voren gewaarschuwd, dat dit bureel — "n'inscrit sur les registres que ceux qui sont pourvus de moeurs." De aldus gesloten huwelijken kunnen even spoedig weder worden verbroken. Reeds den 29 Augustus 1793 was het Dekreet op de Echtscheiding in de Nationale-Konventie tot stand gekomen, waarvan het derde artikel luidde:

"L'un des époux peut faire prononcer le divorce sur la simple allégation d'incompatibilité d'humeur ou

de caractère." [1] Eene scheiding was dus licht genoeg te verkrijgen — en het kwam in de mode scheidingen te vragen. De citoyen Colau maakte zelfs een vroolijk lied op de echtscheiding, onder den titel: Le divorce ou les heureux effets de la Liberté. [2] De twee eerste koppletten luiden als volgt:

Air: Du pas redoublé.

"Honneur à nos législateurs,
Qui, pesant toutes choses,
Du bonheur vrais dispensateurs,
En augmentent les causes.
Ils donnent à la liberté
Une nouvelle force.
L'aurions-nous en réalité
Sans la loi du Divorce?"

"La morale en vain dit tout bas
Qu'on protège le vice:
Vivre avec ce qu'on n'aime pas,
Ma foi, c'est un supplice.
L'Hymen, dans ces débats fâcheux
Attrape quelque entorse.
Or, dans ce cas, il vaut bien mieux
Invoquer le Divorce."

Huwelijk en scheiding waren door de Republiek in een geheel nieuw licht gesteld. Het huwelijk was geene godsdienstige, geene maatschappelijke instelling, het huwelijk was "la nature en action" — zoo als Cambacérès gezegd heeft in zijn ontwerp van Burgerlijk Wetboek. Hij verleende daarom aan onwettige kinderen hetzelfde erfrecht als aan de wettige. De mode van de echtscheidingen dringt alom door — men huwt met afspraak, om binnen korten tijd weder te scheiden — zoo als de soldaten van het garnizoen te Nancy en te Metz, als zij de winterkwartieren betrokken. De gevolgen bleven niet uit. Het huwelijk verliest zijne maatschappelijke en zedelijke waarde. In het jaar V der Republiek (1796) werden er vierduizend vondelingen in het departement van de Seine en vier-en-veertig-duizend in de overige departementen aangetroffen. Bovendien is het opmerkelijk, dat de vrouwen het meest om echtscheidingen vragen. In vijftien maanden spreekt het Bureel van den Burgerlijken Stand bij het Gemeentebestuur van Parijs 5994 echtscheidingen uit, van welke er 3870 op verzoek der vrouwen werden toegestaan. Van de 1145 scheidingen wegens "incompatibilité d'humeur" waren er 887 op rekening der eischeressen.

[1] C. A. Dauban. La Démagogie en 1793 à Paris. (1868) p. 356.
[2] Dauban, p. 364.

Zoo groot was de huwelijkstrouw der fransche echtgenooten gedurende het Directoire!

II

ZOMER- EN WINTERVERMAAK.

In den zomer van het jaar IV der Republiek (1795) vindt de algemeene jacht naar vermaak een groot aantal nieuwe genietingen in de omstreken van Parijs. Te Saint-Germain-en-Laye worden de vuurwerken van den citoyen Gautier bewonderd. Te Saint-Cloud noodigt de citoyen André tot bezichtiging zijner illuminatie van vijfduizend gekleurde lampions. Het landgoed van de vermoorde Princesse de Lamballe te Passy wordt een vauxhal met bal en vuurwerk. Maar ook binnen de hoofdstad worden allerwege nieuwe terreinen afgebakend voor de meest geliefde afgoden van het Directoire — Verstrooying en Genot.

In de straat Saint-Lazare wordt de tuin Tivoli geopend. Tien duizend muskadijns van de beide sexen klappen er in de handen bij de beroemde vuurwerken van den citoyen Ruggieri. Nieuwe uitspanningen worden door denzelfden kunstenaar aangeboden, in het jaar V (1796), toen hij den tuin Idalie opende in het oud adellijk hotel Marbeuf. Daar wordt van allerlei vermaak gevonden, pantomimen, mastklimmen, geestverschijningen en tooverspelen. Telkens wordt er een nieuw genot geïmprovizeerd, als het oude niet meer in staat is de menigte te trekken — eindelijk is zelfs de komst van een turksch gezant bij het Directoire: Effeid-Ali-Effendi een voorwendsel, om kersversche zomergenietingen te ontdekken. Natuurlijk werd de vreemdeling door de leegloopende muskadijns niet minder door hunne muskadines nagevolgd en bewonderd. De kranten verhalen, dat zijn sérail te Parijs bestaat uit twintig duizend "parisiennes". De turkomanie maakte snelle vorderingen in Parijs — de meeste aanzienlijke vrouwen dragen "chapeaux-turbans." Mevrouw Tallien zelve gaat voor en vindt een turksch kostuum uit: — "la chemise turque et les chainettes de soie."

Toen Effeid-Ali-Effendi vertrokken was, kwamen de luchtballons eene pooze het publiek lokken. De twee voornaamste luchtreizigers van het Directoire zijn de citoyens Blanchard en Garnerin. Het parijsche gilde der ledigloopers is niet tevreden, als zij met hunne ballons zonder gezelschap opstijgen — daarom wordt door den burger Garnerin aangekondigd, dat hij met "une jeune citoyenne": Celestine Henry eene luchtvaart zal ondernemen. Evenwel — in den lusthof Idalie zal de burger

Blanchard ten hemel stijgen, en Garnerin tracht de konkurrentie vol te houden door eene vertooning van het neerdalen met "la parachute."

Doch de herfst begint met koude vlagen te dreigen. De drie-en-twintig schouwburgen van Parijs zijn geopend — ik kom er weldra op terug. De dertien openbare tuinen beginnen ledig te worden, gelukkig biedt de citoyen Garchy in de Rue de la Loi eene nieuwe gelegenheid tot uitspanning — een ijswinkel. De wand is onder reusachtige spiegels verborgen, aan de mahonihouten tafeltjens staan ijzeren stoelen van etruskiesch model. De geheele jeunesse dorée stroomt er des avonds henen — een dichter, Ségur le cadet, schrijft aardige rijmen op Garchy, fameux glacier. Maar ook hier werkt de mededinging den ondernemer tegen — nieuwe ijszalen worden geopend door den citoyen Juliet op den boulevard du Théâtre Italien. Hij verciert zijne vertrekken met turksche tenten en chineesche kiosken — aanstonds stroomt de menigte naar de nieuwe inrichting. Weldra verovert Garchy weder eene nieuwe beroemdheid door een nieuw koffiehuis: Frascati, te openen, in welks tuinen geheel het flaneerend Parijs eene toevlucht zoekt. Intusschen doet zich een nieuw verschijnsel voor van een koffiehuis, dat men le Petit Coblentz noemt, omdat al de ontevredenen, heimelijke koningsgezinden en nieuwe aristokraten er komen samenspannen, terwijl ze met het zonderling muskadijnsch vermijden der letter R — "Gue-e aux té-o-istes" zweren. De koningsgezinden worden herkend, omdat zij XVIII knoopen aan hun rok dragen — van de woorden Révolution française maken zij een anagram: "La France veut son Roi" — de dames dragen waayers met leliebloemen, met teekeningen van treurwilgen, in welker takken en bladeren men gemakkelijk de portretten van Lodewijk XVI, Marie Antoinette en van den Dauphin ontdekken kan.

Met den winter van het jaar V (1796) komt eene gewoonte uit vroegere dagen weder terug. Op nieuwjaarsdag mogen er weder geschenken worden gegeven. De Republiek had het vieren van dien feestdag voor grooten en kleinen verboden, omdat hij op den ouden kalender voorkwam en de nieuwe republikeinsche van den citoyen Romme geen nieuwjaarsdag vermeldde. Vóor den 1sten Januari volgens den ouden kalender begonnen in 1797 naar oude gewoonte de uitstallingen der winkels van het Palais-Royal en van de Rue des Lombards, waar suikerwerk en chokolade in de uitlokkendste vormen worden aangeboden. Een voorbijganger — zegt Peltier in zijn Paris pendant l' année 1796 — die de kostelijke weelde der nieuwjaarsgeschenken met stillen wrevel aanstaarde, prevelde half luide voor éen der magazijnen: — "Si le maître de cette boutique eût osé faire un pareil étalage il y a trois ans, il eût été guillotiné!"

Nog eene verandering. De nieuwjaarsdag van 1797 valt op een

Zondag. Weldra wordt de republikeinsche décadi vervangen door den christelijken Zondag. Reeds sluiten eenige winkeliers op Zondag hunne winkels. Zelfs wordt er weder Maart-bier gedronken, 't welk men onder het Schrikbewind herdoopt had tot Germinalbier. Eene andere, nog meer belangrijke herleving — op den eersten fraayen voorjaarsdag snelt heel Parijs weder naar "la promenade de Longchamps." De rijtuigen komen weder in gebruik, de ruiters volgen. De engelsche rijpaarden worden algemeen gezocht — de leege pronkers van het Directoire houden zich of zij werkelijk op een zadel zitten en Engelsch spreken kunnen — als zij elkander voorbijrijden, werpen zij malkaar het modewoord toe: "Very well!"

III.

DE NIEUWE MAATSCHAPPIJ.

De ruiters zouden nu alras van amazonen gevolgd worden. De vrouwen grijpen de teugels van een tweespan of vierspan. Juist hierin openbaart zich een der eigenaardigste karaktertrekken van ons tijdvak. Mannen en vrouwen streven naar vertoon van lichaamsoefening en lichaamskracht. De Revolutie had het dragen van wapenen gewettigd — de schermutselingen op straten, in schouwburgen en koffiehuizen waren aan de orde van den dag — de tweegevechten vingen op nieuw aan. Wedloopen te voet, wedrennen te paard, ieder ziet ze met vreugde instellen. Sterke ontwikkeling van spieren is bij de gulden jongelingschap eene hoofdvereischte — de toongevende vrouwen van het oogenblik streven naar den roem van goede koetsiers te zijn en voeren in plaats van het voeden harer zuigelingen het gebruik van geitenmelk in.

Bij het minste verschil van gevoelen, tusschen de leden dezer nieuwe maatschappij gerezen, beslist de sabel of het pistool. Geen der duëls van 1796 boezemde het parijsche publiek echter meer belangstelling in, dan het treffen van Marie Joseph Chénier en Amédée de Kerboux. Men kent de geschiedenis van de gebroeders Chénier. André, de jongste en talentvolste — was den 8sten Thermidor naar de guillotine gebracht. Marie Joseph, zijn broeder, de rechterhand van de Terroristen, als het er op aankwam gelegenheidsverzen te schrijven, Marie Joseph had den dood van zijn broeder niet belet — wellicht niet kunnen beletten. Na Robespierres val werd de dichter van het Schrikbewind algemeen met verachting bejegend — hoewel hij zich gehaast had, aanstonds den toon van het oogenblik te vatten en in den Moni-

De gulden jongelingschap.

teur een Hymne du 9 Thermidor geplaatst had, aanvangend:

"Salut, neuf thermidor, jour de la délivrance:
Tu vins purifier un sol ensanglanté,
Pour la seconde fois tu fis luire à la France,
Les rayons de la liberté."

Grooten indruk konden deze regelen niet maken, daar men zich herinnerde, dat Chénier nog geen twee maanden geleden bij het feest aan het Opperwezen op 20 Prairial (8 Juni) zijn Hymne à l'Etre Suprême had doen zingen, ter eere.... van Robespierre en Saint-Just. Chénier wisselde van overtuiging en geestdrift zoo dikwijls hij het nuttig vond. Reeds deze hymne aan het Opperwezen mocht weinig bijval vinden — men wist al te wel, dat de dichter in den vorigen winter, op den 20 Brumaire 1793 (10 November) een toepasselijk gedicht geschreven had voor de feestviering van de Godin der Rede, aanheffend:

"O Raison, puissante immortelle!
Pour les humains tu fis la Loi!
Avant d'être, égaux devant elle
Ils étaient égaux devant toi."

Al de dagbladen der thermidorianen en koningsgezinden dreven een bitteren spót met den ex-officiëelen poëet van het Schrikbewind — telkens werd hem de dood van zijn broeder André verweten, steeds riep men hem toe: "Caïn, qu'as tu fait de ton frère?"

Te vergeefs had Marie Joseph gepoogd met een verachtelijk stilzwijgen die aanklachten te doen verstommen. Telkens kwamen ze terug. Eindelijk stijgt de lang verkropte toorn hem naar 't hoofd — hij schrijft een woedend verweërschrift: Discours sur la calomnie (1797). Den volgenden dag, beginnen de beweerde lasteringen op nieuw. Chénier zoekt zijn leed te vergeten in het spel en in onwettige minnarijën. Zijne beide vriendinnen, de vrouw van den bekenden balletmeester Vestris en de gade van den voorzitter der Vijf-Honderd La Boucharderie volgen hem overal naar koncerten, bals en schouwburgen. Op zekeren dag had hij Madame La Boucharderie een oogenblik alleen gelaten in het Théâtre de la République, toen een knap jongmensch met een aristokratischen naam: Amédée de Kerboux de loge binnentrad. Weldra komt Chénier terug, er volgt in het portaal een hevig tooneel — Chénier slaat den jonkman den hoed van 't hoofd en deze brengt den dichter van den Charles IX vuistslagen in 't aangezicht toe.

Al de dagbladen kiezen partij voor Amédée de Kerboux. Op den 15 Ventôse van het jaar V (5 Maart 1796) grijpt een duel

Schermutseling der "jeunesse dorée."

plaats. Vier schoten worden gewisseld — Amédée de Kerboux wordt gevaarlijk gewond in de zijde. Een modekrant van die dagen "Le Déjeuner" schrijft: "Depuis la Révolution il existe presque toujours une étoile favorable aux méchants." Een ander nieuwsblad: "La Tribune publique" gaat nog verder en beweert: "Placer un égal danger entre un misérable et soi, c'est compromettre également sa personne et les intérêts de la Société." [1]

En Marie Joseph was volksvertegenwoordiger! De oostenrijksche Gezant te Parijs tijdens het tweede heerlijke Keizerrijk, Prins Metternich, ontving voor eenige jaren een kogel van een beleedigd hoogadellijk echtgenoot! Het derde kwart der XIXde eeuw poogt somtijds reeds eenige familietrekken met de jongste jaren der XVIIIde te vertoonen.

De waereld der paardrijders, amazonen, genotjagers, dansers en koffiehuisbezoekers uit het Directoire zou naast zijn smaak voor al wat spierkracht en uiterlijkheid aanbiedt, nog andere trekken van zedeloosheid vertoonen, die echter uit den tijd van het Schrikbewind als noodlottige erfenis aan de fransche Maatschappij waren vermaakt. De valbijl had ieder sints lang gemeenzaam gemaakt met den dood. Ieder huisgezin had zijne dooden. Men had het verlies van vrienden en betrekkingen in zoo kort tijdsbestek doorleefd — dat men onverschillig was geworden voor alles wat met den dood samenhing. Begrafenis en uitvaart werden met de uiterste geringschatting behandeld. Niemand volgde het lijk van den overledene. Een der Direkteurs: Révcillère-Lepaux, beklaagde zich in een ernstig geschrift: "Réflexions sur le culte" (1797), dat men den overledenen geene eerlijke ter-aarde-bestelling meer bezorgde: "les dépouilles d'un parent, d'un ami, ne sont que ce que sont les restes d'un animal, dont on se débarrasse le plus promptement possible et uniquement par voie de police."

Immers het Directoire had bepaald, dat wegens de stuitende en barbaarsche onverschilligheid, gebleken bij de begrafenissen, een politiebeambte de lijken volgen zou met rouwfloers om den hoed: "pour essayer de rappeler la France à la pudeur."

Nog eene erfenis had het Schrikbewind achtergelaten. Ieder was langzamerhand gewoon geworden op kosten van den Staat te leven, daar de Revolutie eene menigte van nieuwe ambtenaren in 't aanzijn geroepen had. Dewijl landbouw, nijverheid en handel kwijnden, zag ieder door de dagelijksche belangstelling in de politieke gebeurtenissen, al meer en meer naar den Staat op ten einde levensonderhoud te winnen. Het getal ambtenaren, chefs en komiezen, klimt tot in het belachelijke. Het Ministerie van Oorlog telt

---

[1] Beide aangehaald bij de Gebroeders De Goncourt t. a. p. blz. 206.

in zijne verschillende bureelen twee-en-zeventig chefs, die elk vijf-en-twintig komiezen en vier zoogenaamde "expéditionnaires" nahouden — een personeel van tweeduizend-acht-en-tachtig ambtenaren. Zelfs vrouwen treden in dit heirleger op — Madame de Rivarol is korten tijd "employé" — een paar gemeene deernen treden als "sous-chefs" op.

De meeste dezer ambtenaren, voor wie een ambt gevonden is, om ze eene kleine wedde te kunnen toeleggen, bekommeren zich weinig om hunne werkzaamheden en worden door de zorg voor hun kostuum — o treffende gelijkenis met sommige der ambtenaren, die in onze dagen alom over dit waerelddeel zijn verspreid — verhinderd, om vóor twaalf uren op hunne bureelen te verschijnen. Anderen gaan verder en komen alleen op het ministerie om hunne wedde te ontvangen. Hunne onkunde evenaart hunne luiheid. Het eenige wat onmisbaar wordt geacht is een fraai handschrift. Vandaar een groot aantal schrijfmeesters en een nog grooter aantal leerlingen. Schoonschrijven wordt een hoofdbestanddeel van de opvoeding in dit tijdvak — de ouders droomen voor hunne kinderen niets heerlijkers dan het bezit van eene "bien jolie plume."

IV.

DE SCHOUWBURGEN.

Men schreef 8 Floréal van het jaar III, (28 April 1795.) In het Théâtre de la Cité-Variétés zal voor het eerst vertoond worden een politiek-satyriesch drama, onder den titel: L'Intérieur des Comités révolutionnaires ou les Aristides modernes. Nog geen jaar was vervlogen — slechts negen maanden na den dood van Robespierre en reeds klapt het parijsch publiek in de handen bij deze woedende beschimping van een der meest populaire levensteekenen der Omwenteling: de revolutionnaire Comités. Deze immers waren in al de sektiën van de hoofdstad ingesteld, om het Gemeente-Bestuur van Parijs voor te lichten over alles wat in hunne onmiddellijke nabijheid geschiedde. De heftigste hartstochten beheerschten de vergaderingen dezer Comités, waar het volk van de straat zijne stem verhief over staats- en stadsbelangen — waar de persoonlijke wraakzucht dikwijls hare leelijke viktoriën vierde, door onschuldige burgers met den kreet van: "Suspekt!" in handen te leveren van Fouquier-Tinville.

Op den 8 Floréal van het jaar III zag het nieuwsgierig publiek voor het eerst deze Comité's op het tooneel. Men aanschouwde er den citoyen Aristide, oud-lakei, nu praezident van het Comité, —

een oud-stoelendraayer, die den naam voert van citoyen Torquatus, — een ex-kapper, dien men citoyen Scaevola noemt, en vele anderen, leden van het geachte republikeinsche regeeringslichaam. Zij hebben recht over leven en dood, werpen onschuldige burgers in de gevangenis — en handelen geheel naar de voorschriften van zeker lid der Konventie: de Afgevaardigde Piorry, die aan de Jakobijnen van Poitiers schreef: "Vous pouvez tout faire, tout obtenir, tout casser, tout briser, tout renfermer, tout juger, tout déporter, tout guillotiner, et tout régénérer." [1]

In de eerste plaats ziet men er Aristides, Torquatus en Scaevola vijf-en-twintig-duizend franks in assinjaten van een gevangen burger in den zak steken. Daarna onderteekent men bevelschriften tot het in-hechtenis-nemen van een eerlijk man, Dufour met zijne echtgenoote en zijn zoon. De knecht van Dufour, Deschamps genaamd, komt naar zijn meester vragen en noemt hem zonder erg: Monsieur Dufour. Oogenblikkelijk zetten Aristides, Torquatus en Scaevola zich aan 't opstellen van de volgende beschuldiging: — "Ce jourd'hui, au comité révolutionnaire, est comparu Charles François Deschamps, au service du citoyen Dufour, lequel nous a déclaré que ledit Dufour est un conspirateur forcené, qui cherche à rétablir l'ancien régime exigeant des citoyens qui sont à son service, qu'ils emploient des qualifications féodales et justement proscrites." Wel weigert de bediende dit stuk te teekenen, maar Aristides behelpt zich met eenvoudig aan het proces-verbaal toe te voegen: "Et a déclaré ne savoir signer, de cet interrogé." Daarna worden Dufour en zijne gade in hechtenis genomen — eenige flesschen spaanschen en hongaarschen wijn in hunne woning gevonden, bewijzen, dat zij misdadige relatiën met het buitenland hebben aangeknoopt. Maar plotseling komt nu het bericht van het gebeurde op 9 Thermidor — de gensdarmes zetten de zaal van het Comité af, Torquatus, Aristides en Scaevola worden onder een eindeloos, oorverdoovend bijvalsgejuich gevangen genomen.

De schrijver van dit, als getuige omtrent den geest des tijds, overmerkwaardig drama, was een jongmensch, zelf bij de vertooning tegenwoordig, zekere Ducancel, die uit voorzichtigheid zijn naam niet wilde openbaren. Doch het publiek, tot de hoogste geestdrift opgewonden, roept, schreeuwt, huilt om den naam des auteurs.

Ducancel blijft volharden. Een half uur lang duurt het rumoer. Eindelijk springt een der toeschouwers op eene bank van het par-

---

[1] Thibaudeau. Histoire du Terrorisme dans le Département de la Vienne. (1795) aangehaald bij de Gebr. Goncourt t. a. p. blz. 123.

Bevrijding der gevangenen.

terre en vraagt, dat men den onbekenden schrijver den dank der aanwezigen overbrenge wegens zijn moed in de tuchtiging der revolutionnaire comités aan den dag gelegd. Ducancel had echter juist gezien — Merlin de Thionville, na 9 Thermidor benoemd tot lid van het Comité de Sureté Générale, deed de vertooning verbieden. Weldra was evenwel dit verbod opgeheven — en werden les Aristides Modernes door geheel Frankrijk toegejuicht.

Doch niet op ieder tooneel zouden aanstonds politieke satyren vertoond worden. Men was aanvankelijk te sterk ingenomen met het genot van den gantschen avond vrij te spreken, vrij te juichen, gedruisch te maken, muziek te hooren en allerlei oog en oor prikkelende vermaken te zoeken, om naar het zuiver letterkundig genot van een goed geschreven drama te haken. De verschillende direkteurs der parijsche schouwburgen wedijveren, om allerlei nieuwe vertooningen ten beste te geven. De Opéra had vóor op het tooneel bij den scherm twee klavierorgels geplaatst, waarop de citoyens Séjan en Couperin het publiek begeleiden, zoodra een nationaal gezang werd aangeheven. Iederen dag wordt iets nieuws uitgevonden — wordt een schouwburg opgericht of een ongewoon kunstgenot beloofd. De mededinging der openbare tuinen en danszalen wordt somtijds op onwelkome wijze waargenomen en eenige al te ondernemende direkteurs maken een schandelijk bankroet. Toch zijn de théâtres iederen avond overvol. Een geheel nieuw publiek verschijnt op alle rangen. De muskadijns, de parvenuus van het oogenblik, de vrouwen van het Directoire met al de dwaasheden van haar romeinsch-grieksch kostuum, veel meer met hare oogen in de zaal dan op het tooneel, zie daar het nieuwe Frankrijk van het Directoire.

Wat de kunstenaars aangaat, Parijs mag er meer dan eene aanwijzen, die op buitengewone talenten boogt. Vooreerst trad Mlle Contat nog steeds met bizonderen bijval op, als: "grande coquette." Hare Elmire in den Tartufe, hare Célimène in den Misanthrope worden algemeen geroemd. Zij heeft zich daarenboven uitmuntend in de bonte afwisselingen van de Omwenteling op hare plaats gevonden. Vóor 1789 zag zij den Graaf d'Artois aan hare voeten, na 1792 heeft zij de hand gereikt aan Legendre — zonder huwelijkskontrakt. Met dat al was Mlle Contat eene vrouw van zeldzaam vernuft. Lastig gevallen door een onhandig jakobijn, die haar met zijne courtoisie vervolgde, andwoordde zij:

"Je ne m'attendais pas à de telles conquêtes!
Le malheur de l'esprit est de charmer les bêtes."

Naast Mlle Contat verschijnt Mlle Rouourt, de Rachel van het Directoire, beroemd door het talent, waarmee zij Medea, Dido, Athalie voorstelt. Hare beste dagen zijn reeds voorbij

Merlin de Thionville.

gegaan, zij wil het niet gelooven. Zij blijft aan het treurspel getrouw en waant door verdubbelden hartstocht nieuwe bewondering te zullen verwerven. Te vergeefs, kwade tongen zeggen, dat zij hare tragische woede kunstmatig voorbereidt "avec du champagne et ces petits vins qu'on trouve dans le comtat d'Avignon." Zij heeft in vroegere dagen schatten met haar talent gewonnen — zij woont in een paleis, bezit een stal met zes paarden, ontvangt geheel Parijs in hare prachtige salons — maar moet erkennen, dat haar vader uit een venster gesprongen is, om door zelfmoord den hongerdood te ontkomen. Slechts enkelen verachten haar om deze reden — de anderen luisteren naar hare verontschuldiging en vernemen met belangstelling, dat zij juist het plan had gekoesterd, om zich het lot van haar verarmden vader aan te trekken.

De grootste tooneelkunstenaar is buiten eenigen twijfel Talma, de geniale akteur, die tijdens de eerste jaren der Omwenteling zijne schoonste lauweren won met de schepping van Charles IX en Henri VIII. Ook hem heeft de parijsche waereld veel te vergeven — hij heeft de wet op de echtscheiding aangegrepen, om zich van eene trouwe, liefhebbende gade, die hem een aanzienlijk fortuin bij hun huwelijk had aangebracht, te verwijderen. Doch de parijsche waereld van het oogenblik is zeer verdraagzaam — en men juicht Talma elken avond met den uitbundigsten bijval toe. Talma is populair, vooral omdat hij de oude traditiën van het oude fransche tooneel met voeten heeft getreden, omdat hij alle officiëele kostuum verwerpt, daar hij de historische kleedij draagt van zijne rol, daar hij durft loopen, ijlen, vliegen over de planken, als het noodzakelijk is, daar hij waagt te fluisteren, te roepen, te donderen met zijne stem — daar hij het treurspel uit de oude akademische overlevering terugbrengt in de sfeer der natuur en der waarheid, daar hij reeds de bede in vervulling deed gaan, welke eerst later zou worden geslaakt door een der geestigste mannen ten onzent — de bede:

"Verlos ons van den preektoon, Heer!"

Eene geheel andere tooneelcelebriteit was in die dagen Mlle Lange — eene middelmatige kunstenaresse, maar eene alles veroverende, alles betooverende, alles ten gronde richtende veile deerne. Met de grootste onbeschaamdheid werd zij door al de helden van het Directoire bewierookt en verwekte zij bij al de heldinnen, zelfs bij Mevrouw Tallien, eene ongewoon sterke maat van ijverzucht en verkropte woede. Zij is het onderwerp van alle gesprekken. Hare weelde, haar goede smaak, hare zedeloosheid vormden een zeer algemeen punt van beraadslaging. Zij heeft van een uitdrager de kanten van Marie Antoinette gekocht — zij draagt ze, zonder zich belachelijk te maken. Zij richt de groote fortuinen van het Directoire ten gronde. Drie bekende kapitalisten werpen haar achter-

Talma.

eenvolgens handen vol gouds toe, tot zij hunne rijkdommen hebben uitgeput. Een schandaal brengt haar naam in nog ongunstiger licht. Nadat zij haren tweeden minnaar verjaagd heeft en een verarmden koopman door een rijken rijtuigfabrikant heeft doen opvolgen, daagt de eerste haar voor den rechter. Deze, een hamburger, de in Parijs destijds zeer bekende Hoppé, beweerde, dat hij Mlle Lange tweemaal-honderd-duizend franken had uitbetaald, op voorwaarde, dat zij het tooneel zou vaarwel zeggen. Zij had de som ontvangen — maar was aan het tooneel verbonden gebleven. In ieder geval eischte hij van haar zijne dochter Palmyre. De advokaat van Mlle Lange beweerde echter, dat de genoemde geldsom in assinjaten betaald geen veertigduizend franken waarde had — dat in geen geval de kleine Palmyre kon worden afgestaan aan haren vader, omdat onwettige kinderen den staat volgen van hunne moeder — reeds volgens Montesquieu. De rechtbank besliste, dat het kind noch aan den vader noch aan de moeder zou worden toegekend, maar dat een voogd zou benoemd en de tweemaal-honderd-duizend franken aan Palmyre zouden worden uitgekeerd.

Een ander proces voerde Mlle Lange met den beroemden schilder Girodet. Deze had haar portret voltooid. Zij maakte eenig bezwaar omtrent de gelijkenis en den prijs, zij hield aan, totdat Girodet het portret terugnam en vernietigde. Bij de volgende tentoonstelling vond men eene schilderij van zijne hand, eene naakte Danaë onder een gouden regen voorstellend, waarin ieder Mlle Lange herkende, en ter zijde een kolossale eend, die vrij wel op den rijtuigfabrikant Simon geleek. Deze laatste liet zich echter niet weerhouden met Mlle Lange te huwen, onder voorwaarde, dat zij het tooneel zou verlaten. Zij schijnt hare rol van echtgenoote redelijk goed gespeeld te hebben — de gebroeders Edmond en Jules de Goncourt merken er bij op — "il y avait déja longtemps qu'elle répétait la pièce avec son futur mari."

De Opéra en de Koncerten van het Directoire hadden geen luisterrijker personeel van kunstenaren aan te wijzen. In de Opéra schittert nog altijd Mlle Maillard, de ex-Godin der Rede, die op 20 Brumaire (10 November) 1793 in de kerk Nôtre-Dame hare altaren heeft zien rooken onder het woest uitgieren der Marseillaise. Bij het ballet danst nog steeds Vestris, die, als men beweert, geweigerd heeft op verzoek van Robespierre de Carmagnole te dansen. In plaats van deze liederen en dansen uit het Schrikbewind komen nu de oude Grétry en de jonge Cherubini betere muziek aanbieden. De muziek komt weder in de mode. De pas verschenen groote mannen van het Directoire geven het voorbeeld, hunne vrouwen beginnen op haar veertigste jaar nog aan het klavier. Van al de Koncerten, is echter het Concert Feydeau het schitterendst. De vrouwen maken er het meeste vertoon van kleeding — aan eene modemaakster wordt honderd franken voor een hoed betaald, onder

voorwaarde, dat zij geen dergelijken zal voltooyen vóor het aanstaand koncert.

V.

DE KOSTUMEN.

Hoe is het uiterlijk van al deze schouwburg- en koncertgasten? Voeger had men alleen te vragen, hoe het hof te Versailles zich in 't openbaar vertoonde, om het kostuum der Parijzenaren te bepalen. De Republiek had echter de Grieken en Romeinen op den voorgrond gesteld in bouworde, huisraad en beeldende kunsten. De mode van het Directoire werd nu een oprecht klassicisme in de kleederdrachten. Evenwel zag men zich genoodzaakt het karakter van den tijd eenigszins te volgen, waarom al spoedig de anglomanie naast het klassicisme eene plaats vond. Tulbands, sjaals, hoeden en spencers worden aangenomen naast volkomen grieksche kleedingstukken. In de eerste plaats moest het vraagstuk van het kapsel worden opgelost. Na Thermidor werd eene geheel nieuwe wijze van kappen ingevoerd voor vrouwen: la coiffure à la victime. Het bestond in kort afgesneden hair met een blauw lint om het hoofd. Spoedig komt hier weder wijziging in. Men brengt kleine lokken over het voorhoofd, die de wenkbrauwen bedekken en de oogen overschaduwen, men laat het hair geheel over de schouders golven, of men houdt het besloten in een net van purper fluweel. Andere schoonen binden hare lokken hoog op en vatten ze in een spiraal van goud — zoo als de vrouwen uit den tijd van Alcibiades. Sommigen eindelijk poederen het met een hel geel poeyer, andere dragen valsche hairen, een kapsel à la Caracalla, à l' Aspasie, à la Vénus of à la Titus. Allerlei vederen vercieren het dus getooide hoofd, zwarte reigerveëren met een randjen van oranje, struisveëren wit en bont gekleurd. Somtijds ook wordt het hair kunstmatig in drie verdiepingen opgebouwd, die door drie hoogroode zijden linten worden in bedwang gehouden. 't Is elken dag iets nieuws — groote hoeveelheden valsch hair worden door de muskadines en merveilleuses verbruikt, de vaudeville drijft er den spot mee, de karikaturisten zijn onvermoeid aan den arbeid. Doch dit verschijnsel doet zich bijna in alle eeuwen voor. Reeds onze geestige haagsche sneldichter, Ridder Constantin Huyghens gaf de dames van zijne dagen menige gulle opmerking ten beste, vooral over de lange slepen, welke hij de staarten van het "schip van ijdelheit" noemde, niet minder over de valsche hairlokken, weshalven hij vraagt:

"Is 't eigen goed, of leen,
Of aengekochte waer? Ick vrees voor een van tween,
En dat of Galgh of Rad noch met de koppen proncken,
Daer dese krulletjens aen hoorden eer se stoncken."

In den tijd van het Directoire werd eene volledige pruik door vele toongevende vrouwen gedragen, maar steeds blond, van donker blond tot geel blond, van het vlassigste blond tot het rossigste blond. Madame Tallien had vijfentwintig volledige blonde hairtooisels van vijfentwintig gouden louis ieder — zoo Mlle Lange en de andere halfgodinnen en heroïenen.

Het kleed dezer dames was naar antiek patroon gesneden met dat korte bovenlijf en dien engsluitenden rok, welke de meesten onzer nog op de pastelportretten hunner grootmoeders hebben mogen bewonderen. Plooyen waren niet geoorloofd, omdat zij tegen de natuur streden, daarom moesten deze kleedjens à la Flore en à la Diane, deze tunieken à la Minerve en à la Céres zoo nauw om het lichaam heen prangen, dat de merveilleuses nauwelijks loopen konden. Lang mochten de tunieken niet zijn — want men was er op gesteld zijne hooggeregen kothurnen van bonte kleur in 't oog te doen vallen. Doch bij plechtige gelegenheden pogen de heldinnen van het Directoire nog treffender op grieksche vrouwen te gelijken. Zij schoeyen den naakten voet met grieksche sandalen, gouden ringen omvatten hare teenen — banden met edelgesteenten omstrikken den naakten enkel en het naakte been. Deze graeko-romeinsche voetzoolen hadden een slechten invloed op de gezondheid. Dokter Desessarts schrijft aan een der dagbladen van dit tijdvak: "qu'il a vu mourir plus de jeunes filles depuis le système des nudités gazées que dans les quarante années précédentes." Daarbij voegde zich nog dat men geene zijden, geene wollen stoffen meer droeg, omdat deze te grove plooyen vormden — gaas, doorschijnend linnen en neteldoek maakten de geheele garderobe van eene merveilleuse uit. Kotzebue, die Parijs eenige jaren later bezocht (1804), zeide van de kostumen der vrouwen: "Il faut à une Parisienne trois-cent- soixante cinq coiffures, autant de paires de souliers, six cent robes et douze chemises."

Naast deze grieksche heldinnen loopen zeer zonderlinge helden. De mannen van het Directoire waren geheel in de anglomanie verward. Vierkante rokken van groen laken met witte knoopen van elpenbeen zag men als het toppunt van pracht verschijnen — de kragen tot boven de ooren langs het hoofd opstijgend, om dan wederom naar de schouders af te dalen en de spits afgesneden overslagen van den rok te ontmoeten. De das vooral was een gewichtig artikel. Een buitengewoon groot stuk wit of lichtgekleurd neteldoek werd ettelijke malen om den hals gewonden, zoodat de gantsche kin en onderlip in de wrongen van de das wegzonken. De

weelde van kanten jabots en manchetten is bijna algemeen, de oude, deftige korte broek, de blauw en wit gestreepte kousen worden vervangen door den pantalon van nankin en de generaalslaarzen. Brillen worden uit modebehoefte aangenomen, dikke knoestige spiraalvormige knuppels voltooiden hun gewaad.

In kontrast met deze uitdagende wapenen nemen de Incroyables eene allerzonderlingste modetaal aan. Zij schrappen de R uit het alfabet — als de Swells van ons hedendaagsch Belgravia. Zij schijnen strijdbare helden en fluisteren eene weekelijke kindertaal: "paole d'honneu!" — "pa'ole supème!" Hoor eens, hoe ze tot elkander spreken. [1] — "Savez-vous une histoi-e singulie-e qui vient d'a-iver au théât-e Moliè-e, c'est en vé-ité, chamant!" — "Vous m'int-iguez quelle est donc cette aventu-e?" — "Vous connaissez la Duza-din. Eh bien! on zouait Figa-o, on en était au second acte, le spectac-e était b-illant... Tout d'un coup des c-is pa-tent du fond d'une loze, on tou-ne les yeux de ce coté pou fai-e cesser le b-uit, mais quelle est la sup-ise... la Duza-din se t-ouvant mal... etc.

VI.

HET SALON VAN MADAME TALLIEN.

Madame Tallien was de beroemdste, niet minder de befaamdste vrouw van het Directoire. Hare lotgevallen vóor den 9 Thermidor zijn reeds vroeger door mij medegedeeld. Thands vinden wij haar in top van macht en grootheid. Het Directoire met zijne verwijfde en dwaze mannen was een gulden tijd voor de vrouwen. Zij hadden overal hare hand in — hare invloed was beslissend. Niemand meer, dan Madame Tallien. Aanstonds na het Schrikbewind is zij in stilte de koningin der Republiek. Zij vormt de algemeene wijze van zien, zij roept de Muzen van de Toonkunst en van den Dans in het herlevend Parijs terug. Zij bezoekt de Tentoon-stelling in een opzettelijk daarvoor vervaardigd kostuum en brengt de Schilderkunst weder in de mode. Zij strekt tot eene vrou-

---

[1] Journal des Incroyables ou les Hommes à paole d'honneu. — aangehaald door de Gebr. de Goncourt: t. a. pl. bl. 418.

welijke Maecenas voor gantsch de tooneelwaereld — alle kunstenaren hopen op hare bescherming.

Zelve is mevrouw Tallien eene talentvolle kunstenares. Haar instrument is de harp, waarbij ze de onvergelijkelijke schoonheid harer fijn gevormde armen weet te doen uitkomen. Zij danst voor hare gasten in hare Chaumière du Cours-la-Reine — eene fraaye villa met een rieten dak, te midden van bloemen en boomen. Zij spreekt Spaansch, Thérézia Cabarrus was te Madrid geboren, zij spreekt Italiaansch met de vreemde gezanten of ballingen, die de gastvrijheid der Republiek komen inroepen. Zij waagt handen vol gouds op de speeltafel, zij glimlacht, 't zij het lot haar verlies of winst brenge. Zij betoovert de voorname kringen van het Directoire — zij staat de vijf groote mannen als eene geëerbiedigde Koningin ter zijde.

Mevrouw Tallien had een zeer slechten naam. Een booze spotter teekende haar welgelijkend portret met een biljet aan haar romeinsch gewaad gehecht, waarop in zeer duidelijke karakters te lezen was: "Respect aux propriétés nationales!" Een ander, die haar gedurende langen tijd stout in 't aangezicht staarde, andwoordde op hare vraag; — "Qu' avez-vous, monsieur, à me considérer?" — "Je ne vous considère pas, madame! j'examine les diamants de la couronne." Men verhaalde nog wreeder woord van haren eersten man, den Markies de Fontenay, die bij hunne scheiding haar zeker juweelen cieraad niet wilde teruggeven — er bij voegende: "Je la garde pour vous la donner, quand vous serez ma maîtresse!" Hare levendige vriendschap voor den Directeur Barras baarde minstens opzien. Tallien was zeer ijverzuchtig en ruw. Na eene hevige oneenigheid merkte hij op, dat zijne echtgenoote hem met het ceremoniëele "Vous" toesprak. — "Pourquoi ces cérémonies? Tu ne me tutoies plus!" riep hij uit. — "Eh bien! va-t'en!" andwoordde madame Tallien. [1]

De gasten, welke de koningin van het Directoire in hare Chaumière ontving, behoorden tot de allerberoemdste gestalten van dit tijdvak. De weduwe van den generaal de Bauharnais ontmoette er den jongen Generaal Bonaparte — een somber jongmensch, met een bleek geel gelaat en fonkelende oogen. Eene tijdgenoote, Madame Sophie Gay verhaalt in hare Gedenkschriften, dat de jonge Generaal een vurige aanbidder van Madame Tallien geweest zoude zijn — een feit, dat de historie met alle mogelijke voorzichtigheid en aarzeling behoort te boeken. Geloofwaardiger is het verhaal van Ouvrard — een gast in de Chaumière — dat Bona-

---

[1] Arsène Houssaye. Nôtre-Dame de Thermidor (1866) blz. 412. Het werk van Arsène Houssaye moet echter met veel voorbehoud worden geraadpleegd.

parte eens naast mevrouw Tallien gezeten hare hand had gegrepen, om haar uit de lijnen en plooyen voorspellingen te doen. Ieder had daarop "la bonne aventure" van Bonaparte willen hooren en allen waren tevreden, met uitzondering van den Generaal Hoche, den held der Vendée — want de overwinnaar van Toulon voorspelde dezen: "Général, vous mourrez dans votre lit." Hoche stierf op negen-en-twintigjarigen leeftijd (1798) aan vergif, doch zijn sterfbed was niet zoo bitter als de doodstrijd van den balling op Sint-Helena.

Madame Tallien mengde zich van tijd tot tijd krachtig in den strijd der politieke partijen. Zij stond vijandig tegenover de resten der jakobijnsche partij, streed voor de Thermidorianen, en bewees zekere attentiën aan de reaktie der Koningsgezinden. Cambon, de uitstekende financier, sprak eens in de Konventie van hare weelde en hare intrigen. Cambon was een goed republikein, die de weelde der jeunesse dorée niet kon toejuichen bij het zinken in waarde der assinjaten. Tallien zelf voerde onophoudelijk krijg met hem in zijn Ami des Citoyens. Intusschen duurden de feesten voort in de Chaumière du Cours la Reine. De drie glansrijkste vrouwengestalten van deze bals zijn de gastvrouwe zelve, Josephine de Beauharnais en eene italiaansche, Madame Visconti. Op den tweeden gedenkdag van den 9 Thermidor in 1796 is er een buitengewoon luisterrijk dansfeest bij den burger Tallien. Die welwillende, steeds glimlachende kreoolsche met haar licht rooskleurig gewaad, kort, al te kort van bovenlijf en eindigende in eene sleep van zwart zijden franje, met hare korte, zwart gazen mouwtjens, lange, tot aan den elboog reikende, licht bruine handschoenen, met hare geel marokijnen schoenen en haar etruskiesch kapsel met kersroode linten — is mevrouw de Beauharnais, die nu en later een kinderlijk pleizier in haren opschik vindt.

Thérézia Cabarrus draagt een nauwsluitend kleed van wit neteldoek met een licht-rood gazen overkleed. Hare schoenen zijn van azuur-marokijn — hare kousen wit met karmozijnen klinken. Zij voert een griekschen sluyer, door twee laurierktakken om haar hoofd vastgehecht. Naast haar staat Madame Visconti, geheel in wit neteldoek, aan de afhangende mouwen en aan den rok zijn purperen, grieksche randen. Aan hare naakte voeten heeft zij purperen sandalen, gouden ringen om de teenen. Als halscieraad vertoont zij een keten van groote kameeën — haar kapsel is à la Caracalla. [1] Nog eene vrouw vertoonde zich dikwijls in de salons van het Directoire: Madame Recamier — die ten minste van alle geschiedschrijvers gelijkelijk wegens haar vernuft en haar fatsoen

[1] Arsène Houssaye t. a. p. blz. 480.

werd geprezen. Haar invloed ligt buiten het Directoire, maar zij deelde ten zeerste in de danswoede van haar tijd. Een harer levensbeschrijvers zegt: "Elle aima la danse avec passion pendant quelques années, et à son début dans le monde, elle se faisait un point d'honneur d'arriver au bal la première et de le quiter la dernière." Eene niet minder merkwaardige gaste bij mevrouw Tallien was Madame de Staël, die er de bekende woordenwisseling met Generaal Bonaparte had, welke eene nederlandsche pen [1] zoo geestig heeft vereeuwigd.

De Generaal Bonaparte zou al deze grieksche weelde, deze luidruchtige danseressen en vroolijke snapsters bij zijn konsulaat den rug keeren. Eene van alle had echter zijn hart gewonnen — Josephine. Mevrouw Tallien verstiet haren echtgenoot en reikte na eene tweede scheiding hare hand aan den zuid-nederlandschen Prins de Chimay. Zij bracht hare laatste jaren te Brussel door — doch leed aan een onuitsprekelijk gevoel van gekrenkten trots — de echtgenoote van Koning Willem I en Anna Paulowna hebben haar nimmer aan 't hof te Brussel willen ontvangen. De Prins van Chimay was evenwel kamerheer des konings en lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

VII.

DE KEERZIJDE VAN DE MEDALJE.

Niet alles was levensvreugde, dansgeneucht en weelde in deze dwaze maskerade van het Directoire.

Een zeer somber tafereel levert de keerzijde van de medalje. Waren de gewone en algemeen geëerbiedigde zedewetten met voeten getreden, de Nemesis kon niet uitblijven. Allereerst vertoonde zich de verwarring in het stoffelijk leven der Maatschappij. De sociale wetten, die welvaart of verval beheerschen, kunnen evenmin aan geschreven instellingen worden vastgeketend als de wetten der natuur. De Republiek had gewaand door het voorschrift van haar maximum aan Frankrijk goedkoop brood en vleesch te verschaffen voor hare assinjaten, die zij gedurende het Schrikbewind met gedwongen koers uitgaf. Op den 24 December 1794 werden echter maximum en gedwongen koers afgeschaft — daar zij buiten de hulp van de guillotine uit den aard der zaak in 't niet moest zinken.

Eene onvermijdelijke en rampzalige terugwerking deed zich aan-

[1] H. J. Schimmel.

stonds gevoelen. De ongehoorde stijging van alle prijzen bracht geheel Frankrijk tot wanhoop. Een pond brood kost in December 1795 reeds zestig franks, een pond vleesch honderdtwintig. Een burgerlijke schotel met wortelen kost vijfentwintig franks — men begint paardevleesch en bedorven haringen te verkoopen. Water kost evenveel als vroeger wijn — wijn is tienmaal zoo duur als gewoonlijk. Millioenen riemen assinjaten, door de geduldige drukpers dagelijks afgeleverd, doen den prijs van alle waren, inzonderheid van het edel metaal, tot aan het fabelachtige rijzen. Het goud verliest geheel zijne wezenlijke waarde en dient alleen tot middel, om de geduchte daling der assinjaten nauwkeuriger aan te geven. Mercier teekent op, dat ter Beurse van Parijs op 1 Februari de gouden louis van twintig franken wordt betaald met vijfduizend-driehonderd franks in papier.

Het Directoire vertiendubbelt de uitgifte van assinjaten — zoo kon het veilig handelen, want ze waren voor drukloon en den prijs van 't papier te verkrijgen — in December 1796 verklaart Dubois Crancé dat, schoon men dagelijks voor honderd miljoen franks aan assinjaten vervaardigde, er nog niet voor de helft in de behoeften voorzien werd. Somtijds dreigt er een staatsbankroet te ontstaan door gebrek aan papier. Allermerkwaardigst is het de prijzen van de meest dagelijksche artikelen te zien klimmen. Zie hier een uittreksel uit een huishoudboek van 1796.[1]

Brumaire.	Zeven paar witte zijden kousen.	3.600	livres.
Frimaire.	Wit en gekleurd garen.	2.000	„
„	Een half varken.	7.000	„
Nivôse.	Twee pakken kaarsen.	2.000	„
Pluviôse.	Voor vijf pennen.	2.600	„
„	Voor olie.	3.600	„
„	Voor bougies.	4.000	„
„	Voor maandelijksch waschgeld.	2.509	„
Ventôse.	Voor een geborduurd manteltjen van tarlatan.	7.000	„
Germinal.	Voor een japon en een waayer.	20.000	„

En deze fabelachtige prijzen — een livre is een frank — werden gevraagd van ambtenaren met een vast inkomen in papier-geld, van geruïneerde industriëelen en kooplieden. Op de Beurs wordt het hachelijkste spel met assinjaten en goud gedreven. De gouden louis klimt in Juni 1796 tot twintigduizend livres — dagelijks rijst het edel metaal met sprongen van zeshonderd franks. Erger is evenwel de uitwerking van de ongehoorde prijzen der eerste levensmiddelen.

[1] Edmond et Jules de Goncourt t. a. pl. bl. 147.

Want de gouddorst maakt er zich meester van, om er een schandelijken handel mee te drijven. Die handel — door de Engelschen zoo eigenaardig overtrade genoemd — is de oorsprong van vele onverwachte, ongehoorde en betreurenswaardige fortuinen. De agenten en kommiezen van geldhandelaars maken de beste zaken — "les commis mis comme des princes et venus nus de leurs provinces" — zoo als een tijdschrift van dien tijd ze hekelde. De zucht tot windhandel grijpt de gantsche maatschappij aan. Ieder wil koopen er verkoopen, om fortuin te maken. Mannen, vrouwen, kinderen loopen met monsters en stalen van de eene of andere koopwaar in den zak. Dames verkoopen hare kanten, burgervrouwen zout, suiker, tabak, zeep, kaarsen. Allerhande goederen, diamanten, edelgesteenten, wijn, zakdoeken, laken, boeken, schilderijen, alles wat men vinden en missen kan wordt te koop aangeboden. Het verschijnsel is niet moeyelijk op te lossen. De assinjaten hadden in schijn zekere waarde, men betaalde er zijne belastingen mede. Het geheim van den handel bestond hierin, dat men velerlei roerende goederen voor pakken en handen vol assinjaten afzette, en onmiddellijk daarvoor andere, zoo mogelijk onroerende goederen inkocht. Eenzelfde waar diende tot verschillende ruilingen, waarbij telkens de prijs aanzienlijk stijgt.

Zoo verhaalt een dagbladschrijver (Le Censeur des Journaux.) Nivôse An VI[1], dat zijne waschvrouw hem honderd paar schoenen te koop had geboden voor 400 franks het paar, dat hij de partij dien zelfden avond voor 410 franken het paar had verkocht en 1000 franks in assinjaten had gewonnen. Voor 't overige waren de schoenen gescheurd, slecht en onbruikbaar. Toen onze journalist deze opmerking maakte tot zijne strijkster, andwoordde zij: — "Ce ne sont pas des souliers pour porter, ce sont des souliers pour commercer." De schoenen, die gedragen konden worden, golden toen 800 franken het paar, dus kon men blijven spekuleeren, tot op het oogenblik, dat men den prijs van 800 franken te nabij kwam. Allerlei oude meubelen en ornamenten worden opgezocht, om verkocht te worden — geheel Parijs is een uitdragerswinkel.

Vrouwen, dames, deernen, allen vinden iets te koopen en te verkoopen. De huizen worden volgeladen met handelswaren — men wandelt tusschen balen katoen door de salons, de vrouw des huizes heeft in haar flakon geen reukwater maar een monster olijfolie, azijn of brandewijn. Doch deze stand van zaken kon uit den aard der omstandigheden slechts zeer kort aanhouden. Het maximum, de gedwongen koers der assinjaten hadden de waarde van alle voorwerpen reeds op ongehoorde wijze doen stijgen — de opheffing dezer maatregelen had plotseling de wezenlijke waarde van het papie-

---

[1] E. en J. de Goncourt. t. a. pl. bl. 158.

ren geld vernietigd en eene schijnwaarde voor de spekulanten doen ontstaan. De openbare ambtenaren, de kapitalisten en renteniers ontvingen hun inkomen in assinjaten en leden elken dag belangrijker verliezen. Cambon, die dit alles zeer klaar inzag, stelde eene verhooging van al de bezoldigingen der ambtenaren voor — doch wist alleen het lot van eene enkele klasse te verbeteren. Met dit alles bleef het papieren geld in omloop en verviel tot elf twaalfde van de nominale waarde. De Konventie en het Directoire zochten naar middelen, om dit euvel te voorkomen. Men stelde gedwongen leeningen, den verkoop van de nationale domeinen voor. Cambon opperde reeds het denkbeeld van eene staatsloterij van vier miliarden, ieder lot van 1000 franken met groote premiën van 500.000 franks. De premiën zouden niet in assinjaten, maar in aandeelen op het nationaal domein tegen een rente van 3% worden betaald. Hiermede was het vraagstuk wel verschoven, niet opgelost.

De schatkist zelve leed het meest in dezen toestand. Alle belastingen werden in papier betaald en men moest het papier aannemen tegen de nominale waarde. Zoo kwam men telkens zijne toevlucht nemen tot uitgifte van nieuwe assinjaten en dus tot verergering van den toestand. Een maatregel, den 26 Ventôse (16 Maart) 1796 genomen, om twee milliarden en vierhonderd miljoen mandaten op de nationale domeinen uit te geven en alle assinjaten, die daarvoor in de schatkist kwamen te vernietigen, baatte niet. De fransche natie had een mistrouwen in papieren geld gekregen — de mandaten vielen even spoedig als de assinjaten. Reeds had zich de behoefte aan goud en zilver — die zoo gehate waardemeters gedurende het Schrikbewind — in stilte doen gevoelen. De gouden louis' waren tegen enorme prijzen in papier verkocht, maar allengs vloeide meer edel metaal naar de markt om de hooge prijzen. Bij vermeerdering van aanbod — geheel zuidelijk Frankrijk werd met zilveren piasters overstroomd — moest langzaam de prijs van goud en zilver tot het natuurlijke peil terugkeeren, verdween al het papieren geld uit den handel, daar het tot de waarde van scheurpapier was gezonken en begonnen de gewone verschijnselen van een herlevend en produktief verkeer zich alom voor te doen.

Intusschen had het tijdvak van overgang duizenden slachtoffers gevraagd.... Enkele spekulanten waren plotseling verrijkt — de volksmenigte in de groote steden had vreeselijk geleden. Zelfmoord en honger hadden in den winter van 1796 binnen Parijs geheerscht. Er waren fatsoenlijke familiën, welke dien winter geene andere brandstof bezaten dan papier. De drieëntachtigjarige Generaal de Montalembert zag na 65 dienstjaren zich genoodzaakt zijn laatste meubelstuk te verkoopen, om te leven. Bomare, de geleerde schrijver van een Dictionnaire d'Histoire naturelle leeft van twee ons zwart brood des daags en gaat des avonds stukken ijs uit de Seine opvisschen, ten einde zijn dorst te lesschen. —

Dus was de maatschadpelijke komedie van het Directoire. Overgangstijdperk in alle opzichten, leed het aan gedurige twijfelingen, wanneer en hoe het zou overgaan. De Republiek bleek voor het fransche volk een staatsrechtelijk Ideaal — de fabel der Kikvorschen was verwezenlijkt door de geschiedenis der Omwenteling — men had aan Jupijn gevraagd, om het verachtelijke blok hout weg te nemen en de vader der Goden zond een gulzigen ooyevaar. Het fransche volk had met de republikeinsche staatsinrichting geleefd, als een rijk heerenzoontjen met zijn uurwerk — als het niet goed wilde gaan, verzette men den wijzer naar willekeur. Zou de groote tragoedie evenwel vruchteloos zijn vertoond? Zou het bloed der martelaren te vergeefs vergoten, het leven van honderdduizenden nutteloos zijn verspild? De Generaal Bonaparte heeft het andwoord op deze vragen gegeven, hij heeft de staatkundige en maatschappelijke vruchten der Revolutie — de onwaardeerbare viktoriën op het bouwvallig absolutisme der Monarchie bevestigd — hij heeft gezorgd, dat de worstelingen en het lijden van tien bange en wonderbare jaren niet geheel vruchteloos zijn voorbijgegaan. Maar bij dit alles was de Generaal Bonaparte... generaal! En welk een generaal!

Het Ideaal, 't welk zijn staatsrecht aan Frankrijk voorspiegelde, het waereld-keizerrijk, gedragen door fonkelende bajonetten en vuurbrakende mortieren, berustte op het trotsche geloof in zijn eigen genie. Waar hij wankelde, daar stortte het gantsche gebouw in puin, daar werd zijn vaderland aan de bittere bejegeningen van een vernederd vorstengeslacht, of aan de gadelooze jammeren van de regeeringloosheid prijs gegeven. De Republiek, het Konsulaat, het Keizerrijk, de konstitutioneele Monarchie in schijn, in werkelijkheid, nogmaals de Republiek, nogmaals het Keizerrijk, gesticht door eedverkrachting en bevestigd door het algemeene stemrecht — dit alles heeft het fransche volk in minder dan eene eeuw zien komen, zien gaan, zien herrijzen, zien verzinken. En na zooveel ervaring heeft men nog het Ideaal niet bereikt. Het Ideaal van den heer Rouher [1] is de bekende bourbonsche bluf: "L'Etat c'est moi." Het Ideaal van Prins Napoleon is het konstitutioneele keizerrijk naar het patroon der belgische monarchie. Het Ideaal van den lantaarn-opsteker Rochefort — is het niet te veel moeite zijn naam te noemen? — is tienduizend franks als lid van het Wetgevend Lichaam en de Oppermacht van het gepeupel. Het Ideaal van het "Gouvernement personel" is anderen te doen kijven en zelf te blijven.

Intusschen leverde het tweede keizerrijk, vooral van maatschappe-

[1] Dit werd geschreven vóor 4 September 1870. Genoemde heeren zijn nu gelukkig naar den achtergrond gedrongen.

lijk standpunt, veel stof tot vergelijking met het Directoire. Staatkundig verschilt het van dit tijdperk hierin, dat velen er tot nog toe te vergeefs eene periode van overgang in willen zien. Het tweede keizerrijk — de tweede keizer lacht achter de schermen, als de ijdele frazenmakerij van een Bancel, van een Rochefort, als de fraaye verzen van den poëtischen advokaat Gagne tot openlijke bespotting van de demokratisch-socialislische richting aanleiding geven — hij herinnert zich een oordeel van Prouddhon en fluistert: "Vous n'êtes tous que des blagueurs!" Maar sociaal is er vergelijking tusschen het Parijs van het tweede keizerrijk en het Parijs van het Directoire. In de eerste plaats is grove zedeloosheid gelijkelijk voor beide eene vloek. De parijsche vrouw van het oogenblik haakt even fel naar verstrooying, dansgeneucht en weelde, als in de dagen van mevrouw Tallien. Hare invloed is niet minder groot. In de hoogste kringen is zij geheel vervuld met staatkundige en finantiëele spekulatiën, haar familieleven is beperkt tot statige diners. Wel wordt de wet der echtscheiding niet meer dagelijks toegepast — maar er is een treuriger verschijnsel — het huwelijk is slechts een vorm. Geen fransch drama, geen fransche roman in onze dagen zonder een heel klein ontuchtig overspelletjen, of eene galante echtbreuk. De vader van het gezin is, juist omdat hij aan het hoofd van zijn gezin staat belachelijk. Deze edele naturen vinden, dat het huwelijk nu al langer dan twintig eeuwen bestaan heeft — dat het tijd wordt iets nieuws uit te vinden. Ouders en kinderen hebben de banden der teederste liefde in flarden gescheurd — de meisjens worden in kloosters besteld, en de jongens gaan honger lijden op de kostscholen. Het meisjen leert op haar 18de of 20ste jaar eene voordeelige affaire sluiten in een huwelijk met een haar onbekend man, die alleen vraagt: hoeveel huwelijksgift? De jongeling heeft op zijn achttiende jaar eene volledige opvoeding van den beroemden en achtenswaardigen demi-monde dezer dagen ontvangen, die met eene grisette aanvangt en met Mlle Cora Pearl eindigt — zoo hij niet in de boudoirs van de hoogste kringen zijne laatste en giftigste bloesems deed ontluiken.

De maskerade van het tweede keizerrijk is even aanstootelijk en armzalig als het klassicisme van het Directoire. De salons van mevrouw Tallien zagen geen zonderlinger tafereelen, dan de receptie-zalen van zekere ambassadrice — de partikuliere kabinetten van het Café Anglais worden even druk bezocht door de hooge "Cocotterie," als door de hooge Aristokratie, vrouwen en mannen. Men vindt er overvloed van alles — eenige artikelen uitgezonderd: onschuld en trouw. Geene verbintenis is heilig, geene belofte verbindend en het eenige wat de Wet nog beschermt zijn de effektentrommels van Meneer en het goud en zilver van Mevrouw. De dochters des huizes lezen in de dagbladen de uitbundigste lof-

tuittingen op de kostumen van gepleisterde en beschilderde lichtekooyen — zij benijden het levensgenot van de minste cocotte uit de Rue de Bréda en droomen er van te zingen als Thérésa onder de toejuichingen van duizenden sterk rookende, absinth drinkende straatslijpers.

De vergelijking behoeft niet verder voortgezet te worden. Ieder kan ze voltooyen, die niet ten eenemaal vreemd is aan de geschiedenis van den dag. Eene zijde van het vraagstuk mag echter niet vergeten worden — het stoffelijke leven der maatschappij, gedurende het Directoire, zoo langzaam zich opheffend uit verval, heeft in het tweede keizerrijk zich tot aanzienlijken trap van bloei verheven. Landbouw, nijverheid, zeevaart bloeyden. Stoffelijke goederen bood het tweede Keizerrijk — de voortbrengselen van de nijvere menschenhand waren vele, welke waren de gewrochten van den geest? Slechts zelden klonk eene forsche, mannelijke stem, die weeklaagde over het verlies van alle Idealen. Zoo ging het volkomen aan het einde van het zonderlinge tijdvak, 't welke ik schetste. Toen herstelde zich de fransche Geest in het vuurbad van den krijgsroem — toen zweefde de fransche Adelaar over de gletschers naar de Pyramiden — toen dreunde het fransche kanon door geheel Europa en drenkte het fransche bloed de vlakte van de Elbe en den heuvelrug van Mont-Saint-Jean! Slechts een wensch wil ik ten slotte uitspreken. Zoo wellicht ook deze dagen een overgangstijdperk mochten zijn voor de vroegere onderdanen van den Keizer des Vredes — dat dan hun ontwaken, hunne verheffing uit de zwijmelkoorts der stoffelijke belangen, met geen sabelgekletter begroet moge worden, dat zij dan eindelijk eene schrede nader mochten gekomen zijn aan hun vroeger ideaal: Vrijheid, Gelijkheid en Menschenmin!

En thands in 1874?

De dag van het ontwaken was vreeselijk. De jaren 1870 en 1871 staan met bloedige letteren in de geschiedenis geboekt. De worsteling duurt voort. Arm Frankrijk! wanneer zult ge tot rust en welvaren herboren worden? —

---

van
e uit-
IEL-
van

wordt
eerst-
nster-
arkt-

lijk in
cou-
geeft

rland.
t. De
d en
ont-

reel
inis-

on-
oor

